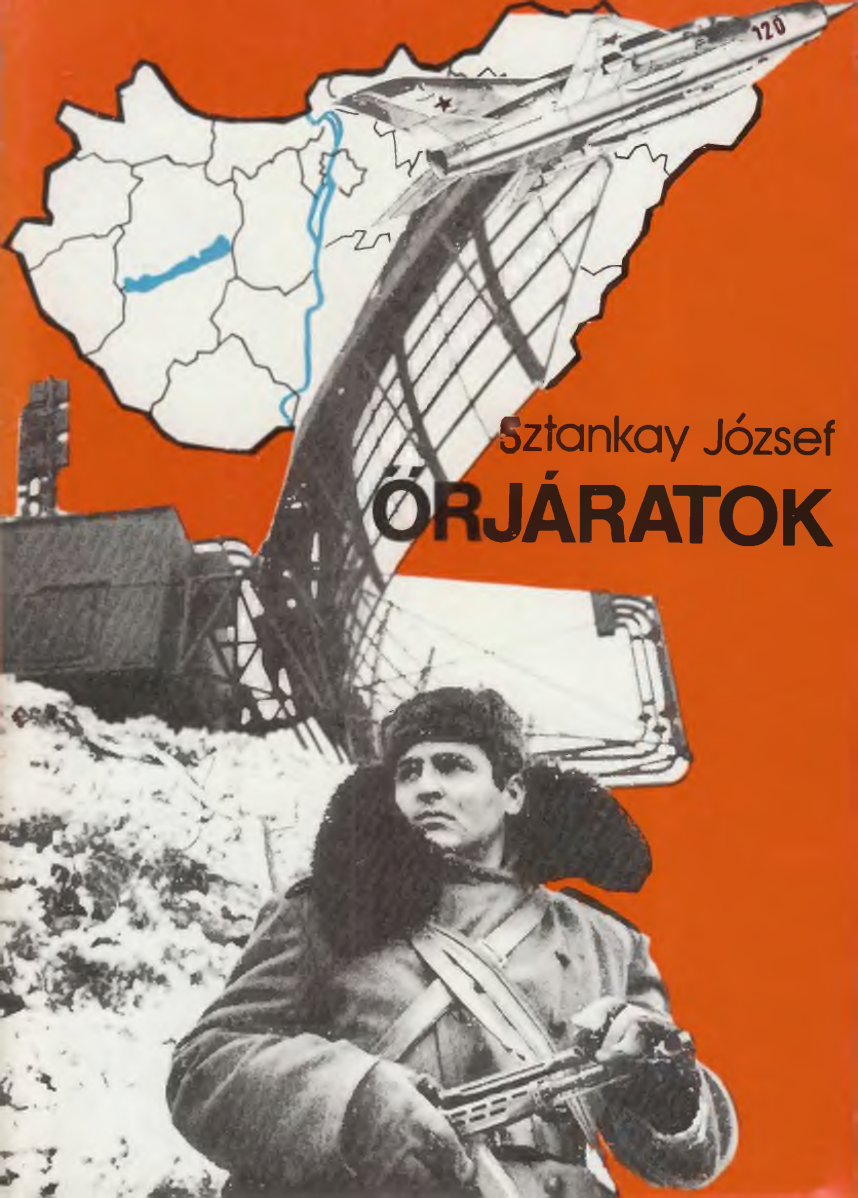

Sztankay József

ŐRJÁRATOK

Sztankay József:

ŐRJÁRATOK

Sztankay József

ŐRJÁRATOK

Budapest, 1987

Népszava

Lektorálta: Borzák Lajos, a Munkásőrség propaganda- és sajtóosztályának vezetője
Keleti György alezredes, a Honvédelmi Minisztérium sajtóosztályának vezetője
Kovács Jenő határőrezredes, a „Határőr" főszerkesztője

A címlapot és a belső grafikákat
Komádi István készítette
Fotó: Sárközy György

© Sztankay József, 1987

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Több mint két évtized újságírói munkájából könnyű is, nehéz is válogatni. Könnyű, mert a napilap „falja" az ott dolgozók írásait (és energiáit) telhetetlenül; így egy behatárolt terjedelmű kötet összeállításakor a bőség zavarával is megküzdhet a valamely tevékenységét reprezentálni kívánó válogató. Ám nehéz is, mert csábít a lehetőség, hogy csak a legszínvonalasabb, a különleges, az izgalmas olvasmányokat tegye az olvasó asztalára a riporter, aki eközben egy korszak vetületét is igyekezne felmutatni egy különlegesnek tűnő témakörben.

Ezen a ponton kerül aztán különös konfliktusba önmagával. Mert a magyar zsurnalisztika 1964-ben megteremtett sajátos ágazatának - a honvédelmi tudósításnak - a torzképévé válna a válogatás, ha csupán a magamutatás hiúságára hallgatva, a legeket rakva csokorba azt próbálná meg elhitetni: ez a kuriózumok és szenzációk fellelésének lehetősége, nem pedig egyfajta mindennapi munka, amelyet a magyar sajtó egykor a hazafias-honvédelmi nevelés össztársadalmi feladatában felvállalt.

Jómagam a belpolitikai újságírás szerves részeként fogadtam el már a kezdeti szervezkedések idején ezt a sokak által akkor még különlegesnek tartott honvédelmi témakört. Olyannak, amely a részben indokolt addigi titkolózás feloldódása következtében ablakot nyithat társadalmi létezésünk egy igen fontos területére. 1964 után talán sikerült is beépíteni a meglehetősen sokrétű munkáim közé, hiszen úgy véltem, fiainkról, gyerekeinkről, nevelésük és felnevelésük korunkban még szükségszerű velejárójáról, a haza fegyveres szolgálatáról volt és van szó. Ám megkerestem a példákat is, és megtaláltam a vállalandókat és követhetőket, hiszen nem csupán a tények és történések napi közreadását éreztem dolgomnak. Úgy véltem, és ma is meggyőződésem, hogy aki erre szegődött, annak a múltba nézést, a hagyományok felkutatását is vállalnia kellett és kell ma is.

Ezért elevenedik meg e kötet fejezeteiben sok emlékállítást érdemlő halott története. Mert egykor még megkereshettem s találhattam jó néhány

tanúját a szovjet forradalom, a Tanácsköztársaság és a második világháború harcainak. E részt vevő tanúk, elődök megérdemlik a tiszteletteljes megemlékezést, a hagyományteremtő magatartásuk mai vállalását, ezért legenda értékű példáik felfedezését mindig legszebb kötelességemnek tekintettem.

S hogy a kép e kuriózumok ellenére se nélkülözze mostani korszakunk hétköznapi valóságának felvillanásait, azért van e kötetben jó néhány olyan írás is, amelyről szándékosan „nem fújtam le az idők porát". Mert úgy érzem, a szenzációk és hétköznapi tettek váltakozásával kerekedik igazivá világunknak egy különös szeletje, amely, ha tetszik, ha nem, ma még része életünknek. Ebből is csak annyi áll össze e kötetben, amennyit kihasíthattam belőle, mert vállalkozhattam rá egykor, s mert következetesen igyekeztem tenni a dolgom az elmúlt évtizedekben.

Budapest, 1986.

MAGASBÓL IS FÖLDKÖZELBEN

Aki „még egyszer született”*

Tizennégy kilométernyi magasból tán domborúnak látszana már a föld, ha nem takarnák a lent hagyott felhők. S ha volna idő megkeresni a réseket most köztük ebben a rezzenetlen figyelmet követelő iszonyú száguldásban. Parragi Vilmos főhadnagy a sebességmérőre pillant. Igen, a hang sem érhet már a nyomába a magasság örök napsütésében előreiramló vadászgépének. Talán arra gondol, hogy hányadszor repüli már a végtelent, huszonöt éves korára hányadszor már? S hogy ki érti meg a harci repülés veszélyes gyönyörűségét odalentről? Csak ők, a repülőtársak, akiknek hangja nyugodtan, határozottan csendül idáig a rádióhullámokon, csak ők tudják egyedül, hol van, s mit csinál most.

A rádióparancsot várja. Keze öntudatlan-automatikusan csúszik a gázkarra, mindjárt kezdődik a harcgyakorlat. Tehát még egyszer: ő most „ellenséges” behatoló, és Kiss Endre főhadnagy őt elfogni indult, még láthatatlanul, de az ő irányán repül már, halálos biztonsággal vezetik rá a lenti lokátorok. S ugyanolyan villámsebes gépen, mint az övé. Az ember dönt hát megint ebben a küzdelemben, s az ember irtózatos erők ura idefent a tizennégy kilométernyi magasban, a hangsebességen is túl.

Parragi főhadnagy keze a gázkaron nyugszik, a rádióparancsot várja. És ez a szerencséje.

A lokátor ernyőjén lassan villódzik előre a kékes fényű pont, mozdulatlan szemű tiszt figyeli, s a feléje közelgő másikat is.

- Helyesbítsen... nyolc fok balra... irányt tartani.

S az engedelmes elektromosság repíti már a parancsszót, a harcgyakorlat megkezdődött. Valahol a csak műszer látta magasságban két titáni gép ke-

* A nagy hagyományú, először 1965-ben meghirdetett „Hazádnak rendületlenül...” c. sajtópályázat első díjas írása.

resi egymást, a két szuperszonikus vadászrepülő. S a társak idelent pontosan tudják: hogyan. Ugyanúgy, mint máskor...

De nem! A lokátorernyőn hirtelen irányt változtat az egyik villódzó fénypont.

- Parragi valamiért eltér...

- Jelentést!

- Mi történt?

A fejhallgatóban valami különös zaj erősödik csak. Parragi főhadnagy nem válaszol.

Hányadszor repüli már a végtelent, s a figyelmet mégsem tompíthatja megszokás, rendkívüli esemény mindig jöhet. Most is, ez a koppanás a kabintetőn... Vigyázni, mi lehetett? Lékörbe tévedt meteorit, vagy...

Nincs idő végiggondolni. Valami robbanást hall, aztán mintha rászakadna minden, úgy érzi, sisakjával tartja az eget, földre ne szakadjon. Mi ez? Mozdulni sem bír, feje a kabin oldalához szorul mozdíthatatlanul... igen, az automatikus magassági védőruha felfúvódik, a kabin... az iszonyú légnyomás és a hideg... a másodpercenként gyilkosabb hideg. Agyán átvillan a tanteremben tanult viszonyszám: 0,6 fok százméterenként: ötvenkét fok hideg van itt, és valahogy betört a kabinba a száguldás ellenerejével együtt.

A fejét nem tudja felemelni, nem is akarja. A műszerek... Meg kell állapítani, vezethető-e a gép, ez a legelső.

Az arcvédő alá hatoló hidegtől kékülni kezd a szája, csontjait roppanásig feszíti a nyomás, a levegő bilincsében mozdulatlanná kényszerített és tehetetlen. De a kéz - a parancsváró szerencséjére - ott van a gázkaron... a kékre fagyott ujjak reszketve erőlködnek... ezer kilókat kell legyőzni... Sikerült! Parragi főhadnagy kikapcsolja a forszázst, csökkenteni tudja a gázt, és a sarkantyúzóját vesztett acélmadár lassulni, süllyedni kezd a lent hagyott felhők felé.

De még mindig úgy érzi, összeroppan, megfagy és megsüketül, előrehajol a műszerfal felé, hogy védje az arcát, fejét. És megfeszített figyelemmel dolgozik: a gépet, a süllyedőt egyensúlyban kell tartani. A magasságmérő irtózatos lassúsággal mutatja a számokat: 13 000... 10 000... és 9000 méter magasan még mindig 48 fok a hideg. Gémberedett ujjait a combjához dörzsöli, minden cselekedete fegyelmezett, automatikus, töprengésre nincs idő.

Nyolcezer méteren repül már, amikor először fel tud nézni: a kabintető fele hiányzik, a résen kéklik csak az égbolt, a megmaradt páncélüveg összerepedezett, nem lehet kilátni. Ez történt hát!

A hajtómű zaja, ami betör a kabintető tátongó sebén, még most, a lecsök-

kentett sebesség mellett is szinte elviselhetetlen, de megpróbál rádión jelenteni, hátha meghallják:

- Tizennégyezer méteren kirobbant a kabintetőm...

A harcállásponton egymásra néznek a tisztek: ez történt hát! S fél perc múlva tudja már a repülésvezető, a bevezető lokátoros, a leszállásirányító... mindenki a repülőtéren. Az arcok megfeszülnek. Mindannyian vadászrepülők, s egy pillanatra mindannyian érzik a csontroppantó nyomásbilincset, a dermesztő hideget, hallják az agyrengető motorzajt. Ők tudják: Parragi Vilmos főhadnagy, huszonöt éves, első osztályú vadászrepülő, közülük egy, most életveszélyben van odafent.

- Le tudja hozni a gépet?

A válasz recsegő zajban érkezik, s azonnaliságára nagyot bólint a rádiós. Egyetlen szó a válasz:

- Megkísérlem.

A pilótatiszt előrehajtott fejjel ül a sebzett kabinban, valamivel elviselhetőbb már minden, a hideg is csak 22 fokos már, s az előbb megpillantotta a résen maga fölött a társa, Kiss Endre főhadnagy vadászgépét. Rávezették, kíséri őt, nincs már egyedül. Jó ez, hogy itt van százméternyire tőle, s a sisakhallgatóban megszólal a hangja:

- Kapcsolj át a repülésvezető vonalára... jól hallassz engem?

- Igen, vettem, átkapcsolok...

- Ha valamit nem értesz, majd tolmácsolom - s a repülőpár hangjában ott érzi, hogy legszívesebben mellé ülne most, ha lehetne -, itt repülök a közeledben.

Aztán a repülésvezető, Torma József őrnagy utasításai jönnek a rádióhullámokon, s a sebzett gép egyre közelebb kerül otthonához. Parragi főhadnagy több mint húsz perce viaskodik már életéért meg a társként megszeretett titáni harceszközért, a csillogó szárnyú, sok milliót érő vadászgépért.

- Biztos benne, hogy végre tudja hajtani a leszállást?

S az irányítótorony hangszórójából kireccsenő válasz megint csak egy szó:

- Megkísérlem.

Mindegyikük tudja idelent, hogy a legnagyobb küzdelem most következik: sérült tetővel, vakon leszállni. S azt is, hogy ez már nemcsak Parragi harca, az övék is, rajtuk is múlik, sikerül-e. A bevezető lokátoros, Nagy Sándor őrnagy „átvette már" a gépet, az ő utasításaira kezdi meg leszállás előtti első körét. Aztán a másodikat. S közben elhangzik néhány csendes mondat idelenn:

- Eszébe se jutott, hogy katapultáljon...

- Nem olyan.

- Pedig ha elhagyta volna a gépet, még szemrehányást se lehetett volna neki tenni.

- Eszébe se jutott, ő csak repül...

- Csak a leszállás sikerüljön.

Ezután következik az az utolsó kör. Parragi a mesterséges horizont műszerernyőjén látja, amint mozdulatára fordulóba dől a gép, Kiss Endre elviharzik felette, továbbküldték, most már zavarná. De a többiek odalent már közel vannak, hát nincs egyedül most sem. Száll is a nyugodt parancshang.

- Állítsa be a siklószöget.

A pilóta nem látja a repülőteret, de már tudja, Gyurkovics Sándor őrnagy kezébe vette a mikrofont.

- Balra öt fokot helyesbíteni... süllyedjen.

A pilóta nem lát, de tudja, hogy az acélkemény betonszalag feléje lódul, onnét alulról...

Gyurkovics őrnagy kezében reszket a mikrofon, de hangján nem hallani az izgalmat, tudja, Parraginak most nem szabad észrevennie, hogy társai odalenn iszonyúan féltik az életét, hogy jobban szeretnének a helyén ülni inkább, mert most már az a kevesebb felelősség. Parraginak csak azt szabad tudnia, hogy a többiek odalent most minden idegszálukkal neki segítenek.

Nem lehet lassabban, nagy a leszállósebesség. Beszáguld alacsonyan a vadászgép a reptér fölé, és...

- Nem jó az irány!

Gyurkovicsnak ilyenkor alig van ideje a parancsokat kimondani:

- Helyesbíteni... balra, még öt fok...

De a vak vadászgép nem talál rá a betonra, üvöltve ereszkedik egyre lejjebb, de rossz az irány. Gyurkovics őrnagy arca eltorzul, a katasztrófa most fél másodpercen múlik...

- Gáz... gázt adni... emelkedjen... emelkedjen!

Parragi gépe süvöltve fúrja magát a magasba... hát nem sikerült. El kell kezdeni elölről.

A három repülőtiszt, akik azon a napon együtt küszködtek Parragi főhadnaggyal, egymásra néznek most a nyugodt szobában. Hányszor elmondták már azóta:

- Hát Parragi vakon is kifogástalanul dolgozott, de azért a hajunk az égnek állt...

- Tudja milyen az, amikor a társát félti az ember... Meg aztán, ha már ő vállalta, tudtam, nekem le kell hozni... akármi lesz. Mikor másodszorra

„bejött", valamivel jobb volt, úgy láttam, rá sikerül hozni a betonra. Mondtam, süllyedjen, aztán láttam, megint eltér. De akkor már nem lehetett felvenni. Ráhoztuk a kényszerleszálló pályára, és sikerült. Mikor kilobbant a fékezőernyő és megállt a gép, mozdulni se tudtunk. Aztán odarohantunk és csak veregettük a hátát: még egyszer születtél! Hát így volt.

- Le a kalappal Parragi előtt. Nem tudom, melyikünk csinálta volna utána.

- Katapultálhatott volna...

- De ő nem, eszébe se jutott. Megmentette a gépet.

Csikota alezredes, az egyik parancsnok, magyarázóan fordul felém.

- Az ilyesmit nálunk a hadseregben úgy nevezik: hőstett a békében. Ez is az volt. S nemcsak Parragi főhadnagyé...

(1964)

Visszatérés a lehetetlenből

A megszokott, évtizedes mozdulattal zárja magára a kabintetőt. Úgy, ahogy az ezredik merülés előtt a búvár zárná légmentesen sisakját. Búvár ő is, csak nem lefelé száll a mélységekbe, hanem felfelé merül bele a kék levegőbe, sokszor „mélyebben", mint Piccard professzor. Gyurkovics Sándor alezredes a légierő egyik legtapasztaltabb vadászrepülője. Mikor ezen az éjszakán felemeli iszonyatos erejű harcigépét a betonról, nem gondol semmi különösre. Nem tudhatja, hogy ezen az éjszakán végrehajtja a lehetetlent.

Domborúnak látszana már a föld is a süvöltő gép alatt ilyen magasból. Tíz kilométerrel lejjebb térképszerűen látszana vagy negyed-Magyarország. Most azonban csak ez a felhők feletti csillagos sötétség látszik végtelennek odakint, s a műszerek kemény-halvány fénye idebent. Az ember négyszemközt marad a géppel.

Később erre így emlékszik Gyurkovics Sándor:

- A Hold is látszott. Ez volt a szerencsém!

Az alezredessel nem először mondatják el azt a történetet, amiért megkapta a Vörös Csillag Érdemrendet. Nem is nyilatkozik szívesen, aggódik, hogy valamiféle sztárt akar belőle csinálni a riporter. Pedig ő „csak" repü-

lő, egy a többi közül, s csak azt tette, ami a repülők íratlan, de szigorú erkölcse szerint egyedüli teendője lehetett.

- És a szabályzat? - kérdezem.

- Ott fent a döntésnél a helyzet és a gép a főszereplő. De leginkább: az ember.

Megismeri hát azon az éjszakán még az alföldi várost, a három kilométer vastag felhőzeten „lukak" vannak, s egyikükön éppen idevilágít a Hold. Ez a fordulópont, már hallja is a rádión az irányváltoztatás adatait. Pillanatra a társakra gondol, Varga alezredesre, Molnár századosra, akik a vasmadár minden mozdulatára ügyelnek „otthonról". Akik percre sem hagyják egyedül a magasság magányosát.

És akkor egyszerre megnémul a rádió.

És akkor egyszerre kialszik minden lámpa, eltűnnek a műszerek. Minden elsötétül...

Talán arra gondol egy pillanatra, hogy ez is beletartozik a szolgálatba, a győri Magyar Vagon egykori lakatosának szolgálatába, a szegény kőműves fiának szolgálatába, aki azt vállalta, hogy óvja a levegőből az országot. Most veszély van, most baj van, most elválik: mit ér az ember.

Most lett igazán magányos. Az ember a vak és süket ércmadár önmagára utalt lakója. Mi lehet? Vezetéktörés? Zárlat? Mindegy: az elmélet szerint olyan gépen, amelynek elektromos berendezései nem működnek, nem lehet repülni. Azaz repülni lehet, csak visszatérni épségben a földre lehetetlen.

- Mit csináltam? - eleveníti ismét a történetet. - Hát először is kikapcsoltam a forszázst, tudja, a gyorsítót, aztán beálltam a leggazdaságosabb üzemmódra, mert arra gondoltam, no, Sándor, ma éjszaka még alighanem sokat repülsz...

- A magasság?

- Tizennégyezer volt. Elkezdtem lassan süllyedni, és gondolkodtam. Mert odafönt, és azzal a technikával kapkodni nem lehet. Aztán a szabályzat szerint visszafordultam a legközelebbi reptér felé, az előbb látott városra. Persze találomra, alig láttam valamit a műszerekből. Csak amennyit a Hold, a negyed Hold hátulról bevilágított...

- Megtalálta a repülőteret?

- Már nem! Mondtam, hogy a Hold volt az egyik szerencsém, hogy megússzam ezt a „mutatványt". Emlékeztem, hogy 15-20 fokkal balra volt tőlem azon az irányon...

A felesége némán ül velünk, keze az ölében, s újra éli azt az éjszakát.

- A Dunát persze elnéztem. No, de a Balaton, az meglesz, gondoltam, sötétben is, felhő alatt is. Onnét meg már hazamegyek valahogy...

Először gondol a családra. Az alvó asszonyára, a kisgyerekre, a mit sem sejtőkre. Az ember odafent a magányosságban férj és apa is. Már küszködni kell a kormánnyal is: hiányzik az elektromos rásegítés. „A fene egye meg, hanyatt akar esni..." Aztán egy biztonságot jelentő gondolat: „Mostanára az egész ország összes repülőtere engem figyel..." A rádió süket, a műszerek vakok. Az elmélet szerint így nem lehet leszállni.

„Itt kell valahol lennie a Balatonnak." Ahogy süllyed, egyre jobban ráfeszül az ökle a botkormányra, egyre nehezebb tartani. S egyre melegebb van. „Ennyire ideges lennék?" Dehogy: a fűtést is elektromosság zárja, bent maradt. Inkább hideg legyen! S kikapcsolja az egész kabincirkulációt. Azt lehet, az mechanikusan is működik.

- Eszébe se jutott, - így utólag tán könnyű a kérdés - hogy katapultáljon? Hogy elhagyja a gépet?

- Nehogy valami hősködés jöjjön ki ebből a riportból, azt nem szeretik a repülők: persze, hogy eszembe jutott. Ez volt az egyik választási lehetőségem.

- Csak az egyik? Hiszen jobban tudja, mint én, hogy elvileg lehetetlenre vállalkozott a leszállással. Eddig ilyet nem csinált senki, három hasonló helyzetben hárman katapultáltak.

- Úgy döntöttem, arra még ráérek, egyelőre lehet repülni. Higgye el, nem bátorság kérdése volt: ha hat-nyolc évvel ezelőtt történik, bizonyosan nem így cselekszem. De hát mögöttem van már sok bonyolult helyzet, hajtóműleállás... szóval tapasztalat. Ebben bíztam.

- De hát elméletileg...

- Az öreg repülőknek, elismerem, jórészt a repülőerkölcs alapján, ugyancsak van egy elméletük: amíg repülni tud, addig le is lehet tenni a „tepsit".

Talán eszébe jutott, hogy negyvenéves. Átfutott az agyán, hogy lassan kiöregszik az irdatlan magasságokból, a rettenetes sebességből. Talán arra gondolt, hogy ez az utolsó megpróbáltatás. És akkor, azon az éjszakán úgy érezte, hogy képes a lehetetlenre.

„Meszelnek! Meszelnek!" Éles fénycsóvák balról, a felhőkön, a sötétkék égen tapogatóznak. A magányos felujjong: nekem meszelnek a fiúk odalent valamelyik reptéren, hát persze, tudtam én, a Lajosék az egész országot ri-

asztják értem! Már nincs töprengés, irány van, süllyedést folytatni, még hogy én hagyjam cserben őket? Meg ezt a szegény süket-vak masinát?

Háromezer méteren kibukik a felhőből: szerencséje van, jó a látás. Megismeri a repülőteret, nem az „otthoni", de ismerős, a harcirepülőnek minden reptér „hazai" pálya. „Hát akkor megkezdem..."

Ekkor még nem tudja, hogy elhatározását hőstettként értékeli a hadsereg, s a miniszterhelyettes mellére tűzi majd a Vörös Csillag Érdemrendet.

Kicsit fáj a csuklója, de úgy harsog el ezer méteren a reptér fölött mintha nappal, sima gyakorló repülésen lenne. Látja, hogy észrevették. A reflektorok a földre csapódnak, a sugarak a betont verik.

Odahaza az ablakban könyököl az asszony, csak a kisgyerek alszik békésen. Apja feszülő inakkal, idegekkel merül acélmadarán a veszélyes föld felé, hogy megtegye azt, ami lehetetlen. Az „otthoni" repülésirányítónak felderül az arca, mert reccsen egy hang, nem katonás, baráti hang:

- Lajos! Megvan a Sándor...
- Nálatok?
- Most jött be a körre ezeren...
- Le akar szállni?!
- Le.

- Hát az volt a „mutatvány" neheze.

Gyurkovics alezredes a feleségére néz, jobb lenne ha emlékezését nem hallaná az asszony:

- Nehezen lehetett tartani. Aztán a „vésszel" kioldottam a futót, igen ám, de nincs visszajelzés, nincs lámpa, hogy mutassa, kint van-e. Az orrkereket éreztem, ahogy kipattant, de a két főfutó... Eh, majd megnézik a fiúk!

Akkor, odalent az egész éjszakai ügyelet őt nézte már:

- Rárepül a toronyra. Százon lehet. Mit akar? Lebegtet.
- Nézd meg a futókat, ha kint vannak, lőj zöld rakétát!
- Odanézz, megcsúszott!

Felsóhajt most, otthon a fotelban.

- Hát akkor nem sok hija volt, hogy vége legyen. Bejövök százon a toronyra, hogy billegtetek nekik. Akkor érzem, csúszik. A siklósebesség jóval háromszáz kilométer felett van, én meg csak laffogok, mint a falevél, jóval háromszáz alatt. Mindjárt eszembe jut, persze, a sugáreltérítőt is nyitva hagyta a zárlat, s most nincs tolóerő. Hát elkezdtem csúsztatni a beton felé, nem vártam én már rakétát, akkor az volt, hogy vagy elérem, vagy nem.

Hörög és erőlködik a gép oldalvást a beton felé. Nem tud ívelőlapot, féklapot nyitni. Ezt látják a társak, s a körmök a tenyerekbe mélyednek. Még száz, még ötven. A beton előtt vagy két méterrel huppannak a kerekek, s innen felugrik a gép a betonra, hosszan száguld, megáll: - Sikerült!

- Mit csinált először, amikor kiszállt?

A repülőtiszt kamaszosan, szégyenlősen mosolyog, jelzi, hogy cseppet sem katonás dolgot cselekedett.

- Bizony odaköptem egyet az orrkerékre. Azt modtam: szégyelld magad, így cserbenhagyni az embert!

Gyurkovics Sándor aztán kihúzta magát és katonás léptekkel jelenteni indult.

(1968)

A repülőezredes

A fiatalember, Parragi György repülését emlegetjük, azt, amikor a meteorittalálattól kirobbant a kabintető. S amikor attól a pillanattól kezdve az a félelmetes birkózása kezdődött a fékevesztett, a szeretett, a sebzett, a gonosz géppel, az ellenséggé vált elemekkel. Harmadszorra sikerült leszállnia. Dobbantak a kerekek, s kilobban a fékező ernyő... aztán csend... és minden olyan könnyű már. Nevetve jöttek a tiszttársak, veregették a hátát: „még egyszer születtél!" S az arcokra lassan visszatért a vér egészséges színe...

Ahogy elevenítjük ezt a történetet most, dr. Szabó József repülőezredessel, aki akkoriban a főhadnagy egyik magasabb parancsnoka volt, mindkettőnkön újra végigvibrál az izgalom. Aztán csendesebbre vált a szó:

- Hát ez az - mondja. - Parraginak akkor eszébe se jutott, hogy katapultáljon. Mondjam azt, hogy ez a hivatástudat? Inkább közelítsük másként először. A repülőgép-vezetők nagy fizikai megterhelése a köztudatban ismert dolog. Pedig ez a kisebb: az idegi, pszichikai megterhelés a nagyobb. Ma már a korszerű repülőgépek legyőzték a hanghatárt, a hőhatárral birkóznak. De az ember pszichofiziológiai teljesítőképességének a határa a legfontosabb határ. Aztán vannak helyzetek, amelyek az emberből ennek a határnak a túllépését is megkövetelik néhány percre. A gép soha nem tudja

túllépni a saját „képességeit", az ember néha igen. Mert érzelmi töltése van, mert szereti a hivatását, ez segít olyankor. És ez nemcsak a repülőtisztekre érvényes igazság. Az ember ilyen...

Azt mondja, neki, aki harminc éve repülőtiszt, ilyesféle veszedelmes helyzetei nem voltak. Négy-öt „sima" kényszerleszállás, meg amikor a város fölött leállt az öreg UT-2-es motorja...

Harminc éve, igen. Mégis, mikor a kezdetekről faggatom, nem az életcél megválasztásának pillanatát eleveníti. Az édesapjáról beszél először, a molnárról, aki 1919-ben vöröskatona volt. Szolnoknál esett a fehérek fogságába a molnárlegény, de onnét megszökött. A rendőri felügyelet, a „gyanúsak" bélyege azonban utolérte. És még valami:

- Mindig először vesztette el a munkáját, ha valakit el kellett bocsátani. Így aztán vándorolt a család, hat helyen jártam iskolába. Legutoljára Karcagon. Anyám ragaszkodott hozzá, hogy nélkülözések árán is taníttasson.

Gimnazista volt Karcagon 1944 októberében, amikor egy csapásra megváltozik a világ: egy hónap múlva a MADISZ vezetőségi tagja, s 1945 elején - amikor még az ország nyugati részein háború dúl - felveszik a kommunista pártba. Nincs még tizanhat éves!

Budapestre indul 1947-ben Szabó József. A romeltakarításoknál dolgozik, amikor olvassa a felhívást. November elsején már a Kossuth Akadémia tisztjelölt növendéke. Az orvosi vizsgálatok izgalmai után kiderült: az új néphadsereg első tíz repülőtisztjelöltjének egyike lett.

- Hogyan kezdtük? Még nem voltak ablakok az akadémián... vaságyak, gyengécske takarók. És szigorú tél jött. Bizony olykor ránk fagyott a pokróc. De hát akkor kit riasztott volna ez? Fiatalok voltunk, tele reményekkel, tervekkel, kicsi dolgokkal nem törődtünk. Sokszor előfordult, hogy a leves után, a második fogás előtt riadó volt, s ott kellett hagyni az asztalt. Azóta is megmaradt a szokásom: gyorsan eszem.

Repülés, az első szárnypróbálgatások Mátyásföldön. Három, roncsokból összeszerelt öreg Bücker repülőgép. Hőskor? Az! Hőskor ebben is! A repülőezredes mosolyogva „érzékelteti":

- Mikor Tóth Zoli bácsi, az oktatónk az egyik Bückerrel kényszerleszállt némi géptöréssel a Balatonnál: hát odavolt a magyar légierő egyharmada.

Szaporodni kezdtek a repülőgépek, jöttek a Szovjetunióból az UT-2-esek, majd az akkoriban korszerűnek számító JAK-9 vadászrepülőgépek. Szabó Józsefet 1949-ben alhadnaggyá avatták, a hivatalos pilótavizsga is sikerült, s a néphadsereg első önálló repülőezrede 2. százada 3. rajának parancsnoka lett. A vadászrepülő-élet azonban rövid ideig tartott: egy év múlva nyelv-

tanfolyamra, majd a Szovjetunióba, a ma Gagarin nevét viselő repülőakadémiára vezényelték.

- Öt évig tanultam ott. Nagyszerű tanároktól, frontot járt, harcedzett repülőktől. Harminc-harmincöt éves ezredesek, s máris a háború veteránjai...

S közben 1953 nyarán itthon egy nagy élmény, amely részesévé tette a magyar repülés gyors ütemű fejlődésének:

- Akkor „repültem ki" először egyedül sugárhajtású géppel, a MIG-15-össel.

Nem tudta még, hogy tíz év sem telik el, s egy ugyancsak repüléstörténeti eseményben első lesz. Aztán még egyben...*

Közben azonban sok minden történt. Véget ért a tanulás, s a tanítás időszaka következett. Hazatérve a Szovjetunióból, az egykori növendék a Kossuth Akadémia tanára lett. De a repülés már fogva tartotta véglegesen. Nemsokára újból vadászrepülő parancsnok.

Aztán a néphatalom védelme azt követelte, hogy egy időre a „földre szálljon": a repülőtiszt fegyverrel a vállán gyalogosan rótta Sashalom és Mátyásföld utcáit, amelyeket annyiszor látott felülről az első mátyásföldi szárnypróbálgatások idején. A karhatalom szakaszparancsnoka volt, míg vissza nem térhetett a nagyon szeretett ezüstmadarak közé, hogy újra égi őrjáratokra válthassa a földi őrjáratokat.

1959: „első osztályú vadászrepülő" minősítés. Sok-sok óra a levegőben. És 1961-ben elérkezett az egyik „elsőség" pillanata. Ott álltak a betonon a MIG-21-esek, a világ legkorszerűbb vadászgépei, a magyar légierő első szuperszonikus gépei. És az első egyedüli „kirepülésre" Szabó József kapott parancsot: „A felszállást engedélyezem."

Aztán a nagy élmény: először átlépni a hanghatárt.

- Gyorsítottam, 12 000 méteren. A mutató kúszott... 1000 kilométer... 1200 óránként... a hanghatár 1240... És akkor megremegtek a műszerek, a varió „bólintott" egyet: most! És máris emelkedett a sebesség tovább... Hogy mekkora feszültség alatt voltam, mit éltem át? Ezt akkor tudtam igazán átgondolni, amikor már a földön álltam. Két nappal előbb, április 12-én repülte körül a Földet űrhajójával Gagarin.

A másik „elsőség" más természetű. Díszszemle: 1962. Mindenki izgatottan várja a még soha nem látott szuperszonikus vadászgépek megjelenését.

- Sokat kellett gyakorolni, de március végén elromlott az idő, nem lehetett.

* A magyar űrhajósok parancsnoka lett.

Nagy volt az izgalom, hiszen az egész ország előtt kellett bemutatkozni.

Aztán azon a napon... Start! Nemsokára a repülőteret már csak az irányító hangja jelenti: - „Irány: pontos... pontos... Idő: két másodperc késés."

Távoli robaj a Dózsa György út felett, a szemek az égre néznek. Apró pontok, s kireccsen egy mély hang a hangszórókból: „Miniszter elvtárs, Szabó József őrnagy, a díszelgő repülőezred parancsnoka, jelentkezem!"

És abban a pillanatban süvöltve villan végig a tribün felett a három deltaszárnyú gép, aztán még három, s még kétszer három. Pillanatok alatt tűnnek el a magasban, s a vezérgép kabinjában Szabó József a homlokát törölné, ha engedné a sisak.

Aznap este a Parlamentben soron kívül alezredessé léptették elő.

Ma már keveset repül. A repülés szervezése, irányítása a dolga a Honvédelmi Minisztériumban, és 1969-től a teljes címe: dr. Szabó József repülőezredes, a hadtudományok kandidátusa.

A mondat, amit a teljesítmény meg a hivatástudat összefüggésének fejtegetésekor mondott, azt hiszem, sokszor eszembe fog jutni: „A gép soha nem tudja túllépni saját képességeinek határát, az ember néha igen. Az ember ilyen!"

(1977)

Őrjárat az égen

Először csak sziszegni kezdett a hajtómű, mint valami soha nem látott nagyságú óriáskígyó. De már az első szisszenésekre forrón és láhatóan megremeg a sugárhajtású vadászrepülőgép mögött a levegő, mintha félne attól, ami ezután következik. Félhet; harsogni, aztán dörögni kezd a gép, harmincméternyi portölcsért kavarva, odébb a fák is közelebb húzódnak egymáshoz. Pedig ez még csak motorpróba.

Apró vörös zászlóval katona perdül eléje, mint egy állatszelídítő: mozdulatára moccan az ordító madár, fordul, majd harsogva-bőgve elindul a betonon a starthely felé. Ilyenkor valahol egy hangszóróból egészen más hangját is hallani: „Kérek engedélyt a felszállásra!"

S a repülésvezető válaszol az összeforott, s innen már szemmel sem elválasztható ember-gép társának: „Az engedélyt megadom!"

Hálásan üvölt a csillanó madár. Száguldani kezd, egyre sebesebben, földről szakadni vágyó örömében. Valahol a betoncsík vége felé finoman felemeli az orrát, beleszimatol a kék égbe, aztán elégedett vijjogással nekirugaszkodik a csillagoknak.

- Hát ilyen egy start - mondja csendesen az ezredes.

Mindenki megindul, tovább végzi a dolgát. Mert a sok ezer átélt hasonló pillanat se támaszt közönyt a repülőtériekben. A startot és a leszállást mindenki újra meg újra megnézi. Ilyenkor egy pillanatra mindenki megáll és visszafojtja a lélegzetét.

Megnézzük az egyik ezüstös Delfint közelebbről. Csendességében is elárulja iszonyú erejét, s a kettős kabin műszertömege bizonyítja: sok embernek s nagyon sokat kell tudnia ahhoz, hogy egy ilyen égboltra szánt alkotás akár egyszer is fölemelkedhessen.

- Ilyen gépen tanulnak a főiskolai hallgatók - mondja az ezredes.

A repülőtér s a mellette levő épületcsoport neve: Szolnoki Kilián György Repülő Műszaki Főiskola. Tantermek, laboratóriumok, különös rendeltetésű taneszközök. S néhány „udvari" oktatóhely: betonállványra szerelt kétmotoros öreg Dakota, félig elbontott, bordáit, építését mutató MIG frontvadászgép. Hangárok, műhelyek, radartornyok.

És egy csendes múzeum. Falain tablók, fényképek, rajzok, újságcikkek, mosolygó fiatalemberek portréi. A főiskola közel negyedszázados története. Sok munkát, sok sikert örökítő történet.

Brassói Tivadar ezredes, a főiskola parancsnoka. Rövid mondatokkal, „száraz" tényekről tájékoztat. A leendő pilóta és műszaki repülőtiszteknek négy év alatt hatalmas tudásanyaggal kell megbirkózniuk. A repülés tökéletes technikai biztonságot követel, tévedhetetlen tudást. A főiskola állandóan fejlődik: lépést kell tartani a technikával. Most vezetik be a képmagnót az oktatásba. A legmodernebb elvek és eszközök rendelkezésre állnak itt. Sok polgári technikai oktatóintézmény megirigyelhetné. Nagy építkezés: 36 tantermes épület, korszerű kollégium, azaz katonanyelven elhelyezési körlet készül, valamennyi épületbe bevezetik a központi fűtést, meleg vizet. Mindezek a közös célért, amelyet az ezredes így fogalmaz meg:

- Nevelési feladatunk, hogy szilárd politikai meggyőződésű, széles látókörű, technikailag magas szinten képzett fiatal tiszteket adjunk a néphadseregnek.

Ide nem hallatszik az égbe fúródó gépek zaja. A nyelvi laboratórium hangszigetelt, a munka elmélyült csendjét teremtik meg húsz ember számára a húsz magnóval, fülhallgatóval felszerelt fülke falai. Mit tanítanak?

- Elsősorban nyelvet, oroszt. Hiszen a hallgatók szovjet technikával dol-

goznak. De szerkezettant, fizikát és vadászirányítást is tanítanak ebben a laboratóriumban.

Dr. János Kornél nyelvtanár a maga szakmájáról beszél, mégpedig - túlzás nélkül - rendkívüli dolgokat.

- Magunk konstruáltuk ezt a labort. Benne van közel háromszázezer forint. De nagyon megéri. Mert ezzel a technikával negyvenöt perc alatt körülbelül harminc szót tanulnak meg és rögzítenek a hallgatók. Öt nap múlva kontroll: alig van veszteség.

- Nem valami vadonatúj módszer ez, hiszen világszerte terjed.

Hanem aztán káprázatos dolgok következnek. A táblán képletsorok, tömbök, matematikai logikai modell. A tanár megmagyarázza: ennek segítségével műszaki fordítást tanítanak. Azaz nyelv helyett először sokáig „modelleznek" a hallgatók, ezeket tanulják, rögzítik. A műszaki szöveg, a műszaki mondatok „áttételének" sémái ezek. Ha valaki ezt beidegzi, aztán reflexszé válik nála és „elfelejti", akkor egy év után egy óra alatt öt és fél gépelt oldalnyi orosz szöveget képes gépbe diktálni magyarul szótár segítségével. (Ez a teljesítmény nagyobb, mint a ma megkövetelt I. osztályú fordítói szint!)

Alig jegyezzük, hogy ez aztán fémjelzi is a repülő műszaki főiskola oktatási színvonalát, máris újabb „csoda" következik a főiskolások hétköznapjaiból. Egy terem, amelybe egy másik szobából egyik oldaláról átlátszó üvegfalon lehet belátni, ellenőrizni, mérni az oktatás színvonalát. S ha ez nem elég: hat ipari televíziós kamera váltogatva adja be a vizsgáztató és a hallgató külön képeit a monitorra. A „tükör"-teremben egyedülálló epidiaszkóprendszer világosban is remekül vetíti a falra a legbonyolultabb ábrákat.

- Harmincszázalékos hatásfok-növekedést értünk el vele az oktatásban - mondja az őrnagy tanár.

„Fej feletti írógép"-nek is nevezik. Felhasználják a kombinált vizsgatesztrendszerben. Kezdünk rájönni, hogy a folyosón jövő-menő növendékek igen tiszteletreméltó teljesítménnyel szerzik a második, harmadik vagy negyedik évfolyamot jelző csíkokat a váll-lapokra.

Harcálláspont. Üvegfalon lámpákkal rajzolt Magyarország. Koordináták, repülési szögek, körzetek „drótakadálya". Ugyanez üveglap alatt, asztalokon. Magas pult: a parancsnok helye, a mikrofonnal, hallgatóval ellátott asztaloknak ő adja az információkat, parancsokat.

Az alezredes tanár szerint:

- Persze itt még „hidegen" gyakorolják feladataikat azok, akik vadászirányító-megfigyelő tisztek lesznek. A szomszéd imitációs teremben model-

len „repül az ellenség", modellen üldözi és fogja el a vadász, ha a növendékek itt jól irányítják.

Egy tervtábla a sarokban, rajta nevek és rendfokozatok, néha kigyullad az indexszám, a felszállás és leszállás adatainak lámpajele. Sziráki alezredes, Létai főhadnagy, Dávid főhadnagy... Ismerős nevek. Honnan is?

- Itt forgatták az Őrjárat az égen című televíziós filmsorozat egy részét, onnan a tábla...

Találkozás „ismerősökkel". Négy növendék a Veszprém megyeiek közül. Kiliti Imre első éves Veszprémből, Halász János Ajkáról és Kiss Ferenc Ösküről másodévesek. Sárkány-hajtóműves szakosok ők hárman, azaz ők felelnek majd a repülőgép „sárkánya" és motorja üzembiztonságáért ha majd tisztek lesznek. A negyedik harmadéves Buzai László Várpalotáról EMO-s, azaz majd a repülőgép elektromos berendezéseiért, műszereinek működéséért, oxigénellátás berendezéseiért felel.

- Nehéz?

- Négy szigorlat lesz most egy hónap alatt.

Kiliti „enyhít":

- A mi tancsoportunk 4,9 átlaggal kollokvált az első félévben.

- Mi a legfontosabb?

- Minden. A repülőgépet nagyon kell ismerni. Minél korszerűbb, gyorsabb, annál inkább.

- Élmény?

- Kint, a városban nem nagyon tudják, hogy mit is tanulunk, azt hiszik, mindenki repülőgépet vezet. Múltkor egy öreg bácsi végignézett rajtam, odaszólt a néninek: „no ez a szép, sudár gyerek se éri meg a nyugdíjat, szegény..." Nevettem: mi éppen azért tanulunk, hogy mindenki megérje.

Besüvölt a két géppár, négyes kötelékben. Egymás után „leborítanak" egy kört, kint a futómű. Gyors merülés egy feszült pillanat a beton felett, egy pillanatra megint mindenki megáll. Szép sima földreérés, második, harmadik, negyedik. Ahogy kell. Mindenki tovább végzi a dolgát.

S az ég őrei biztonságának letéteményesei is nyugodtan fordulnak el: ők minden felszállásnál, leszállásnál újra vizsgáznak. Jól vizsgáznak.

(1969)

Szárnyszegetten

Égnek szegi orra csúcsát a szuperszonikus vadászgép. Törzsének kecses vonalában magasságbíró erő feszül, a száguldás távolságlegyőző képessége vibrál minden porcikájában. Szinte várja az ember égnekrugaszkodását.

De ez a gép már nem rugaszkodik el.

Egy szomorú szemű férfi mindennap megáll előtte néhány pillanatra, ránéz, sóhajt. A gépecske ott áll mozdulatlanul a vitrinjében. Mindig ugyanazon a helyen. A férfi megrázza a fejét.

- Nem repülünk. Én is makett lettem, pilótamakett, itt élek tehetetlenül ebben a pápai lakás-vitrinben. Mindig ugyanazon a helyen. Most már hét éve.

Két függőleges sebhely van a homlokán. Más már nem látszik a hét évvel ezelőtti zuhanásból.

- Ez a szemem csak dísznek van.

Jobb szemére mutat, nem venni észre, hogy azóta nem fogadja a fényt. Ahogy megszólal, különös érzése támad az embernek: minden szóval megbirkózik, külön formálja, külön mondja ki őket, mint ahogy zsákokat hordana az ember egyenként az emeletre.

- Május harmadika volt, amikor leestem. Hatvanháromban.

Fiatal férfi, széles vállú, kemény arcú. Harminckét éves korában tette ki a lakásajtóra a táblát: Sebestény István, nyugalmazott repülőszázados. A kórházban megtanult újra járni. Újra beszélni. Újra írni. Csak újra repülni nem tanulhat meg soha. Százszázalékos rokkant maradt. A repülőgépmodellecskére néz.

- Ma már nem kell senkit hívni, hogy vágja fel a fát. Már meg tudom csinálni azt is. Csak ősszel mindig szédülök. Minden ősszel.

Üde kislányhang kiált a másik szobából:

- Megjöttem az iskolából, apu!

- Feleltél?

- Hoztam egy ötöst!

A férfi szélesen mosolyog.

- Apu, jól vagy?

- Minden rendben, kislányom!

Azon a délelőttön is azt mondta: minden rendben! S úgy fúródott csillogó vadászgépe az égbe, úgy váltotta valóra Ikarosz álmait, mint évek óta mindennap. Jól tudta, hogy számára a mindennapok feladatai is veszélyesek, az eget őrizni nem játék. De hát rendet, országot óvni sose veszélytelen. Az sem volt az, amikor ötvenhat után a karhatalomba állt.

- Irányba álltam...

Talán arra gondolt, hogy maga körül mindenkit kötelességet teljesíteni látott. Apját látta talán, aki a felszabadulástól egész életében katona volt, két katonatiszt bátyját, Mária húgát, aki tisztfeleség lett, s végül Lászlót, az alig ismertet, akit valami ellenállási ügyben negyvenötben elvittek a németek és soha nem került elő többet. De lehet, hogy ő már csak a kórházban jutott az eszébe.

Azon a napon a leselkedő veszélyből valóság lett. Egy fa derékba tört, egy repülőgép bénultan tért vissza őrjáratából. Aztán felvisítottak a mentőszirénák.

- Sokáig semmire sem emlékeztem.

A látó-, halló-, beszélőideg-központok sérültek meg. Ezután nagyon nehéz volt újra ember módjára élni.

- De mindent megtanultam megint. Most már a tüzelőt is fölvágom, fölhordom, minden házimunkát tudok.

A körülötte élő emberek jó része nem tudja már, hogy ez a fiatal férfi egészségét adta néhány éve. Az eget óvni veszélyes!

A nyugdíj nem sok. 1800 forint. Most már magasabbak a nyugdíjak. Felesége a Húsgyár konyháján dolgozik. 1200 körül keres. Az se sok! A kislány zeneiskolás, most kellene hangszert választania, azt mondják tehetséges a gyerek. Egy zongora húszezer forint. Egy fuvola hat-nyolcezer. Szeretné megvenni a fuvolát a gyereknek. Kérte, hogy emeljék fel a nyugdíját.

Itt él a pápai lakásban nagyon csendesen, egy szuperszonikus vadászgép makettjével a vitrinjében.

- Nem panaszkodom. Csak néha, mikor meghallgatom a MIG-motort...

A földre néz. Növendéktársai, akik közt másodmagával végzett kiválóra a Szovjetunióban, mind alezredesek már. Ő nyugdíjas repülőszázados. Odafent harsognak a diadalmas motorok, ő csak emlékezhet: milyen volt őrizni az elsuhanó szép tájakat. Egy szárnyszegett Ikarosz tragédiája.

- Nem panaszkodom én, dehogy. Megvagyunk. Csak az fáj egy kicsit: úgy érzem, elfelejtettek már egészen. Senki sem kérdezi már, van-e valami bajom, gondom.

Aztán elmondja, hogy a repülőbarátság azért megvan még.

- Mikor huszonöt éves volt a hadsereg, akkor a régi repülőbajtársak meghívtak a reptérre. Kimentem. Az jó volt. Csak... a fiatal hajózók már úgy szólítottak: Pista bácsi.

Harmincnyolc éves. Bácsivá rokkant egyetlen elhibázott mozdulattól, egy szerencsétlen véletlentől, amit nem is ő idézett elő.

- Egyvalamit, hogy értse: mikor felavattak 54-ben, én ennek a lehetőségét is vállaltam.

Nézem a kezét, hallgatom mozaikként összerakott pontos szavait. S arra gondolok: ne felejtsük el ezt az embert, őrzők és őrizettek, el ne felejtsük! Ha gondja van, segíteni kell neki, éreztetni kell vele, hogy gondolnak rá, törődnek vele.*

Gép süvölt valahol a magasban, önkéntelenül arra kapja a fejét. A MIG-makett ott ágaskodik a vitrinben.

- Jól vagy, apuka?

- Minden rendben, kislányom...

(1970)

Magasból is földközelben

Az ég is kék, meg a tenger is. A két szín mégis ég és föld különbsége. A süvöltő ezüst vadászrepülőgép most elhagyja a lentit, s orrát a magasságra szegezve a fenti kékségbe fúródik. Szovjet vadászgép az Azovi-tenger felett: csak a pilóta magyar, olyannyira, hogy visszanézve a térképpé kicsinyült tengeröbölre, nem állja meg, hogy maga elé ne dünnyögje a kabinban: „Hű, de szép ország ez!"

Alig pilóta még, egyike a három évig itt tanuló leendő repülőtiszteknek, de annyit már repült, hogy maradnak tartalék pillanatai a gyönyörködéshez is. Hogy megcsodáljon a magasból gombaként növő új gyárakat, hatalmassá növekvő városokat, hogy megérezze a tágas végtelent: „Hű, de nagy ország ez!"

Széles Béla, Farkas Bertalan** és Éberhardt György ma már nem tanulók, hanem a Magyar Néphadsereg vadászrepülő tisztjei. Három év után, pár hónapja jöttek haza a Szovjetunióból. Egyszer, néhány ezer kilométerre innét szilveszter éjszakáján megszólalt a rádióban a Himnusz, emlékeznek rá, néhányan még sírtak is a meghatottságtól. Akkor ott már éjjel két óra volt. Most viszont, ha itthon a klubban összeülnek, hamar előke-

* A volt bajtársak 1971-ben zongorát vettek a kislányának.

** A későbbi magyar űrhajós.

rülnek a kinti történetek. Egymásnak mesélik, úgy jó, ha mindenki ismeri. És nem tagadják, van bennük egyfajta vágyakozás: egyszer jó lenne megint végigjárni a kinti kedves helyeket.

A repülőtér egyik épületében elevenítik fel most a történeteket. Ugyanolyan szovjet vadászgép süvölt, utánakapjuk a fejünket, vezérsíkján színeset villan a magyar felségjel.

- A technikájuk, az lenyűgöző...

Huszonhárom évesek, technikára képezték őket, persze, hogy ezzel kezdődik az élménybeszámoló.

- Volt olyan, hogy egy egész repülőgép bent állt a tanteremben. Elektronikus oktatóeszköz... Nem tudom, érti-e: megéreztük, hogy hallatlan magas szintű technika van ebben az országban.

- Meg a rendkívüli szervezettség!

1969. augusztus 25-én indultunk Magyarországról. Három napig a vonaton, reggel hatkor érkeztek meg az iskola állomáshelyére. Nagyon barátságos, de nagyon rövid fogadtatás.

- És tizenegy órakor már a tanteremben ültünk. És nem volt időkiesés, üresjárat, minden pontosan terv szerint következett. Egy hónap múlva már repültünk.

Két hét után az első szabaidő. A szovjet tiszt már jóbarát, kalauzol. Szép város, peremén kis családi házak. „Veszünk két üveg bort, aztán megpihenünk valahol."

Hónuk alatt a borral egy házba kopogtatnak, mert arrafelé nincs vendéglő. Öreg néni mosolyogva nyit kaput.

„Mamka, leülnénk beszélgetni nálad..."

A szőlőlugasban ülnek, terülj asztalkám: hús és hal kerül gyorsan. „Egyetek, fiaim. Egészségetekre."

A néni is poharat emel: „Melyik népre igyunk, fiacskáim, milyen nemzetiségűek vagytok? Vengerszki?" Sírva fakad. „A fiam is, az uram is ott, nálatok esett el."

A világ kicsi, a háború meg iszonyú nagy volt: kiderül, hogy a fiú Veszprém környékén pihen valahol, Ősi mellett vagy Berhida közelében, nem tudni, de azon a tájon.

Éberhardt György megkísérli summázni három év benyomásait.

- Azt hiszem, úgy lehetne fogalmazni: mindennapos internacionalizmus. Volt ott mindenféle nemzetiségű katona. Mindegy volt, egyformán elhalmoztak a barátság jeleivel mindenkit.

A két másik repülő bólogat.

- Sokszor meghívtak lakodalomba. Előfordult, hogy majdnem jobban ünnepeltek bennünket, mint az ifjú párt.

Mosolyognak mind a hárman.

- Aki nem tapasztalta, alig hiszi, hogy milyenek. Egyszerűen nem adnak a mostanában igen divatos státusszimbólumokra: nemigen lehet megkülönböztetni a munkást a mérnöktől vagy orvostól, se a külsőségekben, se abban, hogyan beszélnek egymással. A szellemi különbség persze megvan, de még véletlenül se éreztetnék egymással.

A szőke, fiatal tiszt, akinek szovjet felesége van, elgondolkodik.

- Azt hiszem, ez azért van, mert sok nehéz dologban voltak együtt, egymásra utalva.

Belejövünk az értékítéletekbe. Pontokba lehetne szedni a három fiatal repülőtiszt „summáit" a három évről.

- Lehet, hogy azt hiszi, túlzunk. Pedig nem. Három év alatt nemcsak megszeretni lehetett az országot, az embereket, hanem megismerni is.

Azt mondják, harmadnap reggelig bizonyíthatnák történetekkel a „tételeiket", ha volna rá idő. Aki magasból is látta, s földközelben is több mint ezer napig élte a nagy ország életét, annak hinni kell. Ebben megegyezünk a búcsúzásnál.

A kapuban vagyunk, amikor felordít egy vadászgép sugárhajtóműve. Iszonyú erejét kiáltja a kék levegőbe. Ezüstösen nyilamlik az ég felé, csillogó pont már. S eszembe jut a beszélgetés egyik mondata: „Sok nehéz dologban voltak együtt azok az emberek..."

(1972)

Egymásrautaltan és tévedhetetlenül

Hangjuk a mennydörgés. Erejük a mesebeli óriásoké. Velük a csillagokat is megkergetheti készítő gazdájuk: az ember. Egyikük ott nyilamlik végig a betonon, aztán hegyes orrát az égbe fúrja, a szuperszonikus vadászrepülőgép a magasságokat győzi le ma ismét, csillogva és mennydörögve. Amott meg, a másik betoncsík fölött egy másik hazatart. Feszülő pillantások várják idelent. A pályát most finoman megérintik a futóművek kerekei, a törzs végéből fékernyő lobban. A pillantások felengednek: K. őrnagy baj nélkül hazatért. Kimászik a kabinból, leemeli a sisakját, s szó nélkül bólint

a géphez szaladóknak. Üdvözletet és köszönetet. A magasból jött ember ilyenkor még egy-két percig nem beszél.

- Milyen volt?

- A féket meg kell nézni.

- Már vizsgálják.

A repülők általában nem bőbeszédűek. A feszült figyelem, a reflexszerűen gyors cselekvés, az életveszélyesen értékes tizedmásodpercek a csend megbecsülésére tanítják az embert. A repülőket nehéz megtalálni. P. őrnagy parancsnokhelyettes segített keresni: kivel beszélhetnénk közülük? A válaszok:

- Z.? Az éjjel repült. Pihen.

- H.? Éjjel repül. Pihen.

- N.? Valahol Debrecen fölött van...

- K.? Nemsokára visszatér.

Járjuk a repülőteret. Itt-ott riasztó süvöltés: hajtóműpróba. Tankkocsik száguldása le s föl. Feszült figyelemmel dolgozó szerelők a szárnyak alatt, a kabinokban. Mindenütt katonák, s már tudom, hogy innét láthatatlanul: a figyelőpontokon, lokátorernyők előtt, táblák és térképek előtt, erdőben és parancsnoki ponton, irányítótoronyban és pihenőszobákban még többen. Szinte ott vibrál a levegőben számtalan ember hajszálpontosan egybehangolt közös tevékenységének különös feszültsége. Talán a komoly arcokból, a csendes rövid mondatokból, gyors, figyelmes mozdulatokból sugárzik, nem tudom. P. őrnagy ennyit mond erről:

- Itt senki nem tévedhet. És mindenki dolga egyformán fontos. Senki nem követhet el hibát. A pontosság itt életeket ér.

Az étkezőben K. őrnagy ebédel. Most tért vissza és még van felszállása. Arra gondolok, hogy még a szakács is beletartozik a tévedhetetlenek közé. A repülőgép-vezetőknek pontosan kimért kalória kell. Az őrnagy komótosan eszik, nem látszik rajta, hogy éhes-e, vagy sem. A pilóta magányosságáról faggatom, azokról a pillanatokról, amikor az égbe fúródó gép alatt eltünedeznek a repülőtér meghitt fényei, s titáni erők egyedüli kormányosaként maga marad az éjszakai magasságban.

- Soha nem maradok egyedül.

- ?

- Nehéz ezt megmagyarázni, mert inkább érzi az ember. Talán a megszokott, a biztonságos zajok: mögöttem duruzsol a hajtómű, fülemben perceg a rádió. Nekem a többieket jelenti mindez, mert értem dolgoztak felszállás előtt, hát velem is jöttek. Akik átvizsgálták, bemérték, feltöltötték a gépet, de még az is, aki a múlt hónapban beállította a magasságmérőmet, vagy aki

forrasztott egyet a műhelyben a rádiómon. És tudom, hogy akik odalent maradtak, látnak engem. Zölden villódzó pont vagyok a lokátorokon, de tudják, én vagyok az. Hogy lennék hát egyedül? Aztán megszólal az irányító hangja a rádióban, hozzám beszél. Bízhatom bennük, rájuk bízhatom magam, tudom, hogy a rajzoló kiskatona hajszálra bejelöli helyzetemet az értékelőparancsnok elé, tudom, hogy senki sem téved. Mi valamennyien együtt vagyunk mindig, mert nagyon egymásra vagyunk utalva. Talán ettől van: itt nagyon hamar kialakulnak az emberi kapcsolatok. Odalent bajtársam és barátom mindenki... Hát, nem tudom, jól magyaráztam-e, de ez a lényeg. És ettől van, hogy a repülőgép-vezető soha nem magányos odafent.

Megfigyelem, hogy az egymásrautaltságra egyszerre bólint a parancsnokhelyettes, a másik asztalnál ebédre váró pilóta s a műszaki százados, aki a műhelyeket mutatta sorra.

K. honvéd 19 éves. Beosztása: öltöztető. A magassági ruhákat, sisakokat adja fel a „hajózókra", ez a dolga.

- Nekem nagyon figyelmesen kell dolgoznom.

Szinte megismétli K. őrnagy gondolatait arról az egymásrautaltságról.

- Ha rosszul rendezném el például ezt a gumit itt, a nyakon elszoríthatja az ütőeret. De legalábbis kényelmetlen lenne. És én tudom, hogy odafent a kabinban legalább ötven műszert meg jelzőlámpákat kell figyelni. És nem lehet mással törődni, csak a repüléssel. Ezért az én rendes munkámtól is sok függ, nagyon sok...

Sz. hadnagy az üzemanyag-szolgálattól, nemcsak gondolatokat, de még a pilóta szavait is ismétli.

- Olyan szoros egymásrautaltságban dolgozunk, amelyben minden emberre sokat kell rábízni. Az egymás iránti felelősséget mindenkinek éreznie kell. Nálunk alapvető dolog: „tévedés kizárva!"

A hadnagy üzemanyagtechnikus, kémia szakos tanár.

- Bizony, itt nemcsak parancsot teljesít az ember. A bevizsgálásnál inkább háromszor is megnézi az üzemanyagot, mielőtt „útlevelet" adna neki, hogy a gépbe kerülhessen. Mert ha tizenötezren leáll a hajtómű...

P. őrnagy mosolyog.

- Végig kellene egyszer kérdezgetni az egész alakulatot. Elhiszi-e, hogy minden katonától ugyanezt hallaná?

Mondom, hogy biztos vagyok benne. Mert láttam a bejövő gépeket figyelő arcokat. A pilótatársakét, a szerelőkét, az őrkatonákét. A géppel együtt mozduló szemek teljesen egyformák voltak.

Az éjszaka sok kilométernyi magasságban két mennydörgő gép keresi egymást. Elfogógyakorlat. Talán éppen K. őrnagy figyeli a sötétséget, hogy felfedezze társát, aki az üldözött ellenség szerepét „játsza" ezen az éjszakán. Már a közelében van, mert a lenti társak rávezették, a sisakban megszólal a halk, pontos mondat:

- Figyelem! Már együtt mérem önöket!

Ott van hát. Megcsillan rajta a holdfény. És a hajtómű lángja is... Vagy mégsem? Egy csillagot kergetett volna idáig? De igen: ő az.

- Látom a célt.

- Vettem.

- Cél, gyújtsa meg a helyzetlámpát!

Üdvözletet villan a szárnyvég. A feladatot végrehajtották ezen az éjszakán is.

Valahol Magyarországon egy véletlenül ébren maradt meghallja a magasból a késői dübörgést, s arra gondol: lám, még ilyenkor is repülnek. Nem tudja, hogy K. őrnagy száguld odafent, s viszi magával a lent maradtakat, a társakat. Akik valamennyien és tévedhetetlenül, nappal és éjszaka őrzik a magasságokat feszített figyelemmel.

Az odalent hajnalig alvók biztonságáért.

(1971)

Lokátorosok

Porsivatag valahol Magyarországon. Lisztfinom homok kavarodik felhővé a gépkocsik nyomában. Néhány ember növesztette domb: tetejükön méltóságteljesen forgó lokátorantennákkal, gyomrukban műszerek, kábelek erdejével, s a lankadatlanul figyelő katonákkal. A rájuk bízott légtérben madár sem marad észrevétlen.

- Nekünk a légtér állandó figyelése, felderítése és az adatok közlése a feladatunk. Katonáink állandóan „éles helyzetben" dolgoznak: harci helyzetben is ugyanezt csinálnák, s ugyanilyen pontossággal és figyelemmel.

S. P. őrnagy hozzáteszi azt is, hogy nehéz szolgálat ez. Huszonnégy órás lankadatlan figyelem a sötétben villódzó képernyők előtt, olykor 50 fokos melegben, mert nemcsak a nap fűt odakint, hanem a műszerek is idebent.

- Aztán, a fiúk nagy része ezzel a bonyolult technikával katonakorában találkozik először. Fél év kell, míg elkezdhetik az igazi munkát. Jó részük a tanyavilágban nőtt fel. De megtanulják, s a tehetségesebbje ma már egy év után a bonyolult kábelerdőben is percek alatt megleli a hibát.

Katonák jönnek, kisnadrágban, saruban.

- Szolgálati könnyítés - magyarázza az őrnagy. - Csak így lehet kibírni. Az alakiságnál fontosabb a tévedhetetlenség.

Itt állandóan „éles helyzet" van. S a tévedhetetlenség mindennapos követelmény. Hogy soha ne legyen „harci helyzet".

- Mit csinálnak?

- Jelentem, egy kis szabad idő van, sakkozunk, pihenünk.

- És az?

- Egy ócska gitár volt, felújítjuk. Elektromos hangszer lesz belőle.

A domb gyomrában a pihenők mellett műszerkocsi, halkan zümmögő berendezéseivel.

T. J. szakaszvezető az egység KISZ-titkára. Azt mondja, nemcsak a szolgálat nehéz, egyéb nehézségek is vannak.

- Az például, hogy ha egy politikai oktatást rendezünk, azt háromszor kell megtartani.

- ?

- Az emberek egyharmada állandóan szolgálatban van.

A vadászirányító ül „hosszú méla lesben". Betonbunker a homoksivatag alatt, vezérlőpult, villódzó elektronikus körök, zümmögés, meleg.

- Most oldották fel az „első fokot".

- ?

- Százhatvan fokon jött egy azonosíthatatlan „cél", a határ felé tartott. De aztán az országhatártól 40 kilométernyire visszafordult, elment...

- Mi az, hogy azonosíthatatlan?

Erre már F. F. törzsőrmester válaszol:

- Mi ismerjük a járatokat, a légi folyósókat, a napi útvonalakat, még a sportgépekét is idehaza. Odakint is tudjuk, melyik gép melyik légi folyosón halad. De ezt az előbbi gépet sehova se lehetett „tenni". Fel kellett készülni egy esetleges határsértésre.

Az állomásparancsnok „elkalauzol" Magyarország légterében, sőt azon túl.

- Ez itt egy saját vadász, gyakorol, éppen leszállni készül. Onnan tudjuk, hogy, látja, itt a repülőtér, arra tart, sebessége csökken, merül...

Magam persze csak egy fel-felvillanó vonalkát látok a sötétben villódzó indikátorernyőn, később fedezem fel, hogy csakugyan változtatja a helyét.

- Fölötte az a kicsi jel jelenti, hogy saját.

Hozzászokik a szemem, nyolc-tíz vonalkát is felfedezek. Mozognak.

- Ez itt a felső légikapu felé megy, ott fog kilépni az országból, látja? Pestről indult, moszkvai utasgép.

És sorolja az „ismerősöket", fejből tudja valamennyi megkövetelt adatukat.

Ám, ha „eltérne valami" az ernyő megszokott képén akkor megfeszülnének az arcok a meleg sötétben, akkor gyors szavak röppennének a rádiótelefonokon, akkor számítógépek értékelnék valahol messze a szokatlan adatokat, s elrugaszkodnának a betonról az acélmadarak.

Most azonban nyugalom van és csend. És szünet nélküli őrző figyelem. Hogy a nyugalom és biztonság megmaradjon. Mindannyiunknak.

(1974)

Alacsonytámadástól a diplomáig

Ahogy a csendes szavú férfi tesz-vesz a szobányi erzsébeti kertben, senki nem gondolná, hogy egykor repülőszázada élén harcba indult a Duna összetorlódott jege ellen: el ne sodorja a jégfal a dunaföldvári hidat. Kötelékben repültek a Párducok, azok az IL-2-es csatarepülőgépek, amelyeket a sztálingrádi harcok idején a rémült németek Schwarztodnak, fekete halálnak neveztek el.

Sárosi Gyula repülőszázados beleszól a rádióba: „Kövessetek... alacsonytámadás."

S a fehér jégfal megroppant a bombák csapásaitól, szikrázva szelídült darabokká, szanaszét.

Hogyan is kezdődött?

A négygyerekes erzsébeti villanyszerelő édesapja Gyula fiát taníttatni igyekszik, ám közbeszól a háború: a gimnázium félbeszakad. 1946-ban fonógépkezelő munkás lesz, s tizennyolc esztendősen belép a kommunista pártba a gyárban. Az öreg szakik tanítják-nevelik, s ők javasolják, hogy jelentkezzen az új néphadseregbe. A légierőkhöz kerül. Mátyásföld, Kossuth

Akadémia. 1950-ben tisztté avatják, s akkor megnősül. Repülőoktató Szolnokon. Majd néhány év alatt tíz repülőtér, tíz lakóhely, tíz munkahely.

1956. Már Budapesten vannak, Budaőrsön egy AN-2-es gép első pilótája Sárosi Gyula. Kisbabát várnak.

– Amikor aztán baj lett, jöttek a Budai Karhatalmi Ezredtől... önként jelentkeztünk a karhatalomba. Hát... volt sok minden. Egy tizennégy tagú tiszti szakasz parancsnoka voltam. Sokat mesélhetnék a Beloianniszgyárról, a körtéri lövöldözésekről, a Várban felderített fegyverraktárról, a nyolcórás vitáról az egyik bánya mélyén Tatabányán...

Asszonya szemében megvillan a soha nem felejtett rémület.

– Már a szülőszoba előtt feküdtem...

Kint ropogtak a fegyverek, s a vajúdó asszony nem tudta, vajon él-e még a világra készülő kisgyermek édesapja. Valaki arra jött: „Behoztak egy haldokló tisztet, lent van..."

Leírták neki nagyjából. Tudta, hogy meg kell néznie. Úgy érezte, csak ő lehet... És felkelt. Lement két emeletet, kierőszakolta, hogy megnézhesse. Aztán megkönnyebülten összeesett. Egy óra múlva felsírt a kislánya.

– Aznap lőtték át a tányérsapkámat – mondja csendesen a férfi. – Sokáig őriztem.

Arról a május elsejéről sokat mesél. Az a néhány szó Kádár Jánossal, pontosan őrzött emlék.

– Szó szerint ezt mondta: „Örüljünk most már, emberek, hogy ismét rendben, szabadon ünnepelhetünk. Ez így lesz ezután..."

Aztán vissza a pilótafülkébe. Nem sokáig. Két év múlva leszerel, megkapja a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérmet, és addigra már leérettségizik. Még egy érettségi aztán a gépipari technikumban. Közben munkás, majd technikus a Csepel Autógyárban. Ott ismét találkozik Kádár Jánossal, aki néhányukkal órákig beszélget. Képet őriz erről a találkozásról is.

A család számára az elmúlt két és fél évtized a munka és a tanulás időszaka. Két érettségi után elvégzi a marxista esti egyetemet. Aztán a felesége következik: munkája, két kislánya mellett vörös diplomával fejezi be a közgazdasági egyetemet, és három nyelvből felső fokon tesz nyelvvizsgát. Ismét a férfin a sor: oklevelet szerez a Bánki Donát Műszaki Főiskolán. Közben mindketten pártmunkások, Sárosi Gyula alapszervi, majd csúcsvezetőségi titkár is, nem függetlenítve, mert, úgymond: „a motorokat sem akartam otthagyni". Közben két gyerekkel társbérletben élnek.

– Nem volt könnyű életünk. Erő kellett hozzá. Aztán már az Ikarusból vevőszolgálati munkára Berlinbe küldtek. A feleségem a kereskedelmi kirendeltségen kapott helyet. A gyerekek is megtanultak németül.

Amikor hazajöttek, akkor vették a rissz-rossz kétszobás erzsébeti házat. 1976-ban. Mostanára háromszobás, központi fűtéses, összkomfortos lakás lett belőle. Végignéznek, és most először cseng büszkeség a hangjukban, ahogy szinte egymás szavába vágnak:

- Mindent a két kezünkkel... Mi tudunk betonozni, vakolni, szerelni, tapétázni, mindent!

S a másik siker:

- Az egyik lányunk grafikus, a másik orvos. És van két gyönyörű unokánk!

Sárosi Gyuláék számomra valahogy példázzák a huszonöt évet. A töretlen igyekezetet, a szellemi és fizikai erőt, a töretlen értékteremtést. S most, mikor vagy ezer ember „szívfájdalmáért" a lakókörzet elnökeként levelez - hogy szabadítsák végre föl rendezetlen fejlesztési státusa alól, a tilalmak alól a tizenegy utcaszakasznyi apró kertes területet - mintha, summázná is a felfogását az ÉPFU fődiszpécsere.

- Szót kell értenünk közös dolgainkban. Annak idején az életét, később a munkáját tette rá sok ember, hogy maradjon meg ez a hatalom. És mindig az emberek érdekében. Hát akkor: úgy legyen.

(1977)

Füstölgő föld, biztonság...

Egyelőre csend. Csak nézünk körbe-körbe, a kék magasságot kutatjuk, mert azt tudjuk már, hogy először a repülőgép jön, aztán a hangja. Szuperszonikus vadászgépek ezek. A csendet két reccsenés hasítja ketté: két sárga rakéta röppen a figyelőtoronyból. Kezdődik. Az őrök mostantól kezdve senkit nem engednek a lőtér közelébe. A lőtéren mintha ijedten összehúznák magukat a „céltárgyak": légvédelmi löveg a vontatóval, radarkocsi, teherautó, két régi vadászrepülőgép. Ma - a vadászrepülők nagyszabású gyakorlatán - ők „szenvednek" majd. Még nem sejtjük, hogy mennyire.

- Jönnek!

- Hol?!

Géppár tűnik fel, két elfogó vadászgép, elöl a „vezető", mögötte alig pár méternyire a kísérő. Aztán magasabban még egy géppár, majd még egy. Mögöttük a süvöltés.

– Kétszáz, ötszáz és hétszáz méteren őrjáratoznak.

Pistyur András alezredes, az egyik legrégibb vadászrepülő igyekszik szenvtelenül s szakszerűen magyarázni nekem a látványt, ám észreveszem izgalmát így is. Mert meg kell mutatni most a társaknak nagyon! Ott ül a tribünön Biszku Béla, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a KB titkára, Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter, Pap János, az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának elnöke, a Veszprém megyei első titkár, csaknem az egész tábornoki kar. Számot kell ma adni a legbonyolultabb helyzetekben is fölényes tudásról: meg kell mutatni, hogy a légerő ezt az országot úgy védi, hogy valamennyi földön járó ember biztonságban érezheti magát.

– Mindjárt feltűnik az „ellenség" mondja az alezredes –, azt a facsoportot figyelje! Ők nem tudják, – s a levegőben körbesüvítőkre int.

– Aki legelőször meglátja, vagy a legelőnyösebb helyzetben van, az fogja el.

– Mit jelent az, hogy elfogja?

– Rácsap és megsemmisíti.

A vadászgépek feszülten köröznek felettünk.

– Itt a cél!

Magányos gép süvít alig kétszáz méternyi magasságban, motort erőltetve: az „ellenség". Pistyur András elégedetten sóhajt:

– Észrevették!

Az őrjárat „második lépcsőjének" géppárja hirtelen irányt változtat: én tudom, hogy ilyenkor a kabinban az iszonyú megterheléstől torzul az arc, lüktetnek az erek. Kissé szétválik, s zuhanni kezd a géppár. Félelmetes vadászat. S a hangszóróban – idelent a földön – reccsen a pilótahang: „Látom a célt... támadom..."

Csend. Már nem beszélnek. Süvít a „vezető", fedezi a „kísérő", már a nyomában vannak...

– Most elkapta!

Az alezredes elégedett. Mi csak annyit látunk, hogy a vezető lefordul a célról, a fotogéppuska már rögzítette a megsemmisítést, aztán rámegy még a kísérő is a biztonság kedvéért.

Borzongatóan szép látvány. Újabb őrjáratok, újabb célok, újabb zuhanások... Tizenkét elfogó vadászgép egyes gépeket, géppárokat „küzd le"...

– Nézze... rámennek!

S mennek rá, mint a végzet... fotógéppuska... elránt... a kísérő is tüzelhet... az is elránt: megsemmisítve. A hangszóró jelenti a tribünnek: „A vadászgépek valamennyi légi célt megsemmisítették."

Pistyur András alezredes mellettem megkönnyebbülten sóhajt:
- Sikerült! Szerintem a második volt a legszebb.

Vajon mekkorának látszik a „lövészverseny" célja onnét fentről, a zuhanás kezdetének magasságából? Tizenöt méteres kör, benne tízméteres, majd ötméteres. Ez a céltábla.

Bezuhan a vadászgép. Por, robbanások. Két másodperce sincs, hogy lőjön. Akkor ott és annyit kell lőni a gépágyúból, amennyit lehet, s közben vigyázni, ne legyen túl mély a zuhanás. Mert a sebesség iszonyú, méterek döntik el a halált.

A céltábla felporzott közepe gyönyörűen vágódik az égnek, de az „öreg" pilóta felszisszen mellettem: „Hűű! Ez nagyon mély volt..."

A gép elsüvölt. Később megtudom, hogy a vakmerő pilóta Veszprém megyéből jött, onnét „nevezett" a versenyre.

Össztűz. Levegő-föld rakéták. Lebukó, bőgő gépek, találatok, por és füst. Lentről nem érzékelhető a megfeszített figyelem és akarat, a torzult hús, csak a pontosság, a félelmetes biztonság látszik. S a hangszóró a süvöltések szünetében jelentgeti: „Valamennyi célon van találat..."

Megszoktuk már idelent: újabb gép, újabb hangorkán, dörgés és füst, gépágyú, rakéta.

- Kigyulladt a gépjármű!
- Ég a célvadászgép!

A földi célok retteghetnek: rácsapás, tűz, becsapódások, vége, láng marad csak, meg tépett föld és siker.

Aztán még jönnek a hatalmas helikopterek, össztűz. Harminckét rakéta egyszerre, gépágyúk, vége. Nem látunk semmit. Csak füstöt, csak lángot, eltűnik a lőtér...

Valaki megjegyzi:

- Nem szeretnék ezeknek ellensége lenni...

A tábornokok mosolyognak. Később Szilágyi László vezérőrnagy átadja a serlegeket, a jutalmakat a magasban járóknak a földön. Addigra már nem lehet megkülönböztetni a vigyázzban állókat a többiektől, szinte hihetetlen, hogy ezek a nyugodt arcúak csaptak le onnét a magasból iszonyú gépeiken.

- A dolgozó népet szolgálom! - hangzik csendesen, nyugodt szavuk. S valahogy biztonságérzete támad az embernek: én rábíznám az életemet bármikor bármelyikükre.

Egy délelőtt megmutatták, hogy mindenre képesek. Amit ember kibír, amit ember kiszámíthat, amilyen erőket ember uralhat, ezek a csendes vigyázzban állók kibírják, kiszámítják, uralják.

Jó tudni ezt.

(1969)

Ég és föld között

- Na, megvolt a célkereszt?!

- Telibe kaptam. Széllel mentem rá.

A repülőtéren hangzik el ez a párbeszéd. Aki kérdez: Békési őrnagy, a „43 éves kezdő". Aki válaszol: Kovács Sándor törzsőrmester, húsz éve ejtőernyőzik a hadseregben. Ez a mostani volt a 2150-ik ugrása.

- Milyen magasságból találta el a néhány méternyi keresztet?

- Általában nyolcszáz-ezer méter magasból ugrik a katona. Most nyolcszázról jöttünk.

Az ejtőernyős általában egy kilométernyi magasból hagyja el a repülőgépet, ott, ahonnan már térképpé zsugorodik a táj. Kinyílik a kupola, s attól kezdve percenként mintegy kétszáz métert süllyed a katona. Kovács törzsőrmester durva számítások szerint húsz év alatt egy teljes napot töltött a levegőben így, a „madzagon" lógva.

- Akkor magának már egy-egy ugrás nem sokat jelent...

- Háromezerszerre is gyönyörűség.

Csillogó, napsütéses égbolton himbálóznak lassan a gombák, fehéren, szürkén. Aztán alájuk simul a repülőtér füve: hazajött az ember, aki néhány percig madár lehetett.

- Ha az ejtőernyőzésről azt mondjuk a polgári életben, hogy a bátrak sportja, akkor itt, ezeknél a deszantegységeknél elmondhatjuk: a legbátrabbaké.

Így fogalmaz Széplaki János alezredes a sátorban, a tábor közepén.

- A mi deszantejtőernyőseink nemcsak kiugranank a repülőgépből, hanem éjszaka és nappal, rossz ejtőernyősidőben is végrehajtják feladataikat. Nagy súlyú felszereléssel, rádiókészülékekkel ugranak, ha kell, erdei tisztásra, terepre.

A csapatnál történetek keringenek. A szélsodorta katonáról, aki szőlő- és

paradicsomkarók életveszélyes tengerében az egyetlen veszélytelen pontra, egy tanya cseréptetejére kormányozta magát, s beszakítván a tetőt, egy kasza tőszomszédságában ért padlást. Persze holdvilágos éjszakán, az alvó tanyaiak rémületére.

- Az ejtőernyős csak egyszer tévedhet. Elég egy zsinórt rosszul behajtani, egy lerántógumit arréb kötni, s már nem nyílik rendesen a kupola.

Ám kiképzésük olyan, hogy ne tévedhessenek. Az utóbbi tíz év alatt számottevő baleset, azaz rendkívüli esemény nem történt a deszantalakulatoknál.

- Persze az ugrásokat irányító parancsnokoknak már félezernél több ugrásuk van, egyiknek-másiknak kétezer fölött. Ők már egy zsebkendővel is lejönnének, ha muszáj...

Nagyszerű fizikumú fiatalemberek. Úgy ugranak le a földi előkészítésnél az ötméteres asztalról, mint ahogy más a sámliról lép le; csak arcuk vörösödik bele, s lélegzetük lesz szaporább a körbefordító centrifugálhintától; vidáman lógnak a levegőben lengve-forogva a kormányozható ejtőernyőimitátoron; perdülnek, szaltóznak, hasra esnek és talpra szökkennek a gumiasztalon. Nézzük őket ezen a különös szertornán, a földi előkészítésen. Úgy tűnik, mindenki mindent egyformán tud.

- A levegőben más, ott megoszlik ám a tehetség...

- Az első ugráskor különösen: akkor ugyanis mindenki „éjszakait" ugrik..., mert behunyja a szemét.

- Van, aki abbahagyja? Abbahagyhatja?

- Mindenki mindig abbahagyhatja. Bármikor, amikor úgy érzi, hogy idegileg vagy fizikailag nem vállalja az ugrást. Ez az egyetlen fegyverneme a hadseregnek, amelyből ki lehet lépni. Mert ide belépni is csak önként lehet.

Naponta két-három ugrást hajtanak végre ilyenkor a táborban. Éjszaka mindig csak egyet. De csakhamar „bitóra", vagyis ugrótoronyra kerül az ember, meg a körhintára, a gumiasztalra.

Ezt nem lehet félbehagyni, mert aki már kiugrott a repülőgépből, az egyedül van. Azon nem segíthet se föntről, se lentről senki.

Vonalban sorakoznak, rendes katonai gyakorlóruhában, csak a bakancsok szorítják a bokát, s vastag a talpuk, ruganyos; s a fejükön a páncélosokéhoz hasonló párnázott fejvédő van. Vezényszó harsan:

- A feladat: nyolcszázról, bekötött, szerelvényes, fegyveres!

Azt, hogy ugrás, nem teszik hozzá, takarékoskodnak a szóval.

S később, amikor a LI-2-esek, népszerű nyelvükön Tevék a célkörzetre fordulnak, az irányító is takarékoskodik:

- 802-es... irány jó... beton felett...
- Nyugtáztam...

Egy gomba repül először a suhogó levegőben, ő nem irányítja az ernyőt, hanem szabadon sodortatja magát a széllel. Róla látja a parancsnok, hol kell kivezényelnie a levegőbe a katonákat, hogy pontosan oda érkezzenek, ahova várják őket.

- Negyedik forduló... távolin...
- Irány rendben...

S kilobbannak a gombák: egy... kettő... három... tíz... húsz...

Köztük a „43 éves kezdő", az őrnagy, aki most ugyanúgy engedelmeskedik az ugrásokat irányító törzsőrmester parancsszavának, mint a sorkatona. Az idén vállalkozott első ugrására, s most a tizenhetediknél tart. Becsülik: nem húszéves már. Összezárja a lábát, ránt egyet a zsinórokon, s „állva marad". Büszke rá. Már újra menne, hogy lebeghessen megint.

A kiképzés kemény dolog. A deszantegységek ilyenkor a repülőtéri táborban nem pihenhetnek. Nem is akarnak: önként vállalták fegyvernemük rendkívüliségét, bátor szépségét, s ennek árát is. A kemény munkát, az állandó figyelmet, a készenlétet. Hogy „kétéltű" katonákká legyenek, hogy földön és levegőben egyaránt számíthasson rendkívüli teljesítményeikre a haza.

(1972)

Kiáltás a földre

- Nyolc ember felszerel!
- Igenis!

A nyolc ember pillanatok alatt alakul át. Az overallon keresztül-kasul hevederek feszülnek és - a légi kirándulás hátizsákjai - az ejtőernyők meggörnyesztik kicsit a hátakat. De azután a hasernyő „helyrebillenti" az egyensúlyt, rajta a tőr és a stopperóra, a fejeken meg már sisak van és szemüveg. A nyolc ember felszerelt.

A balatonfőkajári MHSZ-repülőtér ritka vendége, a szokatlanul nagy AN-2-es repülőgép dübörgő motorral gurul a starthelyre. A légcsavarszél-

től rémülten dőlnek mögötte hanyatt a fűszálak. Törzsében egymás után tűnnek el a légi kirándulás résztvevői.

Az ezúttal földön hagyottak megvárják, míg a gép a levegőbe rugaszkodik, az ejtőernyős rítus szerint mozdulatlanul állva nézik végig a startot az első fordulóig. Talán mert az ejtőernyős igazi légi járműve az ernyő, s az csak bizonyos magasság felett használható. Furcsa, de akkor érzik igazán biztonságban magukat, ha kiléptek a gépből a végtelen levegőbe, s megmarkolják a kioldót. A gép egyenletes erővel „csavarni kezd" felfelé, rendben megy minden, mint máskor, az itthagyottak kezdik hajtogatni hosszában kiterített ernyőiket. Tóth László, a legfiatalabbak, a sorkötelesek egyike ma ünnepel: reggel ugrottam a huszonötödiket.

Az AN-2-es eközben egyre kisebb a kék levegőben.

- Ezer méteren lehet...

Valamennyien figyelni kezdünk, most már ugranak. Gyors egymásutánban két apró pontot hagy el a repülőgép, két fehér villanás, apró gombák terülnek föléjük.

- Ajaj, ezek beneveztek...

- ?

- Az „Ismerd meg hazádat" mozgalomba.

Nevetnek a földiek, ők már látják, hogy néhány perc múlva jó messziről gyalogol majd összegöngyölt ernyőjét cipelve a két első szélre bízott. Így is történik, s a többiek már inkább falu fölött ugranak, nem akarnak „benevezni".

Három kupola ereszkedik, s a szócsövön kiáltás harsan az első közeledőre:

- Imre, te vagy?

Valami halk csipogás ér vissza: kiáltás a földnek a kétszáz méternyi magasból.

- Fordulj meg! Fordulj a széllel szembe, mert „elutazol"!

Két láb lendül, ügyes mozdulat, s máris megfordul a gomba az emberrel, aztán gyorsan leereszkedik.

- Itt tíz perc alatt változik az idő - lihegi az érkező. - Fél órája még más szél volt... most meg csak néztem, hogy zúg velem szembe, ahogy zuhanok...

Mert ez volt a negyedik csoportos ugrás ezen a reggelen.

(1971)

Díszszemlére készülve

Ezekben a napokban az eget is, az időjárási térképeket is gyakrabban nézték a pilóták. Pénteken jó időnek, „repülőidőnek" kell lenni. Legalább akkor, amikor a katonai díszszemle megkezdődik: hogy aztán a három MI-24-es harci helikopter, s nyomában a kilenc MI-8-as közepes helikopter rendben bevonulhasson a Dózsa György út fölé.

Az indító repülőtéren „nagyüzem" van. Az irányítótorony mindent látó ablakszemei előtt kitárul a térség, ahol két felszállás közt a tucatnyi díszelgő gép alakzatban pihen.

- Gépbe szállás tizennégy-tizenötkor...

A „hajózók", huszonnégyen, az órájukra pillantanak.

Az eligazítást Bakó János alezredes, aranykoszorús első osztályú hajózótiszt, a díszegység parancsnoka tartja. Az ötvenegy esztendős repülőtiszt hét évig volt vadászpilóta, de ezzel a díszszemlével azt is ünnepli, hogy húsz éve helikoptervezető. Úgy mondják: ő „a forgószárnyak doyenje". S ebben a két évtizedben benne van, hogy egykor viharos szélben emelte le a beomlott zalaegerszegi tv-torony tetejéről a fent rekedt, életveszélyben levő építőmunkásokat; hogy a fiatalok ma is legendákat mesélnek árvízi mentéseiről. És 4200 óra repült idő meg a Vörös Csillag Érdemrend.

- Március 3-ika óta gyakorolunk, napi két-három felszállással, amikor csak az időjárás engedi. Hogyan? Gépbe ülés után időegyeztetés rádión, mert minden gyakorlásnál másodpercre megyünk. Aztán a hajtóművek indítása, és felszállás egyszerre. Az útvonalon ellenőrző pontok, aztán beérkezés Gyál fölé. Mi úgy mondjuk: itt kezdődik a „harci útvonal", innen már öt-hat kilométerenként vannak időellenőrzési pontjaink, hogy másodpercnyi pontossággal érkezhessünk a Dózsa György úti dísztribün fölé.

Pápai Gyula alezredes, a kilenc gépből álló MI-8-as kötelék vezetője hozzáteszi:

- No és persze eközben az oszlop tartása: teljesen „föltakarva a vezérre"... és, ugye, a tér- és távközök pontos betartása, hogy kinézzen valahogy a dolog...

Láttam repülni őket. Azt hiszem, deciméterekben lehetne csak elmondani azokat a távközöket.

Pápai alezredes, az ősz hajú, mindig mosolygó, ugyancsak aranykoszorús első osztályú repülőtiszt, egykori csepeli munkás, ötödször repül most díszszemlén.

- Igen, ötödször. De most először helikopterrel.

- ?

- Ötvenkettőben, amikor a szemlén mutatták az első sugárhajtású vadászgépeket, MIG-15-össel repültem. Aztán még háromszor vadászgéppel. Erre a MI-8-asra három éve ültem, és a dugattyús gépeket is beleszámítva ez a tizenharmadik géptípus, amelyen az elmúlt harminc évben repültem. Még egy tizennegyedik lesz: a MI-24-es harci helikopter, ami a közönség előtt most szerepel először. Aztán? Hát... mi a Bakó Jancsival már öregek vagyunk...

- És ki a legfiatalabb?

Tanakodnak: Garai Feri vagy Szappanos Jóska? Végül is az utóbbinál kötnek ki: huszonöt éves másodpilóta, másodosztályú szint, főhadnagy. „Repülőcsaládból": apja a békéscsabai honvédelmi előképző repülőtér parancsnoka, ő augusztus 20-án a Parlament fölött szokott „díszelegni".

- Hogyhogy ilyen fiatalon kiválasztották?

- Kiképzési szint szerint történt. De vagyunk itt magamkorúak még néhányan.

- Menni fog pénteken?

- Ennek menni kell!

Elsiet, „gépbe ülés" van. Kisvártatva, mint egy robbanás: egyszerre üvöltenek fel a hajtóművek, egyszerre mozdulnak a forgószárnyak, aztán a tucatnyi gép könnyed libbenéssel a riadtan hajladozó fű fölé emelkedik. Bakó János harci gépe, a „vezér", könnyedén előrebólint... és elindulnak.

A felszállás előtt harmincnyolc fehérvári kisiskolás - az ének-zenei általános iskola kisdobosai, akiket az egység vendégül látott - kék nyakkendőt kötött a pilóták nyakába. S nevükben egy másodikos kisfiú azt mondta: - A katona bácsiknak kívánunk sok sikert a díszszemlén...

És péntekre jó „repülőidőt"!"

(1980)

Helikopteresek

Plexikupola, kibélelve műszerekkel és kapcsolókal. Három ember ül bekötve, figyelmük felcsigázva. És felhangzik a furcsa „ima", sercegő, monoton, atomkori varázsigék a fejhallgatókban: ...kisgázkarok: semlegesben, ütközőn... dim-műszerek, transzformátorok: bekapcsolva... tüzelőanyag-szivattyúk: bekapcsolva... tűzcsapok: nyitva... botkormányhely-

zet: semleges... műhorizontok: bekapcsolva, kirögzítve..., rádió-magasságmérő: bekapcsolva..., rádióiránytű: működéskész... rádió-összeköttetés: rendben, ötös hangerővel hallom...

Két gázturbinás hajtómű ordít fel, türelmetlenül reszket alatta a tíztonnás acélmadár.

- A felszállást engedélyezem.

Megkönnyebbülten sóhajt egyet a törzs, s libben egy alig észrevehetőt a tíz tonna: négy méterre a földtől a levegőben állunk? Aztán megindulunk: előre és fölfelé.

- Négyhuszonhatos az útvonalon...

A rémülten lehasalt fűszálak lassan felegyenesednek. S a toronyból nyugodt hang érkezik a fejhallgatókba:

- Folytassa...

A Börcsök-ekvipázs folytatja. Két huszonkét éves hadnagy s egy nem sokkal öregebb műszaki tiszt. Akik egy-két esztendő alatt többet tudnak arról, hogy gyönyörű ez az ország, mint az, aki fél életében a földi országutakat járja.

A napsütötte táj lassan térképpé szelídül. Visszaköszön a tihanyi apátság a fordulóban, kék szőnyeget terít alánk a Balaton.

- Négyhuszonhatos... Az útvonal tizedik percében, jelentkezem...

- Folytassa.

Nem is: „fooolytassa", inkább így hangzik. Elnyújtottan, nyugodtan, földbiztonságosan. És valami hallatlan elszakíthatatlanságot sugároz ez a hang: a föld értünk van, ránk vigyáz, számon tart, s bízik abban, hogy végrehajtjuk a feladatot. Kapcsolom a saját mikrofonom:

- Kötelező mindig bejelentkeznünk?

A „Börcsök gyerek" fekete, nyesett kun szeme rámvillan:

- Kell. Hogy megvagyunk még...

Már sokan repülünk. Sok MI-8-as helikopter. Köztük tán az is, amelyik beemelte nemrég a badacsonyi kilátó traverzeit, az is, amelyik szélviharban hét munkást szedett le a megroggyant zalaegerszegei tv-torony tetejéről, s amelyik egy csecsemőotthon ötven oázó lakóját vitte ki az árvízből.

- Magasságom ezerkettő... kérek rotálást ötszázig...

- Engedélyezem.

Az alezredes a toronyban szinte egyik szavát a másikba ölti már, láthatatlan szálak húzódnak közte és kirepülni kész madarai közt.

- Kérek felszállást és légteret...

- Engedélyezem... négyes légtér...

- Háromhatvanötös... hazai irányon... távolin...
- Fooolytassa.

Alattunk hátrál negyed Magyarország. A Börcsök-ekvipázs útvonalat repül, „fillérre" a térképre rajzolt vonal szerint. A kunképű első pilóta „beszélteti" hasonlóan gyerekarcú másodpilótáját, Polyák hadnagyot: hol logarlőccsel tolatja ki az idő-sebesség mutatókat, hol azonosíttatja a felbukkanó falvakat.

Magasságmérő: kétszázon. Látom a kifutó gyerekeket a házból. A játékmozdony integető masinisztáját. Autópontocskák vonulását a sztrádán.

Karcagon a Börcsök gyerek varrónő anyja, valahányszor elbúcsúzik szép szál fekete fia s visszaindul a távoli bázisra, azt mondja neki: „Legalább lassan és alacsonyan repülj, kisfiam..."

A Polyák gyerek anyja is beletörődött már „kisfia" hivatásába. Apja a Lenin Kohászati Művekben, Miskolcon, néha csöndes büszkeséggel mondja: „a fiam pilóta".

Néha estefelé Miskolcon is, Karcagon is összenéznek a szülők: „Vajon hol lehet most a gyerek?"

S néha ez a „hol" azt jelenti, hogy milyen magasan ég és föld között.

- Négyszázhuszonhatos... hazai irányon... jelentkezem.
- Fooolytassa...

Magunkban maradunk megint idefent. A fejhallgatómban az elektromosság furcsán tárgyilagosra faragja a vallomásokat:

- Miért? Miért élünk-halunk érte? Mert nagyon jó fent lenni... mert elindulok néha az ország másik felébe, embert, anyagot, viszek... s tudom vinni, biztonságban... aztán megszorítják a kezem... „köszönjük". Nem öncél a repülés...
- Nem öncél. Katonák vagyunk. Ez meghatároz. Itt alattunk ez az ország. Érte repülünk éjjel-nappal. Minket mindig el lehet érni, gépre ültetni, ha baj van, ha menteni, óvni kell...
- Mi nem repülünk magasan, nekünk mindig kapcsolatunk van az emberekkel. Integetnek a gyerekek, látta. Múltkor egy fordulóban kapávalkézzel mutogatta egy öreg: nem jöttök egy kicsit ti is kapálni? Nevettünk, visszaköszöntünk: megbillegtettem a gépet. Sajnos, nem lehet, öreg, mi is dolgozunk...

Dolgoznak. És közben számon tartják: megépült már az új gyár, tudod, a kettes útvonalon, láttad a távvezetéket, ott, a négyes légtér határán? Az új kórházat a „hazain"?

Dolgoznak odalent. És idefent értük...

- Négyhuszonhatos... közelin... leszállást kérek...
- Engedélyezem.

- A Börcsök gyerek? Az én másodpilótám volt. Barátom. Igen, a legfiatalabb első pilóta. Hogy az lett, csak a munkájának köszönheti. Szeret repülni, szereti a dolgát és tudja is...

Simon hadnagy alig néhány évvel idősebb Börcsök Dezsőnél.

- Mindig „beszéltettem": sebesség, magasság, helyzet... Azért, mert engem is mindig „beszéltetett" az első pilótám.

- Ki volt?

- Szikora Miklós.

Apjuk lehetne az „öreg" Szikora, pedig csak negyvenöt éves. A sor tehát: Szikora-Simon-Börcsök-Polyák. S folytatódik valakivel, ha már a Polyák gyerek is első pilóta lesz. Aztán megint és megint, újabb helikopteresek...

- Öregebbnek látszanak a koruknál.

Simon hadnagy elmosolyodik.

- Úgy van ez, hogy az öregje itt hozzánk fiatalodik, nekünk meg hozzájuk kell öregednünk.

A felelősség az emberért: öregít is, fiatalít is.

Huszonketten szorongtak a félbe rogyott ház tetején, teraszán. Sehol a környéken más, csak a négyméteres, megvadult víz. Már csak az égtől vártak segítséget. Odafent Szikora a fogát csikorgatta: ronda idő van! Arcáról csorgott a víz, míg tartotta a gépét, míg csörlővel egyenként a dörgő masina hasába mentették a fogatlan öreget, a hároméves gyereket, a papot, a kislányt, a vasutast, mind a huszonkettőt...

- Mikor egy óra múlva arra repültem, már nem volt ott a fél ház... Csak a víz. Akkor lettem ideges...

Ideges? Az ifjabbja fölkapta a fejét a szóra, tréfának tartja. Ezek? Idegesek? Tudják a Bakó alezredes hajmeresztő gátrobbantás-történetét, amikor visszament a helikopterrel megnézni, miért nem robbant föl a töltet. A Szikorába meg egyszer már a ménkű is belecsapott.

- Igaz! - nevet az „öreg" pilóta, s szétcsapja a karját - így igaz, bizony! - S megfiatalodik, ahogy harsányan meséli:

- Célzsákokat vontattunk a tüzérek fölé, ezerötszáz méteres kötéllel. Egyszer csak, úgy látszik, összekötöttünk két ellentétes töltésű felhőt. Látom ám, hogy karnyi ívfények vágnak ki a gép orrából, szóval, mi voltunk a villám... aztán robbanás, vakító fény, a műszerek persze „elmentek"...

- Aztán?

– Aztán leszálltunk. A szemünk nem égett ki, az eszünk is megmaradt hozzá...

Nevetnek egymásra. S én megértem, hogyan öregednek-fiatalodnak együtt ezek a katonák. Hogyan komolyodnak-vidámodnak egész emberré a veszélyek meg a felelősség árnyékában. Háztetőről leszedett menekültekért, épülő távvezetékért, egymásért, házból kifutó, integető gyerekekért, kapálgató öregekért. S mindazért, ami Magyarországból már nem is látszik néhány száz méternyi magasból...

Csak tudják, hogy van.

(1976)

Emberpróbáló tudomány

Néhány nap óta tudom: nem leszek űrhajós. Sőt, tudom, hogy félszáz pályatársam közül egyikünk sem, akiknek a minap a kecskeméti Repülőorvosi Vizsgáló- és Kutatóintézetben bemutatták: hogyan választották ki soksok önként jelentkező közül a magyar űrhajósjelölteket. A tudományosan megalapozott egészségügyi követelmények olyan óriásiak, hogy ezeknek a hangsebességnél gyorsabban repülő vadászpilóták többsége sem felel meg maradéktalanul.

Reményi Gyula vezérőrnagy, dr. Szabó József repülőezredes és dr. Hideg János orvos ezredes a legrészletesebben ismertette az intézet munkáját s azokat a vizsgálati módszereket, amelyekkel űrhajósjelöltjeink alkalmasságát megállapították.

Az Űrkutatási Kormánybizottság, a Honvédelmi Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia a közös űrrepülésekben való részvételről szóló Interkozmosz-, majd a kormányhatározat után bízta az intézetre ezt a munkát. Kissé leegyszerűsítve négy követelménynek kellett megfelelniük a jelölteknek. Mindenekelőtt önkéntes vállalkozóknak kellett lenniük, hiszen az űrhajózás ma még „veszélyes üzem". Másodszor: kifogástalan egészségügyi minősítésű szuperszonikus pilóták jöhettek csak számításba, hiszen egy űrrepülés során még erősebb hatások érik a szervezetet, mint e hivatás gyakorlása közben. Így a harmadik, az egészségügyi alkalmasság követelményét a repülőorvosok magasabb normák szerint állapították meg, beiktatva néhány teljesen újszerű vizsgá-

lati módszert is, amelyek elsősorban a súlytalanság huzamos elviselése közben fellépő szervezeti változások tűrésének képességét igyekeztek megállapítani. S végül a negyedik követelmény: az emberi, lélektani alkalmasság. Talán ez a legfontosabb, s talán ezt a legnehezebb egyértelműen megállapítani.

Hosszú hetekig folytak a vizsgálatok, egy-egy jelölt dokumentációja négy-öt kilósra növekedett. Hogy aztán a legutolsó, a várva várt mondat is a végére kerüljön: „űrhajóskiképzésre alkalmas".

Félreértés ne essék: még nem űrhajós! Csak kimegy a Szovjetunióba, Csillagvárosba, ahol egy-másfél esztendeig hallatlanul kemény, pontosan meghatározott kiképzési program végrehajtása vár rá. Csak ennek sikeres befejezése után jön az „igazi" döntés: „űrrepülésre alkalmas".

S aztán egy napon egy pillanatra egy egész ország visszafojtja a lélegzetét: start! Magyar űrhajós repül a világűrben!

Térjünk azonban vissza a földre. Egyelőre „csak" a hallatlanul nehéz követelményeket támasztó vizsgálati módszereket mutatják be a repülőorvosi intézet munkatársai. Igen, a gyakorlatban. Néhány fiatal repülőgépvezető az „alany". Egyik kollégánk megjegyzi: „No, most a szemünk láttára fognak kínozni embereket..." Derültség. Aztán... látom, ahogy az egyre gyorsabban lengő Hilov-hintában meg-megrándul a szakaszos gyorsulásokat már tizenöt perce viselő fiatalember arca: ahogy egy másik molyosgós huszonéves atléta lassan elkomolyodik a billenőasztalra kötözve, vörös már a fejébe toluló vértől... A számtalan elektróda a műszerekbe továbbítja szervezetének minden rezdülését. Vonzza a szememet a pislogó vörös fény, a szív ritmusára villog egyre gyorsabban. A kerékpár-ergométert taposó másiké már nagyon szaporán jelez.

Mindez „egyszerű"repülőorvosi terhelésvizsgálat. Ezekből meg a barokamra nyomás- és hőviszontagságaiból s forgószékféleségek egyensúlyösszezavaró tortúráiból, a rendkívüli koncentráltságot követelő pszichológiai terheléspróbákból az űrhajósjelölteknek sokkal nagyobb „adagokat" kellett elviselniük.

Jó néhányszor elhangzik: szubmaximális terheléseket. Ez a laikus nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy a próbákat egy icipicivel az ájulás előtt mindig abbahagyták.

S miután kézzelfoghatóan megbizonyosodhattunk a kiválasztás alaposságáról és szigoráról - egyikünk még a forgószéket is kipróbálta -, a repülőorvosok megmagyarázzák: miért maximálisak ezek a követelmények?

A gyorsulás, a huzamos súlytalanság, az űrrepülés idegfeszültsége, keringési és egyensúlyzavarok, „űrhajósnátha"... csak úgy röpködnek az emberi szervezet tűrőképességét próbáló hatások, amelyekkel minden űrrepülő megbirkózik. Elmondják, hogyan lett rosszul German Tyitov a második fordulat közben, s mintegy mellékesen megemlítik: az éhség és szomjúság érzete is eltűnik odafent, parancsra etetik-itatják az űrpilótát. Megmutatnak napi űrételcsomagot is, s valaki azt mondja: „Hát, bizony, ha valaki paprikás csirkéhez szokott..." S íme, komolyra fordul a tréfa: az orvosok elmondják, hogy az ízesítés nem is kis gond. Sőt, felvetették, hogy a magyaroknál ízproblémák lesznek. A szovjet válasz: „Megoldjuk a magyaros ízű ételek beiktatását, legalább gazdagodik az űrétlap..."

A magyar űrhajósjelöltek már a Szovjetunióban, Csillagvárosban vannak. Családjukkal együtt. Egy vadonatúj ház tizenkettedik emeletén laknak. A repülőtérről Leonov, Beregovoj és Filipcsenko űrhajósok kísérték őket új otthonukba. S a folyosón Leonov udvariasan a feleségek elé tartotta a lakáskulcsokat: „Tessék, hölgyeim, lehet választani..."

(1979)

„Soha nagyobb szükség nem volt ránk..."

Van Veszprém megyében egy katonai alakulat, amelynek tagjai közül tízen egyszerre kaptak a közelmúltban Vörös Csillag Érdemrendet. Akkor, amikor az egész hadseregben összesen huszonnégy ilyen magas kitüntetést adtak át. Ugyanez az alakulat gyűjtött akkor négy Kiváló Szolgálatért Érdemrendet, két Haza Szolgálatáért Érdemérem arany és hét ezüst fokozatot és - száznegyvenen Árvízvédelmi Emlékérmet. S ebből az utóbbiból egyszersmind világos: ez a Veszprém megyei katonai alakulat az árvízvédelemben tüntette ki magát.

- Ott voltunk az első perctől kezdve. Már úgy értem, az első veszélyes perctől.

Kiss Tibor őrnagy vette annak idején az értesítést: irány a Felső-Tiszavidék. Parancs: haladéktalanul megkezdeni a lakosság mentését.

- Tizenötödikén jött az értesítés, s még tizenötödikén megérkeztünk valamennyien. Mit mondjak? Majdnem olyan volt, mint egy háború. Deré-

kig, nyakig vízben az emberek. A falukban rekedtek: tetőkön, templom körül a dombon. Idősebb emberek, kisgyerekek, síró asszonyok. Úgy éreztük, soha nagyobb szükség nem volt ránk. És még féltek is tőlünk...

Ezt már a fakó füvön mondja odakint, s mintha illusztrációja lenne utolsó mondatának: felharsan a magyarázat arra a félelemre. Bedördülnek a motorok, s vihart kavar néhány hatalmas légcsavar. Aztán három hatalmas helikopter méternyi magasságban lebeg a föld felett, előbb a csendben úgy guggoltak még ormótlanul, mintha soha sem tudtak volna repülni. S most hihetetlen könnyen lebegnek a hatalmas zöld testek.

- Amikor az emberek fölé értünk, hát persze, hogy hullámokat vert a gép. Amikor leeresztettük a csörlőt, vonakodtak. De aztán csak felhúzkodtuk egyenként valamennyit. Jánkmajtisnál néhányan kint szorultak az országúton. Öt év körüli kisgyereket tartottak derékig vízben, le kellett menni érte. Hollósi Nándor felhozta az ölében a kötélen. Persze csuromvizesen, mert mondom, ez a nagy masina elég szépen kavarta a vizet.

Most gyakorló repülésre indul három „masina". Három azok közül, amelyek egyszerre harminc-harmincöt embert is kimentettek a vízből egy-egy fordulóra, talán éppen ez a vezérgép, amelyik a fehérgyarmati kórház szülészeti osztályáról a terhes anyákat telepítette át vigyázva, veszélytelenebb területre.

- Amíg a gép bírta, csak szedtük bele az embereket. Ennél az árvíznél nem volt szabályzat. Életről volt szó.

Az alakulat több mint négyezer embert mentett meg. Füvesi Tivadar őrnagy térképpel a kezében jön, s az „árvízi kérdésre" elkomorul:

- Van egy címem. Egy öreg nénié. Olyan hetven év körüli, ott felejtették egy összedűlő ház padlásán. Ott láttam meg kétségbeesetten a gerendákba kapaszkodva. Pálos Lacit, a technikust engedtük le érte a kötélen, csúnyán megsebesült a keze. De átkarolta a nénit és felhozta. A címe: özvegy Gál Lőrincné, Komlódtótfalu, Kisfaludy utca. De ez csak volt cím. Az a falu nincs már meg, két ház maradt belőle. Másnap, amikor arra repültem újból, már az öregasszony háza sem volt meg. Egyszer megkeresem a nénit: mi lett vele?

Az első három gép elstartol ezen a békés, nyugodt hétköznapon, s mi, lenn maradók, a vész idejét idézzük. Hogy veszélyes volt-e? Bizony az. A fegyvernem is új és a feladat is szörnyű módon új volt. Ilyen kiképzést nem kaptak még a helikopterezők. A repülésvezető most úgy fogalmaz: egyből „éles nagygyakorlatot" kellett csinálni. Én kijavítom: egyből harcolni kellett.

Nagy László százados Bakó János századossal együtt repült akkor is.

- Mi volt a legveszélyesebb? Amikor a levegőben robbantottunk.

- ?

- Igen, szokatlan, de így van. Egy nyári gátat kellett elsöpörni Nagylaknál, mert a Tiszán és a Maroson is jött az árhullám, s azt akartuk, hogy ne érjen egyszerre. Vittük hát a „madzagon" a ládát, kilencven kiló ekrazittal. Megláttunk egy tuskót a gát tetején, na, amellé „bejátszuk" a ládát. Tudja, mit jelent ez egy ekkora géppel? Szélben? Néha a jegenyéket alig tudtuk kikerülni.

Ránéz Bakóra, aki legutóbb süvöltő szélben „saját felelősségére" a zalaegerszegi televíziós torony tetejéről mentette a fent rekedt munkásokat:

- Akkor „nagy" volt, János!

Bakó százados a fejét rázza:

- Együtt csináltuk...

- Együtt: leengedtük a robbantógyereket a kötélen. Persze többször belemártottuk a vízbe, másképp nem ment. Beélesítette a töltetet, aztán: el innen! Megyünk, megyünk, nem robban. Vissza kell menni. Azt mondja a robbantó gyerek, ő még egyszer ki nem mászik, vigyük vissza lógva a kötélen. Hát visszalóbáltuk, akkor begyújtotta a második zsinórt. És beakadt a kötél...

Pillanatnyi csend, s ez a most is komor hallgatás minden szónál jobban elképzelteti velem azokat a feszült pillanatokat.

- Aztán szerencsére kiakadt. Valahogy eljöttünk. És felrobbant a gát.

Van egy katonai alakulat valahol Veszprém megyében, ahol a közelmúltban nagyon sok katonát kitüntettek. Ez az alakulat vízből mentett négyezer embert, betegeket szállított kórházba, hóviharban mentett gyerekeket télen, és most „éves repülési programját hajtja végre". Valaki felsorakozott tisztek között azt mondta: „A mi feladataink közt megfogalmazták, hogy mindenfajta elemi csapás ellen történő segítség is a mi dolgunk."

Veszprém fölött mostanában gyakran látunk helikoptereket. Ők azok.

(1971)

BIZTONSÁGÓVÓ HÉTKÖZNAPOK

Emberavató sereg

Az utcán végigsikoltott a hír: füst jön a Takácsék házából. Aki hallotta, rögtön odaszaladt. Leginkább az asszonyok sereglettek, közülük is az idősebbek; ilyentájt dologidőben, a fiatalabbak meg a férfiak messze járnak a falutól.

A füst már nemcsak az ablakok mentén, az eresz alján is szivárgott.

- Jaj, istenem, meggyulladhatott bent valami!

- Be kéne törni az ajtót...

- Vödörért, vízért menjen valaki!

Ám a legtöbben csak álltak, földbe gyökerezve. Valami ősi, örökölt tehetetlen rémülettől bénultan: a tűz hajdan errefelé is a legfékezhetetlenebb istencsapása volt. Egy fejkendős, töpörödött öregasszony csöndesen sírni kezdett:

- Kislány koromban kétszer égett porrá a fél falu...

A füst már gomolygott a tető alól, s az ablakon át meg-megvillant a rőt fény is.

- De hát csináljunk már valamit!

Néhány vödör víz került már, valaki bátortalanul az ajtót feszegette, s egyszer csak sikoltva, rohanva érkezett Takácsné:

- Jaaj, Zolikám, Irmusom! Benn vannak!

A döbbenet dermedtségébe kanyarodott bele a templom felől akkor az a rádiós kocsi, kormányánál a bajuszos, kunképű katonával. Csikorogtak a fékek, s már ott is állt a fekete fiú a kezüket tördelők között.

- Jaaj, Zolikán, Irmusom!

A sapka meg a zubbony a porba repült:

- Öntse végig rajtam azt a vödör vizet, mama!

S aztán ő is a feje fölé kapott egyet, s végigborította magán. Az ajtó egyet reccsent, s a kitóduló füstben eltűnt a csuromvizes katona. Örökkévaló má-

sodpercek. Bent a levegőtől fellobogott a láng. Aztán megjelent, s lassan támolygott kifelé egy felismerhetetlen alak, azt hitték sose ér ki. De kiért, mindkét karjával egy-egy kisgyereket szorított a melléhez. Még megmutatta, hogyan lélegeztessék őket, aztán a kocsijához tántorgott, s már hallották is, ahogy rekedten kiabál a rádiójába:

- Tűz... riassza kérem a ... igen... terjedhet... igen... orvos is kell... ismétlem... orvos is kell...

És akkor visszafordult a katona a gyerekek felé, bizonytalan léptekkel visszaindult. Nézték. A katonának már nem volt bajusza, szemöldöke sem. És haja is alig maradt.

A történet innét már felgyorsul, a döbbenet is menekül, jön a három teherautó, leugrálnak róla a társak, ott a méregzöld mentőkocsi is, sziszegnek a poroltók, cuppan a hab, pusztul a láng, a tetőnek sincs ideje beroppanni, magukhoz térnek lassan a gyerekek is. És az asszonyok is abbhagyják a sírást. Vége.

Azaz hogy nem egészen. Mert valami még hozzátartozik ehhez a történethez. Valami nagyon fontos.

Elmentem én akkoriban a kun képű katona vagy százötven kilométerre levő falujába. Beszélni akartam vele, éppen szabadságon volt. Mielőtt megleltem volna, szót váltottam róla néhány idősebb emberrel, akik pendelyes korától Lacizták, a szemük előtt nőtt. Először meglepett az, hogy nemigen ismerték a történetet.

- Csak annyit szólt Laci, hogy volt valami tűzoltás, hát azért köll újra növeszteni azt a bajuszt.

Ezek után el kellett mondanom részletesen, hogy mit is csinált voltaképpen „a Laci gyerek".

Hihetetlenkedtek: az a tejfölös képű, nyimnyám süvölvény? Ugyan már! Hiszen itt rítt az állomáson az anyja nyakában, amikor el köllött menni a katonáékhoz neki. Aztán meg: kölökkorában afféle nagyotmondó, hetvenkedő fajta volt, aki a szájával mindenhöz értett, mindenben bátorságos vót." Az egyik deres fejű a mellemnek bökte az ujját.

- Biztos maga abban, hogy ű vót? 'Iszen telekajabálta vóna ez akkor ezzel az egész falut, s má' négy napja idehaza van...

Azért az egyik bölcs mosolyú öreg elgondolkodva hozzádünnyögte:

- Nono... lehet az. Mer' valahogy emberesebb lett ám másfél esztendő alatt a Lacink...

Ahá: szóval emberesebb. De hát mi is az tulajdonképpen, hogy „emberesebb"? Miféle változás az, amelyet a „Laci gyerek" esetében „a katonáéknak" tulajdonítanak? Azt talán, hogy tizennyolc hónapja a falu mindentudó és a szeretetteket se babusgató ítélete szerint még „nyímnyám süvölvény volt", s egyszer csak - ne kerteljünk - hős lett belőle? Méghozzá szerény hős? Jó, jó, Lacinak megadatott az a pillanat, amikor számot adhatott önmaga változásáról. Az ilyen pillanat azonban ritka. A többi sok ezernek nem jut ilyen. Arról meg, hogy a katonai szolgálat hétköznapjaiban néhány nehéz pillanat akad azért mindenkinek, ahol magának is, másoknak is bizonyítani kell, jóval ritkábban értesül az ember. Mégis: a „katonaviseltségnek" manapság valahogy növőfélben van a társadalmi becsülete. Régen is volt persze, csakhogy abból táplálkozott leginkább, hogy „aki azt kibírta odabent a katonáéknál, az ebben a nyomorult világban való küszködésre is alkalmasabb". (Szó szerint így mondta ezt egykor a nagyanyám, s eszébe se jutott, hogy ebben az is benne van: a gondolkodás nélküli parancsteljesítést verték az emberbe, amelytől „megbecsültebb" szolgává lehet az ember, mert a lázadás képessége híján nem veszti el olyan könnyen a maga meg a családja szűkös kenyerét; tehát a ráutaltak számára is megbízhatóbb.)

Csakhogy ez a mostani társadalmi megbecsülés - bár öregbítik persze a tűzből, vízből mentők, az értékeket látványosan megóvó, sőt országszerte értékeket alkotó katonák - valami más, a régivel gyökeresen ellenkező, de feltétlenül hétköznapi tapasztalatokon alapul.

Valahol ott kezdődik a dolog, az az „emberesebbség" hogy jó néhány kilóval nehezednek, megerősödnek a gyerekek „odabent". Kiegyenesedik a hajlott hát, domborodni kezd a horpadt mellkas, határozottabbakká válnak az addig imbolygó-csoszogó léptek. Ez először a legszembetűnőbb. Aztán örül a mama, mert nem ismer rá a hazatérő egyenruhás gyerekre: eddig széthányta mindenét, most sarkosra igazítja a holmiját, sőt az öccséét is. Mert azt mondja: megszokta. Lesik, elképesztő. Kiváltképp, amikor kiderül, hogy a rendet, a rendezettséget igényli már, s egyszer csak nem csupán kis dolgokban, hanem maga körül a világban, életmódban; kifogásol olyan dolgokat, amelyek azelőtt eszébe sem jutottak, s csak tisztázott, értelmes, világos célokért hajlandó, úgymond, ezentúl lelkesedni. Aztán az is kiderül, hogy járatos lett a politikában, vitapartnerévé nőtt apjának, nézetei vannak, véleménye a világról meg a szűkebb környezet dolgairól. Összenéznek mögötte: mit csináltak ezzel a gyerekkel „odabent"?

S mikor faggatják, hogy csakugyan mit is csinálnak ők ott a seregben, a „gyerek" sejtelmesen mosolyog: titkai vannak. Nagy, férfias titkai. S mivel

- ha tűzbe nem is ugrott a gyerekekért - csakugyan férfias dolgokat művel „odabent" naponta: amit ebből elmondhat, arról is csak férfias szerénységgel illik beszélni, így érzi. Olykor új szakmája is van már (harmincfélét oktatnak a hadseregben), és mikor „megvirítja magát" az üzemben, ahonnan indult, s néhány szót ejt a szervezettebb munkáról meg a helyesen kihasznált technikáról, lesik: nem játssza ez meg magát? Néha hitetlenkednek, néha komolyan meglepődnek:

- Tyűha, hiszen ez „tegnap" még taknyos kölyök volt!

Mások meg utánanéznek, mikor elbúcsúzik:

- Hát, ezzel a sráccal alighanem jól járunk, ha visszajön...

Megfogalmazzák vagy sem, a dolog lényege: az emberré növekedés, a férfivá érés folyamata meggyorsul ott, a „katonáéknál".

Jó, jó - vethetik az eddigiek ellen -, azért a hadsereg nem nevelőintézet, a laktanya nem kollégium. Nem hát! De azért hadd hivatkozzam a ma már közismert „honvédelmi törvényre", amely a többi között 16. paragrafusának (2) cikkelyében pontosan meghatározza „a fegyveres erők feladatait" ebben a társadalomban. Az „i" pontja így szól: „...részvétel az ifjúság nevelésében". Egyértelmű politikai kötelezettségvállalás ez. Hát akkor most hogy van ez? Mégiscsak: „nevelőintézet" is egy kicsit? Ne lovagoljunk a szavakon, mert egy dolog világos: emberformáló ereje egyre inkább közismert.

S nemcsak az életmentő kun képű katona példájából. Tudok én másfajta, kevésbé látványos „szélsőséget" is mondani.

Építő alakulatnál jártam, s az egyik kiváló katona őszintén megmondta, hogy amikor bevonult, „cseppet sem volt lelkes, azt hajtogatta magában: túladni az időn, meghúzódni, eltölteni, túlélni". S hozzátette: aztán egyszer csak elkapta „a gépszíj"... S körbemutató mozdulata magához ölelte a társakat, az épülő hatalmas gyáróriást; „a gépszíj"... S aztán félig szégyenlősen-tréfásan, de észrevettem, hogy nagyon is komolyan gondolva a dolgot, azt mondta:

- Soká lesz kész még, de én bárhol leszek, az avatásra eljövök. S ha addigra lesz gyerekem, elhozom. Megmutatom neki: látod, ezt az apád építette...

Elment, s a főhadnagy leplezetlen büszkeséggel nézett rám:

- A legjobb katonám lett. Elvégezte itt a hetedik-nyolcadik osztályt és, vasbetonszerelő szakmunkás-oklevelet szerzett. Pedig... Nem fogja elhinni: többszörösen büntetett fiatalkorú volt, többször volt a rendőrségen meg

a javítóban, mint otthon... Otthon! No, nekem elmondta, milyen volt az az otthon. Nem megy vissza. Nálunk marad, tiszthelyettes-iskolára megy.

Lehet, hogy egy sors fordult jóra? Erre is „jó" hát ez az emberavató sereg?

Takácsék félig leégett háza rég megújult már abban a faluban, a két gyerek már önállóan, busszal jár a szomszéd község körzeti iskolájába. Takácsné azóta sokszor elmesélte már azt a régi tüzes történetet, s meg is könnyezte mindig, hogy annak a drága, kun képű katonának, mire kiért, nem volt már bajusza, szemöldöke sem. És azt, hogy füstölt akkor a haja annak a katonának.

A „mesét" mindig ugyanazzal a mondattal végzi:

- Jaj istenem, nem is tudom, mi lett volna velünk, ha akkor nem jönnek ide a katonáink...

S amikor évek múltán másodszor is hallotam tőle ezt a mondatot, magamban hozzátettem: és ha nem lennének ilyenek.

(1979)

Vasútépítés egyenruhában

A nádason túl a víz csillog, a Balaton; egy kicsit elhagyottan már, de még hívogatóan. Lépésnyire az úttól rés nyílik a nádason, kövezett móló nyúlik a vízbe, kétoldalt hullámtörőkkel, aztán még szakszerűbben feszesre vert cölöphídban folytatódik, hogy végül a szabad vízen stéggé szélesüljön. Kétszáz méternyire még bóják kerítik-óvják a fürdőzőt, mert szabályos strand ez, igazi, mint ahogyan minden a legszabályosabb szemben, az út másik oldalán is. Ahol vigyázzban köszönt a napos tizedes, bemutatkozik, s ha nem mondja is, tudom, hogy egy azok közül, akik ezt a kis igazi strandfürdőt létrehozták itt, Balatonkenesén. Egyrészt mert a kiképzés, a munka után jólesik a hűs víz a katonának, másrészt mert meg kell tanulni, hogyan egyenesül elbonthatatlanná a töltés, milyen szögben tör legjobban szélverte hullámot a gát, s hogy fúródik kidönthetetlen szilárddá a cölöpsor. A néphadsereg új kiképzési rendszerű műszaki alakulatának katonái mindezt megtanulták. Most vasútat építenek Csajágon, s ez is kiképzés. Az alapelv: olyan

speciális műszaki képzés, amely egyben az egész népgazdaság számára hasznot hoz.

A napos tizedes jelent, vendég érkezett. A tágas udvaron hárman állnak, csak az őr meg ők ketten a napos tiszttel, aki majd a parancsnokig kalauzol. A körletekbe látni az ablakokon, üresek a rendbe tett szobák, a reggeli különvonat rég elpöfögött már az egész zászlóaljjal a kiképzés színhelyére, vagyis a munkahelyre, mert az alapelv ugye...

- Az alapelv a kettős hasznosság elve - mondja Horváth József alezredes, a parancsnok. - Az egyik cél olyan tartalékállomány kiképzése, amelynek tagjai bármikor bármilyen közlekedési műszaki munkát el tudnak végezni, a karbantartástól a helyreállításig. A másik, hogy ezek az alakulatok közvetlenül is részt vegyenek a termelésben, segítsék a népgazdaságot. Vagyis: nálunk a gyakorlati kiképzés a termelőmunkában folyik. Nemrég adtuk át a 12 milliós beruházással korszerűsített és átépített alsóörsi állomást, s most Csajágon dolgoznak katonáink, természetesen a MÁV műszaki irányításával.

- Megfogni! Hóó!

Sínszál emelkedik tehetetlenül az acélfogók szorításában, pedig nehéz. Aztán tovább: talpfák sorakoznak egymás mellé gyorsan mozduló kezektől kényszerítve. Repül a salak a töltés oldalába a lapátról, s a domb mögé kanyaruló sínszál mellett mindenütt egyenruhás hajlongók, erőlködők, akik versenyzők is kicsit, hiszen szakaszonként vagy brigádonként dolgoznak. S a teljesítménytől nő a szabadság meg a jutalom, s az se utolsó, ha a körlet versenytábláján legfelülre kerül a szakasz piros betűkkel.

- Mi a foglalkozása?
- Villanyszerelő.
- Honnét jött?
- Mezőtúrról.

Kondor László sötétpirosra sütötte a csajági nap, azaz bocsánat: az új-csajági nap, mert így hívják azt a helyet, ahol a vágányok összeérnek. Eddig a tapolcai vonalon utazóknak jó néhány száz métert kellett gyalogolniuk, ha a veszprém–dombóvári vonalra akartak átszállni, s átrakodásról szó sem lehetett. Most 16 millióból s a katonák keze munkájából pályaudvar épül: Új-Csajág. Ki tudná kiszámítani az utasok és az áruk által megtakarított kilométerek értékét, ha majd elkészül? S bár az árvíz miatt két hónapot állt az építkezés, a katonák vállalták, hogy behozzák: decemberre pályaudvar lesz a két megállóból.

Kondor László villanyszerelőt sötétpirosra sütötte az új-csajági nap, de úgy érzi, megérte:

- Megtanul az ember sok mindent. Tanfolyamra is lehet menni, akár szakképesítést is szerezhet az ember. Meg az a 300–400 forint jutalom havonta, bizony az is jól jön. Akinek esetleg családja is van... de mindenképpen. Vannak, akik azt hiszik „messziről", hogy ez valami munkaszolgálat vagy büntetés. Igaz, szabadidőnk alig van. De több a szabadság, és mutassanak nekem egy tüzért, aki ebben a hónapban 570 forint jutalmat kapott!

- Hóó! Na még egyszer!

S a sínszál lassan társához ér, csendül is kicsit a koccanástól. Összeértek. A katonák elengedik az acélfogókat, törölnek egyet a homlokon. Amott fegyelmezetten lapátosok menetelnek. Minden mozdul, gép, ember, salak, s mintha megmozdulna az a kettős sínszál is, előbbre kúszik lassan. Az „alapelv" szerint.

(1969)

Hajnaltól tűzparancsig

Igencsak katonásan kelünk. Hajnali háromkor. Úgy érezzük, nem is aludtunk, s erre egy kicsit büszkék is vagyunk civil létünkre. Felcihelődünk az Urálra - a hatalmas terepjáróra -, amely ezúttal nem ágyút vontat, hanem tucatnyi újságírót himbál a helyszínre.

Lekanyarodunk az útról, s ettől kezdve senki nem tudja, merre kóborulunk a vaksötétben. Néha egymásba kapaszkodunk, szidjuk a gödröket, a vaksötétet, a hideget, akárha tüzérek lennénk.

Megállunk. Fél négy múlt. Körös-körül néha halványan villanó fények. Fagy. Kopog a tegnapi sár.

- Odanézz!

- Üteg...

Úgy bukkan fel a sötétségből a tarack a körülötte gubbasztó katonákkal, mintha most pottyant volna ide.

- Nem fáznak?

- De. Vele jár.

- Mióta vannak kint?

- Harmadik napja.

Kezdjük egyre kevésbé katonának érezni magunkat a mi háromórai nyavalyáskodó felkelésünkkel.

- Végig itt?
- Hol itt, hol arrébb.
- És hol aludtak?
- Ahol lehetett. Hol itt, hol arrébb.
- Lehet ebben a fagyban ágyú mellett aludni?
- A katona mindenhol tud. Ha van ideje. Ez is vele jár.
Üvegpendítő hajnali csend. Aztán:
- Üteg... harchoz!
Mozdul a kezektől a többtonnás ágyú. Tüzelőállást változtat a hajnalban.

Forog a szélmérő kanalas pörgettyűje. A mutató négy méter körül bizonytalankodik. Nem is olyan rossz, mondják a sorozatvetősök, de azért észnél kell lenni. A reaktív lőszer, a rakéta érzékenyebb a szélre, mint az ágyúgolyó.
- Az ellenség viszont a sorozatvetők tüzére érzékenyebb. Egy ilyen vető a negyven csövével felér egy tüzérosztály tűzerejével...
- Jó, jó, de hol az a vető?
A katonák mosolyognak.
- Nem látja? Ott...
Ott egy domb van, már-már úgy tűnik, bolonddá tartják a civilt ezen a hajnalon, de pár méternyire tőle kiderül, hogy a domb: álcázóháló. Alatta élénk élet a szovjet gyártmányú hatalmas fegyver körül. Érthetetlen parancsszavak, koordináták. Lomhán fordul a négyszer tíz csőköteg a terepjáró tetején. Gombnyomásra.
A szovjet Katyusa jut eszünkbe, a második világháború félelmetes fegyvere, amellyel területtüzet, hatástüzet lőttek, földhöz szögezve az egykor büszkéket, a „verhetetlen" náci katonákat.
Aztán a „csősűrűség" jut eszünkbe, a Vörös Hadsereg félelmetes mennyiségű ágyúja, a berlini gyűrű, ahol minden méteren jóformán ágyú állt, hogy előkészítse félelmetes tüzével a gyalogság támadását, a végső győzelmet...
- Csakhogy az akkor volt...
- ?
- Nem elavult fegyvernem ez már egy kicsit? A tüzérség a rakéták korában?
A vezérőrnagy is térdig sáros - reggelre fölengedett a föld, a bokatörő keréknyomokból cipősüllyesztő kulimászt csinált a kelő nap. Bohunka Gyula vezérőrnagy a korábban elhangzott kérdésre válaszol:
- A tüzérség nem elavult fegyvernem. Sőt. Támogató- és támadóeszköz ma is. Lőtávolsága megnövekedett, találati biztonsága sokszorosa az egykorinak. Ma belövések nélkül képes hatástüzet is, egyes célpontot is leküzde-

ni. Páncélozott célok leküzdésének ma is leghatásosabb eszköze. Mozgékonysága, hiszen látták, megnövekedett: a sorozatvető, mire bemérték volna, már el is mozdult, máshonnan harcol. A tarackok is nagyon gyorsan képesek változtatni tüzelőállásaikat. A figyelő-felderítők mozgékonysága párosul ehhez, ma már helikopterről is lehetséges a tűzvezetés. Mindent összevetve: a tüzérség a gyalogság támogatásának ma is egyetlen és közvetlen fegyvere, harcászati szempontból igen jelentős fegyvernem. S nem igaz, hogy elavult: legfeljebb egy idő óta a közfigyelem terelődött el róla más fegyvernemekre, de a mi hadseregeinkben soha nem szorult háttérbe. A Vörös Hadseregben sem.

- Mi ennek a mai gyakorlatnak a célja?

- Komplex éleslövészeti gyakorlat ez, a tüzérek kiképzését szolgálja. Nekünk: mindennapos munka.

A figyelőponton. Halk hangú parancsok rádiótelefonba. Semmi kiabálás, csak nagy-nagy figyelem.

- A hatvenegyes cél... itt egyes... a hatvenegyes cél... érti kettes?

- Nyugtázom... a hatvanegyes...

- Tűz.

Várjuk a szisszenést, a dörgést, s a másikat, a becsapódását. Valahonnan tíz-tizenkét kilométerre mögülünk meglódul az irtózatos gránát...

- Tűz.

A katona elrántja a zsinórt. Ugrik az ágyú, tátva a száj a dörrenéstől.

- Tűz.

Lángcsóvák és süvöltés a sorozatvetőkből. Elindulnak a rakéták is. Mindenki tudja, hogy jó helyre... Munka ez. Pontos, figyelmes munka.

- Azt az útsávot kell figyelni. Ott csapódnak majd be, látni fogják.

Magabiztos, csendes hang. Semmi dicsekvés, természetes ez: máshova nem is csapódhatnak. Aztán villan a távol, por és füst támad, a robbanás már csak kísérő...

- Pontosan oda mentek...

- Persze.

S ez a „persze" a hajnalig se alvó, egyszerre mozduló fiatal katonák dicsérete.

(1970)

Mennyit ér az első csillag?

A hátán a rádiókészülék lassan mázsássá növekedett, s szinte bele akarta passzírozni a földbe. A fegyver is segített neki, meg a többi felszerelés: úgy érezte, összeesküdtek ellene a tárgyak meg a kilométerek, a tél, a jég meg ez a mocsár... Akkor szakadt be a jég. Lába térdig a vízben. A hátára feküdt, a készülékre: nincs tovább. Ő egy tapodtat se innét, őt vigyék most már, egyenesen a kórházba, vagy akárhová...

- Gyerünk, mert lemaradunk!

- Én nem...

- Ne vacakolj! Más is megy...

A fiúk ott topogtak körülötte, felültették. Ő meg csak azért is visszafeküdt. Akkor ért oda a főhadnagy:

- Na, szedje össze magát, hallgató elvtárs... Menjünk.

Ő széttárta a karját, s tragikusat sóhajtott:

- Inkább, nagyon kérem, itt lőjön agyon a főhadnagy elvtárs!

Harsan a kacagás most a „diákanekdota" végén itt, a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskolán. Három most végzett hallgató és két tanár neveti, aztán az elbeszélő, Mikita János felemeli az ujját:

- Ez akkor történt, mikor elsőévesek voltunk. De hozzá tartozik a történethez: a főszereplő, akinek nem mondom meg a nevét, most jeles végszigorlatot tett testnevelésből. Ma lefutná azt a menetgyakorlatot...

A jeles szigorlat követelményei: 200 méter úszás, minimálisan 2 perc 30 másodperc alatt, minimálisan 5,75 méteres távolugrás, 6 kilométeres futás fegyverrel, teljes felszereléssel, minimálisan 29 perc 30 másodperc alatt, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Jakab József alezredes, tanszékvezető bólogat:

- Így van. Civilként jönnek be a fiúk, olykor ötvenkilósan az iskolapadból. Nem a munkapadtól, mint egykor mi. Aztán már itt, a főiskolán korántsem csak diákok lesznek: katonásság, riadó, terepgyakorlat, éjszakai menetelés, harcfeladatok, járőrversenyek a tanulás mellett. Mindig nagyobb megterhelés. És négy év után egyszer csak azt veszi észre a pihekönnyű kisdiák, hogy edzett, kemény, s komoly szaktudással rendelkező katonaember lett belőle. Volt olyan fiú, akit az első járőrversenyen a hátukon hoztak be a többiek, most az utolsón ő jött elsőnek. És szellemi, politikai fejlődésük is legalább ekkora.

- Úgy gondolom, ez nem megy könnyen.

- Nem bizony. Annak az első csillagnak, amit néhány nap múlva a Parlament előtt megkapnak, ára van.

Farkas Tivadar mérnök százados hozzáteszi:

- A mi „diákunk" éles, bonyolult helyzetekben próbálja ki elméleti tudását. Azt szoktam mondani: a mi hallgatóink a polgári életben üzemmérnökök, üzemgazdászok lehetnek, ilyen a diplomájuk, de egy főiskoláról kikerült civil üzemmérnöknél sokkal keményebb gyakorlatot szereznek. Ez is hozzá tartozik az „első csillag súlyához"...

Németh Ferenc járműgépész tiszt lesz néhány nap múlva. Amikor a Vértes hadgyakorlaton egy páncélos beleborult az árokba és leállt, híradós főiskolástársaival megszervezte a vontatást. Dicséretet kapott az önálló intézkedésért.

- Harchelyzet volt. Ott nem lehet sokat töprengeni...

Nagyon „összejött" neki a negyedik esztendő vége: államvizsgák, zárógyakorlatok, rengeteg tanulás. És közben Muharai Árpád barátjával és tanulótársával azon kellett töprengenie; a főiskolai lőbajnokság megnyerése után elinduljanak-e a hadseregbajnokságon is? Az edzések, a verseny nem „rontják-e" majd a diplomát?

- Végül is elindultunk, vállaltuk, hogy szabadidőnk nem is marad. Megérte: hadseregbajnokok lettünk. És jeles lett a diplománk is...

Mikor az első csillagról kérdezem, látszik, „végignézi" önmagában az elmúlt négy esztendőt. Aztán csak ennyit mond:

- Könnyű felvarrni a váll-lapra... De megszerezni: nagyon nehéz.

Mikita János egyszerre két csillagot kap az országház előtt augusztus 20-án, két csillagot, mert vörös diplomát szerzett a főiskolán. Híradóstiszt lesz.

- Amikor még csak az elektroncsővel meg a kondenzátorral ismerkedik az ember, be szokták vinni egy nagy terembe, amelyet körös-körül beborítanak a kapcsolási rajzok „térképei". Megszédül. Akkor meg szokták kérdezni: „no, öcsi, merre van Budapest?" Aztán lassan „összeáll" a sok alkatrész, rajz, berendezést lát már az ember... az alapélmény, az gyönyörű! Aztán tovább zsugorodik a „nagy berendezés: az ember már látja az egész híradórendszert, a szervezést... De addig! Aki nem csinálta végig, nem tudja ebben mennyi munka van...

- Mennyit ér hát az első csillag?

Elkomolyodik, lassan, tagoltan válaszol:

- Négy évet tanultunk, dolgoztunk érte, nekünk nagyon sokat ér, mi tudjuk, mit tettünk, hogy meglegyen. De nem ez a fontos. Kikerülünk a

csapatokhoz: ott eldől, igazán mennyit is ér. És ott kell gyarapítani az értékét további munkával, tanulással.

Felnéz, aztán nagyon csendesen hozzáteszi:

- Hogy az egész országnak sokat érjen...

(1978)

A Budapesti Gárda

Vörös párnán, ősi módon, hagyományosan kenyér és só. Szép léptű asszonyok hozzák. Aztán - mint egy felreppenő madárraj - piros sapkás kisgyerekek szaladnak-röppennek szét, és egy-egy vörös szegfűszálat adnak minden vendég kezébe. Sok mosoly, olyan őszintén derültek, mint fényes tavaszi délelőtt. A tisztelet koszorúja megpihen az elődök, a hősök emlékművének talapzatán. Szól a katonazene.

Így fogadják magyar vendégeiket a főváros közelében ideiglenesen állomásozó szovjet déli hadseregcsoport gárdaegységének háza táján.

A házigazda: Valentyin Boriszkin gárda-vezérőrnagy, fiatal tábornok, negyvenes évei elején. Hozzá csatlakozik Anatolij Bilenkó vezérőrnagy, a hadseregcsoport politikai főcsoportfőnökségének vezetőhelyettese. Az üdvözlő beszédek rövidek, a két nép közti barátság itt a hétköznapokon zajlik: évente öt-, hatezer magyar vendége van ennek az alakulatnak. És nemcsak a mindig szívből jövő testvéri fogadtatás vonzza a vendégeket, hanem a nagy hírű egység múltja is.

Kicsiny, negyvenöt milliméteres tankelhárító ágyú a csapatmúzeum egyik termének közepén. Ütött-kopott. Csak a mindig újra-festett nyolc ötágú csillag vöröslik frissen a páncél lemezén, jelezvén, hogy miközben a második világháború során e kis fegyver több mint tízezer kilométert tett meg a harcban, megsemmisített öt páncélost és három páncélozott harcjárművet. Boriszkin tábornok csendes szóval megjegyzi:

- És közben kilencszer cserélődött ki a személyzete.

A szó tompán koppan, tojáshéjként széttörött sisakok jelzik értelmét: a halált.

A nagy honvédő háború elején Szverdlovszkban, mélyen a hátországban szervezték meg ennek az egységnek az ősét, azt a páncélos divíziót, amelynek első harcfeladata: Moszkva védelme lett. Ezért 1942-ben a Gárda cím-

mel tüntették ki azokat, akik túlélték. Mert a moszkvai csatát az alakulatnak közel a fele nem élte túl.

Hátravonják, és új harcosok lépnek az elesettek helyébe. Megkapják az új, a T-34-es páncélosokat, és egyenesen a sztálingrádi csatába mennek. A harc irtózatos. A gárdaegységet a Vörös Csillag Érdemrenddel tüntetik ki. Később a sztálingrádi győzelem után Taganrog térségéből új csapás ékeként végigharcolja a Fekete-tenger partját, tucatnyi várost szabadít fel, és tesz ismét a szovjet haza részévé; e harc végén Szuvorov Érdemrendet kap. Megkapja a Nyikolajevi megkülönböztető elnevezést is, a fontos kikötőváros felszabadításáért vívott küzdelem elismeréseként.

Falnyi térképen felcsillannak a vörös nyilak. Geometriai ábráin egy tíz és fél ezer kilométeres győzelmes útnak. Hogy milyen volt, az nincs rajta a térképen, s talán még az egykori összevissza lőtt fegyverek és felszerelési tárgyak sem tudják érzékeltetni igazán. Mert az egységet újra és újra fel kell tölteni. Eszközökkel és emberekkel egyaránt. Hiszen ezután kilép a Szovjetunió határai közül a felszabadító háború: a páncélos végigharcolja Romániát és Szeged térségében szünet nélkül harcolva megérkezik Magyarországra. És Szeged után sorakoznak a többi, már jól ismert nevek: Kecskemét, Cegléd, Hatvan, Budapest...

A tábornok körbemutat, fotók őrzik az egykori csaták helyszíneit. Nem beszél sokat külön-külön a harcokról. Csak ennyit mond a végén:

- Budapest felszabadításáért kaptuk a Vörös Zászló Érdemrendet és a Nyikolajevi mellé a megtisztelő Budapesti elnevezést. Ezt viseljük büszkén ma is.

Elgondolkozik, majd hozzáteszi:

- Aztán a divízió továbbment, Győr, Pécs irányába, és a győzelem napjának előestéje a felszabadított Prágában érte.

Pillanatnyi csend, majd befejezi:

- Ebben az egységben negyvenöten kapták meg a Szovjetunió Hőse címet. És a világháború során 71 ezer halottja volt...

A múltidézést a jelen bemutatása követi, majd katonagyűlés, ahol a vendégeket kérdezgetik Magyarország életéről, helyzetéről, céljairól. Járunk egy körletben, majd egy tanteremben, ahol a saját, zárt láncú televízióban éppen egy magyar őrnagy a magyar néphadsereg kiképzési módszereit ismerteti - oroszul. Aztán az igen korszerű fegyverzet szerény bemutatója éleslövészettel egybekötve. Végül bensőséges hangulatú vendéglátás a győzelem napját és a két nép harcban született barátságát méltató szép szavakkal.

A búcsúzáskor a csapatmúzeum egyik falát teljesen betöltő festmény jut az eszembe: azon a régi ocsúdó májuson egy fegyvertelen szovjet katona hegeszti az épülő Kossuth hidat...

(1983)

A jelszó: védeni és építeni

Megszoktuk őket szerszámmal a kezükben, hiszen 16 esztendeje csinálják a dolgukat. Megszoktuk, hogy országútjaink mentén, épülő házak tetején, a metró föld alatti munkahelyein vagy a paksi atomerőmű építkezésén otthonosan mozognak az egyenruhások, a magyar néphadsereg munkáskatonái. Hivatalosan: az építő műszaki alakulatok tagjai. Dunaújvárosban a vasmű építőinek „civil" szóhasználata szerint: a „Háerő".

Megkérem Vrabecz András századost, a dunaújvárosi építő katonák parancsnokának politikai helyettesét, hogy „fordítsa le" ezt az elnevezést.

- Egyszerű - mondja -, a fogalom a „honvéderő" rövidítésének továbbrövidítése.

Nemcsak egyszerű, találó is, mint csaknem minden köznyelvi egyszerűsítés. Kedve támad az embernek továbbjátszani a szóval: lám, benne van a haza, a haza védelme; az erőt meg érthetem országóvó és országgyarapító erőnek egyképpen. Gyarapítónak, amikor a gyakorlóruha munkaruhává rangosodik, s a fegyvert a csákány, a hegesztőpisztoly, a betonkeverő fogantyúja váltja a markokban.

Hogy mennyire így van ez, azt a hadsereg építő műszaki alakulatainak „pályafutása" bizonyítja beszédesen:

Már az alakulás évében, 1964-ben 180 milliónyi értéket teremtettek a munkáskatonák. Négy év múlva ez az érték már meghaladta az egymilliárdot. Aztán 1970-ben már a kétmilliárd „kapuját döngették", 1972-ben pedig két és fél milliárddal büszkélkedhettek. 1976-ban túlszárnyalták a három milliárdot. És 1977 óta minden évben mintegy három és fél milliárdos termelési értéket „tesznek a népgazdaság közös, nagy asztalára".

Napjainkig ez csaknem 33 milliárd. „Háerő?" Az bizony, tisztelnivalóan az.

- És itt, a Dunai Vasműben mit jelent? - kérdezem Vrabecz századostól.

- Hogy itt pontosan mennyi lesz, azt még nehéz lenne megmondani: tavaly decemberben jöttünk át Leninvárosból. Ott az erőműnél, a TVK, sőt

korábban a BVK beruházásain is dolgoztunk. Ezek alapján azt mondhatom, hogy az alakulat évi 300-400 millióra „hitelesítette magát" az esztendők során. Itt is hamar kiderül majd, hiszen ide „hosszú távra" jöttünk: ez a város legalább egy ötéves tervnyi időszakra ad munkát nekünk...

A magasabbegység, amelyhez az alakulat tartozik, ugyancsak 16 éve alakult, azóta a 26. Sz. Állami Építőipari Vállalat beruházási programjaiban vesz részt. Egyszerre több beruházáson dolgoztak, s mindig a legfontosabbak követelték a „bevetést": Pét, Ajka, Székesfehérvár, Budapest, Miskolc, Kazincbarcika, Ózd, Bélapátfalva, Leninváros és most Dunaújváros becsüli a kezük munkáját.

- Csakugyan, becsüli-e?

- A ma délutáni parancskihirdetésen 16 köszönőlevelet fogok felolvasni a katonáknak, amelyeket a város különféle szervezeteitől, intézményeitől kaptunk. Ennyi jött össze...

S itt már nemcsak a hétköznapi termelőmunkáról van szó. Hanem arról is, hogy az egység beilleszkedett, s nagyon gyorsan, a város életébe. Jó „módszerük" van erre: tavaly 85 brigádjuk 2,7 millió forintnyi társadalmi munkát végzett a másik városban, itt máris utak, parkok, gyermekintézmények kezdik megismerni a „Háerő" keze munkáját, segítőkészségét. Ezekről szólnak a levelek.

- Persze másképp is „benne vagyunk" a városban. Minden városi ifjúsági megmozduláson ott vagyunk. Helyismereti, honismereti vetélkedőkön, kongresszusi versenyben, Ifjú Gárda-, úttörőgárda-szemléken, sakkbajnokságon. Hadd dicsekedjem, nem szerénytelenség: a versenyeken első-második helynél sosem voltak „rosszabbak" a katonáink. És a csúcs, az „olimpiai ötpróba" versenyein a város tíz ifjúgárdistája és a tíz katonánk, egy dunaújvárosi csapatot alkotva, országos első helyet szerzett a városának.

- Fél esztendő alatt, a várossal való „összeszokás" időszakában - ahogy ők nevezik - kell ennél több?

S közben a hétköznapok. A konverteracélmű beruházása kemény munka. És szakmunkástanulás is: harminc katona új szakmunkás-bizonyítvánnyal - ács-állványozó vagy vasbetonszerelő-képesítéssel szerel le évről évre.

- Több a jelentkező, mint amennyit beiskolázhatunk: a katonák értik és érzik, hogy ez jó, szakmával a kézben leszerelni megváltozott társadalmi státust jelent. És a társadalomnak se mindegy: jobban kvalifikált munkásembereket ad vissza „nekik" a hadsereg.

Hat éve rendszeresen harminc fontos szakmában vezette be a szakmunkásképzést a néphadsereg. Évente több mint ezer fiatalember szerel le új szakképzettséggel vagy második szakmával.

- Betanított lakatos voltam - mondja a vértesacsai Kovács János honvéd, aki „új katona", elsőidős, de márciustól már vasbetonszerelő-tanuló is. - Lesz még egy szakmám. Már néhány évet dolgoztam az NDK-ban, oda megyek majd vissza, mert ott nősülök. A munkahelyemet fenntartom addig. És igaz: egy szakmával több lesz az ember, mire megint civil lesz.

Zahorán János tizedes ács-állványozó a Szabolcs Megyei ÁÉV-nél végigdolgozta már a megye nagyobb építkezéseit, mielőtt bevonult. Tapasztalt szakember: most afféle „katonai művezető", a közvetlen kapcsolat az építkezésen a „civil vezetéssel".

- Elismerik-e a katonák munkáját?

- Nagyon is. Sok példát mondhatnék. Tavaly magam is jutalmat kaptam. Nyilvánosan, a várostól. De itt is: levelet írt az építésvezetés, amelyben dícséri a katonák munkáját... Már a másodikat...

- Van azonban még mindig egy hiedelem: ha a katona épít, akkor igazában nem is katona.

- Dehogynem! Fegyverünk van, s minket is kiképeztek először. Csak a seregben van egy olyan jelszó: építeni és védeni...

A százados mosolyogva közbeszól:

- Fordítva: védeni és építeni.

- Ja, igen - mondja a kun képű legény -, de hát az ember először önkéntelenül arra gondol, ami ebből a dolga...

(1980)

Katonadolog

A vonatszerencsétlenség pénteken történt. Szombaton reggel az Ijfú Gárdaszemle megnyitóján találkoztam Hubai Dénes századossal. Régi ismerősöm. Ajka város polgári védelmi törzsparancsnoka. Az ünnepség előtt mindenféléről beszélgettünk, s eközben mintegy mellékesen megjegyezte:

- Képzeld, Csincsi Lacival rajta voltunk tegnap a szerencsételnül járt vonaton.

Felkaptam a fejem: a szemtanú információja mindig izgalmas. De aztán az említett másik jó ismerőst, Csincsi László századost kerestem a szememmel, aki járási törzsparancsnok, s akiről - nem látván - azt hittem, megsérült.

- Laci megsebesült?

- Nem Ő sem. Szerencsénk volt, mindketten megúsztuk.

Ennél többet aztán nem is nagyon árult el Hubai százados. Megkockáztatta, hogy talán a pályán volt valami hiba, s azért történt, s hogy szerencse is volt a szerencsétlenségben: halottak is lehettek volna. Aztán másról beszélt.

Végeredményben a MÁV hivatalos jelentéséből többet tudtam meg a dologról, mint tőle, a szemtanútól.

Néhány nap telt el. Körbejárták már a megyét a baleset néhány részletének valóságos és álhírei. S hallottam több szemtanú többé-kevésbé egyező elbeszélését is. Egyben azonban valamennyi hír megegyezett.

- Volt ott két katonatiszt, akik csodálatosan viselkedtek - mondta az egyik szemtanú.

- Nekik köszönhető - állította a másik -, hogy nem tört ki pánik, hogy villámgyorsan segítettek a sebesülteken. Ahogy azok ott pillanatok alatt összeszedtek egy katonaalakulatot, s ahogy megszerveztek mindent, az egyszerűen lenyűgöző volt...

Kezdett nekem „gyanússá" válni az én szófukar százados barátom. Meg a másik.

- Nem is tudom. Hol itt, hol ott tűntek fel, az arcukat sem tudtuk megfigyelni. Az egyik, azt hiszem százados...

Nem sajnáltam az utánjárást, megszereztem az esetről szóló katonai jelentést, Csincsi László százados jelentését.

„Jelentem, 1972. május 12-én 16 óra 40 perckor a budapest-zalaegerszegi gyorsvonaton utaztunk Hubai Dénes százados elvtárssal. Az Ajka előtti őrháznál a vonat kisiklott, a kocsik fölborultak és a pálya tönkrement."

Így kezdődik a jelentés, amelyet megfogalmazója nem a nyilvánosságnak szánt. Elnézést kérek, hogy szándékán változtatok: nem tudnám pontosabban, egyszerűbben s szebben sem leírni a történteket.

„Jelentem, a kisiklás után - 16 óra 43 perckor a helyi őrház ablakát betörtük és innét értesítettük 45-kor az ajkai állomásfőnökséget, valamint a veszprémi forgalmi irodát a történtekről. Ezzel egy időben Hubai százados a szerelvényen tartózkodó katonákat maga köré gyűjtötte és a felborult kocsikból szervezetten megkezdte kimenteni az utasokat. A középtájon levő két kocsiból az utasokat és a sérülteket 5 percen belül kimentettük."

Ide kívánkozik a kommentár: a két tiszt azonnal tudta a dolgát. Tudták, hogyan kell „felosztani a feladatokat", tudták, ilyen esetekben a katonára lehet számítani.

„Jelentem, ezt követően a két leszakadt, mintegy 300 méternyire lévő kocsihoz ment Hubai százados 10 katonával és a helyszínen már jelentkező polgári személyekkel. Megkezdték a mentést. Itt már 5-6 komoly sérült volt. Szükséganyagokkal elsősegélyt nyújtottak, a járóképtelen sérülteket pedig leszerelt vonatajtón szállították az őrházig. Közben és az őrháznál a nem sebesült utazóközönséget lecsillapítottam és szervezetten útba indítottam az ajkai állomás felé. Körülbelül 50-100 méteres távolságokban katonaszemélyeket bíztam meg a menet irányításával. Felhívtam az utazóközönség figyelmét a pánik elkerülésére és a fegyelmezett magatartásra."

A polgári védelem katonái: ki tudná jobban nálunk, hogy veszélyhelyzetben mit, hogyan kell tenni?

„Jelentem, a kisiklástól számított 15-ik percben megérkezett az Ajkáról indított két autóbusz. Addigra az utazóközönség közül kiválogattuk már a sebesülteket, és a őrhely melletti térségben gyűjtöttük őket össze. A buszokra a sérülés súlyossága sorrendjében felraktuk a sérülteket. A másik buszon azokat a sérülteket gyűjtöttük össze, akik az elsősegélynyújtás után már nem szorultak orvosi ellátásra. A gyalog elindult utazóközönség elé kerülve tájékoztattam az állomás forgalmi tisztjét mindenről, és kértem, hogy a hangosbemondón keresztül vegyék át az utazóközönség folyamatos tájékoztatását. Felhívtam a forgalmi tiszt figyelmét, hogy létesítsen olyan helyet, ahol az utazó személyek anyagi kárukat bejelenthetik."

Csincsi László százados és Hubai Dénes százados ezután befejezték tevékenységüket. Jelentésében Csincsi százados még azt javasolja, hogy a „katonák és polgári személyek", valamint a segítő vasutasok nevét ki kellene nyomozni, hogy feletteseiknek jelentést lehessen tenni helytállásukról.

A másfél oldalnyi lakonikus szövegű írás a puritán szokványmondattal zárul: „A tárggyal kapcsolatban több jelentenivalóm nincs."

Nekem van.

Jelentem: ez az egyszerű írás a veszedelemben megsűrűsödött félórányi idő hőstetteinek szép krónikája. Jelentem: a két katonatiszt és a többiek az emberi és katonai helytállás ritka szép példáját nyújtották. És jelentem: én büszke vagyok rá, hogy ismerem őket...

(1970)

„Gyakorlat az élet védelmében"

Hetek óta készült rá a megyeszékhely és egész Szolnok megye. Tulajdonképpen pontos adatokat nem is lehet megállapítani arról, hogy hány ezer ember „mozdult" eleinte: csak annyit tudunk, hogy ezen a szombaton és vasárnapon mintegy húszezer Szolnok megyei lakos vett részt a polgári védelem nagyszabású bemutató módszertani gyakorlatán.

Az első tapasztalat, s éppen a tömeges mozgás fegyelmének és szervezettségének következtében: tízezrekkel sikerült megértetni, hogy az élet védelmében s a védelem magas színvonalú gyakorlása közben olykor apró áldozatokra is szükség van.

Akik vagy másfél ezren feleségestül, gyerekestül beültek a papírgyári vonatba, hogy a kitelepítést gyakorolják, akik türelemmel állították össze a húsz kilogrammos egységcsomagjukat, azok ugyanúgy önként vállalt kötelezettségeiknek tettek eleget, mint a sisakban, néha gázálarcban, tűzben és téglahullásban tevékenykedő szakszolgálatiak.

A második tapasztalat: az ember védelme mindenféle veszélyhelyzetben, békében is összefonódik a hazafiság fogalmával mindazokban az emberekben, akik Szolnok megyében vagy másutt egyformán értelmezik a maguk állampolgári dolgait.

Elindul a vonat, másodpercre pontosan. Férfiak, asszonyok, gyerekek integetnek az ablakból. Integetnek Szolnok megye vendégeinek is, akik megszemlélni és értékelni jöttek ezt a gyakorlatot: Csémi Károly vezérezredes, honvédelmi minisztériumi államtitkárnak, Perger Imre ezredesnek, a polgári védelem megbízott országos törzsparancsnokának és a polgári védelem számos országos szakemberének. A megye és a megyeszékhely vezetői is ott vannak, méghozzá ezúttal polgárivédelem-parancsnoki minőségükben. A kormány honvédelmi bizottsága, a minisztériumok, az országos főhatóságok, valamint a fegyveres erők és testületek is képviseltetik magukat.

Ritkán megrendezett, országos érdeklődésre számot tartó nagygyakorlat ez.

Másodpercnyi pontossággal érkeznek a vonatok Jászladányba. Ez a község, amely több ezer „kitelepülőt" fogad be, méghozzá hihetetlenül rövid idő alatt. Jönnek a családok, irányítják, vezetik őket, élelmiszert osztanak ki közöttük villámgyorsan, s máris tárulnak a kapuk, a várakozók kézfogásra nyújtják a kezüket...

Kovács László öt perccel előbb kapott „zsetonjáról" leolvassa, hogy Liget Jánosék fogadták be, a Kossuth Lajos utca 7-ben. Két idős ember áll a kapu-

ban. A nyugdíjas építőipari munkás Liget János - a csöppnyi zavart megelőzve - messziről nyújtja a kezét:

- No, időre megérkeztek. Kerüljenek beljebb. - Liget mama is mosolyog, invitál. És Kovács László, a papírgyár szerszámraktárosa, Ágnes lányával pillanatok alatt a „tisztaszobában" találja magát.

- Éppen jó délidő van, hamarost tálalok is az ebédhez...

Nem állom meg a megjegyzést:

- De hát ellátták élelemmel „a kitelepülteket".

- No, az rendben is van, úgy köll azt - mondja a mama. - Megmondták. Ez az egyik dolog. De hát van egy másik is: a vendéget, ugyebár, mifelénk fogadni köll, és tisztességgel meg köll kínálni.

Kovács pedig arról beszél, hogy lám, ilyen helyzetben nem vadidegen az ember. És hogy megéri ezt a szombatot az a sok minden, amit tapasztalt; ha bármi történne, akkor is kézről kézre adnák őket.

- Persze - mondja, s ezzel az idős házigazdák is egyetértenek -, az a legjobb, hogy már csak mindig megmaradjon ez gyakorlatnak, sose legyen „komoly"...

Az események egy időben történnek. Megyünk egyik helyről a másikra. A Szolnoki Húsipari Vállalatnál bemutatják, hogy lehet teljes elzárkózás körülményei között is termelni a lakosság ellátásáért. Kengyel község is elzárkózik, védi a jószágot, a terményt, az élelmiszert, a házakat. És védi a gyerekeket.

Először láttam ilyet. A csecsemőt védelmező inkubátort, az apró, narancssárga védőruhákat, amelyekbe úgy kell beledugni a bölcsődést. Az óvodás már magára húzza, legföljebb a hosszú ormányú gázálarcot kell rásegíteni:

- No, most Karcsika is, Margitka is kiselefánt lesz...

Végigborzong a gondolat a vidám hajcihő közben is mindannyiunkban: maradjon is csak játék mindörökre.

Ezért is gyakorol ezen a két napon több tízezer felnőtt.

Aztán Mezőtúr, Újszász, s újból Szolnok. A szakszolgálatok megfeszített tevékenysége tűzben, romeltakarításnál, „sebesültek" kiásásánál, szükségkórházban, mentesítőállomásokon. Megannyi erőfeszítés a közös célért: az emberi élet védelmében, bármi történik. Aztán Tószegen és másutt anyagi ellátó bázis, ahol például kétezer embert lehet félóra alatt megebédeltetni...

Szolnok megye lakosságából nagyon sokan dolgoztak hetekig, és még

többen a két nap alatt. És sokaknak jó volt vasárnap este felé azzal a tudattal lekapni a sisakot, hogy megtették a magukét. És talán még több embernek jó - résztvevőnek és nézőnek egyaránt - arra gondolni, a megfáradtakra emlékezve: egy kicsit mindannyian hozzátettek a biztonságérzetünkhöz...

(1983)

Jelentem: elvitte a kiskutya

Csizmás nagypapa topog a laktanya bejárata előtt. Végignéz az ügyeletes tiszten, túl fiatalnak találja.

- Alighanem jobb lesz, ha a miniszterhez kísér... fiam. Majd én elkérem a gyereket magam. Mivelhogy összedőlt a csűr.

A hadnagy megőrzi a komolyságát, az őrt álló katona kevésbé, csöndesen a könyékhajlatába röhög, feladván az őrtállás alakiságát. A hadnagy megmagyarázza, hogy el lehet azt a dolgot intézni a miniszter nélkül is.

- No, ha lehet, akkor adjuk meg a módját...

S az öreg pálinkásbutykost húz elő, kínálja. Még az őrnek is. Hogy nem isznak a katonák, kissé elkeseredik.

- De hát ha egyszer összedőlt az a csűr! Kell, hogy a gyerek hazajöjjön, meg kell csinálnunk!

Öt perc múlva legnagyobb elképedésére már a „gyerek" papírjait töltögetik ki, a „gyerek" pakol, sugárzik, még nem tudja, hány napot kap a csűrre. Az öreg a papírra sandít, s igen határozottan azt mondja:

- Azt, hogy mikor jöjjön vissza a gyerek, nem kell kitölteni. Maj ha megteszi a dolgát, én úgyis visszaküldöm, nyugodtak lehetnek!

Harsan a kacagás. Pedig ezek a vidám katonák, itt a Dobó István laktanya KISZ-klubjában, jól ismerik ezt a történetet, nekem új csak. Hanem most már könnyebb mindenen nevetni, év vége van, csupa ünnep. Egész évben keményen dolgoztak ezek az építő műszaki katonák. Épületek, utak őrzik a kezük nyomát. Csupa munkás, csupa mester: kőművesek, ácsok, szerelők. Most nevetve mesélik, elevenítik az év leghumorosabb történeteit. Németh László csak annyit mond, hogy „a halast elmondom", s újból zeng a kacagás.

Akkor is ünnep volt, alig néhányan maradtak a laktanyában. Ketten vala-

hogy bort kerítettek, s az egyik szobába húzódtak: ha már nem lehetett hazamenni, hát legalább szórakozzunk. Ők maguk egyre vidámabbak lettek, csak a halakat sajnálták, amelyek ott úszkáltak az akváriumban.

- Nézd, komám, milyen szomorúak azok a szegény halak...
- Látom, komám, szerintem is szomorúak...
- Aztán tudod-e, miért?
- Azt nem. Még sose voltam hal.
- Mert ezek, ugye, tengeri halak.
- Hát aztán?
- És ezek itt vannak ebben a üvegkiszniben... Sose kapnak eltávozást. Mint mi máma... Valamit tenni kéne...

És a két hadfi komolyan mérlegelni kezdte, hogy mit tehetnének a halakért.

- Te! Hadd igyanak ezek is.
- Igaz... Adjunk nekik.

És adtak. A halak szemlátomást felgyorsultak az akváriumba öntött bortól s a szapora koccintásoktól. A két hadfi elégedetten távozott. Az akvárium gazdája, az egyik parancsnok, jóval kevésbé volt elégedett: a halak másnapra alkoholmérgezésben megdöglöttek.

Nevetve bíztatják Németh Lászlót: a végét is mondja!

- Hát... a két vidám katonát aztán megfenyítették. A legközelebbi eltávozás idején szét kellett szedniük az akváriumot, kitisztítani, újratelepíteni. Két napig dolgoztak rajta. És csak vizet önthettek bele...

Fenes Lőrinc honvéd veszi át a szót:

- Közeli faluban voltunk egy építkezésen, amikor az a kiskutya...

Nem tudja folytatni: kitör a hahota.

Álmos vasárnapon a kapuügyelet becsalt az őrszobára egy egészen apró kóbor kutyát. Nyakára szerelték gondosan a „századügyeletesi" karszalagot, s aki kíváncsi volt rá, láthatta az ablakon keresztül, hogy ki az ügyeletes azon a napon. A tréfa akkor fordult komolyra, amikor „ebédhez sorakozót" rikkantott az egyik fiú, s nagy csattogással rendbe állt a társaság. Az apró eb akkor holtra rémült, s karszalagostúl világgá futott. Másnap a szigorú szemű százados észrevette az ügyeletes „hiányos öltözékét". S már harsogta is a kérdést:

- Ügyeletes! Hol a karszalagja!?

A fiú makogott valamit, de aztán a felvont szemöldök láttán úgy gondolta, hogy legjobb az egyenes út, és siettében így vágta ki a választ:

- Százados elvtárs, jelentem, elvitte a kiskutya...

(1982)

„Háromnyelvű híd" két ország között

Éjjel adták ki a parancsot.

- Hatvantonnás pontonhidat kell építeni Csehszlovákia és Magyarország között!

A parancsot három nyelven adták ki: oroszul, csehül és magyarul. Szovjet, csehszlovák és magyar alakulatok fogtak a harcgyakorlat előkészületeihez. Amikor megtudtuk, hogy az Opál összfegyvernemi gyakorlat hetedik napján tanúi leszünk e hídverésnek, jó újságírószokás szerint előre elneveztük a még nem is létező fél kilométeres Duna-hidat „háromnyelvű hídnak", „fegyvertársak hídjának", s végül közmegegyezéssel „a barátság hídjának". Nem tudtuk még, hogy három hadsereg együttműködése olyan nagyszerű példájának leszünk tanúi, hogy csak a csodálkozó tisztelet hangján beszélhetünk majd róla.

Reggel a Duna magyar partján. Mozdulatlan, lusta folyó. A tolmácsgépekkel felszerelt tribün tövében egyre elevenebb mozgás: sokan eljöttek ide. Látjuk Czinege Lajos vezérezredes honvédelmi minisztert, B. P. Ivanov vezérezredest, a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok főparancsnokát, a magyar tábornoki kar számos tagját, magas rangú szovjet, német, bolgár, román, csehszlovák tiszteket, meghívott politikai és állami vezetőket, vendégeket. A tribün előtt a helyszín makettje, tervtáblák. Nincs várakozás, pontosan kezdődik a tájékoztató. Tehát: harcszerű körülmények közt fél kilométeres hadihíd épül. Tervezett ideje: 45 perc. Elhangzik a vezényszó:

- Parancsot végrehajtani!

A csehszlovákiai parton ugyanabban a pillanatban harsan a dübörgés, mint itt a mi partunkon.:

- Megindultak...

Kirontanak a vízre az aknásznaszádok meg a csónakok. Cseh, szovjet, magyar mentő- és pontonmozgató csónakok. A folyami flottilla hat aknásznaszádja felfejlődik, mozgékony manőverezéssel változtatja szinte percenként harcalakzatát.

- A magyar néphadsereg flottillája biztosítja a hídépítést a légitámadás és víziaknák ellen - hangzik a fejhallgatókban a soknyelvű magyarázat.

Felemelkednek a távcsövek a tribünön. A dübörgés, a kúszó porfelhő mindkét országban a parthoz közeledik. Itt nálunk kibukkan az első pontonos gépkocsi, a parthoz farol. Valaki megszólal:

- Odaát is éppen most ért ki az első.

Itthon szovjet és magyar gépkocsik sorakoznak, odaát a csehszlovák pontonkocsikról vetik a vízbe az úszótagokat. Hatalmas órán követjük a könyörtelenül múló időt.

Katonák térdig-derékig vízben. Úszó pontonok simulnak egymáshoz, engedve a nekifeszülők akaratának. Minden mozdulat felgyorsul.

Mintha nagy tükör lenne a Duna közepén: odaát pontosan ugyanez történik, s ugyanakkor. Már érezzük, hogy alighanem ez benne a legszebb, ez maga a siker...

- Jönnek az úszóaknák!

Két oldalról a megépült két hídrész mint varázsütésre, egyszerre bekanyarodik. De jönnek az úszóaknák...

A flottilla a felderítőcsónak riasztására villámmanőverrel harcalakzatot változtat, szembefordul az úszóaknákkal, s felugat a vezérhajó gépfegyvere. Aztán a többié.

Víztölcsér, robbanás. Ez az akna már nem ér a hídig: szétlőtték. Újabb vízoszlopok, robbanások: az aknák nem jutnak át a naszádok védővonalán.

Egy szovjet tiszt felkiált a távcső mögül:

- Gatov!

- Kész!

A „barátság hídja" összeért. A huszonnyolcadik (!) percben. Ragyognak a katonaarcok. De kézfogásra nincs idő, ha összeért is a három hadsereg a két ország között a víz felett. Máris gépkocsi száguld át a hídon: teherpróba. A híd áll, mintha mindig itt lett volna, pedig félórája még hatalmas kocsik hordták hátukon.

S a harmincadik percben feldübörög az átkelő páncéloszlop. Aztán gépkocsik. Mire a hídra szánt negyvenöt perc letelik, már az átkelés is megtörtént.

- Nagyszerű!

- Haraso... ocsiny haraso...

- Itt csak gratulálni lehet. Mindhárom hadsereg katonáinak egyformán.

- De a „harcnak" nincs vége még. Az aknásznaszádok hirtelen „sündisznóállásba" úsznak, gépfegyvereik az égre szegeződnek. Két villám: két frontvadászgép a hídra csap süvöltve.

- Alacsony támadás!

Felkelepelnek a naszádok gépfegyverei. A két vadászgép belefúródik a magasságba, de máris ott zuhan rá a hídra a másik géppár, aztán a harmadik, a negyedik. A nyolc frontvadász a tűzben is makacsul támadja a hidat: rácsapás, fel, forduló, újra mélytámadás.

A hídból vörös lángnyelvek csapnak ki.

Füst kél, erősödnek a lángok, minden mintha „igazi" lenne. A partról mély ugatású elhárító tűz: elmennek a gépek. De a híd megsérült.

- Új parancs: elbontani a hidat, kijavítani, átalakítani!

A füstben fürge hajócskák, gyors kezű emberek indulnak egyszerre.

- Kiiktatni a sérült hídtagokat!

Kezek, csáklyák, drótkötelek, jelzőzászlók tarka forgataga. Minden mozog a két ország közti fél kilométernyi víz felett.

Mi már a helikopterben: fejünk felett sivító lapátok, egy döccenés, s elrugaszkodunk. Felülről csodálatos a gigászi munka látványa. Felülről nem lehet megkülönböztetni az egyenruhákat: egyakaratú katonasokaság ez.

Akkor könnyedén átkelünk Csehszlovákiába.

Már „odaát", s ugyanaz a gépkocsioszlop, ugyanolyan rendben-alakzatban. Mintha „otthon" lennénk, mintha ezek fölül érkeztünk volna. A jobb fordulóban jól látszik a három hadsereg felvont zászlaja egymás mellett.

- Ez aztán az együttműködés!

A helikopter vezetője is elismeréssel bólogat, s csinálunk örömünkben még egy-két fordulót, hol Csehszlovákia, hol Magyarország felett...

Újra a földön, a tribünön, a távcsövek mögött.

- Mindjárt kész az új híd is.

Hanem az „ellenség" nem nyugszik: sűrű aknaraj úszik lefelé, ezt már nem lehet géppuskákkal megsemmisíteni.

- A flottilla egység felkészült folyami bombázáshoz!

Két hajó kiválik a biztosító hat naszád közül: ívet írnak a vízre, visszaérnek. Akkor robban az aknák közt az első vízibomba. Aztán a többi: az aknaraj velük pusztul, nincs többé veszély.

Az új híd szilárdan áll. Az idő újabb rekord. Tisztelgő kezek a sapkaellenzőknél.

Mi ezt az új hidat is „barátsághídnak" nevezzük el.

Körülálljuk Czinege Lajos vezérezredest. A honvédelmi miniszter mosolyog.

- Mit mondjak? Nekem legalább annyira tetszett, mint Önöknek...

- Ráadásul katonaszemmel...

- No igen, alighanem azzal nézve még szebb volt. Mert minden katonateljesítményt önmagában is lehet értékelni, de ilyenkor azért legjobban az összfegyvernemi parancsnok örül: hamarabb sikerült az átkelés, biztonságos a híd, gyorsan helyrehozzák a károkat, szóval az egész harcoló egység nyer vele. Egyébként hadd mondjam meg: nagyszerű technika ez, gyorsan

építhető, s kevesebb emberrel, mint a régi eszközöknél. Ugyanakkor nagyobb a teherbírás, a rugalmasság, a biztonság. Ami pedig az együttműködést illeti, hát azt hiszem, hogy éppen ebben áll ennek a gyakorlatnak s legszebb, a legnagyobb sikere. Bebizonyosodott: úgy tudunk együtt dolgozni, mintha egyetlen hadsereg tagjai lennénk. S ez nemcsak az azonos eszközöknek, a szabványosításnak, a kiképzések összehangolásának köszönhető, hanem a politikai tényezőknek is: az elvtársiasságnak, a fegyverbarátságnak, közös céljainknak, amelyek minden technikánál szorosabban kapcsolnak össze bennünket.

Nemsokára felsorakoznak a parancsnokok. A jól végzett munkát jelenthetik, s fogadhatják a miniszteri, parancsnoki elismerést.

A nap már magasan áll. A folyam hullámai elcsitultak, nem kavarják már a vizet hajócsavarok, úszó pontonok. A „barátsághíd", a „háromnyelvű" oly hamar eltűnt ismét, mint amilyen hamar átívelte azt a fél kilométert. S mégis megmaradt: „bizonyítékhídként" három ország hadserege közt. Bizonyítékhídként az Opál hadgyakorlat résztvevőinek emlékezetében: együttműködésre, magas szintű szaktudásra, fegyverbarátságra bizonyságul.

(1968)

Birkásék fedele

A lovat szereti nagyon, pedig valamikor a ló okozta a tragédiáját. Katonakorában egy hadgyakorlaton, még 1953-ban leesett a lóról: agysérülés, gyógyíthatatlan. Aztán 1962-ben leégett a feje fölül a ház is.

Itthon, Vanyolán is volt egy lova. Szerette. De el kellett adnia. Aznap este azt mondogatta: „Eladtam szegény pejkómat kilencszázért, de vettem helyette egy csikót kilencezerért."

A kilencezres csikót persze képzelte magának. Vigasztalásul. Az asszony arra gondolt, bárcsak igaz lenne az a kilencezer legalább, mennyi kenyér jutna belőle az öt gyereknek. És még sok kilencezernek kellene igaznak lenni, hogy ne kelljen az egyik romházból a másikba költözni. Fedél a Birkás család feje fölé, ugyan honnan és miből? Birkás László nem tud dolgozni, Birkás László rokkant.

Egyszer csak összezavarodik körülötte a világ, a szemén lehet észrevenni, igen, egyik pillanatról a másikra másképpen néz. Aztán nem szól többet, csak elindul. Megy, bolyong csak szótlanul, nem, dehogy bánt, senkit sem bánt meg, inkább fél. Mindenkitől fél. És olyankor nem tudja azt sem, hogy milyen sok ember mozdult segítségére mostanában.

Az ősz hajú, kemény arcú alezredes nem fiatal már. Mégis motorra ült a havas hidegben, néha nagyon kemény tudott lenni az a tavalyi tél is. De mész, meg fa, meg tégla kellett, hogy Birkáséknak fedél legyen a fejük felett, és Szabó József alezredes nem méricskélte a mínusz fokokat. Csak az arca fázott istentelenül.

A pápai katonák Komarov KISZ-bizottsága összehívta a tagokat:

- Elvtársak, egy szerencsétlen ember a hadseregben rokkant meg valamikor. Segíteni kellene...

Aztán már csak válogatni kellett.

- Én kőműves vagyok civilben.
- Én ács.
- Én villanyszerelő.

S szombatonként, vasárnaponként különös kimenőre indultak attól kezdve a katonák. Vanyolára mentek dolgozni. Hogy Birkáséknak végre fedél legyen a fejük felett.

Nagy katonai teherautó fordult a telek elé. Villámgyors rakodás: tégla, cserép, homok.

- Jaj istenem, hiszen ennyi pénz nincs is a világon!

Az ősz kiegészítő parancsnok az asszonyra mosolygott:

- Maga, lelkem, azzal ne törődjön most.

Az egykori katona-lovász nem szólt semmit, csak nézett a szorgos idegenekre, egyikről a másikra.

- Házunk lesz...

Nőttek a falak, hegyesedett a tető. Az asszony és a gyerekek ott forgolódtak, már ismertek minden tisztet, katonát. Hej, micsoda katonák! Birkás a maltert keverte nagy igyekezettel. Egyszer csak kiesett a kezéből a keverő. Felegyenesedett. Aztán elhátrált furcsán, bizonytalanul.

- Megint megy, szegény.
- Mire visszajön, felhúzzuk ezt a falat.

Tudom, hogy a házat a közelmúltban ünnepélyesen átadták. Tudom, hogy sírt az asszony, talán életében először örömében. S én keresem, hogy hány ember jutalma volt ez a néhány könnycsepp. Kerekül a történet,

újabb és újabb nevekből kerekül egyre. Mint a láncreakció, sokszorozódnak, szétágaznak a szálak. És nevek, nevek, nevek. Emberek.

A hóban motorozó Szabó alezredesé az első. S ő mondja ki a másodikat.

– Molnár Sándor vanyolai tanácselnök kezdte tulajdonképpen. Kovács Sándor és Rácz István járási vezetők folytatták. Így került az ügy a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztérium az azóta hozott érdekvédelmi törvények szerint visszamenőleg megállapította Birkásnak a nyugdíjat, és küldött 11 500 forintot.

Azok neve, akik ebben döntöttek, utaltak, adminisztráltak, ismeretlen. S azoké is, akik később döntöttek, utaltak, akik felemelték a nyugdíj összegét. A minisztériumból csak dr. Huszár őrnagy neve ismert, aki lejött, kiszállt, jegyzőkönyvet írt, melynek alapján újabb ismeretlenek gépkocsikilométert és munkabrigád-alakítást engedélyeztek a pápai alakulatnak. Pataki József őrnagy, Mándi Béla főhadnagy, KISZ-titkár, Varjasi Sándor, Orsós Ernő honvédek és a többiek, katonák. Ők következtek.

A tanácselnök neve visszatér: a telket ingyen adja Vanyola község. Valaha Birkás apjáé volt? Nyoma nem maradt, így került állami tulajdonba. A nagy hírű bőgős, aki a pesti Emkében is játszott valamikor, állítólag egy lóért vette volna évtizedekkel ezelőtt.

Lenner Jánosnak, a csóti tsz párttitkárának neve akkor kerül be a történetbe, amikor bejön Szabó alezredeshez: amit tudtunk, segítettünk, de elfogyott Birkásék pénze, anyag kéne... Az alezredes újabb láncreakciót indít el: a tégla- és cserépipari vállalat igazgatója, az építő ktsz elnöke, TÜZÉP-vezetők, a franciavágási fűrészüzem igazgatója, a tsz-építővállalkozás vezetője. Nevek, nevek.

– Összejött szépen az anyag.

A minisztériumból újra pénzt küldenek ismeretlen nevű emberek. Segélyt. Kétszer is. Az átadásra minden elfogy, de áll a ház, Birkásék fedele megvan. Csak az öt gyereknek enni kell adni a következő nyugdíjfizetésig is. Újabb nevek: Boros Miklós, a húsüzem igazgatója élelmiszercsomagot küld. Boncz József a textilgyáriak nevében 15 méter ruhaanyagot a gyerekeknek...

Birkásné az átadási ünnepségen, talán életében először, örömében sírt.

Amikor szegény Birkás László körül összezavarodik a világ, csak elindul, és csendesen bolyong. Nem bánt senkit, inkább fél mindenkitől. Pedig körülötte néhány hónapig egyre több és több ember segítő keze mozdult, ismeretlenek és ismerősök, névvel és névtelenül.

Maradt egy kis tégla, a ház elé egy kis tornác is került.

A társadalom csupa névből áll. Nevekből, emberekből. S nevek együttese erősebb még soha nem volt.

(1968)

SOS Rigából

Órákig el tudtam üldögélni mögöttük. Magam nem értek hozzá, de a „csoda" megfogott: gombokat forgató ujjaik óvatos mozdulata egy kis szobába hozta az egész világot. Ott fortyogott, sípolt, sercegett és fütyült a fél glóbusz, kanadai, afrikai, Costa-Rica-i ismerősök, szibériai szovjet barátok „jelentek meg" időnként. S a hívójelekről már felismerték egymást a rádióamatőrök, akiket láttam „jó" ionfelhőkre vadászni, akiknek cimborája a Hold is, mert visszaveri elhaló szavukat a világ másik felébe, s akik „vadásztak" a forgalmazásra felbocsátott mesterséges holdat, hogy megüzenhessék: itt élünk, Magyarországon. Valahányszor elhangzott a bemutatkozás - Here is Hungary - arra gondoltam: nemzeti propagandánk egy kicsiny része ez a hobbi. Hiszen nemegyszer hallottam a kérdést: mi az, hogy Magyarország? Hol van? Mit csináltok? S szétrepült olyankor a válasz: Kis ország... Európa közepén... szocialista állam...

S néhány évvel ezelőtt, egy viharos éjszaka történetéből megértettem, hogy ez a rádiózás több, mint hobbi: olykor az emberi összefogás, a segítőkészség - hadd mondjam ki -, az internacionalizmus világokat összekötő eszközévé válhat.

- SOS... SOS...

Ez a jel csak végszükségben repül az éter hullámain. S aki meghallja, elkomorodva igyekszik ráállni pontosan a maga készülékével, mert azt jelenti: save our souls, mentsétek meg lelkeinket. Viharban hányódó hajótörötteket, dzsungelba zuhant repülőgépet, élet-halál mezsgyéjén tántorgókat idéz ez a jel.

Azon az éjszakán Földy Tihamér, a HA-2-KRD hívójelű veszprémi rádióamatőr percekig szűrte a rossz időjárásviszonyokat, mire befogta:

- SOS... itt UQ-2-IL... Rigából... Csak magyarországi adók válaszoljanak!

Még nem tudja a magyar rádiós, hogy a rigai kórházban emberek vívják élethalálharcukat ezen az éjszakán. A szovjet orvosok némán várakoznak: sikerül-e? Egyetlen gyógyszer segít: oxytetraciklin. Ezt csak Magyarországon lehet beszerezni. Telefon? Lassú. Nincs idő, a halál nem vár. Egy órával ezelőtt azt javasolta valaki:

- Talán a rádióamatőrök...

- Vihar van.

- Akkor is meg kell próbálni.

És egy Rudi „rádiós nevű" amatőr elkezdte adni az SOS jeleket.

- Vettem a segélykérést! Itt HA-2-KRD, Veszprém... UQ-2-IL válaszolj!

- SOS... ételmérgezések a rigai kórházban... gyógyszer kell tőletek... SOS... azonnal...

Kilenc percbe telik, amíg megértik egymást, s a hang el-eltűnik. Negyvenezer egység oxytetraciklin kell. Földy nem tudja, hogy ez sok vagy kevés. Tizenegy óra. Nem tudja még, hogy mit is tegyen:

- Maradj, Rudi, a készüléknél... újra hívlak.

A telefon után nyúl. Két perc múlva tudja, hogy Magyarország mindent megtesz ezen az éjszakán, hogy segíthessen...

A rigai kórházban a főorvos kiáltja végig a folyosón:

- Válaszoltak a magyarok!

Az egyik félig önkívületben fekvő pulzusát tapintja:

- Vengrija... ismertem egy magyart...

A főorvos bólint.

Először Takács István őrnagyot riasztják, félálomban is érti, s az MHSZ megyei vezetője a kórházat hívja:

- Negyvenezer egység... Rigába.

- Nagyon sok. Ennyit talán a megye összes kórházából se lehet összeszedni... De máris kezdjük.

Sivítva indul néhány mentőautó, magánkocsik veszik csikorogva a kanyarokat. Dr. Bodogán János tanácselnök is ébren van már. A szovjet alakulattól helikoptert kér, tolmácsot küld, vár a telefonnál. Éjfél múlt.

Újból leszáll dübörögve a város szélén a MI-8 helikopter. Mentőkocsi sivít, újabb szállítmány érkezett.

- A fele már együtt van...

Márton főorvos az órájára néz. Fél három múlt.

- Sok az a negyvezer egység. Nem lehet, hogy rosszul értette a rádiós? Már küldeni lehetne.

Telefon.

- Kérdezd meg még egyszer...

Földi homlokán kiüt a veríték:

- Itt HA-2-KRD... Veszprém, Magyarország... UQ-2-IL... Szovjetunió, Riga... hívlak... Rudi, válaszolj...

Sercegés. Harsogó kisülések. Vihar van. Riga nem válaszol.

A betegeknek veritékes a homlokuk. A főorvos az óráját nézi ott, a rigai kórházban. Rudi most szól, hogy képtelenség rádiózni, még erősebb a vihar. Jön-e a gyógyszer?!

A főorvos is törölgeti a homlokát. Nem tudhatja, hogy a megyei tanácselnök már a szovjet követséget is felébresztette Magyarországon, hogy szuperszonikus vadászgép útvonalát szervezik, mert az a leggyorsabb. A repülők kitolták a hangárból az ezüst testű gépet. De kell-e annyi gyógyszer? Ami megvan, már mehetne...

- Próbáld még egyszer megkérdezni.

- Itt Magyarország... Veszprém... HA-2-KRD...

- Itt F-5-IH, Franciaország... Nice vagyok. Talán én tudom innét hívni Rigát... maradj...

S repül ezer kilométereken át a kérdés, majd a válasz először Magyarország-Franciaország-Riga „útvonalon", aztán még egy válasz jön Riga-Donyeck-Veszprém „útvonalon":

- Kell a negyvenezer egység. Harmincnyolc ember életéről van szó Rigában... Save our souls.

Hajnalodik. Az utolsó kocsi kanyarodik a betonra. Az ezüst testű vadászgép sisakos pilótája feszült arccal veszi át a csomagot: már az iszonyú száguldásra gondol, tudja, most már minden rajta múlik. Perc múlva harsogó tűzsugár - ott megy negyvenezer egység magyar oxytetraciklin...

Lent a főorvos csendesen azt mondja:

- Nyugodjanak meg, emberek, a gyógyszer idejében érkezik.

Takács őrnagy úgy dönt, hogy már nem fekszik le aludni, annál rosszabb. Dr. Bodogán János az elnémult telefont nézi fáradtan. A helikopterpilóta a földre ül, pedig hideg van már.

Reggel 9 óra 58 perc. Egy másik rigai adó végre bejön, s az UQ-KDM hívójelű névtelen amatőr töredezett hangját alig lehet kivenni:

- Magyarországnak... a gyógyszer megjött... betegek túl az életveszélyen... minden rendben, köszönjük... köszönjük...

Másnap már új, „jó" ionfelhőkre vadásztak a rádióamatőrök, „komáztak" újra a Holddal, gyűjtötték a hívókártyákat ugyanúgy, mint mindennap. Százszor elmondták, hogy itt élünk Magyarországon... Európa közepén. A rigai eset már csak egy a sok közül. Alig néhányszor említették azóta.

(1979)

Halálközelben az életekért

Amikor 1945-ben Vida Jóska tizenkét évesen belábalt a nádasdi tóba, mert mi, gyerekek kézigránáttal halásztunk, az természetes volt. Amikor visszarikkantott, hogy „találtam valamit!", s a kövér, felfordult haltól ötméternyire a lába mellé kotort a vízbe, az is. S talán amikor bennünket a robbanás földhöz vert, s Vida Jóska örökre eltűnt egy irtózatos szökőkút helyén, talán az is természetes volt; utólag meggondolva, mi akkor kényszerűségből a halállal játszottunk, hát miért ne fogta volna valamelyikünket nyakon a halál?

Amikor 1975-ben ugyanazon a napon, hogy Seregélyesen már harminc éve béke volt, meghalt Barna Gyuri tizenöt évesen, s anélkül, hogy fogalma lett volna a faluját egykor háromszor megdúló háborúról, az már nem volt olyan természetes. Csak a furcsa, játéknak tűnő német páncéltörő lövedék emlékezett egyetlen hivatására. A gyilkolásra szánt tárgyak konokabbak, mint az ember: a beléjük táplált halál majd négy évtized után is feltámadhat.

A tűzszerész katonák tudják csak, hogy e „tárgyak" gyilkoló emlékezetét még ma is milyen nehéz megölni.

- Még be sem fejeződött a világháború, amikor Alekszandr Dinov őrnagy, az 1. bolgár hadsereg egyik műszaki főnöke magyar önkéntesekből megszervezte azt az alakulatot, amely elkezdte kiszedni az emberek lába alól az életveszélyt...

- Akkoriban 220 ember vállalkozott erre.

- Máig a magyar tűzszerész-alakulatnak 221 hősi halottja van.

- Magyarországot akkoriban „halálmezőnek" nevezték.

- Negyvenöt őszéig, vagyis három hónap alatt 109 hősi áldozata volt annak a kezdő alakulatnak. Eggyel kevesebb, mint a fele...

- Most már éppen húsz éve, hogy nem volt halottunk.

Ezek a mondatok Budapesten, a Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett tűzszerész- és aknakutató egység egyik nagyon egyszerűen berendezett parancsnoki irodájában koppannak. Egy világító-kék szemű őrnagy biztatja a korán őszült törzszászlóst, mondja csak.

Láng László őrnagynak 12 és 7 éves gyerekei vannak. Bauknercht Jánosnak, az „öregnek", vagy ahogy az alakulatnál becézik, a „Morgó"-nak két gyereke és három unokája.

Tavaly az óbudai gázgyárnál találtak egy öt- meg egy tízmázsás egykori repülőbombát.

- A tízmázsás nem volt érdekes... biztosan alacsonyról dobták és hasra esett, simán szállítható volt a megsemmisítőhelyig. De az ötmázsással megszenvedtem... Három óra is beletelt, amíg szét tudtam szedni. Az embereket ilyenkor el lehet zavarni, de a gyárat meg a többi dolgot nem...

Később a „mintakertben" megmutat egy hasonló bombát.

- No, ilyen volt, csak éppen kétszer ekkora...

Szűkszavúak. A halál közelében élők, a másokért naponta életet kockára tevők nem fecsegnek. Amikor Láng őrnagy két napja Mogyoródról hazatért, miután a Petőfi utca kellős közepéből kiemelt társaival, a „járőrrel" egy 120 milliméteres német romboló aknagránátot, azt mondta otthon:

- Nem volt ma semmi különös.

Nekem többet árul el, de ugyancsak tömondatokban:

- Egy építkezésen, Farádon, 840 darab F-1-es kézigránátot találtunk.

Rám néz, s hozzáteszi:

- Tavaly 23 ezer háborús „tárgyat" semmisítettünk meg. Negyvenöt tonna robbanóanyagot.

Az öreg, a „Morgó" 1946 nyarán kezdte. Civil önkéntesként, mert még nem volt tizennyolc éves.

- Akkor volt, hogy egyszerre tizenheten robbantak fel. Ott ravatalozták fel őket a volt Ludovika előtt... Aztán akkor ősszel beöltözhettem katonának.

- Nem rettentette el a tizenhét koporsó?

- De. Csak az embernek az is eszébe jött: hát akik még nem is sejtenek hozzá, azok hányan lesznek?

Vida Jóska akkor már meghalt a nádasdi tóban. Barna Gyuri Seregélyesen még nem. És a csabrendeki gyerek sem.

- Hát először csak gyűjtöttük a lőszert, mint most a kukások, csak lovas

kocsival. Volt egy fuvarosunk, Göcz Jóskának hívták; micsoda két szép lova volt!

- Hány ilyen „öreg" van még?

- Még a Német Jani.

A furcsa kertben, ahol mintegy a földből nőnek az egykori, a gyilkos emlékezetű „tárgyak", a fiatalabbtól, az őrnagytól tudom meg, hogy a tűzszerésznek joga megválasztani, hogy ki legyen a társa a bevetésben. Ebben nincs parancs és nincs beosztás: az életüket tartja meg vagy veszejti a másik keze mozdulata.

- Hogyan lesz valaki tűzszerész katona?

- „Fertőzést" kap.

- ?

- Mert itt nincs két egyforma veszedelem... meg a régiek, meg a társak... nincs sablon. Szép szakma, igen, szép: emberéletekért odaállni.

Rám les, talán frázisnak tartja-e az idegen azt, ha látta is a Vida Jóska halálát. Nagyon csendesen hozzáteszi a kék szemű őrnagy:

- Én egy robbanás utáni gyerektemetés miatt lettem tűzszerész.

Aztán már csak annyit mond, hogy közöljem: ők éjjel-nappal készen állnak. Hogy a múlt héten a rádióban hallották, Vasváron újabb aknát találtak, de azóta se jelentette nekik senki. Hogy közöljem: 690-766 a telefonszámunk. Mindig.

- Ne felejtse: 690-766!

(1979)

Áldozatosan élni

A távoli sztyeppén hangtalan az éjszaka. Lakott hely száz kilométerre van csupán, innét nem is tudni, hogy pontosan milyen irányban. A feszült figyelem csendes éjszakája ez. Az alezredes tudja már, hogy valahonnan útnak indították a repülő célt, neki kell észrevennie. És nem juthat át. Meg kell semmisíteni. Az indikátorernyőn körbematat a kereső sugár: még semmi. A sötétben az ugrásra kész légvédelmi rakéták lapulnak. Az alezredes meg az őrnagy egyszerre gondolnak arra, hogy békésen alszik most otthon az asszony, valahol Magyarországon, fenn a hegyekben. A titkokat őrző, világtól távoli, zárt, apró lakótelepen. És alszanak a gyerekek. Nem tudják,

hová ment édesapa, s nem tudják, mikor ér haza. Csak várnak. Amióta az eszüket tudják, sokszor vártak így. Álmukban is várnak. S a végeláthatatlan szovjet sztyeppe fölött némán ragyognak a csillagok.

- „Látom" a célt... A koordinátákat azonnal megadom.

A katona az indikátorernyő előtt azt mondja: látom. Pedig a világra tárt karú radarantenna lát csak, a légteret óvó emberek gépszeme. Mintha nem is gyakorlat lenne: aggódva elevenedik sok tucatnyi ember. A rakéták orra az égre bök: a „fenyegető" repülő cél nem juthat át.

- Tűzparancsot!

- Tűzcsík távolodik az éjszakában. A védelem fegyvere keresi a „támadót". S figyelemmel, tudással, nagy akarással vezeti lentről a hatalmas égi lövedéket az alezredes, az őrnagy meg a többiek. A magyar légtéróvó katonák.

Az indikátorernyőn összeér a két villódzó pont. Aztán megszűnik. Akkor, amikor a sztyeppe egén távolít, hangtalant villan a találat. Mosolyok. Kifújják a tüdőbe szorult levegőt.

- A célt leküzdöttük.

- Az emberek a távoli városokban nyugodtan alszanak. S valahol Magyarországon, hegyek közé bújt négy házban harminc asszony alszik, s vagy félszáz kisgyerek.

Itthon a hegyekben gyönyörű a világ, s idegnyugtató a csend. Szanatóriumi környezet. Csakhogy ide nem üdülni jöttek az emberek. Az őrnagyék tizenhat esztendeje élnek itt fent. A legközelebbi falu tucatnyi kilométerre van odalent. Amikor idejöttek, kenyeret venni is gond volt. A munkába menő asszonyok meg az iskolásgyerekek teherautóra kapaszkodtak a leghidegebb téli hajnalokon is. Néha úgy fáztak az életveszélyesen csúszó szerpentineken, hogy sírva fakadtak. A vonatban melegedtek fel. S egész nap rettegtek a délutáni visszaúttól. Néha nem tudott felmenni a teherautó. Akkor taposták a havat.

Emlékszem még az egykori párbeszédre Ferivel, aki harmadikos volt, kemény legényke, tiszta szemű.

- Mikor játszottál, Feri?

- Vasárnap.

- Máskor nem?

- Én mindig csak vasárnap játszom.

- Szeretnél máskor is?

- Igen. De nem lehet. Hajnalban indulunk, este jövünk meg az iskolából.

- Mit szeretnél a legjobban?

- Ha minden este láthatnám a tv macit...

- Jobb lenne a faluban élni?

- Gondolom. De én katonagyerek vagyok. Az én apám olyat tud, amit más senki a világon! Nem mondom meg, hogy mit, de igazán olyat! Ezért élünk itt...

- Csodáltam is Ferike büszkeségét, s borongtam is koravén elszántságán. Arra gondoltam, hogy nemcsak a haza védelmét hivatásszerűen vállaló apák dolga nehéz ezeken a távoli, világtól elzárt őrhelyeken. Az asszonyoké, a gyerekeké még nehezebb talán, hiszen tőlük ezt nem közvetlenül követeli az áldozatos hivatás. Vagy mégis? Az is segít vállalni, hogy nehezebben, fáradságosabban, lemondások közt élnek?

A parancsnok, az alezredes a pontos megfogalmazás híve.

- Ilyen helyen élni, bármennyire is igyekszünk mindent megszervezni, áldozatokkal jár. S az asszonyoknak itt nem elég, ha a férjük, családjuk iránt éreznek „elhivatottságot": a férjek munkája iránt is érezniük kell. Másképp nem menne.

Nem egy ilyen távoli őrhelyen jártam már, értem tehát a ki nem mondott ítéletet is: a szerelem s a szeretet bárhol másutt elég a harmonikus házassághoz, az együttmaradáshoz. Itt nem elég.

Megjön a fiatal tiszt az ifjú asszonnyal: mindketten hozzászoktak ahhoz, hogy „leugrunk a sarokra", ott a mozi, este arrébb a színház, tudok természetes módon egy cipőt, egy arckrémet, borotvapengét vagy zseblámpaelemet venni. Ezeken a távoli őrhelyeken ez nem megy. Az ifjú tiszt hivatást vállalt, tehát könnyebb neki az apróbb-nagyobb áldozatokat is elfogadni. De az ifjú asszony?

Láttam válást, láttam kétségbeesetten megismételt áthelyezési kérelmeket, pedig a kérelmező nagyon szerette dolgát, feladatait. Láttam olyan fiatal tisztet, aki megtépázott idegzettel igyekezett helytállni idegileg amúgy is kimerítő szolgálatában, s hazatérve nap nap után elviselte asszonya szomorúan ismétlődő követelését: menjünk már el innen, itt nem tudok élni! Természetes, emberi dolognak éreztem ezt is, amazt is: áldozatosan élni nem mindenki képes.

Azért azonban, hogy minél kisebbek legyenek ezek az áldozatok, sokat lehet tenni. A parancsnok, itt a hegyek rejtekében, tiszttársaival együtt bebizonyítja, hogy mennyire.

Nem szépít a parancsnok.

- Mi is a társadalomban élünk. Csakhogy nem olyan természetesen, mint azok az emberek, akik a városban, vagy akár csak egy kis faluban élnek. Sokat kell tenni a világgal való állandó kapcsolatokért, és mindennap.

Az egykori teherautók helyett ma szervezett buszjáratok viszik az óvódásokat, iskolásokat, munkahelyre igyekvő asszonyokat, fiatalokat a közeli faluba meg a vasútállomásra. A katonabusz vonatokhoz indul és vonatokat vár. „Szereztek" egy fiókboltot a négy házból álló lakótelepnek: katonai járművek hozzák az árut, a parancsnok mindennap megnézi, hogy megfelel-e az ellátás. Társadalmi klubot csináltak egy lakásból, zenével, szines tvvel s klubprogrammal. Ebben az is benne van, hogy a fővárosba szállítják a buszok a színházba, múzeumba igyekvőket. A napokban a Szegedi Szabadtéri Játékokra mennek a családok. Telik a „kulturális kilométerből". Bevásárlásra is buszt biztosítanak, sőt ha szórakozni, vacsorázni mennek többen a nem is oly közeli városba, arra is. Az ifjúsági klubba műsorokat hoznak, a fiatalok rendszeresen részt vesznek a közeli KISZ-tábor programjában. Mivel a kis lakótelepen olajfűtés van s olajboylerek, a parancsnok „szerzett" egy olajkutat a négy ház tövébe, felesége elvállalta a kezelését. Eddig varrással foglalkozott ugyan, de a telep érdekében emezt is meg kellett tanulnia. Megvan a terv: új épületet építenek a maguk erejéből, amelyben mindenes bolt, kantin s egy nagyobb klub lesz majd.

- Mindig keressük, hogy mivel lehet még jobban bekapcsolódni a világba. Nem könnyű: öt hónapos a legfiatalabb, s ötvenéves a legidősebb emberünk idefent. Százféle igény. Százféle módon kell kötést keresni a világhoz...

Az Országház előtt fiatal tiszteket avatnak. Kettő közülük idejön, fel a hegyek közé. Látták már a „munkahelyet", a magyar eget óvó modern technikát, tisztában vannak azzal, milyen kemény, éjjel-nappali figyelmet igénylő szolgálat lesz az övék. Azt azonban nem látták, amit én: lakásukat újjávarázsolják a szakember katonák, minden ragyog már benne. S azt sem tudják, hogyan telt a parancsnok délelőttje ottjártamkor.

Reggel lement a falu tanácselnökéhez, elintézte, hogy egyikük felesége a körzeti orvos asszisztense lesz, amikor megérkezik. Ezután a szomszéd falu iskolaigaztatójával tárgyalt, hogy a másik új tiszt ifjú felesége pedagógusként elhelyezkedhessen. Tovább ment a járási székhelyre, s tárgyalt az OTP-fiók vezetőjével, hogy a két fiatal tiszt bútorvásárlásra hitelt kaphasson annak ellenére, hogy nincs meg az egyesztendős helybenlakása. Aztán hazament reggelizni. Közben háromszor hívták otthon a telefonon. Parancsot adott egy gyakorló célkövetés megkezdésére, intézkedett, hogy hozzanak még árut a boltba, és megigérte egy tisztfeleségnek, hogy elintézi a levelező technikumba való felvételét. Telefonált a községi pártbizottságnak, hogy megcsinálja a beszámolót, bement, áttanulmányozta újból a művelődéspolitikai határozatot, ellenőrzött egy foglalkozást, megnézett egy raké-

tabázist, majd megigérte a századosnak, hogy beszél a gyerek fejével pályaválasztásügyben...

Ebéd közben négyszer hívták otthon telefonon.

- Itt nekem nincs és nem is lehet munkaidőm. Ilyen helyen a parancsnok dolga az is, hogy legyen elég a zsír a boltban, s hogy a légvédelmi fegyver, ha kell, biztosan célba találjon. Még el kell intéznem az egyik városi üzemmel, hogy fél órával hamarabb végezhessen a műszakban az egyik tisztfeleség, mert különben nem éri el az egyetlen lehetséges vonatot.

Elnézést kér, öt perc múlva sportmelegítőben jön vissza. Sportfoglalkozás van. Hogy nézne ki, ha a parancsnok kimaradna? Felesége ránéz:

- És a visszerekkel mi lesz?

A parancsnok kőből metszett arca kisfiús mosolyra repedezik hirtelen: „kibírják még". Vasember. Ötvenéves. Példaképe lehet valamennyi avatandó tisztnek az alezredes. Katonai erényei, meleg embersége az együtt töltött fél nap alatt is nyilvánvalóvá válik az idegen számára. Amint az is, hogy ezek az itt élő emberek szeretik egymást. Tisztelik és szeretik.

- Nem is lehet másképp ilyen helyen. Itt csak barátságban lehet együtt élni. Itt nem lehet összeveszni, ahhoz kicsi a hely...

Pincékből alakított kisüzem: villanyvarrógépeken tizenegy katonafeleség dolgozik. Az őrnagy felelsége a művezető. Arra a kérdésre, hogy nehéz-e itt élni, fejét rázza:

- Már nem nagyon. De amikor tizenhat éve idejöttünk, még semmi sem volt. Sokat sírtam otthon, egyedül. Tudtam és vállaltam, hogy a férjem hivatásához kötöm az életem, hát sose szóltam, hogy menjünk innét...

- És az új fiatalasszonyokkal mi lesz?

- Tudjuk, hogy nehéz beilleszkedni: hát megkönnyítjük. „Megdolgozzuk" egy kicsit őket, mi, régi asszonyok. Először is van egy fogadóünnepség: érezzék a szeretetet, a befogadást... Aztán megkérjük őket erre-arra, kis feladatokra, a klubban, rendezvényeken... érezzék, hogy szükség van rájuk. Aztán, ha összebarátkoztunk, azt is elmagyarázzuk: hogy nem elég, ha a férjét szereti itt fent az ember, azt is szeretni kell, amit csinál, s azt is vállalni kell egy kicsit. Hogy nyugalma legyen, amikor hazatér...

A sztyeppe fölött nem ugyanolyanok a csillagok, mint a hegyekben. Csak az indikátorernyőn mozdul egyformán mindig a két fénylő pont. S mindig összeér. Mindig eltűnik. Hogy az asszonyok meg a gyerekek nyugodtan alhassanak idefent s a „nagyvilágban" odalent...

Ezért érdemes szépen, áldozatosan élni.

(1978)

VILÁGVÁLTOZ-TATÓ ELŐDÖK

Vörös magyarok

Ülnek s beszélgetnek ők húsz-egynéhányan a hosszú teremben. Halkan és fegyelmezetten társalognak, semmi se különbözteti meg őket a napsütötte tereken csevegő nyugdíjasoktól. Öregek, barázdáltak, többnyire nagyapáink jellegzetes bakabajuszát hordják: no, gondolom, talán ez a jel. Mert a megkülönböztető jeleket kutatom rajtuk percek óta, a félannyi esztendősök különös áhitatával léptem közéjük: tudom, valamennyien tanúi, sőt cselekvő részvevői voltak fél évszázadnyira a mától a világtörténelem legnagyobb eseményének. Fülükben visszhangja kél ma is az Auróra dördülésének, s a csapajevi lovasrohamok hurráinak. Keresem a jeleket, a lenini kézfogások nyomát, amit hazahoztak Veszprém megyébe egykor: az ötvenesztendős fegyverek nyomát a vállakon. De ők csak ülnek és beszélgetnek a hosszú teremben, öreg arcukat az ablakon beömlő őszi napnak fordítják. Csak ülnek és beszélgetnek.

Aztán egyszer csak megtalálom a jelet: az őket köszöntő szónok először említi a nagy októberi szocialista forradalmat, s akkor ők, mit sem törődve a formákkal, félbeszakítják éljennel és hurrával. Harsányan és hirtelen megfiatalodva. És kifeszülnek a görnyedt hátak, s ettől kezdve tízezer élmény feszíti szét a néhány órát, nincs már napirend és parlamentaritás: mind el akarják mondani – a történelmet. A bölcs, öreg szemek egyszerre gyulladnak virtusos keménnyé, döbbenetesen egyformává. S akkor megértem: ez hát a jel, ez a hirtelen támadt egyformaság.

Aztán meglátok egy sebhelyet is egy öreg arcon, a halántéktól az állig húzódik, s vörösen ég, mint a csillagok.

Egymás után állnak fel Veszprém megye veterán vörösharcosai, és hogy mindenkinek jusson a kurta időből, röviden csattannak a szavak, mint a puskalövések.

- Én Ázsiában, Turkesztánban harcoltam. Van-e valaki, aki Taskent környékén járt akkor?

- Én is, én is!

Holczinger Ferenc Borzavárról jött, kemény kézfejével megtörli a bajuszát:

- Hát mit mondjak? Ők erősek voltak, mi, vörösök meg még erősebbek voltunk. Hát ez volt a három év alatt.

Azzal leül, s a pillanatnyi csendben erra gondolok: vajon lehet-e nyilvánvalóbban s igazabban megfogalmazni egy világteremtő időszak lényegét? „Mi, vörösök erősebbek voltunk„ - ez a lényeg. Mert a világ igazáért harcolók mindig erősebbek mindenkinél, ez történelmi törvény, s ötvenesztendősek a bizonyítékok.

A csendes szavak varázslatában elevenedik az idő.

Valahol a Kaszpi-tenger környékén, fél évszázadnyira innét páncélvonat dübörög a síneken. Az egyik lőtorony tetején magyar géppuskás kuporog, s hunyorít nagy figyelmében: erre már fehéreknek kell lenni valahol. Nem tudja még, hogy a páncélgránát kiröppent már a dombon túl, az a neki szánt gránát. Aztán egy robbanás, egy ütés a lábán, de nincs idő jajdulni se: a géppuska kelepelve feszül szembe a rohammal.

Aztán a győzelmes vonat továbbrobog, s Mikóczi Ferenc pápai vöröskatona lábsebéből buzog a vér. Vörösen, mint a sapkákon a csillagok.

- Hát mi az afgán határszél felől kerítettünk, s be is kerítettük Kolcsakot, pedig még hindu katonákkal is szembekerültünk. Néha olyan harc volt...

Körülnéz, legyint.

- Nektek magyarázzam? Hiszen tudjátok: mi csak előre mentünk. Aki visszaszaladt volna, azt a saját bajtársai lőtték volna agyon. Így volt-e?

És felzúgnak az öreg győztesek:

- Így volt!

A bólogatók közül Matyi Péter sármelléki parasztember emelkedik:

- Melyiktek kérdezte Taskentet?

Mikóczi Ferenc gyorsan válaszol:

- Politikai iskola volt ott, emlékeztek? Bokányi Dezsőt akkor cserélték ki túszért, alighanem húsz-ban, ő tartott előadásokat. Nem együtt voltunk?

Matyi Péter elgondolkodik:

- Hát... hiszen lehettünk. De sokan voltunk álnéven, engem például Trotturum Johannak „hívtak" akkor. S mindegyikünk azon volt, hogy egyszer csak a rendes nevén, de fegyverrel megjövünk haza, Magyarországra, és itthon is megcsináljuk a forradalmat. Sokan azért álltunk be a hadifo-

golytáborokba, hogy ez is a mi dolgunk, s ezután a miénk jön. És végig harcoltam Szibériát...

- Omszk?

-Az! Omszk, Tomszk, Tobolszk...

- Irkutszk!

- Irkutszk ám! Ki volt ott? Irkutszknál, mikor a fehérek megtudták, hogy itt vannak a magyarok, kitűzték a fehér zászlót puskalövés nélkül!

Büszke mosoly feszül az arcokon:

- Mindenhol rettegtek a vörös magyar századoktól...

- Mifelénk is.

- Nálunk is, a Krímben.

- Én meg az I. irkutszki lövészezredben voltam.

Lampert Sándor is pápai, mint Mikóczi Ferenc, csak ő másfelé járt, azt mondja: a Bajkál-tó környékén volt egy „frontjuk".

- A robbantó osztagban voltam, no gondolhatjátok, nem kíméltük őket...

Előretolt ékként, ellenséges területen lopakodik a kis csapat. Utak, hidak röpülnek a levegőbe, amerre járnak, a fehérek mozgása egyre nehezebb. Aztán egyszer csak megszűnik az összeköttetés a vörösökkel...

- Karandasvili partizánosztagához álltunk akkor. Hallottátok ezt a nevet?

- Karandasvili...

- Grúz volt... legendás partizánvezér...

Valaki felsóhajt az öregek közül:

- Sose végeznénk, ha mindent el akarnánk mesélni!

A vaszari Németh Sándor bácsi rábólint, hogy rövidre fogja. S ha már a legendás neveknél tartunk:

- Csapajev támadott Szizrannál, ki tud erről a csatáról? Az ő atrádjában voltam én; tudjátok, mi az az atrád? Huszonhétezer ember volt benne, én tudom, én benne voltam. Nem mindenkit vett bele Csapajev, nem ám! De magyart, azt belevett volna, akárhány lett volna...

Fergeteges lovasrohamok emléke kél, bennem egy kucsmás, bajuszos hős képe bukkan fel, a moziban láttam, s irigylem azokat, akikben elevenen él az igazi Csapajev emléke.

- Azt mondja nekünk: elvtársak, egy vöröskatonáért tíz burzsujt ölünk meg! Erre elfoglaltuk Szamarát. Aztán szétvertük Petljurát, és mentünk a Gyenyikin ellen.

- Meg Mahno...

- Mahno, az egy rablóbanda volt. Bugyonnij szétverte őket tizenkilencben.

- Nono, én ott voltam. Nem is volt olyan könnyű.

Mielőtt még vita támadna, Németh Sándor bácsi befejezi:

- Ott voltam, amikor Csapajev az Urálnál fejlövést kapott... Nemsokára meg is halt...

Csend lesz. Hirtelen mindenki a halottakra gondol, a számtalan hősi halottra, akik családjukhoz, országukhoz, százféle nemzetiségükhöz sose tértek vissza...

Aki a legnagyobbért a világon, s értelemmel pusztult, azt nem kell soká gyászolni, hanem megőrizni kell az emlékezetben. Ezért aztán a nagydémi Németh Imre hamar megtöri a csendet.

- Tyimosenko most is él, marsall lett, én ahhoz álltam mindjárt az elején, még tizenhétben. Aztán végigcsináltam a polgárháborút vele, sőt 1935-ig kint is maradtam, mert orosz feleséget vettem. Bizony, csaknem jobban beszélek oroszul, mint magyarul. Mennyi mindent tudnék mesélni a tizennyolc évről. De hát rövid az idő, elégedjetek meg annyival: tíz golyóbul kettő még mindig bennem van, nem jött ki a sarkamon, ahogy az orvosok mondták...

- Legszebb emlékem nekem - mondja Antmann András Nagyvázsonyból - egy téli reggel: jön egy vöröskatonatársam Moszkvából, s hozzám: „Tudod, magyar, mi újság van otthon nálatok?" Csak néztem. „Hát kitört a revolucija - azt mondja -, eredj haza, magyar testvér, eleget verekedtél miértünk."

Leinmeister József, aki Bakonypéterdről jött ide, most nagyot bólint.

- Nekem is ezt mondták. Kalugától Szaratovig harcoltam, aztán itthon, a magyar Vörös Hadseregben. A veszprémi tűztoronyban teljesítettem őrszolgálatot.

A pértfürdői Tenyér Lajosnak felcsillan a szeme.

- Legmesszebb voltam én, Vlagyivosztoktól harminc kilométerre, s mégis hazajöttem. Haza, a forradalomba. Kun Bélával, Münnich Ferenccel, Szamuely Tiborral együtt jöttem tizenkilencben Csepelre. Pedig nem voltam már egész ember, nézzétek...

Béna karját mutatja:

- Dumdumgolyó... Zalka Máté nemzetközi brigádot szervezett a forradalomért odakint... Zaporozsjénél aztán...

Zalka Máté nevére a pápai Magyari István kapja fel a fejét.

- Egy szobában voltam én Mátéval egy évig Szibériában, Krasznojarszkban, egy újságot szerkesztettünk, Jenyiszej volt a neve. Aztán mikor a cseh fehérgárdisták elfoglalták a várost, elégettük a lapot. Tizenhét embert végeztek ki.

- Perekopra emlékeztek? Az híres eset volt az ukrajnai fronton, ott sebesültem meg én a bal karomra.

A szentkirályszabadjai Antal István színmagyar század szakaszparancsnoka volt a Vörös Hadseregben ötven esztendővel ezelőtt.

- Kamencsuknál felderítést végeztünk, akkor mondták, hogy itt van a faluban Mahno, a paplakban szállt meg. Csak nyolc emberem volt, de feltettem: ha lehet, most megfogom azt az átkozott Mahnót! Bekerítettük a paplakot, de úgy látszik, gyanút fogott, mert mire tüzet nyitottunk, már lovon ült. S elmenekült a nyavalyás, hiába kergettük, csak el tudott menni... No, de aztán nemsokára Bugyonnij elintézte!

Egymás után kerülnek szóba a hírhedt ellenforradalmárok nevei: a balatonedericsi Gárdonyi Vince szemtől szembe látta Kolcsakot, mikor Szamaránál váll-lövést kapott. Csilli József Szigligetről a Kaukázusban látta Mahnót, a balatonedericsi Jobbágy Vince meg halálraítéltként kóborolt, mert: „Az volt a fehérek parancsa, hogy mindenki jelentse, aki magyart fegyverben tud..." Ferenczi Boldizsárt lázítóként internálták egy hadifogolytáborból, mert kommunista lett, a cserszegtomaji Pintér Lajos Vrangel „generálist" üldözte a Krímben, a jásdi Kázik István Nyizsnij-Novgorodban robbantott fehérvonatot, s kétszer sebesült, a berhidai Bakos István szakaszparancsnok-helyettes volt az ukrajnai vörösseregben, a gyenesdiási Varga Kálmán meg Galíciából Kijevig gyalogolt a szovjethatalomért.

Borbély Vince Lesencetomajról hamar összefoglalja az elbeszéléseket.

- No, én végigharcoltam fél Oroszországot, de magyar vöröskatona mindenütt volt. Egyszer beérünk egy állomásra, hát csak jönnek ám a faluból bámészkodni: „Igaz-e, hogy vannak maguk közt magyarok? Igaz, mondtuk. „Aztán megmutatják-e őket? - kérdezték -, mert a fehérgárdisták azt mondták, hogy azoknak szarvuk van, és megeszik még az embereket is..." Szóval féltek tőlünk nagyon. Mi meg mondtuk: senkit se bántunk, nézzenek meg bennünket, szarvunk nincs, de a fehérgárdistákat megesszük...

Dominek János, a bajuszos, hajlott lábú öreg vöröshuszár már csak ráduplázni tud erre a félelemre.

- A fehérek csak kiabáltak: jaj, jönnek a vörösördögök. Ezek mi voltunk. Mert mi nyolcvanhárman, magyar huszárok beálltunk a Vörös Hadseregbe az urakat ütni. A Bajkál-tóig üldöztük Gyenyikint.

Tempós szavából különös életsors kerekül. Mert megpihent a vöröshuszár a polgárháború végén egy „kolhozban", értett a földhöz, hát hasznát vették, meg is nősült, aztán a magyar föld vonzása mégis hazaszítta.

- Egy fiam van kinn, szinte nem is láttam, most negyvennyolc éves... Szeretnék még elmenni hozzá egyszer.

Ugyanúgy a történelem furcsasága csap meg: egy bakonyszentlászlói ember, Tribli Lajos, Kun Bélát emlegeti hirtelen.

- Moszkvában találkoztam vele. Előadást tartott a Magyar Tanácsköztársaság bukásának okairól.

Aztán hirtelen áhitatossá merevülnek a barázdált arcok.

- És elvtársak, azelőtt én Moszkvában láttam Lenint is... A forradalmi népbíróság, tudjátok, a cári miniszterelnökök fölött ítélkezett akkor.

S megelevenedik a százszor elbeszélt ülésterem.

- Lenin elvtárs volt az elnök, erre esküszöm!

S Lenin akkor - nem Tribli Lajos az első, aki így emlékezik - feltette a kérdést:

- Elvtársak, mit érdemelnek ezek az emberek?

S a tömeg Tribli Lajossal együtt rázúgta:

- Halált!

- Nem, elvtársak - mondta Lenin -, életet ne vegyünk el, ha adni nem tudunk. Próbáljuk átformálni ezeket az embereket, nemcsak büntetni... Nevelje őket a forradalom.

És akkor kifejtette a kommunizmus humanizmusát.

A bakonyszentlászlói ember ezzel akkor egyetértett.

A pápai Magyari István bácsit megölelte Lenin. Őt, aki a Linszkij pályaudvaron Kun Bélát fogadta, s akit később két és fél évi börtönre ítélt a magyar ellenforradalom, mert ott volt a Szmolnijban meg a Téli Palota ostrománál.

- Mind tudjátok - kezdi -, hogy mi az a „szubotnyik"? Kommunista szombat, ugye, amikor mindenki társadalmi munkát végez. Mi, katonák az egyik Moszkva környéki erdőben dolgoztunk. Akkor találkoztam Leninnel.

Mert Lenin, példamutatásként, ugyanúgy hordta a fát, mint a forradalom katonái azon a kommunista szombaton. Pista bácsinak megmutatták az alacsony szakállas embert: Ő az. S ő egyre közelebb ment hozzá a fahasábokkal, nem is remélte, hogy beszélgetés lesz a dologból.

- Lenin hallotta a rossz kiejtésemet, s egyszer csak hozzám fordult: „Az elvtárs idegen?"

Magyari István bácsi akkor vigyázba állt:

- Magyar vagyok, Lenin elvtárs!

A soha nem halványuló emléktől most homályos lesz a tekintete.

- És akkor, - úgy igaz, ahogy itt állok, - átölelt engem Lenin elvtárs, és akkor azt mondta: „A magyarokat nagyon szeretem, a legjobb katonáim voltak Szibériában..."

Huszonöt veterán egyenesedik feszessé, mintha valaki fővetést vezényelt volna. Huszonöt Veszprém megyei vörösharcos érzi úgy - félévszázad múltán is -, hogy neki szólt a nagy elismerés. Aztán amikor a jelenlevő szovjet tiszt oroszul köszönti őket, bólogatnak, nem kell tolmács, igen-igen, ja ponyimáju, értjük, hogyne értenénk...

S amikor a szovjet tiszt odaért, hogy tudja mindenki náluk: a nagy forradalom 250 ezer internacionalista harcosából legalább 100 ezer volt a magyar, akkor felujjonganak. Acélosan, egyszerre, ismét elfeledve a rendet, villogó szemekkel, örök fiatalon és egyformán.

S én ismét meggyőződhettem: nagy idők tanúságának jele ez a lelkes egyformaság, s az marad, amíg élnek.

(1967)

Ölelés

Két öregember átölelte egymást.

Egyszerű tény ez, ha nem is gyakori, rokoni ölelést azért lát manapság is az ember.

Két öregember átölelte egymást az utcán, egyiküknek már botja van és remeg az álla is néha. Átölelték egymást és megkönnyezték a találkozást. Egyidősek, de nem abból a fajtából akik idős korukra hamar könnyesednek, s most mégis. Ott szorították egymást a veszprémi nagy épület kapujában, elkoppant a bot is a betonra, s csak nézték egymást fejüket rázva, hihetetlen örömmel.

- Hát te megismertél engem?

- Csak rád néztem, pajtásom...

Akkor már sok ember állt körülöttük mosolygós szemmel, legtöbben hasonló öregek, s néhány fiatal. De bennük a találkozás döbbenete, a felismerés hihetetlensége nem engedte feltámadni az ember érzelempalástoló szemérmét: csak szorították egymást, s könnyezték a pillanatot.

- Hát te még most is megismersz engem, Ferenc...

- Meg... Ferenc...

Egy mankós öreg, akinek ugyanolyan csillag vöröslik a mellén, mint az egyik ölelkezőnek, rábólint a jelenetre:

- Jó emlékezetetek maradt, az biztos.

Amazok nem hallják ezt sem, messze röppentette őket a találkozás.

- A hajón... emlékszel, Ferenc? Mikor a Jeges-tengeren jöttünk át...

- Murmanszk...

- Az. A félsziget. Aztán te elkerültél.

- El. Géppuskás lettem egy páncélvonaton. Kaptam egy gránátszilánkot, de azért lementem én is az afgán határszélig...

- Én meg... hej, el se tudom hirtelen mondani. No, elég az hozzá, hogy attól kezdve, tudod, a hajótól, még három évig verekedtem...

Már elengedték egymást, a botot is odaadta valaki, körülöttük egyre többen állnak meghatott mosollyal, mert elterjedt a hír, bejutott már az épületbe is: két valahai vöröskatona ötven év után itthon megismerte egymást. Ötven évvel ezelőtt a Jeges-tenger partján váltak el, s ma itt együvé szólították őket, mert szovjet kitüntetést adnak át nekik a megyei pártbizottságon.

Színpadra nem lehet ilyen jelenetet írni. Nézik egymást, s szinte szemlátomást tünteti el emlékező szemük egymás arcáról a ráncokat.

- A bajuszod is... Ferenc... nagyobb volt.

- Bizony...

- De hogy idáig nem találkoztunk...

- Nem is tudtam, hogy megmaradtál.

- Méghozzá egy megyében! Én Szigligeten, és te?

- Én Pápán.

A körülállók befelé szállingóznak már, mindjárt kezdődik az ünnepség. Meghatottan kezdődik, mert mindenki tudja már ezt az ötvenéves új találkozást.

Mikóczi Ferenc meg átöleli Bicsérdi Ferenc vállát, s úgy lépnek be együtt a kapun.

- Hát ilyen az élet...

- De én csak rád néztem, pajtásom...

(1967)

„Megvallattak, hogy vérzett a húsunk..."

Tizenhárom katona végre hazatért. Tizenhárom katona otthon csupa jajt talált s panaszt. Estére hát összegyűltek tizenketten a nagygörbői udvaron, s megverték a tizenharmadik ablakát.

- Gyere velünk, Kovács Géza! Vezess bennünket! Mert mostan a kisgörbői jegyzőt kivezetjük a rétre legelni.

- ?

- Amikor nem voltunk itthon és az asszonyaink segélyért mentek, azt mondta: ha nincs mit enni, menjenek legelni! Hát most nekünk ki kell őt vezetni a rétre...

És a tizenhárom katona elindult. Így kezdődött a nagygörbői forradalom. A jegyző elszökött előlük.

Sárgult papír. Rajta hetvennyolc név. A nagygörbői forradalom folytatása. Nyolcvanegy éves reszkető kéz motoz a papírok közt: Kovács Géza visszavonhatatlanul megöregedett. Görnyedt a háta, s két nehéz ránc ül a szája sarkán. Beteg. Ötven éve, mióta egy karosszéket szétvertek a fején, azóta beteg.

- Hetvennyolcan megalakítottuk a Földmunkások és Kisgazdák Helyi Csoportját. Engem elnöknek kívántak. Később a tehetősebbek kiléptek, mert látták, hogy ez a mi szervezetünk. Átalakultunk: mi lettünk a párt. Ötvenen.

„Mi bizalmiférfiak, megválasztjuk Kovács Géza elvtársunkat a nagygörbői direktórium elnökének."

Gyűlés Sümegen. Járási tanácstagnak választják. Valaki azzal jelöli, hogy Kovács Géza forradalmár. Ennyi elég.

A falu leggazdagabb emberétől két mázsa gabonát kiutal egy négygyerekes szegény családnak. Gyűlölik és szeretik: forradalmár.

- A Tolnay Kornél uraság szabotálja a Tanácsköztársaság mezőgazdaságát! Ugaron hagyta a földjeit.

Dönteni kell. Elvesszük azt a földet! Mert kenyér kell mindenkinek.

- „Megértesítettük" Tolnayt. A legszegényebbek fogják megművelni a földjét. Kiosztottuk.

Gyűlölet és hála feszül egymásnak Nagygörbőn. Tolnay vadászpuskát emleget:

- Meglátom, ki mer bemenni az enyémbe!

Később már csak kétségbeesett:

- Gazemberek... elvették a földem... a rongyosok mentek bele...
Kovács Gézát megyei tanácstagnak választják. Az indok: forradalmár.

Cukor, só, gyufa jön Pestről. Ki kell osztani. Igazságosan kell kiosztani, a direktórium csak igazságos lehet. Kovács Géza fiatal még, erős, biztos a forradalomban, mert a forradalom az igazság. A szegények soha el nem évülő igazsága.

- Jön május elseje. Ez most már a mi ünnepünk, emberek...
- Eljövünk!
- Vörös zászló is kellene...

Pónauer Emil, a tanító azt mondja, lesz az is. Az egyik nemzeti színűt befestik az asszonyok vörösre. A gazdagok szentségtörést emlegetnek. De a zászló másnapra megszárad.

- Csak a szegények jöttek. Sokan voltunk: ötvenen-hatvanan. A Szentháromság-szobor elől indultunk.

Kemény szemek, feszülő markok: miénk ez a gyönyörű világ, először a miénk. Kovács Géza beszédet mondott, azt mondta:

- Ezt a zászlót soha el ne hagyjuk, emberek, mert ez a szegények zászlaja, az igazság zászlaja!

A szegények azt mondták: úgy igaz.

- A Tolnay uraság előtt is elvonuljunk! Hadd lássa!

S megindultak, énekelve. Elmentek Kisgörbőig, a Bezerédy uraság kertje közepéig. Ott énekeltek még egyet, hadd rémüljön. Nem tudták még, hogy a gazdagok elálltak a Ferenczi Vince kapuja mögé vagy negyvenen, kapával, vasvillával.

Visszatértek. Kizúdult rájuk a gyűlölet. Valakibe négy vérző lyukat szúrt a gazdagvasvilla. Valakinek a fejét találta a kapa. Iszonyú verekedés kezdődött. Hörgés, átkok, ki az erősebb?

Másnap vörösőrjárat jött. Az erő. Tolnay Kornél uraságnál hét fegyvert találtak.

Volt, aki egy hónapot feküdt élet-halál közt az 1919-es május 1-je után.

Futár jött: Kovács Géza, menekülj! Délután hatkor találkozunk Sümegen. Megyünk a Szovjetunióba.

- Maradok.
- Akkor véged van!
- Akkor is.

Délután megfogták a fehérkatonák. A Tolnay uraság ispánlakásába kísér-

ték szótlanul. Szalay főhadnagy körülnézett, és megfogott egy nehéz karosszéket.

- Az anyád vörös úristenit!

A tizedik ütést még számolta. Összeszorított foggal. Amikor felébredt, körülötte vér volt meg húscafatok, s a ripityára tört karosszék.

Reszkető fejjel bólogat most a nagygörbői házban.

- Csak a fejemet ütötte. Azóta fáj a fejem. Ötven éve fáj.

Behoztak még huszonegy embert. Köztük volt a másik tizenkét katona is. Nyolc-tíz padot behoztak.

- Lefeküdni!

Egyet-egyet négy katona ütött vérfreccsenésig. Az erdőn vágott suhángokkal. Az erdő négy kilométernyire sincs Nagygörbőtől. Azt mondták, még Döbröcén is hallották az üvöltést.

Börtön Sümegen. Csak arra emlékezett Kovács Géza, hogy a gazdagok azt mondogatták: csak üssék őket. Arra emlékezett, hogy minden estefelé hatkor kinyitották a cella ajtaját, s jöttek a vallatók. Bikacsökkel. A vér a meszelt falra fröcsögött.

Három hét múlva magatehetetlen. Hazaengedik. Aztán tárgyalás: hat hónapi börtön. Letölti. Iszonyatos. Fél évig otthon fekszik utána. A bíró és két csendőr mindennap bejön: megvan-e? Fél évig minden reggel kilenckor a Tolnay uraságnál kell jelentkeznie. Alázattal megvárni, míg kijön az udvarra: ez nehéz. De mindig a szemébe kell nézni, akkor ki lehet bírni. Aztán fél évig internálják Ostffyasszonyfára.

Nyolcvanegy éves. Reszkető kezével szeretettel megsimít néhány sárguló papírt. Aztán a fejéhez nyúl, mert fáj. Ötven év után is fáj.

Egyszer egy ünnepségen meghallotta azt a József Attila-verset, amelyik így kezdődik:

„Megvallattak, hogy vérzett a húsunk..."

(1969)

Cattarótól a vörösrohamig

A dalmát fűtők már napok óta suttogták:

- Meglátjátok, február másodikán mi lesz!

A tenger körülölelte végtelenségével a Huszárt, a pólai flotta torpedóvadász-hajóját. Akkor már a cattarói öböl felé sietett szénért, élelemért.

- Meglátjátok február másodikát!

A kazánok forrót leheltek, s Mojzer Gyula, a magyar hajógépész megtörölte a homlokát.

Február másodikán déli tizenkét órakor, mint rendesen, zászlócseréhez készülődtek a két nagy vezércsatahajón: a Gejzán és a Szent Györgyön.

Egyszer csak a Gotterhalte siralmas nyikorgásba torzult, majd hirtelen abbamaradt. A főárbócra a rendes K.u.K.-zászló helyett egy nagy vörös lobogó kúszott fel!

A horvát, cseh, osztrák, magyar, szerb, dalmát matrózok arrafelé rohantak, mintha csak parancsot kaptak volna.

- Zsivio revolucia!

- Éljen a forradalom!

Mojzer Gyula magyar hajógépész akkor hallotta először ezt a szót, hogy forradalom. 1917. február másodikán délben, a cattarói matrózlázadás kitörésekor.

Mojzer Gyula, hetvenhárom éves tmk-lakatos csendesen ül a fenékpusztai kendergyár pártirodájában. Nem néz ki hatvanévesnek.

- Felrohantak, aki fölért, a Szent Györgyre. A tisztek éppen ebédeltek. Finomakat. A matrózok közéjük vágták csajkáikat tele „polentiával", kukoricakásával: ezt zabáljátok! Aztán letartóztatták a tiszteket. A matrózkomité hajóról hajóra járt, s ahol panaszt emelt a legénység a tisztjei ellen, onnét elvitték őket. Reggelre valaki közülünk a mi hajónkra is felhúzta a vörös zászlót. Huszonegy éves voltam. Örültem.

Másnap a Dukla ki akart futni az öbölből. Leintették zászlójellel. Nem állt meg. A parti erődök ütegei 28-as ágyúval elébe lőttek.

- Akkor már a vártüzéreket elfordították tőlünk. A matrózkomité kiadta a parancsot: Befűteni! „Saromléniába" fölsorakozni! Szembe a vártüzérekkel. De akkor már keveredés volt... Lövöldözés, pánik, nem lehetett tudni, hogy ki kivel tart.

Ötvenkét év után is elszomorodik.

- A Navarra egyszer csak lehúzta a vörös zászlót, s forgatni kezdte az ágyútornyait...

A Navarra cirkáló parancsnoka vitéz nagybányai Horthy Miklós volt, akkor még szinte ismeretlen tengerésztiszt. Azt monda: végzünk a vörös zavargókkal.

- Másnap Pólából megjött a flotta többi része, a Szent György két tűz közé került. Egyszer csak lehúzták az utolsó vörös zászlót, és felhúzták a „krixflangét". A matrózait megtizedeltette Horthy.

Ez volt Mojzer Gyula első forradalmi élménye.

Másodszor akkor hallott a forradalomról, amikor hazafelé utazott, már 1918-ban, és az osztrákok elszedték a fegyvereket.

- Otthon az őszirózsás forradalom...

Keszthelyen belép a szociáldemokrata pártba, majd Pammer István baloldali önképzőkörébe. Harmadszor és véglegesen megismerkedik a forradalmi eszmékkel. Ebből a körből másként látszik már Cattaró is, egyszerre úgy emlékszik, hogy abban a két napban vörösebben izzottak még a kazánok is. Amikor a proletárdiktatúra szervezte Vörös Hadseregét, jelentkezett.

- Hol volt katona?

- A haditengerészetnél.

A Duna-őrséghez osztották be, a Compó nevő vörösmonitorra. Paksnál volt a „határ" akkor. Ott védte a Compó az aknazárat.

- Több hajó jön!

- Kik lehetnek?

Nincs rajtuk vörös zászló, az látszik már.

- A lázadó fehérmonitorok! Ezeket verték ki Pestről.

- Túlerő...

A fehérek az aknazár nyílására manővereztek. Közben tüzet nyitottak a Compóra. Még látták aztán, hogy a határnál néhány matróz a vízbe ugrik a hajókról: nem akartak kimenni a fehérekhez. A vezérhajó tatján felcsattant egy gépfegyver. A víz vörös lett. És néptelen.

A komáromi offenzíva. A Compó dörgő fegyverekkel támogatja a szárazföldi alakulatokat. Párkány. Sok már a sebesült. Átlőtt fejű matróz zuhan le a gépházba. Csikorgó fogak: megvédjük a Tanácsköztársaságot, akkor is.

- Az esztergomi hídnál matrózroham volt. Ott a keszthelyiek közül sokan meghaltak. Szabó Feri... Kovács Jenő...

Budapest, rossz hírek, egyre rosszabb hírek. Mi lesz velünk?

- Bejöttek a románok!

Egyedül a hajón. Mindenki menekült már. A rakparton lövöldözés, egyre közelebb. Le a mentőcsónakkal! Zuhog az eső. Jó, hogy zuhog, alig látni. Evez fölfelé, olyan helyet kell keresni, ahol nincs fehér ellenség.

- Akik az utánunk következő vonattal indultak haza, azokat Siófoknál már leszedték. Orgoványban fölakasztották őket minden nélkül...

Bujkálás. Meg kell húzódni.

Első osztályú géplakatos. Sehol nem kap állást: vöröskatona volt, feketelistán van. Nehéz a sorsa, mint mindazoknak, akik eljegyezték magukat a forradalommal.

A rádió a nyilas hatalomátvételről bömböl. Az emberek ott állnak az udvaron a kis keszthelyi ház előtt. Mojzer Gyula nem bírja megállni.

- Ebbe beledöglünk, emberek! Ezek elintézik ezt az országot végképp.

Feljelentik: lázít, kommunista agitációt folytat. A nyilasok összeszedik a „leggyanúsabb" húsz embert Keszthelyen. Nagykanizsára, „drót mögé" szállítják őket, csendőrszuronyok közt.

- Ott volt szegény Pónácz... Kertész kőfaragó... Kutai... Németh Lajos Cserszegről...

A háború után újra kommunista agitációt folytat. A forradalom ideológiáját oktatja. Vállus, Uzsa, Balatongyörök... párttitkár, tsz-szervező, vezető. Most is dolgozik még. Hetvenhárom évesen.

- Még bírom. Jó erőben vagyok.

Amikor ideológiát oktatott, sose felejtette el megemlíteni a forradalmak történetének egyik epizódját: a cattarói vörös zászlós matrózlázadást.

(1968)

„Foglaljuk el a kastélyt!"

Cserszegtomajon kicsit magányosan, kicsit düledezőn guggol az apró ház a domboldalban. De körülötte csupa virág, gyümölcsfák, termékeny élet virít. S egy öreg, hetvennégy éves, alacsony ember, néha odahúz magához egy ágat, nézi a pattanó virágzást, a békét, s arra gondol, hányszor dúlták meg ezt a mikrovilágot őérte valamikor a kakastollas kegyetlen legények.

Pintér Lajos Szibériában lett párttag. A születő szovjethatalom Vörös Hadseregében.

- Tizenötben már fogságba estem, Karinba kerültem dolgozni, százegyven kilométerre a várostól. Csak dolgoztam az ottani földeken látástól vakulásig...

Úgy mondja, mint egy tempós mesét, s egyszer csak megérzem, hogy olyan is ez, gyönyörű „mese" ez a csupa kín, csupa harc, csupa diadal élet.

- Oda is csak eljutott egyszer a forradalom. De én csak dolgoztam tovább, mert én az ökrök faránál nőttem fel cselédnek, buta ember voltam én akkor nagyon. Hanem aztán a fehérgárdisták bejöttek a faluba...

Kolcsak megtorló akcióját élte meg. A „vörös"-parasztoknak puskatussal verték szét a fejét, a magyar hadifoglyokat irtották, mert a városban egy magyar vörösegység jó néhányszor megverte őket. Pintér Lajos menekült, alig kerülte el az utánaküldött golyót.

- Az értette meg velem, hogy hova kell menni, mért kell harcolni. Mert buta voltam még. De a Vörös Hadseregben aztán mindent megmondtak nekem, és akkor testembe-lelkembe úgy beleszállt, hogy azt belőlem többet kiverni se lehetett. Egész életembe...

Pedig de sokszor verték azért, amit ott tanult!

Végigharcolta egész Oroszországot Barnaultól a Krímig.

- Hej, az a magyar bataillon, azt látta volna! A fehérek közt csupa tiszt volt, mi meg csak infanteristák, közlegények, tudja, aztán mégiscsak megvertük őket. Én meg mindig arra gondoltam, hogy haza kéne menni, otthon is szét kéne ütni. Hej, ha az a magyar bataillon hazamehetett volna akkor...

Mire huszonyegyben hazaért, rég leverték a Tanácsköztársaságot.

- Én akkor elhatároztam, hogy az eszmét, amit onnét hoztam, amit ott adtak nekem, azt én itthon is... érti, ugye? Még az éjjel is az járt az eszembe: hogy is kell most?

És amikor kaszálni indult, vagy napszámba a szőlőkbe, odaigazította a lépteit a vándormunkásokéhoz, cselédekéhez.

- Maguk felé is ilyen szegénység van-e? Hová való?

Aztán rákezdte:

- Van ám egy olyan ország, ahol ez nem így van. Nekem elhihetik, én onnét jöttem...

Először csak így, magától, ahogy a szíve diktálta. Nyolc embere volt már Tomaj környékén, mikor Pónácz Ferencékkel a keszthelyi illegális kommunistákkal kapcsolatba került.

- Az csuda ember volt, megölték a németek szegényt.

Tejeskannában hordta a röpcédulákat: „Munkások, ébredjetek!" Házkutatás, megtalálták Gorkij könyvét, az Anyát. Megint házkutatás, a felesége

szív- és idegbeteg lett a sok zaklatástól. De azt mondta: „Igazad van, Lajos!"

S Lajos bácsi megjárta Pécs, Nagykanizsa börtöneit, örök veszélyben dolgozott tovább. Az eszméért, amit „onnét" hozott.

- Harmincnégyben hárman lekötöztek a pincében: „na, te piszkos, orosz kommunista!" Vertek, az egyik csizmával ugrált a gyomromon...

A gyomorbetegség évtizedek óta kínozza. Nemrég jött ki a kórházból. Egy virágzó ágat tart a kezében, mintha annak mondaná:

- Semmi sem lehetetlen, ha az emberben mindig benne van, hogy még jobb legyen... a világ. Olyan ez, hogy mondjam magának, mint a szerelmesek... azok sem tudnak másra gondolni. Hát én is mindig csak arra gondolok... úgy bennem maradt...

Azt mesélik: amikor félholtra verve kísérték a keszthelyi utcán a csendőrök, felordított. „Emberek! Foglaljuk el a kastélyt!"

Akkor azt hitték: megbolondult.

(1967)

Szökésben egy fél életen át

A autóbusz lomhán mászik a balatonalmádi ház mögött felfelé, motorja erőlködve hörren, egy tompa durranást is kicsikar belőle a domb. A házban a hangra felnéz egy hetvenkét éves ember, megsimítja alig őszülő bajuszát, s fáradt-mozdulatlan arca távoli hangok felé fordul: egy fél évszázados, valahai repülőgépmotor kelepel már ott, az ablakon túl; egy negyvenöt éves puska dörren valahol Kisszebennél: aztán egy húsz esztendős ágyú lövedéke, ami szilánkokra szaggatja a lipótvári börtönből kivezető út hídját.

Mert a hangok mindenkit másra emlékeztetnek.

Radványi Géza nyugdíjas mérnök huszonkét esztendős volt, amikor 1914 augusztusában Kassán is kiosztották a behívókat. Kezébe vette ő is: hát menni kell. A K.u.K.-hadsereg uniformisa egy-két nap múlva már ott feszült az ifjúmunkáscsoport volt tagján.

A Wiener Neustadt közelében levő repülőiskola egyik legtehetségesebb tagjaként került a frontra.

Kint az autóbusz 1964-es dízelmotorja harsan, bent a bipláné; légcsavarja keveri az 1915-ös eget, a fülsiketítő zajban nem hallatszik a fegyverdörre-

nés: elindult a dumdumgolyó valami másik, alig szálló repülőgép pilótaüléséből. És húsban robban, elsötétül a zöld föld, az a lenti, Radványi Géza nem látja már, hogy egyre közelebb keringőzik az út a nyárfasorral, meg a folyó...

A kórházból a skopjei fogolytáborba kísérik az őrök, a tört csontok összeforrtak már. Szerbül is beszél, ő lesz a tolmács. Rab tolmács: ezt huszonhárom évesen nem lehet kibírni!

A lágerparancsnok lányát is az őrökhöz számítja, de ő az eszköz: „Elviszlek innét, együtt szökünk, apád autóján, holnap reggel kilenckor!" És reggel hatkor felberreg a gépkocsi, kilódul a tisztelgő őrök között a láger kapuján, benne szerb törzstiszti egyenruhában ül Radványi Géza - egyedül. A bolgár fronton kell keresztülvágnia magát valahogy.

Sikerült. Szófiáig. Onnét került haza - rokkantan, de a maga erejéből. 1918-ban leszerelik.

- 1918 őszén a forradalom Kassára is eljutott. És persze én is... újra katona lettem. Mert megszervezték a kassai vörösezredet.

Zászlóaljparancsnok lett, a Kisszeben-Branyiszló frontszakasz parancsnoka.

- Mi az, te megint katona vagy? - kérdezte az orvos, aki rokkanttá nyilvánította a háború végén.

- Most nem lehet rokkantnak lenni...

Páncélvonatot konstruált három tehervagonból. Belső oldalukon keményen feszült a betonfal, a lőréseken kipillantottak a gépfegyvercsövek. Mindegyik kocsi mindegyik oldalán két-két gépfegyver.

A kisszebeni állomáson csendőrosztag és fekete ruhás szokolista alakulat gyülekezik. A puskák gúlában várják az értük küldött különvonatot.

A hevenyészett páncélvonat teljes sebességgel halad Kisszeben felé, mögötte minden bakterháznál elvágott távírdavezetékek.

A szokolisták és a csendőrök türelmetlenek, nem jön a különvonat, pedig ott dübörögnek már a vörösök ágyúi a közelben. Végre feltűnik a távolban a mozdony - mögötte három tehervagon! Jókora sebességgel érkezik az örömmel mozgolódók közé, s egyszer csak - úristen, mi ez!? - lángot és gépfegyvergolyókat okád, kézigránát röpül belőle: „meneküljön, aki tud!"

Radványi Géza és a vöröskatonák elégedetten mosolyognak. A rajtaütés sikerült. A zsákmány: zászlóaljnyi fegyver és felszerelés. (Később a fehérhadbíróság banditatámadásnak nevezi az akciót. A tiszti különítmény Orgovány és Siófok körzetében „tevékenykedett" már akkor.)

- Aztán egyre inkább szorított a túlerő, újabb és újabb gyűrűkből vágtuk ki magunkat, közeledett az összeomlás ideje. Egy faluban táboroztunk éj-

szaka, nem tudom már a nevét sem, azt hiszem, akkor se tudtam. A falu papja jöttünkre eltűnt...

Eltűnt, és rávezette a fáradtan alvókra a cseh légionistákat...

- Tizenhét embert öltek meg orvul, álmában. De aztán rohamra mentünk...

Az emlékező szó belehullik a csendbe. A harc részletei ott kavarognak a homlokon belül, nem lehet elmondani mindent, megkopna a szótól, tán dicsekvéssé fényesülne - úgy érzi. Csak ennyit mond még:

- A papot aztán én lőttem agyon reggel. Fogat fogért...

A kassai fehérhadbíróság ítélete: halál. A sebesült vörösparancsnokot a tárgyalóteremből visszakísérik a börtönbe. Huszonnyolc éves: „hát befejeztem".

De megmozdul érte a kinti világ, pénz üti a markát a nem túlságosan elvhű fegyőrnek: ezért, míg a kegyelmi kérvény sorsa eldől, egyelőre irodában dolgoznak napközben, s ez az iroda a földszinten van, utcára néz a vasrácsos ablak: „szökni fogunk!"

Megérkezik a csomag, az ételek közt ott a fűrész meg a reszelő. Üzenet is jön: „November 5-én este fél hatkor autó áll majd a mozinál. Szó nélkül beszállni!"

Azon az estén írtózatos vihar dühöng: „szerencsénk van..." Nekifeszül az elfűrészelt rácsnak, az ajtónál feszül az asztalbarikád. Köd és hó. Az őrre zúdul odakint a vasrács: most aztán lehet menekülni!

A Hernád hídján ott áll az őr, a ködtakarta jeges vizet fürkészi, valami fatörzs úszik ott vagy halott? Lejjebb a parton megmozdul a „fatörzs", kivánszorog a vízből, az iszap sebesre marta a lábát a csizmában, de menni kell, neki a megerősített új határnak. A két őrbódé között száz méter, s alig van már köd; Radványi Géza összeszorítja a fogát, ezt az utolsó rohamot még ki kell bírni...

Lövések tépik a hajnalt, darabokra szakad a csend, de a céltévesztett golyók már magyar területen vijjogták körbe a menekülőt.

A fehér-Magyarországon azonban nem sokáig lehet bujkálni. Hamar átveszik a cseh körözést, alig néhány hét, és a volt zászlóaljparancsnok a miskolci börtönben van. A halálraítéltek cellájában. Kereszttel megjelölt cellában.

- Salgótarjáni bányászokkal voltam együtt Miskolcon. Bak Dénesnek hívták a cellatársamat, kivégezték. Néhányunkat huszonkettőben kicseréltek. Huszár Istvánnak és Körtvélyesi Gyulának emlékszem már csak a nevére. Ők a Szovjetunióba kerültek. Nemrég keresőlevelet írtam a salgótar-

jáni pártbizottságra, hátha tudnak róluk, hátha megvannak még, jó lenne tudni róluk...

„Szerencsés" huzavona az ítélet körül: halál vagy életfogytiglan? Két évet és három hónapot tölt Radványi Géza a miskolci börtönben, aztán - innét is megszökik!

- Az egyik ügyész kertjében kellett dolgoznunk, hát eltűntem egy szép napon a szőlőkarók közt...

És újabb szökés a határon át Jugoszláviába.

Az országúton magyar szó, megáll a fáradt vándor. „Kőtörők vagyunk, és igen, magyarok."

- Befogadtak maguk közé, aztán ott törtem a követ velük együtt... Jó rejtekhely volt.

Nyugodalmasabb esztendők következtek ezután a fáradhatatlan szökevényre, de a vándorlás nem maradt abba: egy volt iskolatárs Törökországban dolgozik, odamegy hát és alkalmazzák a Bagdad-Aleppo közti vasútvonalon. Nem elégíti ki a hivatali munka, feltámad a régi szerelem a technika iránt, műszaki feladatokat kér. Áthelyezik a vállalat belgrádi részlegéhez, és 1924-től 1928-ig elvégzi a Sorbonne itt működő fakultását, mérnökké avatják. Utána ismét Törökország: három évig szakaszmérnök a vasútnál, megtanul arabul is. Végül visszakerül Belgrádba 1931-ben, majd hat nyugalmas esztendő után bekövetkezik a fordulat:

- Egy „jóbarátot" segítettem sokáig, akivel együtt ültem Miskolcon. Havi 2000 dinárt adtam neki, mert nem tudott dolgozni, megvakult. Harminchétben zsarolni kezdett: feljelent, ha nem adok többet. Kidobtam. Fel is jelentett a cseh konzulátuson. Persze rögtön kiadatási kérelem, aztán ki is cseréltek két életfogytiglan elítélttel, meg azzal a feltétellel, hogy a halálos ítéletet nem lehet végrehajtani.

S újabb börtön következett. Nyolc év a lipótvári katonai börtön kazamatájában, magánzárkában.

Lipótvár katonai várbörtön volt, innét már nem lehetett megszökni. Meg kellett várni, míg 1945-ben szovjet ágyúk dördülnek a szomszédos hegyeken.

- Nehéz volt az a hosszú várakozás. Kezdetben ott is rebellis voltam, nem bírtak velem, hát bevágtak a magánzárkába. Aztán ott is felejtettek, végig.

A háborúról sok mindent tudtak már, híreket hoztak az új elítéltek, a barátságosabb őrök megengedték a hírcserét a közös sétákon. 1944 végén már németek tartják megszállva a várbörtönt: itt őrzik az ősszel levert Szlovák Nemzeti felkelés még életben hagyott vezetőit.

- 1945-ben, úgy húsvét táján, akkor szólalt meg először a front. Távoli dübörgés volt, de mi bizakodva egymásra néztünk a sétán.

Az egyik hajnalon aztán körbement a hír: „pakolnak már a németek!" Befutott egy szerelvény és válogatni kezdték a foglyokat, először a felkelés „bűnöseit" hajtották a vagonokba, irány: Németország. A front akkor már közvetlen közelben dörgött, sőt villámlását is látni lehetett már a melegedő éjszakákon. Befutott a második szerelvény: „most tehát mi következünk, az ittmaradtak, reggel minket is elindítanak, és ez a vég..."

- De azon az éjszakán a szovjet ágyúk megtalálták a hidat. Hallottam, ahogy iszonyút reccsent az elzuhanó roncs, tudtuk, innen többet nem megy vonat. S reggelre elterjedt a hír: magunk maradtunk! Kitörni!

Valahol egy asztallal kitörték egy közös cella ajtaját, aztán egymás után nyitogatták a sok ajtót, az ő magánzárkája ajtajában is fordult a kulcs.

- Mire az első géppisztolyos szovjet katona belépett, már ott álltunk mind az udvaron...

Ismét ő a tolmács, csak most a szabadulók és a szabadítók közt kell közvetíteni; utolsónak hagyja el a várat, s elindul ő is - haza. A front szétzüllött már, de nincs vége még a háborúnak, a hegyekből le-lecsapnak a partizánok a vonuló csapatokra. Zólyomnál partizánok közé kerül, látja, a partizánok lengyelek, szlovákok, magyarok, parancsnokuk szovjet. Velük marad hát másfél hónapig, ez most fontosabb...

- Egy falu lovait akarták elhajtani a németek. Huszonhét tagú volt az osztag, kétfelé váltunk, s az erdei úton elölről-hátulról: tűz! Szétfutottak, mint az én szokolistáim tizenkilencben. Akkor már napok óta nem ettünk meleg ételt, és én az egyik háznál mákos tésztát kaptam. Ezelőtt se, azóta se ettem olyan jóízűt...

1945 végén itthon van Magyarországon, végre tartozik is valakihez már, családja van. Zala megyében telepedik le, egyelőre műszaki beosztás híján a közigazgatásban dolgozik. Úgy érzi, végre, ötvenhárom éves korában nyugodtan élhet, otthona lehet igazán ez az új világ, megérdemli.

Zala megye után Ózdon dolgozik már, mint műszaki, később építésvezető, végül 1958-ban, a Várpalotai Szánbányászati Tröszt építésvezetőjeként, főmérnöki beosztásból ment nyugdíjba.

Látszólag tehát rendben befejeződött a történet. Csakhogy közben 1950-ben a Rajk-per után, még amikor Zalában élt, megbízhatatlannak ítélték a sokfelé járt tizenkilencest. Egy önmaga által helyrehozott szabálysértés után minden határozat nélkül elvették a párttagsági könyvét, ismét börtön-

be került két hónapra (azért kettőre, mert elrendelt szabadlábra helyezését egy hónapig elfelejtették végrehajtani).

Ötvennyolc éves volt akkor, s a folyton harcolók hamarabb öregednek. Úgy érezte, elég volt mindenből, csak élni hagyják, csak a gyerekeket felnevelni hagyják, más nem kell már.

De most néhány hete megírt két levelet. A salgótarjáni bányász börtöntársakat keresi, jó lenne tudni róluk... S a másik levél is elment: a párttagságát szeretné visszaszerezni. Hetvenkét esztendős korában.

(1965)

Kései találkozó

Alekszandr Suk. Ez a neve. De a szomszédok csak Orosz Sándor bácsinak mondják. Vagy Ruszki Sándor bácsinak. Pedig ukrán, és Alekszandr. Hetvennyolc esztendős, hangja is, keze is reszket már. S magyar szava is reszketős, ötvenkét esztendő alatt se tudta igazán megtanulni.

- Én való vagyok koreli járás, Ukrajnába, Szocsina faluba.

Csupa-faház, csupa-nyomor faluból való, olyanból, amely kis tűztől is porig égett. Olyanból, ahol nem adott búzát a bojár a muzsiknak, hogy búzakenyérrel etesse Alekszandrt, Szasát. Leírom cirillbetűkkel a nevét: Jól írtam? Fejét ingatja:

- Nem tudom. Cári idők? Rossz. Iskolába senki nem járta. Nyomor, nagy nyomor volt, tudja? Után maradtunk...

1914-ben, huszonöt éves korában behívták a cár hadseregébe.

Stefanida Bogdanova Gyenyiszova. Ugyanebben az időben Pétervárott, azaz Petrográdban volt cseléd, ő is a faházból, a kukoricalepény mellől szökött, hogy eggyel kevesebb legyen a táplálhatatlan család. A személyi igazolványában 1886-os születési dátum szerepel.

- De az hazugság...

- ?

- Régi világba, szeginy oroszok... enyim apja se föld semmi... hogy mondják? Proletár. Én mentem cselédnek 1902. De csak voltam 14 éves.

Nem lehet. Akkor hazudtam dátum 1886. Hogy 16 éves vagyok... hogy lehessek cseléd.
Stefanida tizennyolc éves korában férjhez ment Vaszilij Orlovhoz, a petrográdi munkáshoz, aki 1905 óta kommunista volt.

Alekszandr Sukot harmadszor vágta földhöz a légnyomás. Tele lett a szája földdel. Iszonyúan félt. És iszonyodott a háborútól, a puffadt holtaktól, a rémítő robbanásoktól, az érthetetlen szuronyrohamtól. Már régóta behunyta a szemét, ha el kellett sütni a puskát, s most, amikor harmadszor kellett beleharapnia a földbe, ellökte magától. Csendben esküdött: soha nem fogja meg többet. Minden rokona addig éljen, amikor ő puskát fog újra...

- Elfogtak. Százharminc kilométerre hazámtól.

Örült neki. Annak, hogy a csendes Dalmáciába került. Aztán a zalaegerszegi táborba vitték.

- Onnan én elszöktem Sümegre. Megfogtak a csendőrök, de nem vittek vissza. Itt egy parasztasszonynak adtak, dolgozni. Tizenkilencbe, mikor itt is tört ki revolucija, azt mondták nekem: mehetsz haza, Sanyi.

Akkor hazaindult.

Stefanida Bogdanova Gyenyiszova, azaz akkor már Orlova, négy sovány kisgyermekét nevelgette a szentpétervári külvárosban. Orlov néha elnézte őket, megtapogatta kicsi karjaikat, s a fogait csikorgatta. És szabotázsakciót szervezett a fegyvergyárban.

- Aztán lőttek. Nyeván a hadihajórul. Zenyim párom elment Szmolnijhoz.

Két rövid mondat. A szemtanú két egyszerű mondata. Orlov ott rohant a Téli Palota felé a hurrázó matrózokkal, ez az öregasszony akkor hallotta az Auróra ágyúlövéseit, amelyek egy világrend születését jelezték! Aztán még egy emlék:

- Krumplihéjat kértem katonáktól, abból sütöttem pogácsa... gyerekeknek. De aztán... Lényin, Lényin jó volt, akinek kevés volt, adta neki... Akkor ettek sokat gyerekek.

S megjött Vaszilij Orlov is győztesen. Akkor még megjött.

- Zenyim uram itt hordta pisztoly. Lényin jól vezette, ő is, Vaszilij is kommunyiszt... Lényin zenyim uramat Szaratovba küldte, legyen szekretár... hogy mondják... titkár bolsevik pártyija... pártnak. Minden másforma lett.

Egy világ változott meg, s ennek ez a tört arcú, csendes öregasszony szemtanúja volt.

- Én láttam Lényint is sokszor. Beszélte gyűléseken... igen szépen. Olyan alacsony ember volt... sapkája volt...

Tiszteljük a szemtanúkat is!

Alekszandr Suk hazaért a koreli járásba, Szocsina faluba. Ötesztendei távollét után tizenkilencben. De már a határon lőttek a vonatra. Megint lőnek! - döbbent meg Alekszandr Suk, s már inkább visszafordult volna, de eszébe jutott, hogy Magyarországon is lőnek. Nem értette ő maga körül a világot, csak azt tudta, hogy megesküdött, haláláig menekülni fog minden háború elől. Megesküdött, mikor harmadszor harapott bele a földbe.

- Én megöleltem az apámat, anyámat. Kérdeztem: mi van itthon? Azt mondta, fehérek meg vörösek harcolnak. Nagyon harcolnak. És mindenkinek menni kell harcba most. Én nem megyek többet, inkább visszamegyek Vengrija...

Nem közöny, iszony munkált benne. A borzalmas szuronyrohamot, a hullákat nem felejthette. Ezt értette, nagyon is. Csak ezt.

- Állj, kezeket fel! Hova?

- Fogolytranszporttal Magyarországra.

- Hát eredj haza, magyar - vágta hátba a vöröskatona -, eredj csak, testvér.

A vonaton alig szólt, azt hitték magyar hadifogoly volt ő is.

- Hát te, koma, merre tartasz haza? - kérdezték.

- Sümegre.

Stefanida Bogdanova Orlova hamar magára maradt a polgárháborúban.

- Jöttek bjelogvargyejci... fehérgárda, akik meg akarták ölni kommunyizumust... de nem lehetett. Most is van.

Nem lehetett. Mert megindultak az Orlovok, akik „itt hordták a pisztolyt", a bolsevikok ellenálltak. Stefanida a gyerekekkel Kamisinba menekült, de ott is elérték a fehérek. Mikor berontottak az ajtón, maga mögé parancsolta a kicsiket. Az egyik röhögő katonatiszt ráfogta a revolvert:

- A gyűrűt!

Orlov adta valamikor, s már nem akart lejönni...

- Levágjuk az ujjad, te asszony!

Nem árulták el a szomszédok, hogy bolsevik a férje, mégis mindenét elvitték.

- Zenyim uram társának agyonverték akkor feleségét. De az visszagyött. Csak Zenyim uram nem gyött, nem gyött...

Soha többé. Jeltelen sírban pihen valahol Szaratov környékén. S a gyűrűjét is elrabolták.

Aztán a kamisini tífuszjárvány. Úgy mászott már csak négykézláb oda a másik ágyon halódó gyerekekhez. Előbb a legkisebb halt meg: kétéves volt. Aztán a legidősebb, a hatéves. Aztán a másik kettő. Egy hónap alatt. Egy hónap alatt olyan végérvényesen egyedül maradt, hogy a könnyei is elapadtak.

Évek teltek, a kamisini kórházban dolgozott.

- Sok mindenen keresztülmentem én...

A kórházba egy sebesült magyar henteslegény került szétlőtt karjával, új mesterséget kellett keresnie, könnyebbet. Borbély lett. Feleségül vette Stefanidát.

- Partizán volt Varga János. Bolsevik. Vöröskatona. Nagyon jó ember volt Varga János... Orosz nyugdíjat kapott, de mégis mindig haza akart menni.

1932-ben, hosszas panaszjárás után maga Sztálin írta alá a papírt: Varga János hazaviheti orosz asszonyát is Magyarországra.

Akkor elindultak Gógánfára.

Alekszandr Suknak akkor már rég magyar felesége volt, rég Sándornak hívták, s minden reggel elindult a kőbányába. Mert cselédsorsából sikerült mégis megszabadulni, elmenekülni a kövekhez, a csákányhoz, a maga ura lett. Nagy csendességben, lövések, robbanások nélkül múltak az esztendők. A magyar asszony csendes-dolgos életének szinte egyetlen nagy eseménye volt: 1936-ban meghalt. Csendesen, ahogy élt.

A negyvenhét esztendős Alekszandr Suk még csendesebb lett. Egyedül maradt.

Stefanida Bogdanova Gyenyiszova, Varga Jánosné harminckettőben megérkezett férjével Gógánfára.

- Partyizan volt Varga János, de itt nem tudta senki sem. Mégis nyomozta a jegyző. Meg gyüttek a csendőrök. Három év ki se engedte jegyző a faluból.

Gyanús volt, aki 1932-ig a Szovjetunióban élt. Minek jött haza. A mesterségét, a borbélyságot se engedték neki folytatni eleinte, „ott" tanulta, hát azt nem ismerik el szakmának.

- A jegyző nagyon haragudta miránk. Minden rosszat jegyző csinált nekünk.

Gyűlölet fröccsen ma is a szóból. A jegyzőből földöntúli sötét hatalom,

emberentúli gonosz lett a magyar falut alig értő orosz asszony számára, a rossz uralmának megtestesítője.

- Meghalt Varga János harminchatban. De Varga János nem saját halálával halt... a jegyző megmérgezte pohár borral... mikor borotválta... igen...

Harminc évnél is több telt azóta, ki tudná kinyomozni, mi igaz, mi nem. Stefanida akkor egyedül maradt megint, egészen egyedül és idegenül Gógánfán.

- Gyüttek csendőrök, jegyző küldte. Hogy én haza... hogy mondják... hazatoloncolnak engem. De mondtam: nem, engem miniszterstvo engedtek, engem úgy kell haza is, nem toloncoljanak.

Aztán békén hagyták. A tejcsarnokban dolgozott sokáig.

Alekszandr Suk régen Orosz Sándor bácsi már.

Stefanida Bogdanova Gyenyiszova pedig Ida néni.

Ott ülnek most egymással szemben a sümegi kis házban, s nem értik a faggatódzó idegen érezhető tiszteletét. A két, több ezer kilométernyi távolságból, több évtizednyi távolságból összekerült ember úgy érzi már, hogy nem is lehetett másképp. Sándor bácsi és Ida néni huszonnyolc éve házasok. Ötvenévesek voltak, mikor összekerültek.

- Hallottam, hogy Gógánfára orosz asszony jött. Aztán egyszer meglátogattam. Akkor már húsz éve nem hallottam orosz beszédet.

Hát így történt. Iszonyú távolságokat hidal át néha a véletlen. S a sümegi szobában rézpatkó keretben ott van egy kép: markáns, bajuszos arc, emelt fejű. Vaszilij Orlov az, a csaknem fél évszázada halott bolsevik titkár.

- Mikor meghalt Lényin - mondja az a tört arcú sümegi öregasszony -, nagyon sirattuk.

Látom, újra ötvenesztendős emlékeit idézi.

- Alacsony ember volt. Akkora tán, mint Sándor...

Tiszteltessék minden nehéz életű szemtanú!

(1968)

Ne beszéljünk róla!

- Az apám kerti szolga volt a hercegnél.

A hercegi kerti szolga hét gyereke közül az egyik, Vida István, lakatos lett, vasas, s a keszthelyi direktórium egyik legfontosabb funkcionáriusa. Dicsőségben és vérben, felmagasztalásban és megaláztatásban hurcolta a sors az őszülésig, a gyengén bicegő járásig, az öregségig.

Most apró villanymotort fest a keszthelyi udvaron, hogy mire szolgál majd, fúrásra-e, köszörülésre-e, nem kérdezem.

Ötvenöt esztendővel ezelőtt, 1914-ben lépett be Ungváron a szociáldemokrata pártba, mert úgy érezte, hogy ha változtatni akar a meglévő rossz világon, akkor a többiekkel együtt lehet csak, a vasasokkal, a kőművesekkel, a molnárokkal, a munkásokkal...

Aztán Újpestre került, s ha lehet, még inkább megértette, hogy a többiekkel együtt lehet csak változtatni. Egy iszonyatos háború jött közbe, azaz nem is: mert ebből, ha villanásnyira is, de örök érvényű történelemként megvalósult a bizonyosság, új világ nőhet a közös akaratból.

Behívták persze őt is katonának. Vida István szám lett, a soproni munkás-szakember zászlóalj valahányadik névtelen közlegénye. Csak 1918 végén, az őszirózsás forradalomban lett újra ember.

- Sorakozó!

Nem mozdult senki.

- Sorakozó! Nem értik?!

Csak ültek a fal tövében. Aztán valaki gúnyosan közbekiáltott:

- Mondja csak, őrmester úr! Így is meghalljuk...

S akármit mondott az őrmester úr, csak azt hajtogatták Vida Istvánék:

- Tegnap megszökött a menetszázad! Vége, a front felbomlott! Vége a háborúnak! Hazamegyünk...

Csak azért előtte még kivonultak az utcára, hogy lássák: a világ megváltozott.

Haza Keszthelyre. A korai őszirózsás forradalomban látszik: nem elég még. A volt városatyák a nemzeti tanács tagjai: nem ezt akartuk. Ha elkezdtük, legyen harc. Csakhamar megalakul a munkástanács, s Fodor Imre lesz az elnöke. Vida István akkor a katonatanács megbízásából a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregét szervezte.

Beszédet mondtak a falvak ifjúságának: vonuljanak be a Vörös Hadseregbe. Voltak, akik azt mondták Vida Istvánnak: „Csak a pofád jár!"

- Hát ezért kimentem velük a frontra. Hogy ne mondhassák. Pedig a keszthelyi direktórium katonai szervezője voltam.

Pedig a direktórium, a keszthelyi, fontos ügyekről tárgyalt azokban a napokban: a proletárok lakásügyeiről, a bankok államosításáról, a nincstelenek földhöz juttatásáról. Mégis a legfontosabb a proletárhatalom védelme volt, a katonák toborzása.

Kiment a frontra. Bánréve, Rozsnyó, Pelsőc. A pelsőci csata. Tüzéregységével a gyalogságot támogatja. Aztán föl a Sajó völgyén: szerencse volt a lőszerzsákmány, mert aztán már akadozott az utánpótlás.

- A Szabó Lajcsi gránátszilánktól sebesült. Egypárszor alaposan belőttek bennünket a csehek, később a románok...

Mégis előre. Szerencs, Olaszliszka, Sátoraljaújhely, Sárospatak...

- Elmentünk a határsorompóig...

Onnét csak a gyalogság ment tovább. Kassa, Nagyszalánc, aztán vissza Isaszegre. Onnét a Tiszához, a román frontra. Hogy akik azt mondták: csak a pofád jár, Vida István, hát lássák...

Az üteg a Tiszánál. Két ágyúval a szegedi monitorokat, az ellenforradalmárokat lőtte, a másik két ágyúval meg a gyalogság átkelését támogatta.

Akkor egy támadásnál kiderült, hogy a lőszer-utánpótlás vaktöltényekből áll. Szabotázs! A századparancsnoknak habzott a szája a dühtől: ha megdögleni küldtek, megdöglünk, de akkor se engedünk!

- Az összeomlásig ott voltam. A Tiszától jöttem haza, a román frontról. Augusztus 10. körül értem haza Keszthelyre.

Ekkorra a direktórium többi tagját már letartóztatták. Másnap hajnali három órakor letartóztattak engem is. A huszárlaktanyában voltam tíz napig.

- Mi volt ott?

- Kérem, ne írja! - Most már minek? Nem is mondom el. Ne tudják az emberek, hogy akkor mi volt. Béke van. Nyugalom van.

- Mégis...

- Nem. Tegye le azt a tollat. Hogy eltörött a lapockám, néhány bordám, s leverték az egyik vesémet... mire jó ezt szellőztetni?

Zalaegerszegi tábor. Vida István, a keszthelyi direktórium tagja, katonai szervezője, fogoly. A hajmáskéri táborba viszik. Újból vissza Zalaegerszegre. Majd kéthetenként „alázatosan jelentkezni" kell a csendőrőrsön. Munkát nem kap. Legfeljebb a tőzegtelepen. Fenékpusztán.

Most még egyszer megkér: ne írjam meg, hogy csaknem nyomorékká verték, ötven év után minek ez már? Az eredmény a lényeg: a világ változása. Az együtt akart, véren vett változás.

(1969)

A vörös molnár

A somogyi aratósztrájk idején, 1905-ben, kutyakorbáccsal megverte az intéző. Riba Pál akkor 13 esztendős volt, vézna cselédgyerek. Attól a veréstől számítja a kommunistaságát.

- Nem is az enyémtől... Hanem akkor megverték az anyámat. Letérdelt szegény utána, és kezet csókolt. Azt mondtam, menjünk innen anyám, de esküszöm, hogy én ezeknek üldözője leszek egész életembe...

Büdös birkahúst adtak az aratóknak hétszámra. Július ötödikén letették a kaszát. Jött az intéző: majd adok én nektek büdös parasztjai! Az egyik bandagazda kaszát emelt rá. De csak a bőrkabát nyaka repedt.

- Bár meghúzta volna jobban a kaszát!

Öreg Riba Pálból még most is süt a gyűlölet.

A kutyakorbácstól csalhatatlanul tudta a helyét.

- 1908. május 1-jén én már szakszervezeti igazolvánnyal és szociáldemokrata tagkönyvvel a zsebemben vonultam ki. Akkor szabadultam mint molnár, s Pestre mentem.

Később a Markó utcai fogházban a Töreky ügyész már úgy szólította: No, Pali, már megint behoztak!

Nagy sztrájk volt, vasassztrájk, de az utcára a molnárok is kivonultak.

- Én a negyedik sorban mentem, elöl. Csak acsarkodtunk, hogy: Munkát, kenyeret! 8 órai munkaidőt! Általános titkos választójogot! Szóval... mindent, ami fájt a proletárnak.

Lovas rendőrök. Kardlapoztak, tiprattak. Nem oszlott a tömeg. Hátulról nyomták előre a megtorpanókat is.

- A csendőrök szemben fölálltak a puskával: lövetek, emberek! És lövetett is a tiszt. Mellettem egy fiatalasszony azonnal meghalt.

A vére a molnár ruhájára freccsent. Vörös volt már a molnár.

Kitoloncolták Pestről, a „jóismerőst" megelégelte a Töreky ügyész.

- Aztán már csak vándor molnár voltam, csak mentem a patakok mellett munka után, kenyér után...

Karádon telepszik meg, már családja van, jönnek a gyerekek. Dr. Fischer Albert meg a Szovjetunióból hazatért hadifoglyok „tovább tanítják". Annyira, hogy amikor az orvos lelkendezve hozza a hírt: Forradalom van, Pali!, csak annyit mond:

- Hova kell menni, doktor elvtárs?

És megy. Tabra, járási munkástanácstagnak, s a megalakult kommunista párt tagjának. Aztán a falvakba megalakítani ott is a forradalom szerveit.

- Riba elvtárs, Latinka elvtársnak kellene két megbízható ember...

- Megyek.

Most felül betegágyában, előrenyújtja a jobb kezét.

- Latinka Sándor kezet szorított velem, s megköszönte, hogy eljöttem a családtól. Azzal a kézfogással köszönte meg.

Csodaember volt Latinka Sándor, tűzbe mentek volna érte. A tizenkét tagú megyeőrségbe került Riba Pál. Egyszer megint hivatta Latinka.

- Riba elvtárs, ötven emberrel ki kellene menni a demarkációs vonalhoz. Sok a csempész, a feketéző.

- Megyek. Nem fognak feketézni.

Aztán a rendteremtés után Kaposváron a Vörös Hadsereget szervezi. Két zászlóalj föláll a direktórium erkélye alatt, s tiszteleg. Latinkának zeng a hangja:

- Elmentek, elvtársak, harcolni mentek a Tanácsköztársaságért. Aztán úgy vigyázzatok, szégyen ne érje Somogyországot. Álljátok meg a helyeteket becsülettel!

Riba Pál akkor kilépett, s válaszolt:

- Megfogadjuk, hogy megálljuk a helyünket olyan becsületesen, ahogy az elvtársak is megteszik itthon a dolgukat...

Gondolkodott, valami szépet akart még mondani. Eszébe jutott egy vöröskatonadal, hát ebből idézett:

- Mert: „A vörösök hős serege áll, nem rettenti vissza a halál..."

S most, ötven esztendő után eldúdolja az öreg Riba Pál a régi dalt, úgy eldúdolja, hogy könnybe lábad a szeme, amely már nem nagyon lát. Az emlékeket azonban magában hordja az ember. Azt is „látja", ahogy Latinka később, az indulás perceiben félrevonja.

- De te visszajössz ám, Riba elvtárs, ha átadtad a zászlóaljakat. Nekem kellesz itt...

És látja még a szolnoki hídfőt, ahol Landler Jenőnél jelentkezett.

- A zászlóaljak itt vannak, Landler elvtárs!

- Derék. S maga, csak így, derékszíj nélkül?

- Igenis. Nekem vissza kell mennem...

S olyan szomorúan nézett, hogy Landler vigasztalón a vállára tette a kezét.

Egyre súlyosabbak lettek a napok. A hírek tették súlyosakká őket, az egyre rosszabbak. Riba a fogát csikorgatta; hát megint engem üldöznek majd a kutyakorbácsosok?! Aztán egy iszonyú napon Latinka Sándor elküldte.

- Eredj most már haza, Riba elvtárs, bújj meg a családnál, ha tudsz. A harcot elvesztettük. Egyelőre. Próbáld meg, hátha megmaradsz... A következőhöz...

Egy kézfogás. Az utolsó. Megkezdődött a Latinka-ballada megszületése. Riba molnárruhába öltözött, s visszament Karádra.

Riba néni most először szól közbe:

- Akkor féltem. Mert elvitték már akkor este a doktor elvtársat. Én tudtam, hogy megölik: mert megmondta előre. Azt mondta, ha elvesztjük ezt a harcot, Riba elvtársnő, akkor ott fogunk lógni, azon az első fán. Látja? Másnap reggel őt is meg másik hármat fölakasztottak. A fákra.

Riba néni mostanában már mindig elkíséri öreg Riba Pált a taggyűlésre, a pártházba. Mert nem lát jól a hetvenéves harcos. Az apró nénike elüldögél csendesen az előcsarnokban, míg vége van. Mert ő nem párttag. Hat gyerek mellett nem lehetett az.

- De olyan kommunista, hogy bárki életét rá lehetne bízni...

Bezártan. A községháza faházában, lánc a lábon. Hír: Latinkát megölték. Szekéren csendőrök közt. Siófok. Prónay csípőre tett kézzel vigyorog.

- Honnan jöttek ezek a jómadarak?

- Kádártáról.

- No majd... rakják őket a többi közé.

Verés. Rúgások. Öt hónapig egy nadrágban a cementen. Tél. Végezzenek már ki, ennél az is jobb! Szekéren. Vissza Kádártára. Csendőrszuronyok közt.

- Holnap akasztják őket!

Községháza. Együtt a tisztelt elöljáróság meg a katonatisztek.

- Hát akkor döntsünk: felakasztjuk őket?!

- Igen!

- Nem...

Szavazás. Közben az őrnagy felismeri a nagyapjáról, aki lóidomító volt.

- Maga Riba?...

- Az.

- Hát maga hogy került ezek közé?

- Nem most kerültem közéjük. Már akkor, amikor az anyámat megverték és letérdelt...

Konok düh. Nincs vesztenivaló.

- Na, fogadja meg esküvel, hogy többet nem foglalkozik ilyesmivel. Akkor elmehet.

Köpni kellene.

- Nézze, őrnagy úr... egy kommunista ilyet nem fogad meg... érti, őrnagy úr? Különben is: tíz-húsz év múlva már az óvodások is éneklik majd az Internacionálét.

- Ötven botot rá!

Iskolaudvar. Három pribék tépi róla a ruhát, éppen jönnek ki a népek a templomból. Ötven ütés.

- A hús lefoszlott rólam. Három hónapig feküdtem.

És ezután 1935-ig állt csendőri felügyelet alatt. Akárhová ment, megtalálták.

- Csak a helyeket sorolom. Hegymagas, Balatonboglár, Gyöngyöshalász, Tura, Jászszentandrás... Öt év alatt négy, majd öt gyerekkel... Ahogy elért a hírem, mindenhonnan kidobtak. Hatvanban kirabolták a vagont, amiben a motyó jött utánam. Rátettek egy vörös zászlót az üres kocsira: gúnyból. Tudták, hogy az enyém...

Tihany, 1945. Két orosz, az elsők.

- Elvtársak, megalakítanánk a pártot...!

Gyűlés. Nyolcvan tagja lett az új kommunista pártnak.

A taggyűlésre a felesége kíséri mostanában, mert nem lát már, alig valamit. S megvárja az előcsarnokban.

Nemrég autó jött: Pestre visszük, Riba elvtárs.

- Megyek.

Parlament. Fények, ünnep. Ötven esztendő, emlék, tisztelet. S átadják a Munka Érdemrend arany fokozatát öreg Riba Pálnak.

(1969)

„Forradalmi csoda" 1918 karácsonyán

- Borzasztó egy ember ez.

A nyolcvanegy éves ősz öregasszony olyan büszkén mondja emberére azt a „borzasztót", hogy inkább dícséretnek hat, mint panasznak.

- Borzasztó ember. Nyolcvannégy éves, de higgye meg, ha fegyvert kéne fogni, még menne. Mert ez mindig csak harcolt. Egy fekvőhelye, fedele nem volt, semmije, mégis mennyit harcolt! Mondtam is neki: az bezzeg nem harcol, akinek vagyona van. De ő csak nevetett. Mert benne van a mánia: a szegény embert előbbre kell vinni...

Előjön Bányász Ferenc a pápai házból, a „borzasztó" ember, aki néhány emberrel három napig tartott egy hidat a románok ellen tizenkilencben. Aki

román fogságból szökött, majd a hírhedt Margit körúti fogház „lakója" lett, s akit később évekig rendőri felügyelet alatt tartott az úri Magyarország. Mert benne volt a „mánia": a szegény embert előbbre kell vinni...

Szemüvege fölött néz nagyapósan. Alacsony öregember. Szája mellett kétoldalt kemény ránc. Szája mosollyal is keskeny, makacs száj, s valahogy nyolcvannégy esztendősen is fiatal. Talán a vidáman csillogó ezüstfogak teszik, vagy inkább a mostanig megőrzött „mánia"...

A máramarosi Bustyaházán ötven évvel ezelőtt hamar leesett a hó, valamikor október végén, s nagy hó volt. Ötven évvel ezelőtt valahogy minden nagyobb volt, a hó is.

- Tizedes voltam, ott katonáskodtam.

Elment a cseh hadosztály is, a főparancsnokság is. Alig húsz fegyveres maradt. Valami volt a levegőben. Csak oda, az isten háta mögé nehezen jutott el az a „valami".

- Egy este, december elején lehetett, jött egy távirat Debrecenből: az erdőhivatal számára (ahhoz meg 153 község tartozott) nagyobb pénzküldemény érkezett. Forduljanak a huszti munkástanácshoz.

Az utolsó szó beledobbant az emberekbe. Bányász Ferencbe meg különösen, hiszen szervezett munkás volt, Landler-szemináriumot hallgatott, mielőtt bevonult. Beledobbant, valami történt!

- Forradalom...

A ruszin parasztok bámultak.

- Forradalom... te Bányász... Forradalom? Mi az?

A köztiszteletben álló Bányász érezte, hogy valami nagyot, elhatározót kell mondania, s olyat, hogy értsék!

- Az... hogy lesz elég kenyeretek.

- Sose volt elég... te Bányász...

- Eztán lesz. Meglátjátok: karácsonyra lesz!

Közeledett az ötven évvel ezelőtti karácsony, az 1918-as. Bányász kitisztíttatta a puskákat, sose lehet azt tudni... Tizenöten voltak. A csendőrök gyanakodva méregették őket.

- Majd jönnek a románok...

- Csak várjuk ki a végét...

A vasútállomásra egy hideg decemberi reggelen úgy robbant be a vörösvonat, hogy még a hó is megolvadt körülötte. Vörös karszalagos tengerészek hurráztak, rázták a puskát nevetve:

- Vége a háborúnak, emberek!

Leugráltak a vonatról, s neki a beijedt csendőröknek.

Letépték a sarzsit róluk, elvették a puskáikat, s nevettek: ti már menjetek a fenébe!

A ruszin parasztok Bányászra bámultak: lehet, hogy tényleg lesz elég kenyér karácsonyra?

- Hé, emberek! Alakítsátok meg a munkás- és katonatanácsot!

Az ácsorgók közül valaki előlépett.

- Te... Bányász... te alakítsál nekünk olyat...

A vöröstengerészek megrázták Bányász kezét.

- Hát akkor... megválasztottak téged ezek elnöknek, Bányász elvtárs...

- Elvtárs... Hej, ezt is megértük!

A vonat körül még a hó is megolvadt.

- Vörösőrség is lett a faluban hamar. Belőlünk. Én tudtam, hogy nagyon sokat várnak most tőlünk az emberek.

Közeledett az az ötven évvel ezelőtti karácsony.

- Igaz-e, hogy lesz elég kenyér?

- Igaz.

És nagyon hitt benne, hogy igaz, csak azt nem tudta még, hogyan kezdjen hozzá.

Aztán megjött a lisztszállítmány. Hogy a kormány küldte. Bányász nagyot sóhajtott. Megvan hát a forradalmi csoda: a kormány tudja, hogy Bányász kenyeret ígért karácsonyra a ruszin parasztoknak.

- Bányász... tudod te a dekát?

- Tudom.

- Akkor majd Bányász osztja a lisztet, nem a pópa meg a jegyző.

Karácsony volt. 1918 karácsonya. Egy szomszéd faluból küldöttség jött.

- Bányász, gyere... mihozzánk... igazság csinálni ott is...

- De én nem tudom a ti nyelveteket.

- Nem baj... tudsz igazság.

Tudta az igazságot, a Galilei-kör hallgatója volt, a Landler-szemináriumoké. S benne volt a „mánia": szegény embert előbbre kell vinni... Akármi áron. Most, hogy emlékekből elevenítjük a pápai házban azt az ötvenesztendős karácsonyt, Bányász Ferenc nem is azt tartja fontosnak.

- Akkor még, karácsonykor csak a lisztosztás volt, még nyugalom volt, többször is jött liszt. Hanem azután...

A fel-felvillanó emlékek megfiatalítják a „borzasztó" embert.

- A Parlamentben is jártam később küldöttségben. Akkor amikor a vágóhídi munkások vonultak fel tablókkal a Körúton... Azt akartuk, hogy adjanak földet a ruszin parasztoknak is...

Aztán megindultak a románok. A bustyaházi vörösőrség fegyverét tisztította.

- Már csak hárman voltunk: Kosiluka Miklós, Gulyás György meg én. Egy nyolc-tíz tagú román lovas előőrs jött. Abba belelőttünk. Visszavágtattak. Így kezdődött.

Aztán szakadatlan harc. Szeklencén, Rusztnál. A királyházi vasútállomáson telefon:

- Valami Landler beszél - mondta az egyik tiszt.

- Adják ide, én ismerem!

- Hát beszéljen akkor vele, Bányász.

A telefonba távoli hang duruzsolt:

- Halló... halló...

- Halló, Landler elvtárs! Segítség kellene. Kevesen vagyunk... Én Bányász vagyok, egy régi hallgatója, higgye el, hogy erősítés kell!

- Tartsanak ki, Bányász elvtárs! Küldünk erősítést!

A katonák a magasba dobálták sapkáikat a hírre.

Huszt előtt a két vasúti hidat három napig tartották négy géppuskával.

- Lőszer volt, csak ennivaló nem volt, egy szanitéc nem volt, kötszer se. De azért kibírtuk három napig.

Ágyútűz, túlerő. Legutolsónak vonulnak vissza ők hárman. Bányász néninek még most, ötven év után is megreszket a keze a történetre:

- Hát látja, mindig csak a harc, meg a harc. Hát nem borzasztó ember?

A „borzasztó" embernek kemény-makacs szája van, s naphosszat mesélni tudna még. A harcokról. Mégis a szelídebb emlékek kerülnek újra elő búcsúzóul:

- Az a karácsony... Ötven éve... szép volt?

- Alig emlékszem már, milyen volt. Csak hogy lisztet osztottam.

A kenyérnekvalót, amit megígért, amikor valami nagyon fontosat kellett mondani a forradalomról. És mert a legfontosabbat mondta a ruszin parasztoknak, megszületett a forradalmi csoda: megjött az a liszt éppen idejében.

Természetes „csoda": mások és máshol ugyanúgy gondolták akkor a forradalmat, mint Bányász ott a havas máramarosi karácsonyon.

(1968)

Tűz – ágyúval, szavakkal

Először az inotai udvaron találkozunk, a kezében vasvilla van. Kőből faragott, kemény, hetvenesztendős arc. Hirtelen lágyul, amint mosolyra repedezik a kéréstől: emlékeit szeretném hallani. Türelmet kér, belép az istállóba a fehér lóhoz, megnézi, eszik-e, aztán bemegyünk a szobába, ahol egyedül él. Az asztalon könyvek, folyóiratok és rengeteg keresztrejtvény.

- Ez az én morfiumom...

- ?

- Megfejtem őket, tanulok belőlük sokat. Ha nem dolgozom, ezzel megy el az időm.

Csajtay Máté szemben lakik a tanácsházzal, melyet 1927-ben ő építtetett. Akkor jegyző volt Inotán. Később a Gestapo elől onnét kellett menekülnie, egy szál ruhában, biciklivel.

Csajtay Máté családtalan ember. A zaklatott életűek többnyire egyedül maradnak. Szája mellett két kemény ránc feszül, hangja öblös-zengő ma is. 1919-ben Pápáról vonult be a Vörös Hadseregbe. Érettségije után tüzér volt Isonzónál s egyebütt, úgy gondolta, ha valaha kellett a jó tüzér, akkor most, a tanácshatalomnak kell.

- Négy hétig még altábornagyi beosztásban is voltam.

- Tréfál?

- Nem én. Módli altábornagy segédtisztje voltam. Aztán amikor őt négy hétre Pestre rendelték, azt mondta, nem kell helyettes. Majd a Máté elrendezi, amit kell.

Az északi hadjárat idején aztán elindultak a hajmáskéri vöröstüzérek is.

- Máté, te is kapsz egy üteget.

Ütegparancsnok lett, s egy 120 tengelyes szerelvénnyel megindultak.

- Akkor én is akkora úr lettem, mint a Tisza Pista volt...

- ?

- Mert ugye őmiatta egyszer egy egész vonatot visszarendeltek az állomásra, mert lekéste. Én meg megállítottam a nyílt pályán Inotánál, hogy elbúcsúzhassam édesanyámtól. Akkor énrám is egy egész vonat várt.

A komáromi északi erődből a 10 centiméteres tábori taracküteg az Érsekújvár környéki harcokba indult.

Csajtay Máté dédelget egy piros fedelű könyvet. Címe: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Most előveszi, kinyitja a 227. oldalon.

- Látja, ez a legfontosabb dokumentumom. Ez maradt: itt áll, hogy a vöröstüzérek mit üzentek Pápára. Ez a könyv a Munkás Újság 1919. május 27-i számát idézi. Itt az én nevem is.

Elgondolkodik, az aláhúzott sorokat nézi.

- Hát... a harcba néha alaposan „belebeszéltünk" a tarackjainkkal.

Két ökle súlyosan pihen az asztalon.

Az első vonal nem látszott. Csak a hangok jelezték, merre van. Azon a hajnalon az első vonal tűztámogatást kért.

- Az ellenséges ágyúk akkorra már kétszer közénk lőttek. No, mondom, várjuk meg a következőt...

Elővette a stopperórát. Villant odaát a torkolattűz, megnyomta. Aztán a dörrenés, megnyomta. Gyors számítás fejben: megvan a távolság. A szögtávcső kezelője bemondta az irányt.

- Első szakasz... két ágyúval... tűz!

Aztán egy időben Csajtay Mátét nem hívták Csajtay Mátének. A fehérterror ideje alatt álnéven molnárlegénynek állt a vörös ütegparancsnok. A gazda alighanem sejtett valamit, mert egyszer-egyszer odadörmögte a legényének:

- Jó lesz nem agitálni folyton...

Aztán előkerült Csajtay Máté. Jegyző lett Zámolyban, Csajágon, majd szülőfalujában, Inotán.

1944-ben a bányák hadiüzemként dolgoztak. Nyilasrendelkezés szerint az igazolatlan távollevők „felkoncoltatnak". Horváth Sándor nagy nehezen szabadságot kapott és hazament aratni. De nem végzett, s elment a jegyzőhöz:

- Már keresnek...

- A kenyér fontosabb, mint ez a háború. Maga arasson csak nyugodtan.

Aztán jöttek a csendőrök.

- Maguk nem találják Horváthot, értik?!

- Igenis, nem láttuk.

Csak ez volt a megoldás. Eltüntetni, megmenteni, mert két-három napért már agyonlőtték az embereket.

- Aztán, más dologban, mégis baj lett.

Egy este, 1945. február végén Tóth István és Lambert Lajos bekopogtak Csajtayhoz:

- Meneküljön! A Stark letartóztatja...

A Stark a Gestapo magyarul jól tudó egyik vezetője volt, s Csajtay tudta már, hogy a hír való: éppen vele veszett össze már néhányszor a németek fosztogatása miatt. Pedig féltették, figyelmeztették: ne beszéljen, tartsa a száját.

- Én sose tudtam tartani a számat.

Biciklin menekült Veszprémbe. A mostani tanácsháza egyik irodájában íróasztalon aludt hetekig. Egy-egy éjszaka hazament, akkor hallotta, hogy Stark terjeszti: A Csajtay oberbürgermeistert elfogták és agyonlőtték, és mindenki így jár, aki nem tartja a száját.

Már ötvenhét esztendős volt, amikor 1956 végének egyik éjszakáján segítségül hívták. Rég nem dolgozott már, de úgy érezte, mennie kell. Majoros Jánost, az inotai párttitkárt meg akarták ölni. A szálfa-Csajtay akkor odaállt fegyvertelenül a fegyveresek elé: kiverem a szemét annak, aki itt rendet bont!

- Akkor elmentek. Nem is jöttek vissza.

Most csendesen ül a szobában keresztrejtvényei közt.

Emlékeitől kőarca lágy mosolyosra repedezett, lapozgatja azt a piros könyvet, megnézi az aláhúzott sorokat. Egyedül él. Egészen egyedül, szemben az emeletes tanácsházával.

A hányatott életű emberek gyakran magányosak maradnak.

(1969)

Fogolydal tamburára

- Szentpéterváron, 1908-ban volt a császároknak egy értekezletük. Ezen elhatározták, hogy 1914-ben világháború lesz. A cár, meg az osztrák császár, meg a többiek.

Dömötör András bácsi úgy mondja ezt, mint egy régi mesét, bólogat hozzá, ahogy az unokáknak szokott, bizony, a gonosz császárok értekezletén... Aztán hirtelen rám néz.

- Én 1916-ban, az olasz fronton légnyomást kaptam. Azért beszélek ilyen hibásan.

Ötvenhárom esztendeje, hogy nehezen fordul a nyelve a mássalhangzókra. Egy egész élet, nehezen kiejtett, mássalhangzókkal. De tetteit ez sosem zavarta.

A karmacsi fehérre meszelt házban sötétbarnák már a gerendák. Alighanem sokkal világosabbak voltak, amikor Dömötör András hazahozta segédlevelét: szabó lett.

- 1911. október 1-jén. Akkortól vagyok én a mozgalomban. Mert akkor léptem be a szakegyletbe, akkor még csak az volt.

Megint bólogatás, mesehang:

- Aztán harcoltunk, hogy kollektív szerződés legyen. Aztán harcoltunk, hogy általános választójog is legyen. 1912-ben már volt szociáldemokrata párt is. Akkor már tüntettünk is Kaposváron.

Somogyország fővárosában Szalma János fogadta, a nyomdász, akiről hallotta, hogy nagy munkásszónok. Zengő hangú férfi volt, kezét nyújtotta.

- Örülök, hogy ide jött. Kell itt a rendes ember. Aztán van-e pénze?

- Hát, nem nagyon...

- Kap a pártpénztárból kezdetnek.

- Nem fogadom én azt el. Van, aki arra jobban rászorul. Majd csak megleszek valahogy az első béremig.

Aztán Dömötör András befizette az 50 filléres heti tagdíjat, megvette a Népszavát, ezzel el is fogyott az utolsó tartalék. Egy pár napig rossz volt, egyedül Szalma János akart segíteni. András bácsi, amikor rágondol, elborul a tekintete.

- A Prónay-különítmény kezébe került tizenkilenc után, Latinka Sándorral együtt kivégezték. A rohadtak.

Kitört a háború. Dömötör Andrást munkaszolgálatra vitték, aztán ki a frontra. A légnyomás alkalmatlanná tette ágyútöltelèknek, szerencséjére Pozsonyba került, a patrongyárba. Dolgozni kellett, katonaruhában, katonai fegyelemben.

- 1918. október 27-én délután két órakor a gyárban munkásnagygyűlést szerveztek. Megtiltották szigorúan, hogy elhagyjuk a laktanyát. De én odaszöktem.

Megszínesedik az arca ma is. Mert gyönyörű volt: le a háborúval, éljen a forradalom!

- Akkor este lőtték agyon Tiszát...

A pozsonyi várban politikai meg katonai foglyok voltak.

- Vedd le, testvér, azt a sapkarózsát! Gyere velünk, segíts kiszabadítani a foglyokat!

Velük ment. Éjjel háromig a várban volt a szabadulók közt. Örömünnep volt. Elég volt a háborúból: hazamegy most már mindenki.

1918 novemberében elindult Karmacsról Keszthelyre. Fontos dologban. Tudta, hogy neki ott kell lenni. A vásártérnél, a Weiss-féle kocsmában tizenhat ember gyülekezett.

- Elvtársak, megalakítjuk a pártot.

Ő nézte azt a másik tizenötöt, s arra gondolt, hogy többet nem kell szökni meg bújkálni.

- Jelentsük, hogy a párt megalakult...

Az ember ezeket a pillanatokat nem tudja elfelejteni.

Járási összekötő lett. Gyalog járta a falvakat, Keszthelyt, megint a falvakat. Benne volt a földosztásban: a szegénysorsú katonák 1 hold földet kaptak. Benne volt, hogy 56 holdnyi hercegi föld közös legelő legyen a karmacsi határban. Herceg Festetich Tasziló birtokából.

- Itthon, a faluban az édesapám benne volt a nemzeti tanácsban. Harcos ember volt. Március huszonegyedikétől munkástanácstag volt. A bukáskor az apámat bevitték a keszthelyi laktanyába. Később onnét hazajött. De nem volt még vége.

1919. november 1-jén Dömötör András bement a falu boltjába. Kovács Bándi Lajos, a bíró, akkor ököllel az arcába vágott.

- Szemét vörös! Majd most megmutatjuk...

Nemsokára tizenegyedmagával elvitték a csendőrök. Ő az apja mellett ment. Nem szóltak egy szót sem.

Internáló tábor Zalaegerszeg mellett, úgy hívják: a Pozva. Priccsek, szalma, húst nem is látnak, őrök fent a palánkon.

- Az Ábrist mégis megszöktettük.

- ?

- Orosz volt, nem tudom a rendes nevét. Gyógyszerész volt otthon, aztán itt hadifogoly, majd vöröskatona, a magyar Vörös Hadseregben. Tudtuk, hogy a Ladányi táborparancsnok úrék elintézik, ha nem tud megszökni. De sikerült. Reggel megszámoltak bennünket. Akkor valaki gyorsan hátul átszökött az Ábrisék barakkjába, hogy ott is kilegyen a létszám. Mert legalább 24 órát kellett nyerni...

Az orosz Ábris magával vitte a tamburáját is.

- Azt mondta, ha hazaér, írni fog. De eddig nem írt...

Olyan, mintha most is várná még azt a levelet.

- Pedig hazaérhetett alighanem. Már onnét gondolom, hogy akkor ott a táborban a Sáfrány tanár írt egy verset. Ábris meg dallamot hozzá, és azt játszotta a tamburáján. Olyan fogolydal volt. Hát én azt a dallamot hallottam negyvenötben egy orosz katonabandától. Azt pedig csak Ábristól tanulhatták...

Megnedvesedik a szeme, elréved. Hogy is volt az a dal?

„Bilincsbe vert e nyers erőszak,
de szárnyal lelkünk és agyunk,

Feledjük egy percre, társak,
hogy bús foglyok és rabok vagyunk!"

Aztán évekig minden vasárnap reggel 9 órakor ünneplőben ott álltak, ő is, apja is a községháza előtt: „tisztelettel" jelentkezni kellett, csendőri felügyelet alatt álltak.

Dömötör mama most először szólal meg. Sírós a hangja:

- És a csendőrök is mindig bejöttek. A gyerekek előtt... Maga hova megy? Na, mi van a csomagjában?! Még lökdöstek is...

Aztán negyvenötben ő ment a községházára: párttitkárnak. Előbb a szociáldemokratáké, aztán a kommunistáké. Háromszor. Most már öreg, s ha nem mondja is, fáradt egy kicsit.

Dömötör mama hangja mosolygósra válik.

- A minap jön haza az iskolából a kilenc éves unokánk. Azt mondja: mamicám, mit jelent az, hogy Vörös Újság?

- Miért?

- Mert az igazgató bácsi azt mondta, hogy két ember volt a faluban, aki éjjel hordta a Vörös Újságot, a Takács bácsi, aki meghalt, meg a Dömötör András bácsi...

- Akkor azt mondtam neki: várj, mindjárt megjön nagyapád, majd ő elmeséli...

(1969)

Aknavető és filmfelvevőgép

Pontosan a századfordulón született, csaknem egy időben a némafilmmel. Tizennyolc évvel később filmriportot készített a gyöngyösi tűzvészről. Ő volt a legelső szakképzett magyar filmoperatőr, a legelső, akit Magyarországon vizsgáztattak, s magyar bizonyítványt kapott. Néhány hónappal később a tokaji frontra küldték az 1. Vörös Hadsereggel. A Tanácsköztársaság védelmében, a betörő intervenciós csapatok ellen. Két fegyvere volt: az aknavető és a filmfelvevőgép.

Pihenni ma sem tud még Barta János, s nem mondaná senki, hogy hatvannyolc esztendős. Kapcsolata máig sem szakadt meg a filmmel, csak ma már nem a „létrehozás" a dolga. Az adászteveli mozit irányítja, oda jár ki a pápai házból, ahol kicsiny laboratóriumot rendezett be magának.

- Nézze, valamikor én vezettem be a hangos keskenyfilmet Magyarországon. Azóta valamennyi falusi moziban azt használják. Nomármost: néha a hang minősége nagyon rossz. Én azt is vizsgálgatom ebben a kis laborban, hogy mi az oka. Véleményem szerint a dub-pozitívek hangcsík-expozíciójában van a hiba...

Elemében van. Széles mozdulatokkal nagyításokat mutat: íme a beégetett csík, íme a moduláció elvész, lám, ilyen egyszerű a dolog. S ebben a lázas, csupa mozgás, csupa élet magyarázatban lassan megtalálom a valahai filmező vörös katonát. Érdekes, a megmaradt, katonaruhás, ötvenesztendős fénykép alig emlékeztet a mostani Barta Jánosra. De ahogy szorosra zárt öklében szinte megvonaglik ma is az a dühösen mutatott túlexponált hangkópia...

Alig száradt meg a tinta még a legelső magyar „filmfényképészi" bizonyítványon. A Magyar Filmalkalmazottak Szakszervezetének ifjúmunkására máris számít a forradalom.

- A Tanácsköztársaság szocializálja a gyárakat.

- Tudom.

- És?

- Éppen ideje. Legalább nem néhány pénzes ember szabja meg majd, hogy mit csináljunk.

- Maga kommunista, Barta úr?

A tizenkilenc éves Barta Jánosnak frissen szerzett diplomája és egészséges esze van. Jól ismeri maga körül a világot. Ennyi az egész. Később aztán több.

- Barta elvtárs, maga lesz az egyesített, szocialista filmlaboratórium vezetője.

Akkor még nem tudja, hogy ez a szép feladat alig néhány hétig lesz az övé. Mert néhány hét múlva már a fiatal erők nem a békés átalakítás, hanem a fegyveres harc számára kellenek. A Tanácsköztársaságot minden oldalról megtámadják...

- Szervezünk egy harci csoportot!

- Most az jobban kell...

Rövid megbeszélések, sorsdöntő elhatározások időszaka 1919.

- Hát akkor menjünk jelentkezni.

A Népliget mellett volt az 1. számú Marx Károly vöröslaktanya. Barta János társaival együtt vörös csillagos sapkát és fegyvert kapott. Másnap megkezdődött a kiképzésük is.

- Riadó!

Kéthetes vöröskatona még csak Barta János, nehéz hát az ébredés. Mi történhetett?

Az udvaron a felsorakoztatottaknak Gidáli Géza politikai biztos laktanyaparancsnok csak ennyit mond:

- Elvtársak, vöröskatonák! A Ludovika katonai akadémia fehértisztikara és növendékei fellázadtak a proletárhatalom ellen. A mi feladatunk: körülzárni az akadémiát, letörni a lázadást!

A kezek szorosabban kulcsolódnak a fegyverekre: harc lesz!

- Első zászlóalj!

Rohamlépés a zuhogó éjszakai esőben. Lőállás a vizes földön. Feküdj! Vijjognak a géppuskagolyók. Föl, előre! Lassan megvirrad, némán meredtek a kelő napba a holtak, fogukat csikorgatják a sebesültek.

- Nehéz velük, az anyjuk úristenit!

- Tele vannak fegyverrel...

Barta János gondosan céloz, tudja, hogy a lőszer nem pocsékolnivaló. És arra gondol, hogy ha most nála lenne egy felvevőgép, akkor még a puskát is félretenné néha. Mert ezt filmezni kellene! Mert hősök ezek a fiúk!

- Roham!

A másfél napos harc vége: a fehér zászló az akadémián! A lefegyverzett tiszteket és kadétokat vidám vöröskatonák kísérik. De jó lenne egy Pathé, egy felvevőgép...

Barta János még nem tudja, hogy néhány nap múlva meg is kapja.

- A frontra megyünk!

- Barta elvtárs, az ezredirodára. Külön parancsa van.

Csak nem akarják itthon hagyni? Éppen most? De nem: az a parancs, hogy szerelje fel magát felvevőgéppel és nyersanyaggal is. Harc közben kell filmeznie.

- Az legyen a második fegyvere, Barta elvtárs.

- Az lesz!

Józsefvárosi pályaudvar. „Fel vörösök, proletárok..." Mindenki énekel. Tokajnál már nem énekelnek. Csatárlánc. Két nap múlva a támadók hadseregét kettévágják, s az egyik felét Kassának, a másikat Rakamaznak szorítják. Barta János hol az aknavetőhöz, hol a felvevőgéphez kap.

- Még agyonlőnek, János, meglásd.

De a felvevőgépet kézzel kell forgatni, hát leginkább csak állványról lehet. Vagy legalábbis valami kőre helyezve. Ki kell bújnia a fedezékből.

- Vigyázz, János!

A tekerésnél - így tanították - rezzenetlen kézzel, egyenletes sebességet kell tartani. Ha golyó fütyül, vagy akna robban is.

Árulás és túlerő. Felbomlik a front. Már nem lehet mást tenni, menekülni kell, legalább a sok felvétel megmaradjon! Azoknak, akik majd folytatni fogják.

Kis kordé egy lóval. Bujkálás az éjszakai országutakon. Barta János menti a vörös dokumentumokat. Miskolc, Eger, aztán Vác. Csak Pestre bejusson, akkor úgy eltűnik otthon, Erzsébeten, de úgy... Erzsébetet akkoriban Leninvárosnak nevezték.

Nem sikerült, Vác alatt elfogták a románok, s mindent elvettek tőle. Huszonöt botot kapott. A tehetetlenség dühe jobban fájt a legkeményebb ütéseknél.

Aztán szerencsével menekül tovább. Otthon hónapokig szobafogság, nem jöhet ki az utcára. Keresik.

- Hol a filmes fia? - faggatják édesanyját.

- Román fogságba esett, mást nem tudok róla.

Az édesanya így hazudik az életéért. Innen is menni kell. A diplomán alig egy éve száradó tinta tanúsítja, hogy a maszkírozás mesterségét is ki kellett tanulnia. Most jó hasznát veszi. Öreg koldusnak „festi át" magát, s Újpestre megy a nagybátyjához. Újabb búvóhelyre.

Ma sem lehet rá mondani még, hogy öreg ember. Szemüvege eleven-vidáman villan, mintha csak maszk lenne az a hatvannyolc év.

- Én egész életemben a filmnek szenteltem minden gondolatomat...

Külföldre kellett mennie. A Korda fivérekkel is együtt dolgozott egy ideig. A francia Pathé Journalt is tudósította egy darabig. Aztán haza, de a fasizmus erősödésével vidékre szorult, már csak a mozi maradt. Negyvennégyben megakadályozta, hogy a nyilasok a hírhedt antiszemita Jud Süsst levetítsék Lovászpatonán. A felszabadulás után az első moziigazgató Pápán.

S most kis laboratóriumában megkeresi, hogy miért rossz néha a hang a keskenyfilmeken. Elküldi a filmgyárnak is tapasztalatainak leírását. Vagyis cselekszik.

Ahogy egész életében - ahogy tizenkilencben is - mindig cselekedett.

(1969)

A kézszorítás őrizője

Azt mondja: 1914-ben esett hadifogságba, mindjárt az elején. Azt mondja, nehéz volt, a táborban sokat fáztak. Szibériában mindig hideg van. Aztán paraszti munkára fogták, az már jobb volt. Az istállóban a barmok melegítették legalább. Bár az is nehéz volt, mert ott kevés a nyár, hát gyorsan és sokat kellett dolgozni. A takarmányt is kinn kellett hagyni, csak télen hordták be, szánon. Ott alig volt tavasz, ősz is alig, ott minden másképp volt.

Nézem a kezét, a jobb kezét, száraz és ráncos. Évek óta botot szorongat már, hetvennyolc esztendős. Ezt a kezet, a kővágóörsi öreg Pálfy Károlyét egy szemvillanásnyira kézbe fogta egyszer és megszorította egy ember, akinek világteremtő idejéből erre a kézfogásra is jutott egy pillanat. Lenin szorította meg ezt a mostani, botmarkoló kezet annak idején.

- Én a forradalomban nem vettem részt, ott Szibériában minden másképp történt, minden később.

Aztán elmondja, hogyan vett részt a forradalomban. Mert az a forradalom fél évszázada kezdődött, de hosszú, nehéz esztendőkig tartott a hatalmas Oroszország irdatlan tájain.

- Tizenhétben csak jöttek haza a katonák: vége a háborúnak, győzött a forradalom. Hát innét tudtuk, meg az újságokból, ami néha eljutott Omszk környékére is...

Ülünk a boltíves szobában, a hűvös, száznegyven esztendős ház, az elindulók és megtérők változatlan hajléka hányadszor hallja már a történetet?

- Tizennyolcban már tudtuk: polgárháború van. És hogy a vörösök hazaengedik a hadifoglyokat. Hát nekiindultunk.

Nézem maga alá húzott lábait, az egyre lassabban lépőket. Akkor nekiindultak, a front az Urálnál volt, ha sikerül átszökni, nyitva az út az ezer kilométerekre lévő hazába. És mentek, és mentek három hónapon át. Olyan ez ma már, mint egy ballada: csak menni, csak tartani az irányt, mert arra van valahol Kővágóörs, a havon, a farkascsordákon, a harcokon túl, arra van a boltíves ház.

- Három hónapig. Gyalog. Végigkoldultuk Szibériát.

És akkor Szamaránál felharsant a kiáltás:

- Sztoj!

- Néhány nap alatt - folytatódik a ballada - visszavitték őket Kolcsak csapatai oda, ahonnét elindultak, a távoli Szibériába, Omszk közelébe.

- Úgy hívták: második számú koncentrációs tábor.

Deszkapalánk, szögesdrót: odaát, az Urálon túl minden hadifogoly bolsevik lett, hát ezek nem lesznek!

- Minden alkonyatkor megjöttek. Felolvastak hatvan nevet, sorakozó. Aztán azok sose jöttek vissza. Megásatták a sírjukat az erdőben saját magukkal, aztán belelőtték őket. Akkor én elhatároztam, ha egyszer innen élve szabadulok, hát megfizetek értük...

Öreg Pálfy Károly ezért lett később négy esztendőre vöröskatona.

- Megszerveztük a kitörést, nem lehetett mást tenni.

Egy este száz meg száz halálra szánt nekirohant a kerítésnek. Reccsent a deszkapalánk, húsba vágott a szögesdrót, volt aki a záporozó golyóktól találva holtan maradt a kidőlt kerítésen, de kitörtek. Hogy később megfizethessenek majd a gyilkos alkonyok elveszettjeiért.

- Az erdőben kóborogtunk, ki merre látott. Végül ketten maradtunk, én, s egy kiskunhalasi komám.

- Zdrasztvujtye...

- Zdraszt... kuda igyos?

A gazda jó ember volt, munkát és kenyeret adott, s a kiskunhalasi komát is elszerezte a szomszéd faluba. Pálfy Károlyból Varga Imre lett, hamis igazolványt szerzett neki a gazda a „volosz"-tól, hogy évek óta ott szolgál már. Egy este hat szuronyos fehérgárdista jött kocsin: van-e itt hadifogoly? Van, a Varga...

Akkor olvasni kezdték a neveket... akik szöktek Omszkból. Egyszer csak: Karl Palfi...

- Sose hallottam még ezt a nevet.

Elmentek. Ő meg a kertek alatt lóháton elébük Paprovkára: figyelmeztetni kell a halasi komát, el ne árulja magát. Nem tartott soká a biztonság: közeledett a front. A forradalom katonái beszorították Szibériába a fehéreket.

- Akkor elhajtottak engem is, a gazdámat is fogattal, szánnal, csak menni kellett hátrafelé, befelé Szibériába...

A hatodik falunál már sokan megszöktek gyalog, otthagyták a fogatokat, mindent. Ő azt mondta magában: szegény lovaim, együtt megyünk vissza, vagy sehogy. Két napig várta az alkalmat. Akkor éjjel bejött az őr is, és lefeküdt. Neki a lovakkal a kertnek, a befagyott tónak: megbírja-e?!

- Aztán ki az országútra: állj, ki vagy?! Csak gyerünk! Utánamlőttek, csak úgy fütyültek a golyók... no, az istenit, még majd engem vagy a lovakat...

A következő faluból újból szökni kellett. De onnét már a fehér lovasok is menekültek, csak az ellenkező irányba. Mert lovastul, szánostul, megérkezett a csatatérre.

- Jöttek ám a vöröshuszárok, vágtattak, mint a förgeteg. Ahogy azok mentek... szikrázott még az ég is, nemcsak a hó...

S a ballada itt a hősi eposzok hangjára vált.

Pálfy Károly, elkeseredett magyar hadifogoly, Omszkban akkor belépett a Vörös Hadseregbe. A minden esti halottakért.

- Mert megmondtam, hogy egyszer megfizetek értük.

Tomszkban három hónapot szolgált, onnét Acsinszkba került.

- Szegymoj aszobnij osztrat... hetedik különleges osztag. Így hívtak bennünket. Egy szakasz magyar, vagy kétszázötven, megy egy szakasz vöröskatona. Az volt a dolgunk, hogy biztosítsuk a hatalmat. Keményen gyakoroltuk, mert fehér érzelmű népség lakta Acsinszkot.

A hőskölteményismét balladává komorul: „A mieink összeszedték az ellenséget, aztán előszedették a tömegsírokból velük azokat, akiket Kolcsakék agyonlődöztek." Ott állt a sírnál. Tizenhét magyar vöröskatonát ástak ki, a régi egyenruha rajtuk volt még, de hogy kik voltak, azt nem tudta meg senki. Itthon tán tíz esztendő múltán is várták még egyiket-másikat.

- Én azóta sokat gondolkodok azon, hogy tudta a szovjet mindazt rendbe hozni, amit a fehérek szétromboltak? Mert amerre mentek, fölrobbantották az utat, a vasutat, a telefont, a gyárat, malmot, mindent...

Azt mondja, amikor megalakult a szovjet, „ravasz" politikát kezdett: megindította a színházat meg a mozit, artistákat szerzett a cirkuszba, hogy a fehér érzelmű népet megnyerje ott a szibériai Acsinszkban.

- Aztán meg az újraépítés... a hadifoglyok ezredei segítették. Az egy nagy nemzetközi összefogás volt...

S amikor az építő karok helyett megint a fegyverfogókra volt szükség, akkor átkerült az osztaggal együtt a mongóliai határszélre.

- Lefelé a Szilingán hajóval mentünk, az egy nagy folyó. A túlparton egy japán erőd volt, fogtuk egymásra a puskát, no ott majdnem kitört megint a háború. De nem merték... jól őriztük a szovjet határt. Mire leváltottak bennünket, felfelé a folyón már csak szánon jöhettünk. Befagyott csontkeményen...

Már a lágerban szótárt eszkábált magának, hamar megtanulta a cirill betűket. Ekkorra már - 1921-et írtak - tökéletesen írt, olvasott, beszélt oroszul.

- Látja, beszélni már elfelejtettem. De írni még ma is tudok...

Politikai iskolára vezényelték Irkutszba, majd visszakerült oda, ahol a haláltábor volt évekkel ezelőtt: Omszkba. Felsőfokú politikai iskolára. Ak-

kor az egyre erősebb szovjethatalom már az elnyomott népekre is gondolhatott.

- Egyszer csak jött a parancs: haza kell menni, otthon kell terjeszteni, amit megtanultunk. Nekem akkor olyan kurir szerepem volt, Moszkva és Omszk között vittem az utasításokat a szibériai területi irodának. De akkor megkaptuk az instrukciókat: mit kell itthon csinálni, az osztrákoknak Ausztriában, a magyaroknak Magyarországon, ki hova való...

És egy napon összehívták őket a moszkvai Városi Színházba, búcsúnagygyűlésre.

- Ott volt Lenin is. Nem szólt, csak nézett bennünket, míg mások beszéltek. Aztán vége lett a gyűlésnek, s nekünk, akiket hazaküldtek, szóltak, hogy maradjunk még ott...

Felsorakoztak vagy negyvenen a moszkvai Városi Színházban. És akkor Lenin beszélni kezdett.

- Tavárisesi - mondta halkan, mosolygós szemmel -, önök most elindulnak távoli hazájukba.

És elmondta, hogy itt a forradalmi harcokban azt is meg kellett tanulni: mi az az internacionalista kötelesség.

- Olyan szépen beszélt, hogy sose felejtem. Maguk politikai megbízottak, azt mondta, és elbúcsúztatott bennünket. Aztán egyszer csak lejött, és sorba mindegyikünkkel kezet fogott, hogy doszvidánja... Velem is.

Előrenyújtja a kezét, kicsit reszket. Csak nézem, s alig hallom már, hogy folytatja: „Rigában már detektívek vártak. Aztán Magyarország... mintha siralomházba érkeztünk volna. Csót, internáló tábor. Kiszedték a neveket, az enyémet is. Aztán ide, haza: anyámnak meg a községnek vagyonnal, élettel kellett felelősséget vállalni értem... Egy évig mindennap jelentkezni kellett az őrsön. Aztán meg a sok harc.

Csak a kezét nézem, a jobb kezét, ahogy előrenyújtja, reszket már, bothoz szokott már évek óta. Keresem rajta valami fénylő, megkülönböztető jelét annak a kézszorításnak. Aztán rájövök, hogy nincs ilyen jel. De valahogy mégis őrzik a bütykös ujjak, a hetvennyolc esztendősen is kapát markolók. Ahogy fél évszázad múltán is teremni segítik még a szőlőtőkéket, nyílni a virágokat, ott a kővágóörsi domboldalon.

(1968)

VÉRZIVATARBAN

A hegyek harcosai

„Haj, hori hori
Partizanské hori...
Haj, hegyek, hegyek,
Ti partizán hegyek!"

Dal zengett-zúgott a szlovákiai hegyek között a háború éveiben. Akkor, amikor égtek a Tigrisek és lángoltak a szlovák fenyők, amikor cseh, szlovák, szovjet, lengyel, német, jugoszláv, amerikai, bolgár, spanyol, román és görög harcosok és közel ezer magyar partizán harcolt öt hadosztálynyi hitlerista betolakodó ellen. Ezekben a hegyekben találkoztunk sok volt partizánnal, szovjet osztagparancsnokkal.

A fiú akkor éjszaka nem tudott elaludni. Nem a csontjaiba szivárgó hegyi hidegtől, azt megszokta már. S azt is, hogy szinte égeti a tenyerét a puska ragadósan hideg závárzata. De a reggelre gondolt, amikor meg kell válnia fegyverétől, meg a társaktól, meg a hegyektől; újra kisfiúvá kell alakulnia, mert hazaküldték. Igaz, hírszerzőnek, ami nagyon fontos feladat, de a puska... a puska...

Belemeresztette szemét a sötétbe, nehogy sírva fakadjon. Elvégre tizennégy éves múlt már. Akkor még nem tudta, hogy ő nemcsak a Szecsánszki-csoport, hanem egész Szlovákia legfiatalabb partizánja.

„Ébredj, Jánkó!" - harsant akkor reggel a parancs, Nálenka kapitány parancsa. Indulnia kellett - fegyvertelenül. Néhány órával később, amikor a csendőrök ütni kezdték, összeszorította a fogát: ha most itt lenne a markomban az a hideg vas! Nem beszélt, elengedték. Azt hitték, tévedtek, nem tud a kölyök a partizánokról, egyszerűen csak csavarog a hegyekben.

Amikor hazaért és benyitott a szülői ház ajtaján, önkéntelenül a kése után kapott: az asztalnál szomorú szemű magyar katona ült. De aztán eszébe jutott a parancs: barátkozni, megtudni minél többet! És belépett.

A fiatal magyar katonának elege volt már a háborúból, de hetekbe telt, amíg meg tudta nyerni a kis partizán bizalmát. Akkor aztán: „Jánkó... vigyél magaddal... hori... partizanské hori... a tieidhez. Érted?

- János volt, nálunk lakott - mondja most Ján Vondercsik, a breznói Hron étteremben. - Debrecenből jött. A háború végén, amikor a hegyekből hazaindult, sírtunk mind a ketten... Amikor megölelt búcsúzóul - mondja a 34 éves breznói hegesztő -, megfogadtuk soha nem felejtjük el egymást. De ő is csak úgy emlékezett rám, hogy Jánkó... én is csak úgy tudom: János... meg Debrecen. Írják meg az újságban, hogy írjon nekem.

Írjon neki a most 44 esztendős debreceni János! Megadta a címét: Ján Vondercsik, Fucsikova 3. Brezno, CSSK.

Fekete haja enyhén őszül, de még ma is ragyogó szépségű asszony Olga Dimitrijevna Kovalenko.

- Ejtőernyővel érkeztem 1944-ben Szlovákiába, a „Három Tölgy" repülőtérre. Éjszakai repülés volt és én nem voltam túlságosan gyakorlott ugró. Rádiós voltam. A Zseleznyák-csoport rádiósa, tudja, amelyikről az a szép partizándal szól.

Dúdolja is a Zseleznyák-dalt, mosolyog.

- Nem is tudok én *egy* történetet elmondani, harmincat-negyvenet talán igen. Olyan dolog ez, hogy bármit mondhatna az ember, önmaga előtt közhelynek érezné. A háború vége előtt kilenc nappal mentem vissza, haza, Kijevbe, és addig minden napnak megvan a maga története. Rajtaütések és feszült várakozások, erőltetett menetek és pihenők a hóban, sárban. Nehéz idők voltak... gyönyörű idők. Nem lehet azt elmondani, csak megőrizni... önmagamban.

- Kilenc Tigris jött akkor azon a mély hegyi úton. Zárt lövegtoronnyal, mert féltek a hegytől, mert erős volt akkor már a hegy. Recsegve dőltek az útra a szálfák, elöl-hátul... A fasiszták azonnal lövöldözni kezdtek, pedig nem láttak még bennünket. Az egyik magyarom elkiáltotta magát. Mindig azt kiáltotta: „Ü-sünk a... fe-jére!" Csak két páncélos menekült meg.

- Magyarok is voltak a csoportjában?!

- Magyarok is? - nevet Nyikolaj Sztyepanovics Putyilov -, kétszázhetven magyar partizán parancsnoka voltam. Nyitra körzetében harcoltunk.

- Hogy került oda ennyi magyar?

- Például úgy, hogy Kraszno falunál vártuk a németek vonulását. Előttük járt egy magyar zászlóalj, de nem lőttünk. Az alakulat tisztestül, altisztestül teljes létszámban átállt hozzánk. Kijelentették: a fasiszták ellen akarnak harcolni, hogy véget érjen a háború minél előbb. Nagyszerű partizánok lettek. Minden magyar jó partizán volt...

Elgondolkodik, aztán rám néz:

- Egy kérésem lenne. Írja meg az újságba, hogy szeretnék hírt kapni a magyar bajtársakról. Biztosan emlékeznek rám, csak nem tudják a címemet: Putyilov, Ogyessza, Puskinszkaja 16. 30. CCCP.

Anton Ivanovics Olejnyik gépészmérnök Moszkvában. A háború után diákoskodott, addig nem volt ideje tanulni; tizennégy éves korától partizán volt. Először Ukrajnában, majd Lengyelországban ejtőernyős. Onnan került Szlovákiába egy partizánszázad parancsnokának. S ha Ján Vondercsik a felkelés legfiatalabb partizánja volt, akkor ő a legfiatalabb parancsnok címével dicsekedhet.

A Tátrában volt a főparancsnokság. Ott is úgy hívták: máli Olejnyik, kis Olejnyik. De ez a kis Olejnyik hatalmas területen mozgott osztagával, Duklától Liptóig, Rimaszombattól Miskolcig. Csoportjában oroszok, ukránok, csehek, franciák és magyarok. Robbantak az utak a horogkeresztes teherautók alatt, omlottak a hidak, amerre jártak.

- Amikor teljes volt a fejetlenség, tűz alá vettük őket, aztán tovább. Nagy menetelések, negyven-ötven kilométeresek is... és micsoda tél a hegyekben!

A ti honfitársaitok mindig elöl szerettek menni - mondja.

Vlagyimir Nyeszterovics Mandrik pedagógus-író. Ogyesszai, és húsz esztendeje partizán-ezredkomisszár volt. Emlékezete hajszálpontosan megőrizte a neveket, adatokat. Nem csoda: könyv is született élményeiből. „A szlovák hegyek között" - ez a címe.

Emlékszik Fábry Zoltánra, jól ejti ki az idegen nevet, azt is tudja, hogy a volt partizántárs a budapesti Hadtörténeti Múzeumban dolgozik, és könyvet írt ő is.

- Égből hullottak - mondja magyarul, azután anyanyelvén folytatja -, ez a címe, úgy tudom, önöknél már megjelent.

Fábry repülő volt, Dénes Józseffel együtt, és jó barát.

- Dr. Juhász alhadnagy később csatlakozott hozzánk, ő ugrott le egy rádióval Miskolcnál is.

Sorolja a neveket, a városokét: Losonc, Rimaszombat, Miskolc, Salgótarján...

Erre járt. Húsz esztendeje a többiekkel, magyarokkal, csehszlovákokkal, azokkal, akik elég erősek voltak megragadni a fegyvert; Vondercsikekkel, Putyilovokkal, Olejnyikekkel. Több mint húszezer partizántárssal.

(1964)

Nem robbantunk!

Veszprém déli sarkán, a villanytelepen hat katona volt. Hat, minden poklot megjárt, kopott magyar katona. Rég nem háborúztak már, rég, a Donkanyar óta bújtak és jöttek, minden idegszálukkal túlélni akarták a rettenetet, minden lépésük az otthon felé irányult a kusza menetlevelek, a tábori csendőrök és nyilas parancsnokok vizsla szeme, a fölkoncolások és halálfejes SS-parolik életveszélyes zűrzavarában. Eddig jutottak, eddig a villanytelepig, Dunántúl közepéig, innét már nem volt messze az otthon: Nemesvámos, Várpalota és Pécs sem.

- Vége lesz már.

- Ősinél, Berhidánál vannak a harcok...

Ültek a mérlegházban. Az volt az őrszoba. Sohonyai József őrvezető, a parancsnok.

- Vége lesz...

Sohonyai az eszeveszettek parancsára gondolt.

- Megy a villanytelepre, őrszolgálatra! Kap hat darab panzerfaustot: azzal felrobbantja az egészet, amikor az utolsó visszavonuló német alakulat is áthalad Veszprémen. Értette?

- Igenis! (Dögölj meg!)

- Kitartás! Éljen Szálasi!

- ...rtás! (Le fogsz lépni te is most már hamar!)

Sohonyai őrvezető az asztalon feküdt a mérlegházban, s nézte a sarokban a panzerfaustokat. Ez 1945. március 20-ra virradó éjszaka volt. A németek már nem menekültek zárt rendben, egy-egy zilált csoport jött néha. Az utolsó halálfejes SS-páncélos egység már tegnapelőtt elment. Meglógtak a szomszédból az akkumulátorosok is. Tehát a villanytelepet már tegnap fel kellett volna robbantani.

A repülőket nem is hallották, csak a robbanásokat. A légnyomás leszakította a mérlegház ajtaját, s ledobta Sohonyai őrvezetőt az asztalról.

Megszédült...

Megperdült a sötétvörös világ, a hajnal előtti tüzek égtek a szemében, s lassan a tűzből szurtosan előderengett a cipészműhely, ahol szakmát meg eszméletet tanult. Csak villanásnyi volt, aztán a munkáért ácsorgás nyomasztó hajnalai támadtak életre újból, valami furcsa álom ez; Veszprém békés, napos, légitámadás nélküli tornyai harangoztak a délidőben, s ő tudta, hogy 1927 van, s azért jelentkezett ide katonának, mert sehol nem tudott elhelyezkedni. Itt enni adtak, ruhát is adtak. Négy katonaév suhant át a hajnali tűzön, egy város megszeretéséhez elegendő négy fiatal év. Tizenhét esztendős korától huszonegy éves koráig.

- Minden suszter kommunistagyanús!

- Igenis, őrmester úr!

- Lelépni!

A fejében dühösen felzúgtak a veszprémi harangok. A villanytelepet neki tegnap fel kellett volna robbantania.

Enyhe hányingert érez, de mindjárt elmúlik, forog a fúró, menni kell a postával, ő nem is katona, hanem tanügyi műszaki altiszt Pécsett, nincs bombatámadás, az ajtó nem szakadt le, hanem becsukták mögötte: baloldali magatartásáért Budapestre helyezték. Vörös tüzek. Katonaruha megint: 1942, SAS-behívó, „keletifrontramegyadisznó", Kasza főhadnagy úr az első vonalban kiönteti a két nap után kapott ebédet: a „lövészárokfenekébeegykettőrohadtak".... Agyon kéne lőni Kasza főhadnagy urat egy rohamnál, az ilyenekre kell lőni, nem az oroszokra.

Tegnap fel kellett volna robbantani a villanytelepet. Vörös tüzek, itt az agyban, és harangzúgás.

Kigyulladt a tűztorony is: tetején a lángokban villog Grinyica a Donkanyarban. Kis falu, a fronton töltött huszonnyolc hónap vége felé valahol. Egy domb, egy erdő, aztán a senki földje, a Don. Állandóan kerékpáron. Parancs van? Posta van? Súgva: mikor megyünk haza? Elmentek a németek: idedobtak bennünket megdögleni. Szemben a parancsnoksággal egy család. Tejet adnak, sokszor. Alkonyat, megint pihenhet a kerékpáros hírvivő, hát betér. Mit akar ezeknél a három idegen katona?

- Jelentem, kenyeret találtunk.

- És most elveszitek?! Hát rablók vagyunk mi?! A három kisgyerek mit fog zabálni?!

Rohadt disznók, rohadt disznók lettünk ebben a háborúban. Előveszi az őrvezető a puskáját a biciklitokból. Ölni akar. Legalább vége lesz az egésznek. Elmennek. Az orosz asszony hálásan néz. A férfi szakállas, néha látni csak. Mosolyog, nyújtja a kezét. Emberek vagyunk, a Donon innen és a Donon túl.

Megbicsaklik a kormány, leszáll a bicikliről. Tizennégy favágó, fejszével: ezek most kinyírnak, partizánok. Dohánnyal kínálja őket, az egyik pufajkája alól kibillen a villámgéppisztoly. Hátul félrefordulva a szakállas férfi, a grinyicai, a házigazda. Valamit mond a többinek. Mosolyognak. Valaki a vállára csap. Már nem fél.

Két nap múlva „otthon", Grinyicában:

- Te partizán vagy...

- Nyet...

A házigazda föláll.

- No, ülj csak le, pont én fogom jelenteni... Örülök, ha tíz perc nyugtom van valahol ebben a rohadt háborúban.

Mi lesz, ha megtudják, hogy tegnap fel kellett volna robbantani a villanytelepet?

Megint a hányinger. Mi van az ajtóval? Nincs ajtó... vörös az ég. Nyitva maradt az ajtó. „Díszcsendőreink." Nem nézem. Verik azt a nyomorultat, a plafonon a vére. Ezt nem lehet...

- Mi az, nem bírod?

- Én hírvivő vagyok.

Adóvevője volt szegénynek a pincében. Lebukott. Onnan adta az ütegek helyzetét. Uram isten, hogy verik! Díszcsendőreink. Aztán a robusztus overallos, aki fényképezett: meg se rezdült az ütésektől. Nagyobb mindenkinél. Nem szólt az. Egyszer majd a háború után el kell jönni Grinyicába, megmondani a házigazdának meg az embereknek, hogy az egy hős volt. Elmondták, hogy amikor kivitték a sziklához, szembefordult. Az első sorozatnál állva maradt még, öklét emelte és hördült:

- Szvaboda!

Szitává lőtték. Itt már mindenkit ölnek. A tiszteket a németek parancsára megtizedelték. Kilépni... nyolc... kilenc... tíz... kilépni. Mert vissza akartak jönni a darálóból, ahova a németek helyett bedobtak bennünket. Szövetségesek? Akkor inkább a partizánoknak adok dohányt. A németek...

Ha megtudják, hogy még mindig nem robbantottam föl a villanytelepet...

A nyaka körül hideg. Fullasztó hideg. Befagyott a Don: ez a vég. Megy a bicikli, talán magától, a táskában: „95 százalékos veszteség", „98 százalékos veszteség". Aztán már csak gyalog, nincs már semmi, csak ötvenkét fokos hideg. Menni, vagy meghalni. Aki megáll, meghal. Aki iszik, meghal. Sebesültek, fagyottak. Német teherautó.

Ránk lőnek a rohadtak, a rohadtak... Elég. Vagy megdöglök, vagy hazaérek. Mindenáron. Semmi közöm ehhez...

Bjelgorod. Kórházvonat, hamis betegség. Debrecen. Megúszni. Semmi közöm ehhez. Haza kell érni. Galánta. Szökés a kórházból. Menetlevél. Nem megyünk Németországba. Tábori csendőrök. Megúszni. Haza. Ez már Pápa.

- Szökevények!

- Az alakulatunkat keressük. A menetlevelünk.

- Nem érdekel. Reggel vagy beléptek a Hugarista légióba, vagy lógni fogtok!

Ezt aztán nem. Szökés Veszprém felé. Már nincs messze a front, nincs messze a vég. Veszprémben a főtéren akasztott katonaszökevények. Iszonyat.

- Reggel ti is odakerültök!

- A menetlevelünk.

- Semmiféle alakulatotok nincs. Be vagytok osztva őrszolgálatra!

- Igenis!

A villanytelepet tegnap kellett volna...

- Átkíséri a foglyot!

Nem néz a fogolyra. A Gestapós is ver, mint díszcsendőreink. Nem néz rá, csak az utcán, aztán jobban a Mészáros fényképész kapuja alatt, ahova beugrik vele a riadó elől.

- Te vagy a Csokonai Zoli...

- Te meg a Jóska... Sohonyai Jóska.

- Azt mondták, orosz kém vagy.

- Szovjet hírszerző vagyok. Voltam.

- Majd kitalálunk valamit. Én a németek foglya vagyok, te meg a miénk. Ez ugyanaz.

A vármegyeház előtt Hubay állt a főnyilasokkal.

- Minek kísérgeted, katona? Agyon kell lőni!

A Zolit. Hogyne! Estére sült hús is került az őrszobába egy német autóról. A fogdaajtó meg nyitva maradt.

- Menj el, Zoli...

- Hamarább megjönnek már a mieink.

Perdül ez a világ akkorákat...

- Kap hat panzerfaustot, felrobbantja a telepet, amint az utolsó német alakulat...

Ötvenkét fok hideg. Semmi közöm. Megúszni...

Sohonyai József őrvezető felül a leszakadt ajtó mellett a mérlegházban. Tudja, hogy 1945. március 20. van. Tudja, hogy Veszprém riadtan lapul a hajnalban. Tudja, hogy a háború iszonyatos, megalázó, hogy az embernek semmi köze hozzá.

Ezért hát Sohonyai őrmester fogta a panzerfaustokat, szépen, nyugodt mozdulatokkal kiszerelte a gyújtófejeket, és beletaposta őket a latyakba.

- Itt több robbantás nem lesz.

Aztán a katonákat költötte.

- Mostantól én nem vagyok itt őrparancsnok. Mindenki oda megy, ahova akar.

Ő maga a közeli légópincébe ment, a civilekhez.

- Őrizzék meg most már a villanytelepet békével! Maguk itt dolgoztak.

És akkor, csoda ez, egy őszes férfi nemzetiszínű karszalagot vesz elő, géppisztolyos emberek állják körül.

- Menjen csak, bajtárs... Most már a nemzetőrség vigyáz a telepre.

Sohonyai József itt ül velem szemben. Nyugdíjas vasutasként. Eljött Pécsről, most már ráér, azt mondja, keresi az akkoriakat. A nemzetőrparancsnokot szeretné megtalálni, a Baki nevű nemesvámosi katonát, Rékót Úrkúton. Huszonöt esztendős múltjáról - a történet folytatásáról - egy negyvenötös párttagsági könyv, katonatiszti igazolványok, az ötvenhétben kapott Munkás-Paraszt Hatalomért érem, szocialista brigádjelvények vallanak szűkszavúan.

- Most vagyok ötödször Veszprémben ebben a hónapban. Hogy milyen gyönyörű lett ez a város megint!

Mosolyog, tűnődik.

- Most már ráérek. És elmegyek Grinyicába. Megmutatom az embereknek azt a sziklát, ahol az overallost kivégezték. És megmondom az embereknek, hogy állítsanak oda egy emlékművet.

(1970)

Levett kalappal

A tanyát talán búvóhelynek építették az ősök is. Ma is ugyanúgy elzárkózik a világtól, mint valaha, látni innét Bakonyságot is, Csárda-pusztát is, az elhagyott templomtornyával, mégis kimarad útból-környezetből, mégis magányos. Huszonnégy esztendővel ezelőtt egy szökött katona, bizonyos dr. Kozaróczi István hadapród őrmester, akit már nemcsak a tábori csendőrség, de a német Gestapo is üldözött, arra gondolt, hogy ezt a tanyát tán búvóhelynek építették az ősök. Kilépett az erdőből.

- Aggyisten, édesapám.

Zámbó János, a gazda felnézett, s rögtön látta, miféle.

- Kerüljön beljebb, meglátják.

- Adna-e menedéket néhány napra?

- Aztán miért?

- Mert Hitlerért meg Szálasiért nem akarok megdögleni. Érti, papa?

- Értem. Nekem hét gyermekem van, meg az asszony...

A katona szomorúan nézett: hát persze, hogyan vállalhatná? Aki szökevényt bújtat, „felkoncoltatik". De a gazda hozzátette:

- Ahol kilencen vannak, elfér a tizedik is.

Jurik Vasziljevszkij százados vadászgépének Bicske felett hagyott ki először a motorja. A repülőgép az orrára billent, s ő látta még, hogy két Messerschmitt támadja. Karján és vállán három tompa ütést érzett, aztán betódult a füst a kabinba. Ép kezével feltépte a kabintetőt.

Az ejtőernyő ájultan tette a földre. A németek már várták. A fogoly lassan gyógyult, de mire Pápára került, már visszatért az ereje. A nyolcadik napon a reptér fogdájába belépett egy magyar repülő főhadnagy.

- Kapitány... menj, menekülj, a németek kinyírnak, érted?

A fogolynak felcsillant a szeme, mikor németül is megismételte. Aztán a magyar öt sajtkonzervet, négyszáz pengőt és az iránytűjét adta neki.

- Eredj... mert engem is kinyírnak...

És Jurik Vasziljevszkij az iránytű szerint nekiindult keletnek.

- Emlékszem, 1944. december 28. volt, mikor a doktort befogadtam - mondja Zámbó János, aki pontosan emlékszik minden nehéz pillantra. - Akkor visszaszaladt az erdőbe, és hozott két puskát meg egy pisztolyt és sok töltényt. Mondom neki: ezt ne! Azt mondja, papa kell ez, higgye meg, ha jönnek, nem adjuk olcsón, az anyjuk istenit. Hát gondoltam, ebbe meg

igaza lehet, különben is, tanult ember, tudja, hogy ilyenkor mit kell csinálni. Aztán beálcáztam az istállóba. Hát így kezdődött.

A tanyára vezető útra egy SS-tiszt fordult be 1945. január 4-én. A kutyák nagyon ugattak, Zámbó János kiment, uramisten, ez hiányzott még!

- Guten Tag - mondta az SS-tiszt, a gazda meg visszaköszönt, mert ő is tudott németül.

A tiszt bement a konyhába és vizet kért. Zámbó rémült asszonyához fordult.

- Adj neki szalonnát meg teát, hogy hamarabb megszabaduljunk tőle!

A német holtfáradtnak látszott, mohón evett, ivott, aztán se szó, se beszéd, bement a szobába.

- Látod, jóllakott a német, most már megy neki mindennek - s Zámbó utánaindult.

Az SS-tiszt az ágyak alját nézte meg, aztán felegyenesedett.

- Miért nincs Magyarországon partizán?

- ?

- Ich sowjetische Offizier... Vater... verstehen Sie?

S Zámbó János csak bámult, ahogy az SS-köpenyt széttárta, és alatta szovjet repülőtiszti egyenruha feszült, véres egyenruha.

Mert a Bakonyság környéki tanyák Pápától keletre vannak.

- Persze kirohantam az istállóba, hogy doktor úr, jöjjön be, itt egy orosz pilóta, tud németül is, jöjjön. De a doktor úr csőre töltötte a pisztolyát: nem ért maga ahhoz, papa, a német Gestapo küldte biztosan, magát is agyonlövik, jobb, ha fog egy puskát. De nem, mondom neki, jöjjön csak, egy igazi orosz, különben hozza a pisztolyt, majd agyonlőjük, ha valami rosszat akar. Hát erre bejött.

A szoba közepén állt a kapitány.

- Szagyisz, tovaris - mondta neki Zámbó János, mert hogy az első világháború orosz hadifoglyaitól oroszul is megtanult egy kicsit. - Szagyisz!

- Te ki vagy? - kérdezte a pilóta.

- Emigrant - mondta a szökött hadapród, s megmarkolta a pisztolyt.

Vasziljevszkij magára mutatott:

- Emigrant...

- Hát akkor - nézte a vérfoltokat Kozaróczi - szervusz, testvér.

És nagyon örült a társnak meg az iránytűnek. Úgy tervezték, hogy egy-két nap, és elindulnak az iránytűvel a front felé, át a szovjetekhez.

De másnap Bakonyszentiványon megállították Zámbót a templom előtt.

- Keresnek egy orosz pilótát meg egy magyar katonaszökevényt. Maga is gyanúba van, János, megrazziázzák.

- Engem? De hiszen kilencedmagammal vagyok én, hová tennék még kettőt?

Hazament, s közben két őrjárattal is találkozott. A Csárda-pusztánál németek és nyilasok csendőrökkel foglyokat kísértek, s bekanyarodtak a tanyához vezető útra.

- Gyorsan az erdőbe! Este, ha hármat füttyentek, akkor tiszta a levegő, bejöhetnek! Gyorsan.

A kapu előtt megállt a csoport, az egyik csendőr bejött az udvarba.

- Maga velünk jön!

- Én aztán nem.

- Keresztüllőlek, mint egy kutyát...

Elővette a felmentésről szóló nagycsaládos-igazolványt.

- Tessék!

- Szerencséje. De ha rendes ember lenne, önként is eljönne velünk Németországba - azzal kifelé indult.

- Hiszen éppen azért nem megyek - dünnyögte Zámbó János, és egy óra múlva hármat füttyentett.

Estére köd lett. A gazda szétdobta a trágyadombot, alája hét emberre is elég bunkert ásott, álcázott lejárattal, éjfélre megvolt a bujdosók „lakása", a biztonságosabb. Itt két hétig voltak, de a csendőrök, német járőrök egyre sűrűbben jöttek, ez sem volt biztos már. Akkor találta ki Zámbó, hogy az istálló alá kell bunkert ásni, szellőzőnyílással.

- A lejáraton két borjúm állt, ha föl akartak jönni, megrázták a lejárati ajtót a borjú megijedt, s odébblépett. De így is majdnem elfogtak bennünket. Kétszer is.

Nyugalmasabb napokon Zámbó lement egy kis borral a bunkerbe. Egy reggel épp a lavórt meg a reggelit vitte ki az istállóba, s míg védencei mosdottak, ettek, a rádió híreiről számolt be nekik, a frontról. Aztán...

- Amint kifelé mennék, s nyitnám az istállóajtót, hát ott áll két csendőr, s hallgatóznak. No, becsapom ám, rá a reteszt, de már döngetik is. A tizenegy éves fiam mentett meg akkor bennünket, mert odakiáltott: „Ne nyissa ki, idesapám, a borjú eloldotta magát, megkötöm!" Azok meg lavórostul le a bunkerbe. Akkor kinyitottam.

Kérdezik a csendőrök:

- Kivel beszélt maga idegen nyelven?!

- A gyerekkel. Csak megtanítom már arra, amit tudok.

Március vége. A bujdosók három hónapja éltek már a Zámbó-tanyán, a front Bakonyszentiványra érkezett.

- Vasárnap nagy csata volt. Egy tank meg harminc SS-katona visszajött a házamig, s onnét lődöztek. Kapom a pólyást meg a kétévest, ki a házból, míg vissza nem lőnek. De akkor már lőttek is, hát csak feküdtem velük az udvaron. Egy óra múlva a németek továbbmenekültek.

Akkor Zámbó leordított a bunkerbe:

- Gyertek föl! Most már feljöhettek!

Azok ketten ott táncoltak az istállóban. Aztán ki a szabadba, a kazal mellett örömükben birokra keltek...

Akkor bejött valahonnan hét SS-katona.

- Uram isten, most halunk meg, a legvégén!

A pilótát nem látták meg, visszalépett az istállóba a kiáltozásra. De a doktor ott állt az udvaron.

- A sógorom... a tüdőbaját gyógyítja nálam, kérem...

- Igazolványt!

Kozaróczi szerencséjére csak a pecsétet nézték.

- Befelé!

Éjfélig lövöldöztek az árokból, aztán elmenekültek ők is. Reggelre valóban tiszta volt a levegő, s a szovjet pilóta „átvette a parancsnokságot".

- A tizenegy meg a tizenkét éves fiamat átküldte felderíteni Csárdapusztát. Átkúsztak a gyerekek, aztán jöttek, hogy ott sincs már német. Jött egy szekeres is, azt mondta, visszavonultak a Rábáig. Akkor Jurik írt egy levelet, hogy a németek visszavonultak, jöhetnek a szovjetek előre. Azt mondta, ha németekkel találkozik, nyelje le a papírt. De a gyerek bejutott a szekér fenekén Bakonyszentiványra, a parancsnokságukra.

- Aztán egyszer csak itt voltak a fiammal. Hatan jöttek. Jurik ölelte őket, a doktor kezelt velük.

S levett kalappal mentem elejbük én is.

(1970)

A forradalmár katona

Ma lenne hetvenöt éves. Robusztus, bizonyára egyenes derekú öregember lenne. Vagy olyan megfáradt ember, amilyennek egykori ismerősei nem is tudnák elképzelni. Hiszen ők ötvenhat esztendős korában búcsúztak tőle, amikor javakorabeli férfi volt még, s olyan, aki halálos ágyán is pattogó szóval jelentkezett az őt meglátogató honvédelmi miniszternek: „Szalvai Mihály altábornagy, jelentkezem..." Nem a forma kedvéért tette, nem tulajdonított túlságosan nagy fontosságot a formalitásoknak. Inkább azt akarta kifejezni: ha ledöntötte is lábáról a betegség, ő nem adja fel a küzdelmet, a betegséggel szemben sem.

Csaknem két évtizede, hogy temetésén eldördült a díszsortűz. Akik ismerték, mégis úgy emlékeznek rá, mintha tegnap adta volna számukra utolsó parancsát. Kiss András ezredes, ma hadtörténész, néhány esztendeig politikai tiszt volt a kecskeméti hadtestnél. Nem a nagy szavak embere, mégis így kezdi beszélgetésünket egykori parancsnokáról:

- Tiszteletre méltó emberként, igazi példaként él előttem ma is Szalvai Mihály.

Sokan voltak testvérek, s a zagyvarónai elemi iskolából egyenesen a legkeményebb fizikai munkába vezetett az útja: tizenkét évesen kőművesként dolgozott Szalvai Mihály, alig felnőttként, már 1917-ben sztrájkokban vett részt, s amikor a munkások felmelkedésének nagy ideje eljött: a megalakuló KMP tagja lett 1919 májusában. Majd három testvérével együtt a Vörös Hadseregbe állt.

- Mikor huszonegy évvel ezelőtt kineveztek politikai helyettesének - emlékezik Kiss ezredes -, azt mondta Nógrádi Sándor, az akkori politikai főcsoportfőnök: „Jól figyeljen ezentúl, mert nem akárhová került. Egyszer majd mindazt le kell írni, amit a parancsnoka körül tapasztal." S elmagyarázta, hogy Szalvai „nemzeti értékünk", egyike azoknak a katonai vezetőknek, akik a nemzetközi munkásmozgalom katonái voltak egész életükben.

Szalvai Mihály végigharcolta a Tanácsköztársaságért vívott csatákat. A munkáshatalom megdöntése után tizenöt évre ítélte az ellenforradalom. Egy esztendő se telt el, s megszökött a börtönből. Az emigráció évei következtek.

Alighanem életének ebben a szakaszában lehet leginkább tetten érni egyéniségének lényegét. A hadtörténész pontosan fogalmaz:

- Állandó kapcsolatban volt a mozgalommal az emigráció alatt is, de mindenekelőtt munkás volt. Kőművesként dolgozta végig fél Európát. Benne élt a cseh, az osztrák, a belga vagy a francia munkásosztályban, egy

pillanatra sem szakadt el azoktól, akikért harcolt. Ezért lett később igazán nagy egyéniség, nagy katonai vezető. Amikor vele dolgoztam, legfőbb parancsnokként is értette és érezte minden egyes katonája gondját, s legelső feladatának tekintette, hogy segítsen...

Spanyolország, harcok, halál és lelkesedés, nemzetközi brigád. A géppuskás rajparancsnok mellől elhullottak már a társak. Derékig vízben, csaknem egyedül szállt szembe a rohammal Szalvai Mihály. És sikerült a lehetetlen: a roham megakadt, a köztársaságiak megtartották állásaikat. Ettől kezdve úgy hívták: „a magyar Csapajev". Egyike lett a spanyol polgárháború legendás alakjainak, század-, zászlóalj-, majd ezredparancsnok, s a szomorú vég után internálták Afrikába. A Szovjetunió szabadította ki, de akkor már 1943-at írtak. Feladatot keresett magának a háborúban.

- Az a fajta ember volt - mondja Kiss ezredes -, aki mindig tudta, hol a helye.

Vaksötétben tapogatta az eget a repülőgép. Aztán a pilóta jelzett, s egy ember a mélybe ugrott Jugoszlávia felett. Szalvai Mihály ejtőernyővel érkezett a szerb hegyekbe, a partizánokhoz, s harcra kelt a fasizmus ellen.

1945 januárjában hazatért. Tudta, hogy itt van rá szükség. Az új kormány által frontra küldött budapesti „Szabadság" zászlóaljnak lett a parancsnoka a magyar honvédség megszületésekor. Aztán ezredparancsnok, majd a határőrség főparancsnoka. Később a kecskeméti hadtest az egyesített tiszti iskolák parancsnoka, s végül a Honvédelmi Minisztériumban kiképzési csoportfőnök volt. Halála előtti évben országgyűlési képviselőnek választották katonái, az őt tisztelő kecskemétiek. Akkor már csak úgy nevezték egymás közt: az „Öreg". Így, nagybetűvel.

Kiss ezredes elgondolkodik, mit mondjon még?

- Fél éve sincs, hogy találkoztam egy katonatársammal, akivel együtt dolgoztunk akkor, Szalvai Mihály parancsnoksága alatt. Rég láttuk egymást, mégis azzal kezdte: „Mit szólsz? Emlékszel az Öreg reformtervezetére. Tiszti nyugdíj, lakásügyek, egyebek. Látod, azóta mindazt megvalósították a hadseregben. Az Öregnek lett igaza..."

Az Öregnek, aki akkor még nem volt öreg. Csak ma lenne hetvenöt esztendős.

(1975)

Pápai „rebellisek"

Ezekben a napokban lesz huszonhét esztendeje a „takácsi sajnálatos eseményeknek". Legalábbis így nevezték a németek azt a vasárnapot, amikor folt esett - tucatnál több halottal - a pápai Perutz textilgyár falán a díszlő plakát dicsőítette német-magyar fegyverbarátságon. Akkora folt, hogy rákerült még erre a plakátra is, mondván: ez „kivételt képez" a megszállt ország fasizmus iránti hűsége és rajongása tekintetében. Az már nem volt a plakáton, hogy az a pápai magyar repülő- és ejtőernyős alakulat néhány napig már korábban is rebellis „kivétel" volt: a megszállás „dicső" napjaiban sem tárt karokkal, hanem tetőre állított géppuskákkal fogadta a „felsőbbrendű" hitleri hadsereget. Hogy valami olyasmi volt ez, mintha valaki piszkavassal állna oda a páncélos elé, s párbajra hívná? Olyan volt! Nem átgondolt antifasiszta harc, nem szervezett ellenállás. Nagyot lobbanó láng, mely egyetlen történelmi pillanatra egymás mellé állította a később fasisztává lett ezredest a később kommunistává lett katonával, hogy a rebellis ősöktől örökölt németellenes magyar igét városa küszöbén odavághassa: eb ura, fakó!

Kurucivadéknak, Kossuth-katonának nem érezte magát egy sem: csak pápainak majd mindegyik. Hiszen az egység jó része pápai ember volt.

Tizenegy emlékezetből épült mozaikként a krónika. S tizenketten együtt már meg tudjuk tisztítani: a felejtés pora elszáll a részletekről, az érzelem szebbre festő ecsetjét félre lehet dobni így együtt. Csehi Ottó festővel (egykori tizedes), Domonkos József műszerésszel (rangidős százados volt a lovassági laktanyában), Füleki Miklós Füszért-szállításvezetővel (akkor szakaszvezető), Gyenese Lászlóval, Pápa mai tanácselnökével (aki szakaszvezető fegyvermester volt), Hoffmann József JTS-elnökkel (ugyancsak valahai szakaszvezető). Horváth Károllyal, a Füszért fiókigazgatójával (egykor írnok), Horváth Gyulával, az Elekthermax telepvezetőjével (akkor szakaszvezető), Kiss Imre üzletvezető-helyettessel (volt törzsőrmester), Rupp József asztalossal (egykor tizedes), s a Süle testvérekkel, Jánossal meg Istvánnal, akik ma mindketten lakatosok (régen egyikük törzsőrmester, másikuk szakaszvezető volt).

Felelevenítjük a huszonhét évnyi távolt. Nem „dicsősége" éri meg: a szó ellen mind a tizenegyen tiltakoznának. Azért éri meg felidézni: a nagy becstelenségek idején is akadt a tisztességnek néhány elszánt órája.

Teherautók rohannak fel és alá Pápa utcáin. Mindegyiken kürtös: riadót fúj. Egyre több a katona az autókon, az utcákon szedik össze az eltávozá-

son levőket. Gyenese László szakaszvezető a liget felől jön (azon a tájon jár, ahol most a pártszékház áll).

- Mi történt?

- Nem tudom - mondja egy járókelőnek. - Riadó van.

Nem tulajdonítanak neki nagy fontosságot. Évek óta háború van, hát riadó is van. Gyenese szakaszvezető felkapaszkodik a teherautóra.

- Mi van?

- Jönnek a németek. Megszállták Magyarországot.

A lovassági laktanyában 1944. március 19-én éjfélkor Domonkos százados aknavető századparancsnok telefont kap: a tisztek azonnal Szügyi ezredeshez! A repülőtérre!

- Uraim! Felolvasom önöknek a légierők főparancsnoksága „hughes"-ét. (Akkoriban így hívták a telexet, a géptávírót.)

- A német hadsereg megszállta Magyarországot. Semmi ellenállást nem szabad tanúsítani. Ha kívánják, át kell adni nekik a katonai objektumok őrségét.

Csend. Nézik az ezredest. És most? Szügyi hátat fordít.

- Mostantól szigorú készültség! Mindenki a helyére! Végeztem!

A tisztek egymásra néznek. Most már mindenki a maga helyén döntsön?

Kemény fényű reggel. Csípős március. Horváth Gyula, Gyenese László, Hoffmann, Rupp meg még néhányan felmásznak az I. épület tetejére.

- Nem jönnek. Állnak.

Végig a soproni úton csukaszürke teherautók, páncélosok. A Harmadik Birodalom „felsőbbrendű" hadserege - szövetségesének megszállása közben - Pápához érkezett.

Egy éve vagy negyven műszaki német katona van a reptéren. Eddig megvoltak valahogy; most egyre fenyegetőbben nézik őket a magyar katonák.

- Parancskihirdetés! Sorakozó!

Felolvassák Szügyi ezredes parancsát: a németeket nem engedjük be a magyar hadsereg repülőterére. A felolvasó teljesen önkényesen hozzáteszi: Pápa magyar város volt és az is marad. Senki nem gondol rá akkor: város se marad, ha az az acéltömeg meglódul ott a soproni úton. Talán csak Szijjártó százados, az a népszerű, csöppet sem katonás műszaki tiszt gondol rá, amikor a hangár előtt sorakoztatja a századot. De csak ennyit mond:

- Fiúk, mi nem tagadjuk meg a magyarságunkat, amíg fegyver van a kezünkben. Tudjuk a kötelességünket, nem adjuk olcsón az életünket!

Nem szokás ugyan, de most a katonák rákiáltják:

- Úgy lesz!

A döntés a lovassági laktanyában is megszületik. Domonkos József rangidős százados ismerteti a Szügyitől hallott parancsot. Aztán megegyeznek.

- Abban a parancsban az van, de mi azt nem teljesítjük. Itt vagyunk, fegyverünk van, nem adjuk át a laktanyát.

- Egy páncéltörő ágyut a kapu elé!

- Hátra a lovardához az aknavetőket, „belőni" a kapura! A géppuskások a tetőre, ablakokba!

Feszült várakozás. A németek Celldömölk felől jönnek, özönlenek át a városon, de elkerülik a laktanyát.

Nyolc napig marad a harckészültségben a laktanya, de a németek meg sem kísérlik átvenni. A háború végéig magyar kézen marad.

A repülőtéren az első órákban minden csendes. Az egy éve bent levő német műszakiak megbátorodnak; néhányan közülük borért mennek demizsonokkal a kantinba. Valaki elrikkantja magát:

- Nézzétek, a kamerádok tán ünnepelni akarják a győzelmet?!

- Na, segítsünk!

Nekirontanak a katonák, rúgják a demizsonokat. Ki a kezükből! Folyik a bor. A magyar bor, valahonnan a Somló tájairól.

Kétéltű harcjármű érkezik, három német tiszt kér bebocsátást a kapuban. Váratják őket. Aztán Szügyi ezredes a II. legénységi épület előtt a betonon fogadja őket. Nem tárgyal sokat, azt mondja a tolmácsnak:

- Mondd meg nekik, ide a lábukat be nem teszik, fegyveresen ellenállunk. - Ezzel hátat fordít.

Szügyi ezredes nem tudja még, hogy később Szálasi fogja kinevezni vezérőrnaggyá. Ekkor még nincs Szálasi, nincs „kitartás a végsőkig". Német megszállás van.

Hoffmann szakaszvezető értesíti a többieket, ő végighallgatta a „tárgyalást". Az I. épület tetején megjelennek a géppuskák, ejtőernyős különítmény hasal mögöttük, biztosítják a kaput, az utat.

Sokan nézik a tetőről, ahogy a német egységek körülözönlik a pápai repülőteret...

Nézték a tetőkről, néhány szál géppuskával a pápai „rebellisek." Köztük azok tizenegyen, akik most itt ülnek velem, s akiket most meg kell kérdeznem: mit gondoltak magukról akkor? Most aztán lehetne sok mindent mondani, huszonhét esztendő után sok hihető nagy gondolatot: hogy a kuruc talpasok vagy negyvennyolc vörössipkás hazavédő utódainak hihette magát az a két zászlóaljnyi ember.

Nem mondanak ilyeneket.

- A háborút meg a németeket egyformán utáltuk. A tisztek meg németellenesek voltak, s minket is így befolyásoltak.

Van, aki egzaktabb módon fogalmaz:

- Mi az iskolákban nacionalista-soviniszta nevelést kaptunk. Az egész történelemoktatás a nemzeti öntudatra épült. Ez fordult bennünk akkor visszájára: bőven belefért a németgyűlölet is. A tiszteknél is ilyesféle volt, meg aztán sértettek is voltak: nem nézték egyenrangúnak őket a németek.

Később persze „jobb belátásra bírták" jó részüket, éppen Szügyi ezredesen keresztül.

Akkor azonban ott hasalt az ejtőernyős különítmény az I. épület tetején, a géppuskák mögött.

- Mit gondoltak, meg lehet tartani így a repülőteret egy hadosztálynyi német ellen?

- Senki nem gondolt semmit. Csak dühös pápaiak voltunk, azok ott kint meg idegenek.

Csend. A gyűrű bezárult. Most a farkasszemet nézők süket figyelme sűrűsödik a levegőben. Bent a „régi" németek árgus szemmel követik az eseményeket. A bekerítés után ismét látni őket: egyre többen vannak a kantinban. Most már nem hoztak demizsont, ott isznak.

Egyik oldalon a hosszú asztalnál a magyarok. Horváth, Rupp, Gyenese szakaszvezető meg a többiek, másik oldalon, a másik hosszú asztalnál a németek.

És a történelem meg a súlyos órák furcsa paródiájaként kitör a „csata": a sors fintora, hogy itt a magyar katonák megverik a németeket.

A német nótákkal kezdődik. Már énekelnek is.

- Mi se hallgassunk!

A lélegzetnyi szünetben magyar nóta harsan. Felel rá a német, nem várja a végét, üvöltő zűrzavar, nyálfröcsögő dühödt éneklés... Aztán:

- Az anyád úristenit! Még kiénekelnél a saját kantinunkból?!

Ütés csattan. Aztán még egy, egy nagyobb.

- Derékszíjakért! Futás!

Aztán már összekavarodik minden. Ki ment fel, hogy lehozza a derékszíjat, ki dugta a bajonettet fordítva a hüvelybe, hogy ki ne csússzon, ki ütött ezzel a „szerszámmal" nagyobbat? A lényeg: mire az őrség meg a készültség megjelent, hogy véget vessen a „csatának", nem lehetett a betört orrokat, kék foltokat megszámolni. A németeket a kantinból kiverték, a bekerítés maradt. A történelem ennek ellenére bejegyezte főbb fordulópontjai közé Magyarország német megszállását.

Három napig feküdtek fönt az ejtőernyősök a géppuskák mögött. Aztán valami belső tárgyalás eredményeként feloldódott a készültség: a másik, a csakugyan megszállt repülőterekről egymás után megérkeztek a gépek: a Focke-Wulfok meg a Messerschmittek, s a pápai reptéren ugyanaz a megvert, kantinban legyőzött német alakulat maradt csupán. Akkor leszedték a tetőről a géppuskákat.

Most az „eredményről" vitázunk - ha vita ez - mi tizenketten: úgy érezték, hogy megvédték Pápát vagy a „magyar" becsületet?

Horváth Gyula egykori szakaszvezető szolgál erre egy érdekes adalékkal.

- Behívatott nem sokkal ezután engem Hegedüs főhadnagy.

A Hegedüs, aki katonafaló volt, némiképpen közutálatnak örvendő tiszt. Sulyok Dezső - későbbi pápai polgármester - veje volt az a Hegedüs, azé a Sulyoké, aki korábban a vádat emelte Szálasi ellen, s aki a Somló táján bujkált egykori vádlottja uralomra kerülése után.

A szakaszvezető vegyes érzelmekkel ült le.

- Mondd, fiam - bársonyította hangját az addig embertelennek ismert tiszt -, mondd, szereted te a németeket?

Horváth Gyula csavargatta a nyakát: mi a fenét mondjon? Mit akar ez tőle?

- Hát...

- No, mert én utálom őket, édes fiam. Ezért hát azt kérem tőled, mondd meg a többieknek is, akiket megbízhatónak ismersz: mi itt azt tartjuk, hogy nem szabad beadni a derekunkat. Mondjátok meg, katonák, a pápai lányoknak is, hogy ne álljanak szóba német katonákkal...

Nevetséges? Lehet.

És talán ugyanolyan nevetséges, hogy ez a Hegedüs húsz pengőt fizetett Rubi Jánosnak - a tisztiszolgájának, aki Takácsiban „tuszként" céltáblaként szolgált később - szóval húsz pengőt fizetett minden kiszúrt német autógumiért. Rubinak jó hegyes árja volt, s ezt megsínylették a tiszta „árja" gumik Pápán.

Elmúlt a kantincsaták s a szembenállás időszaka. Ám még mielőtt a takácsi sajnálatos eseményekre rátérnénk az eskü kerül elő. Az eskü, amelyet Szálasira kellett letenni, meg a végső kitartásra, a győzelemre.

Akkor megint felsorakoztatták az alakulatot a reptéren. Horváth Gyula is ott állt, meredten vigyázzban, fejrezzenetlenül. S mosolygott magában Kelemen őrnagy szavára az esküformula után.

- Aki nem akarja ezt az esküt letenni, az az egység jobbszárnyára lépjen ki!

Mosolygott magában Horváth meg a többi: ugyan ki merné megtagadni?!

Kelemen őrnagy várt. Egy pillanatig, kettőig.

S akkor katonás, döngő léptek hallatszottak hátulról: egy-kettő... egy-kettő... Valaki jön a jobbszárnyra. Nyakát csavarta volna a kíváncsiság: csak a regula volt a keményebb: vigyázzban nem lehet megnézni, ki az. Reccsent a parancs:

- A főhadnagy úr? A főhadnagy úr várjon meg az irodámban! Most pedig lépjen le!

Akik látták az elvonulót, szájvégről továbbadták:

- A Hegedüs volt! A Hegedüs...

Persze hogy „meggyőzték" aztán odabent. Aláírta ő is a „kitartást a végsőkig", csakhogy a katonáknak ez már kevesebbet számított. Az utált Hegedüs is jó propagandát csinált.

S ilyen előzmények után - ezekben a napokban lesz huszonhét esztendeje - eldördültek azok a lövések Takácsiban. A Szálasi-hatalomátvétel napján tucatnál több német esett el „a végső győzelem" jegyében, ugyanennek az alakulatnak a golyóitól. Mert akkor már kitelepült ez az egység az ideiglenes reptérre Takácsiba, s mert azon a napon azzal kezdődött az „ünnep":

- Vége a háborúnak!
- Hazamegyünk!
- Horthy kapitulál...

S alig néhány óra múlva a hiábavaló öröm öldöklő dühhé változott.

- Hallottátok?
- Vége a háborúnak!

Nyomorultak voltak már, elgyötörtek, elegük volt. Most megkönnyebbültek, most örültek, mert nem volt realitásérzékük. Most azt hitték, itt, Takácsiban vége a háborúnak, holnap reggel sorba állítják őket: „zubbonyt le!", „sapkát le!", menjetek haza, megúsztátok legalább ti, ezt a piszkos háborút, a végén se lettetek áldozatok, se győzők! Éltek! Kit érdekel?

Amikor aztán a falu közepén - ugyanazon a napon, amikor Horthy bejelentette a kiugrást a háborúból - Süle István szakaszvezetőre „Halt!"-ot kiáltottak a németek a teherautóról, akkor változott dühhé az öröm.

Először Sülében. S ezért nem állt meg, beugrott az egyik istálló előtti udvarba: nekem most már ne parancsolgassatok!

Körbevették a géppisztolyosok. A fegyvercsövek előtt kezdte elsőnek megérteni: no, baj van a rádió miatt.

- Halt!

Azt, hogy Hund, megértette: kutya. Meg azt is: ungarische. Állt.

- Te... pisztolyod!

Önkéntelenül a táskára tette a kezét. Leütötték a géppisztoly tusával. Megalázó volt, ahogy lerántották róla derékszíjastul a pisztolytáskát, s ahogy a szíjat visszavágták az arcába.

Elegendték, elrohant bódult haraggal.

- Nincs vége, az úristenüket! Nem hagyják, hogy vége legyen! Ezek nem hagyják...

Futótűzhír: a Süle Pistát lefegyverezték!

- De hát ki van itthon ebben az országban?!

A két furcsa, titokzatos zászlóssal találkozott először: két fiatal pilóta, egy-egy Bückerrel jöttek előző nap Ungvárról. Lehet, hogy szöktek? (A gépeket mindenesetre lajstromba vették, ma is emlékeznek 001 és 002 volt a számuk.) A két zászlós egyszerre kérdezte:

- Van itt fegyverraktár?

- Van...

- Kinyitni!

- Zárva...

- Feltörni! És elkapni a gazembereket!

Még egyet lobban, egy ellentmondásosat az a láng: utoljára már senki sem akar áldozat lenni, de Kiss, Süle és Gyenese fegyvermester azért feltörik a fegyverraktárt, kiosztják a fegyvereket. A takácsi civilek is kapnak, a leventék kézigránátokat, Vécseyt, a pörgő biztosítóval.

Hárman - nem tudják még - halni készülnek ezen a takácsi vasárnap délután.

Telefon a reptérre, Pápára: válaszolnak, hogy tartsanak ki, segítség indul.

A német pótkocsis teherautó kilódul a falubról a Gerence hídja felé.

- Most elkapjuk őket! Utánuk!

- A telexeseket is lefegyverezték!

Két Focke-Wulf vadászgépből kiszerelt géppuska fordul az útra.

A pótkocsis teherautónak kilométernyi az előnye.

- Tüzet nekik!

Vadul kattognak a sorozatok. A kocsi megáll, aztán a pótkocsit hátrahagyva újra indul. A dühös magyarok csatárláncba fejlődnek.

Bent a városban a repülőtér készültségbe helyezkedik, különítmény indul Takácsi felé. A németek a reptér körül tüzelőállásba helyezkednek: néha a levegőbe eresztenek egy-egy sorozatot. A magyarok nem viszonozzák a tüzet, a takácsi csata fontosabb.

Egy alföldi fiú (a nevét nem tudják ma sem) egyedül tör át a kukoricáson, ő a legbátrabb, odaér, s belevág két kézigránátot a pótkocsiba: biztos, ami

biztos. Aztán a „zsákmányt" körülveszi a csatárlánc: no, ezt estére bevontatjuk.

Kilenc óra, sötét van már. Egy kocsi elindul a „bűnjelért", a pótkocsiért. Az alföldi fiú ül benne, meg a gépkocsit vezető tizedes, aztán Biró János és egy takácsi levente.

Fegyverropogás.

Süle István ül az őrszobán, vár. Berohan a tizedes, a füle szétlőve, az arcán csorog a vér, combjában is golyó.

- A németek ránk támadtak! Ki a Gerencéhez!

A magyar kocsi áll. A németek az árokból két oldalról tüzeltek: Biró János torkát lőtték át, azonnal meghalt a bátor alföldi fiú is, meg a takácsi levente. Gyenese László felemeli a halott Birót, csupa vér lesz, látja már, hogy hiába, visszaereszti a földre.

Vad tűzharc, előre-hátra hullámzik a sötétben. A németek visszavonulási útját vakon pásztázzák a Focke-Wulfok kiszerelt géppuskái. Halálhörgés. Német kiáltások. Torkolattüzek. A másik szárnyon előretörnek a nácik: lefegyverzik az őröket, s Rubi Jánost „túszként" maguk előtt hajtják, a vállára támasztott golyószóróval lőnek: jellegzetes fasiszta módszer. Rubi néha kiált:

- Gyerekek, vigyázzatok rám!

A sötétben nem lehet számlálni a halált.

Az éjszaka egy másik, fehér zászlós német alakulatot hoz: mi barátok vagyunk, megvédjük magukat a támadók ellen, „nem azonosítjuk magunkat"... Sebtében - senki se látja - teherautóra rakják a német sebesülteket és halottakat. Másnap reggel, aki kimegy a Gerencéhez, sok vérnyomot talál, német sapkát agyvelővel, iszonyú tanúit a csatának. Később kisziváróg Tét katonai köreiből: tizenhét német halottat szedtek össze Takácsinál azon az éjszakán.

Dermedten vár az iskolában a magyar alakulat. Kiss törzsőrmester a kertek alatt bujkál. Gyenese szakaszvezető még az éjjel hirtelen „eltávozásra" megy: ők szedték elő a fegyvereket. Az iskolát megszállták a „védő" németek.

Október 16-ra, hétfőre virrad.

Süle őrmester rémülten hallja a suttogást:

- Szólj a magyaroknak, menjenek ki az iskolából!

- ?

- Összekötegeltem a kézigránátokat, ha mind kimegy, fölrobbantjuk a németekkel...

- Megőrültél!? Reggel felkoncolják a falut!

- Nem marad egy se!
- Jönnek mások.

És Borbély Kálmánt, a gránátköteges szakaszvezetőt napvilágig őrzik: meg ne tegye, amit akar, mindenki vesztére.

A rádióban másnap már Szálasi üvöltött. Felhívást a nemzethez. S a nemzet maroknyi része, a pápai alakulattól, ott állt a takácsi iskola ablakaiban. Akkor tűntek fel a páncélosok.

- Fekete ruhás SS-ek...
- Bekerítik a falut.

Egy páncélos begördült az udvarra, leugráltak a fekete ruhások, géppisztolyukat az ablakoknak szegezték. A pápaiak a párkányok alá feküdtek.

Harsány szóváltás Dankó főhadnaggyal, s a kedves Szíjjártóval, fegyveremelgetés, csapkodás. Valaki, aki érteni véli a német szót, azt suttogja:

- Megtizedelnek bennünket...

Borbély szakaszvezető a gránátkötegek után nyúl.

S most itt ülünk tizenketten, 1971-ben. Ha akkor tizedeltek volna a németek, akkor legfeljebb tízen ülhetnénk. De nem tizedeltek. Ki tudja már megfejteni: milyen meggondolásokból került csupán a Perutz-gyár fala plakátjára „sajnálatos takácsi eseményként" az a vasárnap éjszaka? A két titokzatos pilóta-zászlós se tudná: ők még kora reggel „elkötöttek" egy repülőgépet, s dühös búcsút billentve a Gerence fölött, belerepültek az ismeretlenbe.

Most itt ülünk tizenketten. Huszonhét esztendő után az emlékek értékét hideg fejjel tudjuk eldönteni. De életre hívni is - a megmaradottak, a túlélők örömére.

(1971)

Élete: történelem

A halál leselkedett akkor már csaknem minden utcasarkon. December volt 1944-ben. Budapesten annak is jobb volt már otthon maradni, akinek „a szénája" teljesen rendben volt. Mert előfordulhatott, hogy az egyre vadabbul rettegő, végórájukat egyre inkább érző hatalmaskodók által „gyanúsnak találtatott", mielőtt megkérdezték volna tőle: jók-e a papírjai.

És akkor, ebben a szörnyű decemberben, a Vilmos katonai laktanyában egy dús bajuszos, magas férfi katonatisztek gyűrűjében ülve ki merte jelenteni:

- Az illegális kommunista párt küldötte vagyok. Tárgyalni szeretnék önökkel. Az együttműködésről.

A fegyvertelen férfi végiggondolta: végződhet ez a kivégzőosztag puskacsövei előtt is. A tisztek attól tartottak, hátha provokátor. A bajuszos aztán arra gondolt: egy hónapja sincs, hogy büntetőszázadból szökött, mert kommunista szervezkedésért kapott két éves fegyházbüntetésének letöltése után oda hívták be. Neve: Jezső Mihály - a mostani papírok szerint.

A tisztek közül valaki idegesen hátrahúzta a székét. Akkor felállt egy főhadnagy, és kezet nyújtott az idegennek. Gidófalvi Lajosnak hívták. Nevét azóta a KISKA-alakulatok és a Budai Önkéntes Ezred történetéből az iskolás gyerekek is ismerik.

A kézfogás következménye: Újpesten megalakult a Földes László vezette partizáncsoport, azokból a régi újpesti ifikből, akik fél életüket eltöltötték már a mozgalomban. Fegyvert, ruhát, felszerelést kaptak a laktanyából. Aztán „elfoglalták" az újpesti munkásotthont, a régi legendás munkásotthont, ez lett a „körletük". Először huszonketten voltak, a felszabadulásig hatvanhétre növekedett a létszámuk. Nevükhöz ma - a történelem egyszerűsít - a nagy fontosságú víztorony és a villanytelep felrobbantásának megakadályozása, a hírhedt nyilas Apolló-házból kihozott negyvennyolc halálra ítélt megmentése, majd a nyilasház felrobbantása fűződik. Ez utóbbi úgy, hogy a teljes vezérkar is a romok alatt maradt.

Hanem térjünk vissza arra az 1944-1945-ös télre. Flint százados, az újpesti katonai parancsnok (akkor már nemzetőrségnek hívták) levelet kap: együttműködésre hívja fel a Magyar Ellenállási Mozgalom újpesti területi bizottsága. Az ablakfélfára csapja a fehér törülközőt: ez a jel, hogy hajlandó a tárgyalásra. És megjelenik megint a magas, bajuszos ember. Már nem Jezső Mihálynak hívják, már igazi nevén, Andrásfi Gyulaként mutatkozik be, amely most az Árpád fejedelem útjai lakásajtón olvasható. Akkor a jelszót mondja először tagoltan:

- Debrecenből jöttem.

Azt jelenti ez, hogy az új magyar demokratikus kormányt képviseli a még fel nem szabadult területen. A naponta kiadott német és nyilas jelszavakat és jelhangokat követeli, állandó információkat, s egy beépített ember telepítését a parancsnokságra. Flint Antal habozni látszik. De Andrásfi Gyula már magabiztos. Kiteszi az óráját az asztalra.

- Százados úr, ez az óra véd engem. Ha egy órán belül nem vagyok sértet-

lenül a környéken elhelyezett bajtársaim között, az épületet felrobbantják velem és önnel együtt.

Földesék látják kijönni a területi kommunista titkárt sértetlenül. Néhány szó hangzik el: rendben, meglesz minden.

Ugyanaznap este számol be Andrásfi Gyula a pártbizottságnak a küldetéséről. És másik napirendi pontként elfogadják a röplap szövegét, amely mindenkihez szól: „A várost a Vörös Hadsereg napok vagy órák alatt felszabadítja. De megmenteni nektek kell!... Válasszatok! Harc az élet és a szabadság útja!"

Újpesten lehet így fogalmazni, Újpestnek hagyományai vannak.

Neki, Andrásfi Gyulának is újpesti hagyományai vannak. Tizenhárom esztendős suszterinasként tette be a lábát először abba az újpesti munkásotthonba, ahol 1944-ben az a partizáncsoport vert tanyát. Vagyis: 1921-ben. Akkor lépett be az ott működő szakszervezeti ifjúmunkás-szervezetbe.

Előtte? Egy viharos korban élő kisgyerek előélete: apja, az érsekújvári vasutas, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereget szervezte, tehát menekülnie kell. A mama a négy gyerekkel és két kecskével egyetlen vagonban indul utána egy év múlva, de hetekig laknak abban a marhavagonban Alagon, majd az újpesti-rákospalotai vasútállomáson. Végtére a kikötő: Újpest, Tavasz utca 36. Szemben a rendőrséggel, ennek később jelentősége lesz. Apját visszaveszi a vasút, de 1936-ban kényszernyugdíjazza, mégpedig lefokozva, mert Gyula fia már kétszer megjárta kommunista szervezkedésért a börtönt, a kisebb meg baloldali diáklapot szervez, szerkeszt, s ezért kerül összeütközésbe a rendőrséggel.

Ülünk egymással szemben Óbuda kapujában, az Árpád fejedelem útján, a csöndes, egyszerű lakásban. Anna néni, a felesége, harcok részese, tanúja, olykor egykori kezdeményezője, hangtalanul gondoskodik a kávéról, a beszélgetés - történelemelevenítés - nyugalmáról. Gyula bácsi pizsamában van: súlyos műtét után lábadozik. Ezért aztán valahogy még nagyobb a tárgyilagos mondatokból kerekedő egykori veszedelmek világa meg a mostani, nyugalmas épülés állapota közti különbség.

Inasként az ifjúmunkás-szervezetben, tizenhat éves korában első osztályú segédként pedig a szakszervezetben találja magát.

- Rögtön kemény táblás, végleges könyvet kaptam 1924-ben. És bár csak tizenhat esztendős voltam, beléphettem a szociáldemokrata pártba is. Szakszervezeti szervezőmunkát bíztak rám, a kis műhelyeket jártam. Ugyan jó iskola volt ez, de az öntudat meg a cselekvés csak később következett. Amikor néhányan a baloldal felé kezdtünk igyekezni. Hogyan? Olvastam a Világosságot, a 100%-ot, az Utat, a Korunkat, megannyi útmutatás volt az ne-

kem akkor. Aztán szerveztem a 100% szavalókórusát az otthonban, nagy sikerünk volt, hát a szocdem jobboldal hamar ki is tessékelt bennünket onnét. Nem hagytuk magunkat: Kecskés tanár úr ismertette meg velünk Petőfi forradalmiságát és az Apostolt. Vendéglőkben folytattuk hát tovább. Az egyikből vitt el bennünket a rendőrség a hírhedt toloncházba...

Így kezdődött. S úgy folytatódott, hogy 1930-ban beszervezték az illegális kommunista pártba. Nemsokára az északterület titkára. Részt vesz 1932-ben a bécsi pártplénumon Sallaival, Fürsttel, Kiliánnal... Nemsokára a budapesti illegális pártbizottság tagja, Rózsa Richárd közvetlen munkatársa. Sallai és Fürst letartóztatása után - fennállt még a statárium - maga vállalta a „felső kapcsolat" szerepét jó néhány körzetben, röplapokat fogalmazott, terjesztett, tiltakozó tüntetéseket szervezett. Illegális találkozók, (ismeretlen társakkal,) egyszer ötüket egyszerre fogják el, de míg bevezetik őket az őrsre, beszédbe szőve „trükkösen" közlik egymással nevüket. „No, Andrásfi - mondta ő -, lesz mit mesélned otthon!"

Sikerül a dolog: akkor elengedik őket.

Az egyre veszélyesebb helyzet miatt változik a taktika.

- Engem átkapcsoltak a szakszervezetekhez...

Az egyesült szakszervezeti ellenzék, míg van, legális terep, itt kell dolgoznia. Közben jelszavas, konspirációs találkozók, útleveleket, pénzt röpiratokat szállít... És egy alkalommal egy kézinyomdát egymaga, zsákban. Irdatlanul nehéz. Ráadásul kiderül: nem lehet a „befogadóhelyre" eljuttatni. Hazaviszi a Tavasz utcába, szemben van rendőrség. Ahogy cipeli fel a padlásra, megkérdezik tőle: „Mi van ebben a nehéz zsákban?" „Cipészszerszámok. Újfajta, ragasztott cipőket fogunk gyártani, ahhoz kell a prés, miegymás..."

Úgy tudja a Szovjetunióba indul, pártiskolára. Bécsig eljut, jelentkezik a Rote Hilfe (Vörös Segély) irodájában a jelszóval: „Ich bin Eugen Schwartz..."

Várni kell. Hitler hatalomátvétele miatt 1933-ban nem kockáztatják meg az indítását Németországon keresztül, visszakerül Újpestre. Óvatosságból nem „kapcsolják vissza" a párthoz, a bőrösszakszervezetbe küldik, ahol olyan módon dolgozik és úgy álcázza magát, hogy az őt nem ismerők be akarják szervezni a kommunista pártba. (Most is nagyot mosolyog ezen a „sikeren".) Hanem azért lassan-lassan „lelepleződik".

Elgondolkodik most: hogyan is mondja?

- Szóval, nehéz volt... Mert ugye, akkor már az illegális párt taktikai okokból azon igyekezett, hogy a szakszervezet legyen számunkra a legális

tevékenység színtere, olyan fedőszervféle. De közben „reaktiváltak" is, megint a kerületi bizottság titkára lettem.

Akkor ismét lebukott.

- Odabent megkezdődött a vallatás. Tagadtam. Az volt a legjobb, mert ha valami félrevezetőt mondott is az ember, akkor verték tovább, hogy mondjon még többet...

Négy hónapot kapott. Másik alkalommal a toloncházból kijött, kopaszra nyírva, s másnap úgy ment el a szociáldemokratákhoz tárgyalni a Szocialista Munkás Egységblokk választási ügyeiben. És most már az illegális párt kifejezett utasítását hajtotta végre: be a szociáldemokrata pártba és a szakszervezetekbe. De: 1941. Két hét a hírhedt alagi csendőrlaktanyában.

- Szörnyű dolgok történtek ott velünk, ne beszéljünk róla.

Mégis felbukkan az emlékezetből az ólommellény és a hosszú gumibotok. Aztán 1942-ben az ítélet: két év fegyházban. Utána „automatikusan" a büntetőszázad. Innen a felesége szökteti meg tizenhetedmagával, s amikor 1944 novemberében hazakerül, kiderül, hogy a csöndes Anna néni most a „felsőbb pártkapcsolata". A hírhedt kommunista asszonya a két gyerekkel vállalja azt is, hogy először ő menjen be puhatolózni a Vilmos laktanyába. Most, fájós lábát húzva, előkerül a konyhából, és csendesen annyit mond:

- Hát... ugye, a párt már akkor kiadta az utasítást a fegyveres ellenállásra.

Aztán a harcok után Újpest egyik párttitkára, majd első titkára. Az utána következő időkben több megyében párttitkár, sőt Abaújban főispán is, majd Moszkvában a magyar követség tanácsosa. Hazatérve minisztériumokban dolgozik, elvégzi a közgazdasági egyetemet. És 1956. október 1-jével vissza kerül Újpestre tanácselnöknek.

Egy hónap múlva csaknem megölik. Több ezer felbolydult, fejvesztett ember elé áll, s rákiabál a szovjet hősi emlékműre mászó suhancra, úgy érzi, ha valakinek, akkor neki ehhez joga van:

- Gyere le onnan, ember, mert szétteplek!

Véresre verik, de az emlékmű máig áll, ő pedig 1961-ig tanácselnök marad. Aztán hét évig Mongóliában nagykövet. 1969-ben a Külügyminisztériumból megy nyugdíjba, tizenhét kitüntetés tulajdonosaként.

Egész délelőtt idézte az emlékeket. Pizsamában, nehéz műtét után lábadozva. Mutat egy szakszervezeti könyvet: borítóján az áll: „50 év". Egy élet. Kérdőn néz: summázzon-e? Rázom a fejem, és leállítom a magnetofont.

A történelemmel összefonódott sorsok önmagukért beszélnek.

(1979)

A bolond halála

A hatvanháznyi falucska úgy búját meg a Bakony erdő borította hepehupái közt, mintha valami elől menekülne. Akkor, azon a hűvös tavaszon volt is menekülni-, rejtőznivalója elég. Mert jó lett volna elkerülni a dübörgő „szövetséges" hernyótalpak, a recsegő szavú katonák figyelmét, szemüveges, hideg modorú vezéreik ujjai elől elrejteni valahogy a térkép falujelző feliratát. De nem sikerült.

Azon a reggelen a békés kocsikeréknyomokat lánctalpak szaggatták darabokra a falu végén, a pataknál utolsót nyögött a fahíd is, a vízbe omolva alattuk. Recsegő tölgyfa csontjain végiggázolt a többi vasszörny, lövegtornyaiban a fekete ruhás katonákkal, akiknek kabáthajtókáján halálfej vicsorgott.

Az emberek kint álltak az utcán, vasárnap volt. Szemükben ott ült már az esti beszállásolás izgalma, a parancshang szokatlansága s az észrevétlen eltűnésre ítélt aprójószág sajnálata.

Csak Laja vigyorgott bambán és szélesen, Laja, a bolond. Nagy, vastag szájából jókedvűen lestek ki az elfeketült fogak, és azt mondta boldog érdeklődéssel, hogy: Á... á... Merthogy egyebet nem tudott mondani. Á... á... - mondta, ha éhes volt, s ugyanígy köszönte meg, ha enni adtak neki; Á... á... - mondta, ha kereste a fejszét, hogy kéretlenül is felvágja bárki udvarán a felgyülemlett tuskót, és akkor is azt mondta, ha cigarettát kért, vagy ha a gyerekekkel kergetőzött, akik őt csúfolták, de akiket mégis, talán éppen ezért, nagyon szeretett. S ez a mindenki vendége, ez a „te, Laja" falu bolondja örök jóindulatú vigyorgásával, nagy gyerek tipegésével vassá cserzett mezítlábain éppolyan észre nem vett, de nélkülözhetetlen falu tartozéka volt, mint a harangláb vagy a bikaistálló. Ha rongyokká szakadt a nadrágja vagy a kabátja, valaki mindig adott neki másikat, csak cipőt, csizmát nem fogadott el soha, mert ő télen is mezítláb járt. Ha kínálták valami lábbelivel, a fejét rázta. Á... á... - mondta boldogan, de tovább rázta a fejét, és nem nyúlt érte.

Azon a reggelen is örült az újdonságnak, bámult és vigyorgott, és nem értette a tanító úr száján kicsikordult halk átkokat, ő nem értette azt a szót, hogy „megszállás", ő rámondta a tankokra is, hogy á... á..., merthogy egyebet nem tudott mondani.

A fekete ruhás katonák berendezkedtek a faluban. Az emberek kerülték őket, csak Laja kért tőlük cigarettát, táncolt is nekik a maga medvemódján, mert ha nem is falubeliek, úgy érezte a cigarettáért ezzel nekik is tartozik. S

a maga jámbor módján örült neki, ha körbeállták és röhögték. Ha azt mondták: „Laja, gyere ide...” - ment, és vigyorgott, de igazán mégsem szerette őket, mert látta, amikor egy karvalyarcú katona ok nélkül agyonlőtte a Molnárék fehér kutyáját, a Sajót, és a Molnárék Jancsija ott zokogott a kutyán...

Ugyanaz a katona egy macskát is megkínzott akkor. Felakasztotta egy körtefára az udvaron, és kiszúrta a szemét. Az arcán valami pokoli vigyorgás ült. Mikor végre elment, Laja hazavitte az alig pihegő, félvak állatot a saját vackába, a Kovácsék fészerébe, ahol lakott, megosztotta vele szakadozott pokrócát, s a karvalyarcútól többet nem fogadott el cigarettát.

Múltak a napok, s az új lakótárs nem akart gyógyulni, egész teste reszketett a hűvös hajnalokon. Hiába takarta rá, magáról is lehúzva a foszlott takarót, a szerencsétlen állatt csak vacogott. Akkor határozta el Laja, hogy - életében először - lopni fog. Egy takarót. Az idegenektől. Egy szürke, puha, meleg takarót a kazal tövéből. Á... á... - mondta halkan, és vigyorgott.

Déltájt eltűnt onnan a pokróc. Laja boldogan kocogott vele a kertek alján, néha még ugrott is egyet-egyet. És nem vette észre: a karvalyarcú katona gúnyos mosollyal lesett utána a kazal mellől, arcán ugyanaz a kifejezés ült, mint amikor a Sajó a vérébe dült a lövéstől megsüketült udvaron.

Az ütés tompán csattant. A vastag szájról vér cseppent, a kikerekedett szemekben a riadt állatok csodálkozása ült. Laját akkor ütötték meg életében először. Hangtalanul hátrált a falig, botjával hadonászott maga előtt tétova védekezésül, lihegve. A karvalyarcú szétvetett lábbal állt előtte.

- Én mondani... hova dugni pokróc!?

- Á... á...

A fekete ruhás ismét az arcába vágott, s ahogy ő botjával kapkodott rémülten és esetlenül, valahogy eltalálta a kezét. Az csodálkozva lépett hátra.

Egy pillanatig csend volt. Laja lihegett, s most már az orrából is csorgott a vér.

- Én... tégedet - s a karvalyarcú a mellére mutatott - bum-bumm! Verstehen? Érted?

Á... á... - nézett vissza Laja értetlenül, feldagadt száján vinnyogva bukott ki a hang, de már valamivel nyugodtabban, mert azt, hogy bum-bumm, valahogy játékosnak, gyerekesnek érezte. A Molnárék Jancsikája szokta ezt kiabálni, s olyankor egy bottal célozni szokott rá. Ez meg az ujjával teszi...

Laja most már leeresztette a botját is. Lám - gondolta talán -, nevet már, akkor nincs baj, nem üt többet, s a pokróc is a félvak macskáé marad...

Amikor az ásót kezébe adta a fekete ruhás, vigyorgott. Körülnézett egy

fejsze után, hátha kell. De amaz lökött egyet rajta, hogy induljon. Á... á... mondta ő szolgálatkészen. Merthogy egyebet nem tudott mondani.

Így mentek végig ketten a falun, fel a hegynek, a bolond és a fekete ruhás. Amikor már jó mélyen beértek az alig zöld erdőbe, a karvalyarcú álljt parancsolt. Áss! - mutatott a földre, és cigarettára gyújtott. Laja vidáman dobálta a jó szagú földet, s föl-fölnézett, hogy jól csinálja-e. Hogy a karvalyarcút vigyorogni látta, az ő szája is széthúzódott. Á... á... - mondta jókedvűen, merthogy egyebet nem tudott mondani.

Csak az ágak rezzentek meg a lövéstől. Ő puhán, szinte vigyázva ejtette el az ásót, és lassan kiegyenesedett. Kezével tétován a melléhez nyúlt, mintha megfogni, kivenni akarná a golyót. Aztán végignyúlt a maga ásta gödörben. Még egyszer felemelte a fejét, a karvalyarcúra nézett, és azt mondta nagyon halkan, nagyon komolyan: á... á...

Merthogy egyebet nem tudott mondani...

S a szürke, puha, meleg takaró alatt másnap reggelre elpusztult a félvak macska is.

(1964)

A bányászpartizánok

A völgyhöz simuló házban egymás után koppannak a nevek. Közöttük apró torokszorító csenddarabkák. Halk, késői rekviem az esős, őszi délelőttben.

- A harcok közt elesett: Gurin Gáspár... Vitek János... ifjú Grnyó Károly. Azóta meghalt: Kugazovics András, Gurin Gyula, Gurin Lajos, Zengő János, Motesiciki József... és mások... A harmincnégyből néhányan maradtunk már csak...

Harmincnégy bányászpartizánból, akiket újra életre sorakoztat az emlékezet. Ott mennek már, fegyverüket szorítva mind, éppúgy, mint harmincöt éve novemberben, ott mennek már a bajnai út felé. Még látják a falu fölé magasodó elfeketült aknatornyot a kaskerékkel...

A szeszélyesen egymásra gyűrődő dombok közt völgyhajlatokban lapuló házak mintha fedezéket keresnének. Kanyargó, keskeny utcák. De bármerre csavarodhatnak, mindenünnét látszik az az aknatorony. Sárisáp, amikor a háború után újraépült, már nem akart olyan lenni, mint amilyen volt.

Voltak akik legszívesebben a lövedékek szaggatta dombokat is elhordták volna, csak ne emlékeztessenek arra az irtózatos három hómapra...

- Néhányan megvagyunk még... Lovasi Mihály, aki akkor súlyosan sebesült... Varga Jakab is él, meg Zgyerka Pali, Zgyerka Pista, Zgyerka Fábián...

- Hány Zgyerka volt a csoportban?

- Velem meg a fiammal: hat.

Zgyerka János hetvenhat esztendős. Szálas, kemény arcú ember. Vontatott szavú, nyugodt beszédű. Csak a keze, a szétdolgozott inas-eres keze árulkodik az életéről: fáradt ritmusra rezzen minden rágyújtásnál. S mindig gyorsan az asztalra teszi, hogy fékezze. Aztán egyszer csak már alig-alig kell fékezni: a csendes szavak elevenítik a férfikort, amikor rezzenetlen tartotta a fegyvert... Ott hasalnak a sárisápi bányászpartizánok a bajnai út körül mind. Lesben. Fák közt, mélyedésekben.

Elcsendesül a mozgás. Zgyerka János int a másik oldalon álló Gurin Lajosnak, hogy rendben van. Egyszerre fekszenek lőállásba ők is.

Fiatal fiú mászik le a fáról sietve: „Jönnek!"

Halotti csend. Már hallani a német teherautó motorját. Egyre közelebbről.

Aztán már látni is. Gyomorszorító látvány: ezek többen vannak, mint mi. Miért nem lövünk már? Miért hallgat Zgyerka? Egészen itt vannak már. Az arcok látszanak a sisak alatt...

Most! És ropognak a fegyverek. A teherautó keresztben áll az úton, a sofőr a volánra borulva. A németek hullanak a platón, aki tud, leugrik, lehasal. És már visszafelé is süvöltenek a géppisztolysorozatok.

Füttyszó. Aztán még egy. Vissza. Ketten-hárman tüzelnek már csak, a többiek elindulnak hátrafelé. Aztán az utóvéd is. A németek még akkor is földhöz lapulva lövik az üres erdőszélt, amikor a bányászpartizánok már bent menetelnek szépen, libasorban, jó messzire a fák között...

Még messze a front. Még csak az biztos, hogy egyszer ideér. És harmincnégy partizán itt külön háborút kezd a németekkel... Nincs kapcsolatuk senkivel. Csak a faluból, a bányászfaluból jönnek a cédulák az erdei „postaládába", hogy mit mondott Moszkvából a Kossuth rádió. És ők ezt úgy veszik, hogy „utasításokat" kaptak... Micsoda elszántság, micsoda hit kell ahhoz, hogy így, elszigetelve mindentől, s alig háromtucatnyian egy még erős, megszálló hadsereggel fegyveresen forduljanak szembe? Honnan ez az erő?

Zgyerka János nem gondolkodik a válaszon.

- Az addigi igencsak egyforma életünkből...

Hogy milyen volt az ő életének első negyvenegy esztendeje? Fölnéz az elfeketült aknatoronyra.

- Hát, ugye, nekem... talán nem is volt gyermekkorom... dolgozni kellett kiskoromtól... mert tizenegy éves koromban meghalt az apám. Hatan voltunk testvérek. Négyen élünk még. Egy húgom Franciaországban halt meg, ahova később én is kikerültem. Egyik öcsém meg itt pusztult a kilences aknán... Omlasztóvájár volt, rászakadt négy-öt vagon homok harminckilencben... megfulladt alatta, mire odaértek hozzá.

Bányászsorsok. Az övé tizenhárom éves korában kezdődött, az „Auguszstán" kezd bányába járni. Egy kegyetlen világ jelképe ez: gyermek a bányában. S az is, hogy nincs még tizenöt éves, amikor a védekezés ösztöne feltámad benne:

- Tizennyolc első napján kerültem Annavölgybe, a tízes aknára... Második napra rá, 1918. január 3-án beléptem a szakszervezetbe.

Így mondja a pontos dátumot. Több mint hatvan év után is így mondja, pontosan.

- Tizenkét órás volt a munkanap. Ki kellett bírni. Engem meg bíztattak: erős vagy, ha jön a bányászkapitány, csak mondd nyugodtan, hogy elmúltál tizenöt éves... akkor egész kereset jár.

Teltek az évek. És Zgyerka János egyre erősebb lett. S nemcsak fizikailag... 1926: már a sárisápi szakszervezeti csoport elnöke. Huszonhárom évesen. A bányászszakszervezet akkoriban ezen a vidéken igen erős, veszélyesnek is tartják.

- Bevittünk huszonnyolcban egy bérkövetelést az igazgatósághoz. Engem azonnal elbocsátottak a bányából.

Másik bányába sem vették fel. Budapestre megy, bolyong, végül más munka híján a rákoskeresztúri köztemetőben köt ki: öntöző és sírásó. Egy márciusi napon hozzálép egy ismeretlen.

- Elkezdett velem beszélgetni, mintha rég ismert volna.

A bányász-sírásó még nagyobbat néz, amikor elhangzik: „Hát akkor négy nap múlva várom..." És mond egy címet, nevet, időpontot.

- Szóval 1928. március 7-én elmentem a Rákóczi út 23-ba egy idős néni lakására, amely illegális találkozóhely volt...

Íme, a másik pontos dátum. Jött az ismeretlen, nevet akkor sem mondott, ő nem csodálkozott ezen, hallott már ilyesmiről. Az idegen nem köntörfalazott:

- A párt figyelte a munkádat, Zgyerka elvtárs.

A mellében nagyot, visszhangosat dobbant a szó: elvtárs.

- Ha te is úgy gondolod, közénk állhatsz... várj! Ha elkapnak, tudjad, megvernek, bebörtönöznek, föl is akaszthatnak... ezzel együtt is vállalod-e?

- Ezzel együtt is.

Ennek is több mint fél évszázada már. És éppen ötven éve, hogy Zgyerka János Franciaországba indult, mert itthon már végképp nem kapott munkát. Jól megjegyezte a kommunista párt franciaországi magyar szekciójának címét, aztán elégette a papírt.

- Több bányában is dolgoztam, az egyik a papoké volt. A Fáklya volt az ottani magyar kommunisták lapja... én az I. és II. aknánál voltam sajtóterjesztő. Életemben annyit nem bicikliztem.

És ismét csöndes rekviem:

- Kara Jóska és Zeke László voltak a vezetőségi tagok. László később meghalt Spanyolországban... Odament a nemzetközi brigádba Zeller, Tamás Miska... aztán Gurin Pali meg a fia, ők mindketten ott is haltak meg...

Volt példa tehát, bányász harcosok példája.

- Hazajöve 1932. január 3-án vettem fel ismét az itthoni kapcsolataimat... De alig kezdtünk el dolgozni, már májusban lebuktam. Fürst Sándorral, Sallai Imrével, Karikás Frigyessel, Kilián Györggyel, Tamás Aladárral... Tudja, ez volt az a nagy lebukás...

Tizenhárom napig verték. Egyszer a hírhedt Böszörményi úti csendőrlaktanyába is átvitték, a hírhedt belügyi nyomozó osztályra.

- Ott „letalpaltak" megint kétszer... már nem tudtam járni...

Rám néz a szálfa öregember a sárisápi házban.

- Kezdtek felkészíteni... partizánnak.

A csendőr ezredes, Komárom és Fejér megye parancsnoka gúnyosan csóválta a fejét.

- Korán született maga. Lehet, hogy szász-százötven év múlva az lesz, amit maguk, kommunisták hirdetnek...

- Nem úgy áll az, ezredes úr!

- Hát?!

- Csak most van a világon harmincöt millió munkanélküli... válsághelyzet van... innét már csak egy lépés a forradalmi helyzet...

Az ezredes felordított:

- Szóval maga mindent tud! Az egész világról tud mindent! Csak arról semmit, amit mi kérdezünk!?

A „végeredmény": folytatódott a „partizániskola". A Markóban, a Pestvidéki, majd a gyűjtőfogházban, aztán a szegedi Csillag-börtönben két évig.

Mellékbüntetés: tíz év „házi internálás", rendőri felügyelet és politikai jogvesztés örökre.

- Hát jártunk aztán jelentkezni. Innen, Sárisápról Knyazovics Andris, Zengő, jómagam meg a Nánási...

Egytől egyig későbbi bányászpartizánok.

Persze sehova se vették fel őket. Zgyerka kőműveskedett 1937-ig. Akkor mégiscsak felvették a bányába, közeledett a háború, kellett a szén.

- Annak örültünk: hiába, ott az igazi közösség, szervezettség, kapcsolatok...

Megvolt ismét a pártkapcsolat, a szakszervezeti szervezkedés is folyt a bányában. És bár 1942-ben megszigorították a házi internálásukat, tették a dolgukat. Pedig ez nem volt veszélytelen: a párt a széntermelés szabotálására adott utasítást.

- Megszerveztük azt szépen. A vezetés nyomozhatott, csak annyit látott, hogy az egyik nap hét vagonnal, a másik nap tízzel kevesebb jött ki... Mert ugye, van egy mező, abban van hat csapat... Megvolt pontosan... egyik nap ez a kettő, másnap az a három nem adja ki... lavíroztunk. Kő volt... homok volt... mondtunk mindent, de sose egyszerre.

Március 19-én, 1944-ben, amikor a németek megszállták az országot, azonnal letartóztatják Zengővel és Nánásival együtt. Dorogra, majd Budapestre viszik őket, a hírhedt Mosonyi toloncházba. Napokig nem kapnak enni, egy üres pincében állnak, se szék, se fekhely. Bombatámadások. „Legalább ide vágna egy" - mondja elkeseredetten. Mert akkor már tudják, mi folyik a „falnál":

- Volt ott öt-hat teherautó, azt búgatták, és lődözték agyon az embereket... Éjjel meg vitték a Dunába... Mikor minket, hét bányászt kihoztak, mondtam is Németh Péternek: nem fogunk mi most úgy járni, mint az aradi vértanuk?

De a gyilkosok kiszámíthatatlanok. Kapnak egy „örökre kitiltást" Pestről, s valahogy hazavergődnek...

- Hanem aztán én már többet otthon nem aludtam. Még jártam sihtára egy darabig, de szeptember 14-én meghallottam: le fognak tartóztatni megint. Akkor mentem az erdőbe. Oda jött a fiam is, aki munkaszolgálatos volt a börgöndi reptéren, onnét szökött. Őt a csendőrök keresték, engem a németek is... volt szegény asszonynak elege...

S lassan egyre több bányászt fogadott be az erdő. Aki szabotőrgyanús lett, azonnal „eltűnt". Október végén már húszan-huszonöten voltak. Egy tisztáson, majd a falun kívüli malomban tanakodtak: mit kellene tenni?

És egy este az elkínzottak, az egyforma életűek, az egyformán gondolkodók eldöntötték: Nincs más megoldás, fegyvert kell szerezni!

Senki nem akart tétlenül várakozni. Senki nem akart védtelenül bujkálni többé. Csinálni akartak valamit - addig is. Addig is, amíg megérkezik a front. Már tudták: valamikor ideér. Csak azt nem sejtették, hogy aztán kerül majd három hónapos harcba a szabadulás...

Addig is... Eldöntötték, hogy a moszkvai Kossuth rádiót „felső kapcsolatnak" tekintik.

Zgyerka János szeme ismét a falu fölé magasodó kaskerékbe akad.

- Meg aztán... nem volt ám olyan nehéz helyzetünk. Itt Sárisápon akkor már ötszázhúsz szervezett bányász volt... Java részét megpróbálta már az évek óta csöndesen folyó szabotálás... Tudtunk hát kihez fordulni... és azt is mindig tudtuk, hogy kihez nem szabad. Élelemmel elláttak bennünket, lerakták az erdőben azokon a helyeken, ahova megbeszéltük... Néha még zsír- meg margarinjegyet is szereztek. Később a megbízható házakhoz bejöttünk éjszaka: meleg ételt kaptunk. És táboroztunk eldugott présházakban, erdőn, malomban, istállókban...

Messzi, múltidéző tekintettel néz valahova a dombtetőre.

- Egyszóval nem harmincnégyen voltunk mi... Azaz csak az erdőben meg a lesállásokban voltunk harmincnégyen.

Sárisáp bányásznépe tehát akart harcolni. Addig is...

Hanem fegyvert szerezni nem volt könnyű. Először a faluban állomásozó század tanító-zászlósát környékezték meg. Nem merte vállalni, igaz, ellenük sem kívánt tenni semmit. Akkor a fél faluval együtt a katonákra „álltak rá"; megszervezték a civilruha-ellátását azoknak, akik szökni akartak. Cserébe „csak" a fegyverüket meg a lőszert kérték. Lassan már majdnem mindenkinek volt puskája az erdeiek közül. Zgyerkáék azonban nem voltak elégedettek: kevesellték a tüzerőt, se egy géppisztoly, se egy kézigránát... Akkor azonban melléjük szegődött a „szerencse".

- Német század jött teherautóval a faluba. Teherautókon fegyvereket, lőszert, gránátokat szállítottak...

Zimankós idő volt. Jól jött. Azonnal készen állt a terv.

- Lementek páran a faluba, megszervezték, hogy az asszonyok, lányok készítsenek teát, forralt bort... csalogassák be a germán sógorokat a házakba... az utolsó emberig! Akkor aztán szabad a vásár a teherautókon.

Így történt. A teherautók rakományát alaposan „megtizedelték"; még a gyerekek is hordták a lőszerládákat.

Vagyis megint Sárisáp mozdult. Addig is...

Később a bajnai úton a német teherautókra már német géppisztolyokkal tüzeltek. A Fehérvárra tartó motorkerékpáros futárposta elé már német nyeles kézigránátot lehetett vágni...

Volt hát egyszer csak egy jól fegyverzett partizáncsoport. Híre ment, gondoskodtak erről az akcióikkal is.

A szovjet előőrs emberei már meg sem lepődtek nagyon, amikor 1944 karácsonya előtti napon kióvakodtak egy csöndes erdőszélen az útra, s egy telefonpózna tetején egy civil ruhás, géppisztolyos embert pillantottak meg, amint buzgón tépi a telefondrótokat. Aláseregleltek.

- Mit te csinálni?

Amaz majd leesett az oszlopról, mert hirtelen ki akarta tárni a karját. És egyszerre nevetni kezdett.

- Telefon kaput! Nehogy fasiszták... nehogy megmondják, merre vagytok... érted... érted testvér?

- Harasó - bólintott az orosz. - Te partizán?

Az ember ott az oszlop tetején megint nevetni kezdett, de lentről úgy tűnt, megcsillan az arcán valami.

- Da! - csuklott el a hangja. - Da! Partizán! Da! Mit gondoltál, karácsonyfadísz vagyok, vagy éppen kisjézus?

És nevetve lecsúszott az oszlopról, majdnem a katonák nyakába. Akkor komolyodott el. Hosszan nézte mindegyiküket. Aztán az elöl álló keze után nyúlt:

- Gyertek! Erre!

És nem engedte el a kezét a táborig. Amaz sem akarta kiszabadítani. Ment, csak ment a két géppisztolyos, egyformán borostás férfi szótlanul, komolyan, kézenfogva, mint két komor kisgyerek.

Zgyerka János messziről meglátta őket.

- A falu végén találkoztunk. Akkor már többen is voltak. Tudtak rólunk. Nemsokára a parancsnokság vett kezelésbe bennünket... a szó legszorosabb értelmében: átadtak az orvosoknak. Mert egy lelőtt német őrbundájától, amit mindenki viselt, ha őrségben volt, valamennyien megtetvesedtünk. No, hamar kikupáltak bennünket, aztán szovjet fegyvereket kaptunk a régiek helyett. Dobtáras géppisztolyokat... tojásgránátokat... sok lőszert. És szétosztottak bennünket a századokhoz; azért mert mi jól ismertük a környéket...

Erre az ismeretre nagyobb szükség lett aztán, mint gondolták. Mert karácsonykor ugyan fölszabadult Sárisáp, de január elsején megindult a Budapest „felmentését" célzó német ellentámadás, s azt itt állították meg. Március 23-ig megállt itt a front...

- A falu ketté volt vágva kilencven napig. Állandóan utcai harcok voltak, és állandóan aknáztak. A front után hét kocsi aknát szedtünk össze... Nem maradt tíz lakható ház. A németek minden éjszaka felgyújtottak egyet... hogy világosságuk legyen. És a felső soron kilyukasztották a házakat, azon jártak át... Az állatok éhen pusztultak, mert aki etetni ment volna, arra lőttek... Emlékszem: két ló maradt egész Sárisápon. Aki tudott, az elmenekült: Dágra, Unyba, Piliscsabára, ahova lehetett. Meg lent a bányában is megrekedt a környékről vagy kétezer-háromezer ember...

A sárisápi tízes akna és Dorog közt volt egy tizenkét kilométeres vágat, ott szorongtak: öregek, asszonyok, gyerekek. Amikor Dorognál befalazták a végét a németek, fogyni kezdett a levegő...

- Ki kell hozni őket...

- De a tízesnél is német őrség áll, sőt a tárót is betrikettőzték; akkor robbantják föl, amikor akarják.

- Akkor is meg kell próbálni! A levegőjük fogy, a talajvízpocsolyákból isznak, járványveszély is van.

Zgyerka Fábián és Skrek Pál azt mondta:

- Vállaljuk! Ha itt lejutunk, a tizenkettes aknánál kihozzuk őket. Mi ismerjük a bányát...

Viktor alezredes (másik nevét elfelejtették már, csak annyit tudnak, hogy a 65. tankhadosztály egyik ezredparancsnoka volt) annyit mondott:

- Rendben van. Négy harcosom veletek megy.

Civilbe öltöztek a szovjet katonák is. A tízes aknánál a két német őrtől tüzet kértek: leeresztették a géppisztolyt. Az egyiket Zgyerka ütötte le pisztolyaggyal, a másikat az egyik hallgatag orosz szúrta le rohamkéssel. S vonszolták gyorsan befelé őket, miközben Skrek Pál az ollójával a robbantóvezetékeket nyiszálta szét több helyen. Már elhagyták a tárót, a vágatban gyalogoltak, amikor az egyik német magához tért és felordított. Ezért-e, vagy mert hiányukat észrevették, mégiscsak robbantottak, valahogy sikerült nekik. Mikor visszatértek, Zgyerka Fábián csak ennyit mondott:

- Hát mégis ránk robbantották a tárót. Úgy röpködtünk odalent a vágatban a légnyomástól, mint a papír...

Mert visszatértek. Csak közben az egyre fogyó levegőben egy oldalvágaton kihozták a bent rekedt háromezer embert. Ám ez csak egy feladat volt a sok közül.

- A Malom utcában - emlékezik Zgyerka János - három német géppuskafészek volt. Azokat nekünk kellett kifüstölnünk.

Elhallgat. Talán arra gondol, hogy fent, ahol most a futballpálya van, ott is

volt egy géppuskafészek. Vagy arra: hányan maradtak mostanára. De most nem említi az elesetteket.

- Március végén aztán megindult a front... Engem rögtön Pestre rendeltek. Gurin Gyula Bécsig ment a szovjetekkel, ott érte május kilencedike... Minket meg bevetettek a legelső szabad szakszervezeti kongresszus szervezésénél. Az első a bányászoké volt, május 12-13-án. Ott választottak főtitkárrá...

Öt évig látta el ezt a tisztséget. Akkor Salgótarjánban rövid ideig vezérigazgató, majd az Ércbányászati Nemzeti Vállalat igazgatója lett. Innen ment nyugdíjba 1958-ban.

- Csak közben még egyszer meg kellett fogni a géppisztolyt...

Külön történet lehetne, hogyan lett az igazgatóból egy pillanat alatt ismét bányászpartizán, amikor úgy látta, hogy megint arra van szükség, hogy éppen ő fogja meg a fegyvert. Igen, egy pillanat alatt: 1956. október 24-én reggel már ott volt néhányadmagával a Partizánszövetségben, s egész délelőtt telefonáltak: riasztották a régieket. Lehetett: emlékezete szerint 184-en jöttek össze.

És megint fegyvert kellett szerezni.

Kalandos úton érkezett a teherautónyi géppisztoly: Zgyerka Fábián oroszul tudó tizenöt éves kislányát ültették a szovjet tankba, amely „odakísérte" a szállítmányt.

A vihar múltán egyszerre háromfelé szakítják az események: a munkásőrség országos parancsnokságának szervezési osztályán dolgozik kezdettől, de ő a dorogi szénmedence kormánybiztosa (ilyen minőségben hol a karhatalmat, hol a termelést szervezi), s közben változatlanul igazgató is. Nem emlékszik, aludt-e azokban az időkben egyáltalán.

S akkor, 1957-ben megválasztották a bányászszakszervezet elnökének. Ma is az.

Az eső elállt. Megcsillan a napfény a falu fölötti kaskerék egyik küllője mellett... Hallgatunk. Zgyerka János tekintete valahol a domboldalban vész el: talán az egykori ösvényt keresi, a partizánok útját... S egyszerre mintha csakugyan ott menetelnének Sárisáp fölött, az erdő felé. Harmincnégy bányászpartizán, libasorban, egymás nyomába lépve könnyedén, mert egyformák a lépteik. Elérik az erdőt, és eltűnnek lassan, egyenként...

Együtt mélyre taposott nyomaik azonban most már mindig megmaradnak ott a domboldalon.

(1982)

A partizánkomisszár

A sorozat előtte vágódott az avarba. Fakérget, száraz leveleket szaggatott porrá, belevágta az arcába, annyira közel volt. S mindjárt egy második, harmadik. Ennyi golyó - gondolta hirtelen, míg ő is tüzelt a géppisztolyából, s oldalthengeredett egy másik fa mellé a sötétben - ennyi golyó... Hol van ehhez a Hain Péter detektívfőnök öt lövése, amit utánaeresztett a palotai Bánk utca sarkáról, mikor elszökött, árokba lökve a hírhedt fogdmeget... Mennyi minden eszébe jut az embernek ebben a halálos, torkolattüzek szaggatta éjszakában... Mennyien vagyunk még? És mennyien még a németek? Sorozat... arrébb! Hűlt helyébe vágódik a válasz vagy tizenöt szisszenő golyóval...

Aztán reggel az erdőben. A csend, amely a hajnali derengéssel bújt elő. Halottak csendje. Sok halotté. Sok elcsendesült ellenségé.

De tizenhét halott partizán csendje is.

Már együvé gyűltek a megmaradtak. Ő most csak azt tudta számba venni: ki él. Megvan Nógrádi Sándor is, Lapsov meg Tömpe András, Tánya Szanszonenko és Kardos Éva, a rádiósok, Jose Sandoval, a spanyol elvtárs... és jönnek még lentről a fiúk, talán...

Most már tudja Kurimszky Sándor (aki Molnár János néven előbb politikai biztosa, majd gh-főnöke volt a Nógrádi-partizánegységnek), hogy tizenhétre hiába vártak. Akkor még volt remény: talán Debrecennek indult egykettő, ott már a mi kormányunk van... A front is közeledik... talán arra...

Aztán 1944 vége előtt három nappal, a németek által megszállt Magyarországon vívott első partizáncsata után Kurimszky-Molnárnak jut ideje végignézni önmagán, és felfedezni a golyó ütötte lyukat a köpeny oldalán. A zsebbe nyúl. S fejcsóválva hosszan néz valami apró tárgyat a markában...

Levesz most, csaknem három és fél évtized múltán az Érmelléki utcai napsütötte békés lakásban a polcról egy fekete, kerek valamit, s vigyázva a tenyerembe teszi.

- Ez az.

Iránytű. Cirill betűs feliratokkal. S acéltokján egy horpadással, vastag üvegén félhold alakú töréssel.

- Fáradt golyó lehetett... Ebbe akadt. De azért jó még.

Hát jó még az iránytű. A golyóverte tokban is hirtelen pördüléssel keresi-találja az irányt, bármerre fordítják. S rezzenetlen megmutatja: arra. Ha megnyomja az ember az oldalán az apró gombot, véglegessé szilárdul az

az „arra". Nézem a repedt üvegen át. És nem merem megmondani, hogy számomra hirtelen Kurimszky Sándor egész megismert életének jelképévé növekszik egy pillanatra ez a még mindig jó iránytű.

Egy rezzenetlenül egyirányú élet szimbólumává.

Édesapja állította be először az „irányt" kilencedik gyerekének, Sándornak (s később a tizediknek is). A malomszerelő és épületasztalos édesapja szervezett munkás. Szocdem párttag s a szakszervezet - akkor famunkásszövetség - alapító tagja. Mellette tatai munkáslány felesége is hamarosan angyalföldivé lesz. A gyerekek aztán Újpesten, Rákospalotán nőnek, oda kellett költözniük. Nyaranta kemény munkával ismerkedtek kiskoruktól, s hamar dönteniük kellett, milyen kenyérkeresetet válasszanak.

- Mindig emlékszem arra, amikor tizenketten ültünk az asztal körül, és a közepén egy kenyér volt. Öcsémmel elhatároztuk, hogy ő hentes lesz, én meg pék, így mindig jut majd kenyér meg hús a családnak. Be is álltunk próbaidőre, alig látszottunk ki a földből. Öcsém kibírta, és csakugyan hentes lett. Nekem azt mondta az orvos, ha nem választok valamilyen ülőfoglalkozást, öt évet se ad. Ha tudtuk volna akkor, hogy mennyire nem „ülőfoglalkozású" lesz az életem...

Cipészinasnak áll. Bejáratos már a palotai meg az újpesti munkásotthonba, hamarosan az ifjúmunkás-szervezet tagja, a „szakifiké". Amint segéd lesz, 1925-ben, tizennyolc esztendősen belép a szakszervezetbe és a szociáldemokrata pártba is. A mozgékony szakszervezeti ifire felfigyel Fazekas Ferenc (a később mártírhalált halt vasmunkás), és egyszer csak megbízásokat kezd kapni: üzenetek, röpcédulák átadása, majd terjesztése, éjszakai „meszelések", „falazások"... 1927-ben rendszeressé válik ez a munka, s ő úgy érzi, befogadták a kommunisták.

1930. január. Tüntetés együtt a rákospalotai munkanélküliekkel. A Tisza Kálmán téren rendőrök esnek rájuk kardlappal. Sokáig nem tudja, nyomorék marad-e a bal karja végleg. Megjárja a Mosonyi utcai toloncházat is, a 100% szavalókör letartóztatott tagjaként.

Az az „iránytű" akkor már végleg irányba állt.

Csodálkozik hát, amikor egy éjszaka a Ganz-hajógyár mellett találkozót szerveznek számára Blatt Dezsővel, aki ezzel fogadja:

- Úgy döntöttünk, hogy felveszük a pártba...

- De hát én már évek óta...

- Tudjuk. Éppen ezért. Most már teljes joggal velünk leszel, de az illegális munka minden kötelmével, fegyelmével, veszedelmével... hiszen érted te ezt.

Nemsokára a nagyon lebukásveszélyes sajtóelosztói feladatot látja el, az újpesti kerületben, majd a statárium kihirdetése után Pista fedőnevű felső kapcsolata (Gara Károly) arra kéri, vállalja el az egész budapesti sajtóelosztást... Az ő fedőneve: Laci.

Részlet egy fennmaradt titkos levélből, amelyet sokadmagával a Párttörténeti Intézetben őriznek:

„Laciékat pedig átadom Pörölynek..." Aláírás: Kövér. Ez Nemes Dezső fedőneve volt.

Epizódokat elevenít az emlékezet azokból az időkből.

- Új szemináriumvezetőt kaptunk, sovány, fiatal, bajuszos elvtárs jött, a nevét nem tudtuk, nem is tudhattuk a konspirációs szabályok szerint. Kiderült, hogy nagyon jó előadó...

Azon az estén is az illegális találkozóhelyen jöttek össze, Dinda Béla lakásán, az Imre utca 56/A-ban. Jött az előadó is, pontosan, ahogy szokott. S a szeminárium vége felé egyszer csak elővett a zsebéből egy papírlapot, s kissé zavartan azt mondta:

- Felolvasnék most egy verset az elvtársaknak...

Várakozó tekintetek. És elkezdte:

„Megvallattak, hogy vérzett a húsunk,
Elvtársunk, ki még sétálsz, mint a fény,
gondolj reánk, kik fel-le futkosunk
és messze nézünk cellánk szögletén."

A lélegzetüket visszafojtották, ahogy egyre magasabbra szárnyalt a szó. Aztán elhangzott negyedszer is, a negyedik szakasz végén. „Testvér, segítsd a lebukottakat."

Sokáig csöndben ültek. Akkor az előadó megkérdezte:

- Tetszett-e?

- Nagyon.

- Jó vers.

- Igaz vers, akárki írta...

Az előadó halkan, szerényen mondta:

- Magam írtam. És most olvastam fel először. Mert a véleményükkel segíthetnének...

Kurimszky Sándor előtt hetvenkét éves korában is elevenen él az a hang. És azt a csöndet sem felejtette el.

- Akkor tudtuk meg, hogy ő József Attila. És ez nem volt az ő számára veszélytelen, mert ha valakit elkapnak közülünk, és netán... Később a szabadba szorultunk a szemináriumokkal, mert veszélyesek lettek az illegális lakások is. Fót határában, a vasúti töltésnél jó néhány előadást tartott Attila...

Fölnéz: mondja-e, fontos-e? Aztán:

- Emlékszem, egyszer összeadtunk Attilának egy fél kiló kenyérre meg egy fél dinnyére valót... Mert ha lehet, ő még nálunk is szegényebb volt akkoriban.

Újabb megbízatás: nyomdát kell létesíteni. Pestújhely, Bánk utca 23. A nyomda kisebb szünetekkel két évig dolgozik Kurimszky „cipészműhelyében." Az összekötő, a munkatárs Klári volt. Valaki akaratlanul nyomára vezeti a hírhedt Hain Péter detektívfőnököt és csoportját. De a „cipész" résen van, az öcskös elviszi a gépeket, papírokat, elrejti egy pékségben, a liszteszsákok mögé... Hanem a fejpárnának használt röpiratok véletlenül a „műhelyben" maradtak.

Hideg délelőtt, 1933. január 16-án. Hain személyesen jön embereivel. Körülveszik a házat.

- Az volt a szerencsém, hogy alkonyatig vertek - mosolyodik el az ősz férfi. - A berendezést meg a társamat keresték rajtam...

- Hogyhogy... szerencse?

- Különben sose tudtam volna elszökni tőlük... fényes nappal.

Hain Péter személyesen fogja karon „nagy fogását", tőle még senki meg nem szökött, ez meg amúgy is alig áll a lábán, attól, amit kapott... A sarokra érnek. És „feltámad" a fogoly: árokba löki a „nagy detektívfőnököt", és rohanni kezd.

Emberek sereglenek a kapuk elé, munkanélküliek tódulnak ki a sztrájktanya-kocsmákból. Mozdulatlanok. Hainék próbálkoznak: „Fogják meg! Gyilkos! Megölt egy öregasszonyt! De a menekülő felüvölt: Nem! Kommunista vagyok!"

És neki hisz a proletárnegyed népe. Hain ötször lő utána, de talán az emberek csöndes együttérzése óvja, nem talál. Kalapja, sálja, télikabátja sincs már. Kétszer lesz rosszul, belezuhan a patakba a jég alá, romházban, kazalban búvik, aztán Bárd Andrásék, Hoffmannék, Domokosék adják kézről kézre. Bécsbe mentik, ahol Szőnyi Tibortól pénzt és útlevelet kap. És - visszajön. Az Estből tudja már, hogy két testvére ül, s őt körözik, benne van a Fekete Könyvben, s neve mellett a K betű. (Megmutatja ezt a könyvet: a nyugalmazott rendőr vezérőrnagynak megvan az is, az iránytű mellett a polcon.) Aztán visszatér még a szökésre, látom, nem akarja, hogy valamiféle legendává legyen az, ami nekünk csakugyan legenda már.

- Ösztönös volt inkább a mozdulat... Az a lökés... Bátorság? Félelem? Ez is, az is. Rokon dolgok ezek, mert emberi tulajdonságok. Az értelmes ember fél is ilyen helyzetben, aki azt mondja, hogy ezt az érzést nem ismeri, az vagy bolond, vagy henceg. Csapajev is hős volt, de ő sem akart golyót

a mellébe, míg száguldott rohamra a tacsankán... De újból rohamra indult, ha kellett, mert a félelem meg a gyávaság az két dolog.

Ő is visszajött, saját néven, nem volt más papírja. Sátorozott egy eldugott zugban Gödön, aztán találkozott Nemes Dezsővel. „Laci az a pártutasítás, hogy újabb nyomda kell."

Újabb nyomdát létesít a Farkastorki úton, majd a Jablonkai úton, 1935-ig. Akkor...

„Laci kér döntést, le lesz-e váltva..., a munkát olyan régen végzi, hogy konspirációs szabályba ütközik." „Kövér javasolja Laci Rózsáék működése utáni leváltását és ideiglenesen a Szovjetunióba küldését."

S aztán folytatódik a Párttörténeti Intézetben őrzött egykori konspirációs levelezés:

1935. V. 17. „Laci még nem tudott elutazni."

1935. V. 25. „Laci elutazott."

Bécs... Rote Hilfe (Vörös Segély) Csehszlovákia... Lengyelország... szovjet határ. Utána útitársai - spanyol bányászok - megmondják hogy a Komintern kongresszusának küldöttei, ő mosolyog, bólogat, nem szól Moszkváig, csak annyit: ő Molnár János és magyar.

Kun Béla a Komintern VII. kongresszusának ezer tennivalója között is azonnal fogadja, s amint belép, átöleli:

- Laci, nagyon sok szépet és jót hallottam magáról. Most majd megkapja az új feladatait...

Áll a Manézs téren. Este van. A Kreml tornyain vörösen égnek a csillagok. Úgy érzi, megérkezett, s nem tudja még, hogy az „iránytű" a még nehezebb próbatételek felé mutat már...

Moszkvát járta Kurimszky Sándor az első napokban. Fáradhatatlan volt, mindent látni akart. Többnyire egyedül volt, mert a „beszédtilalom" alól nem oldották fel, nem volt szabad önmagáról és a magyarországi dolgokról senkit sem informálnia. Akkor még nem egészen értette, miért ez a szigorúság itt, a nemzetközi mozgalom fellegvárában. Kun Béla sem mondott erről semmit az első találkozáskor.

- Laci - szólította még mindig a fedőnevén -, maga egy kicsit rossz bőrben van, ez nem csoda. Először is egy hónapra pihenni megy egy szanatóriumba. És Molnár János marad. Érti... A többit majd azután megbeszéljük.

A következő találkozó Kun Béla lakásán történik.

- Nem küldjük pártiskolára, Laci...

- De hát arról volt szó.

- Tudom. De, azt hiszem, maga eleget tanult már otthon, a gyakorlatban. Egyike lesz azoknak, akik majd illegálisan hazatérnek, nagyon fontos megbízatásokkal. Vállalja-e?

És Kurimszky Sándor, aki néhány hete érkezett a biztonságot jelentő szovjet fővárosba, aki néha rossz éjszakákon még Hain Péter rúgásairól meg a háta mögött csattogó öt lövésről álmodott, gondolkodás nélkül azt válaszolta:

- Vállalom.

- Akkor most, Molnár János elvtárs, egy kicsit „eltűnik" Moszkvában is...

Ez a mondat különösen hangzik. Meg nem állom, hogy ebben a mostani verőfényes délelőttben meg ne kérdezzem:

- Hogyan? Hát Moszkvában is konspiráltak?

Az ősz férfi bólogat.

- Nekem is furcsa volt akkor hirtelen. De aztán megértettem. Akiket újabb hazai feladatok vártak, azoknak jobb volt ha még ott minél kevesebben tudják: kik is valójában. Kun Béla ezt akkor elmagyarázta nekem azzal, hogy a szekcióban ne nagyon mutatkozzam, csak a számomra kijelölt néhány magyarral érintkezzem, és maradjak csak Molnár János.

Hat évig várta hát Kurimszky Sándor, hogy visszaküldik Magyarországra. Ejtőernyős-kiképzést kapott, s alaposan megtanították bánni mindenfajta fegyverrel. És várt. Hallotta, hogy egyesek elindultak, eltűntek, lebuktak. S mivel nem tudott arról, hogy éppen e veszélyessé vált helyzet miatt egyelőre lemondtak a jelöltek visszajuttatásáról, csak várt.

Megszűnt számára a pezsdítő moszkvai, nemzetközi mozgalmi élet, „lemerült" a nagyváros hétköznapjaiba. Egy cipőgyár kísérleti osztályán dolgozott. Munkahelyén javasolták, hogy kapja meg a szovjet állampolgárságot.

Szinte álomnak tűnt már, amikor együtt lakott Schönherz Zoltánnal (akinek Dittmann Ottó volt a fedőneve a Komintern VII. kongresszusán), s az is, hogy a Gasztyinyica Lukszban közös konyhán főzött Joszip Broz Titóval. (Ki tudhatta volna akkor, hogy egykor majd Magyarország nagykövete-ként áll a jugoszláv államfő elé Kurimszky Sándor, s azért, hogy „normalizálja" a magyar–jugoszláv állami és pártkapcsolatokat egy zavaros történelmi időszak végén.)

Hat évig várt, és majdnem tíz év telt el, amikor újra átléphette a magyar határt, akkor már fegyveresen és partizánkomisszárként.

S azzal az akkor még ép üvegű fekete acéltokos iránytűvel a zsebében.

- Az ember olykor rágondol az életére, és mérlegel: mi volt a nehezebb?

Megmondhatom, mert sokszor és sok mindent összehasonlítottam: a türelmes várakozás a keservesebb. A cselekvés mindig felszabadít.

Kurimszky-Molnár 1941-ig várt. Júniusban - a Szovjetunió megtámadásakor - azonnal jelentkezik a frontra. És már július 8-án a fronton van: Smolenszknél éri az első nagy támadás.

Gyalogos szovjet vöröskatona, az első moszkvai önkéntes népfelkelő ezred tagja. Egy szál puska van a kezében.

Még vissza kell vonulni. Még „lenyomják" az arcokat a földbe a fekete keresztes repülőgépek sorozatai. És miközben a homok csikorog a foga között Kurimszky-Molnárnak is, amikor fölemeli a fejét, egyre gyarapszik a hite, táplálja a körülötte fekvők meggyőződése: Berlinig megyünk.

Ő csak Budapestig akar menni, Újpestig, Rákospalotáig. Megvertnek egy percig sem érezte magát, sőt: egyre inkább hitt abban, hogy most már csak így jut vissza Magyarországra, ahol neki még dolga van...

Több mint három esztendeig kell még harcolnia azért, hogy valóra váljon az a hit. Váratlanul előbb jut el a még fel nem szabadított hazába.

Megint egy döntést sürgető kérdéssel kezdődik: „Vállalja-e?"

Vállalja-e az ellenséges területen (a csaknem évtizede nem látott drága haza földjén) a partizánbevetést? Hogy minden perce életveszélyt jelent, hiszen ha elfogják, azonnal agyonlövik... Vállalja-e? És ő megint azonnal válaszol: „Vállalom."

Itt nincsenek nagy szavak. Ez a cselekvés ideje. Amely felszabadít.

Rádiótáviratok a Nógrádi-partizáncsoport és a 4. ukrán front haditanácsa mellett működő partizánmozgalom törzse közt:

„Sztrocskának és Rákosinak. Szerencsésen földet értünk Voljanszkij dandárjánál. 1944. október 9. Nógrádi."

„Rákosinak. Tömpe és Molnár (Kurimszky) szerencsésen megérkeztek. Bevettük magunkat az erdőbe. 1944. október 25. Nógrádi."

- Először úgy volt, hogy Budapest környékén dobnak le bennünket... Nem lehetett: a németek akkoriban még erős légvédelemmel rendelkeztek. Így, mivel a szlovák nemzeti felkelés bázist teremtett a Felvidéken, Besztercebánya mellett a partizán-repülőtéren landoltunk.

Itt kezdődött. Először „csoport" volt, 30-35 emberrel, azután lett egység: 118-an voltak már. A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának partizánalakulata - így nevezték őket.

- Egyetlen feladatunk volt: mielőtt a Vörös Hadsereg Magyarországra ér, mi már ott legyünk, és harcoljunk.

December 7-én lépték át a magyar határt. Ipolytarnóc alatt. Emlékmű van most már azon a helyen.

- Iszonyú út volt, embert és felszerelést egyaránt tönkretett. Már adni sem tudtunk, kikészült a rádiónk. Jose Sandoval, a rádiósfőnök (1964-ben Francóék több évre ítélték Spanyolországban, ma a Spanyol Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja) hiába kísérletezett. Kiépítettünk hát egy bázist az önálló tevékenységre Abroncsos-pusztán. A törzs Palicsek György tanyájában lakott.

Azt mondja Kurimszky Sándor a mostani, verőfényes délelőttön, hogy aztán volt egy karácsony, amelyet aligha felejt el az ember.

- Az „öreg" mindig piszkálta a rádióvevőt, az szóljon legalább.

Karácsony este volt, és nagyot kiáltott akkor az „öreg", Nógrádi Sándor:

- Emberek! Most fogtam Debrecent! Megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány...

Valaki akkor azt mondta halkan, ünnepélyesen:

- Van kormányunk...

Nógrádi is csendes szóra váltott:

- Esküdjünk hát föl rá!

S előre mondta a rögtönzött, a partizáneskü szövegét. Vele mondták a többiek: „... a magyar nép kormányát életem árán is szolgálom."

És három nap múlva tizenhetük halála pecsételte meg ezt az ígéretet.

- Hajnali fél három lehetett, amikor a tanyában felkeltette a törzs tagjait az őr: „Német szó a hegyoldalban!" Csak a fegyverek után kellett nyúlni, hetek óta teljes öltözetben aludtunk...

Már régebben megállapodtak a teendőkben ilyen esetre: kihúzódnak a sötétben az erdőbe, aztán felderítik, mennyien vannak a németek. Szó nem hangzott el. Nógrádi keze már a kilincsen volt...

- Várj? Már az udvaron beszélnek!

A gazda, Palicsek György kiment, megpróbálta „elterelni" őket. De hallatszott, hogy egyre többen érkeznek. Jevgenyij Lapsov akkor azt mondta:

- Kivágjuk az ajtót... Azonnal lőni... hosszú sorozatok... mindenre, ami mozog... aztán föl az erdőbe!

- Gyuri bácsira vigyázni...

- Molnár fedezze a rádióslányokat...

Az ajtóhoz álltak.

- Most!

És tizenhét géppisztoly okádta a tüzet. A nácik azt se tudák hirtelen, honnét szakad rájuk a golyózápor.

Kurimszky-Molnár utóvédként hasalt már a erdőszélen. Ez már csata, gondolta. Mennyien lehetnek? Lőtt, majd oldalthengeredett. És mi... mi mennyien lehetünk? Helyére sorozat csapódott az avarba.

Putnok. 1945. január 2.

„Nógrádi Sándor összefoglaló jelentése a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának partizánegysége tevékenységéről."

Az első jelentés. Hat gépelt oldal. Magyarországon még súlyos harcok folynak. Tíz év után először írják le Kurimszky Sándor igazi nevét hivatalosan. Igaz, még csak zárójelben: „...Molnár Jánost (Kurimszky elvtársat) neveztem ki politikai biztosnak Lapsov elvtárs mellé..."

Majd a december végi összecsapásról: „...Ebben a harcban, ahogy eddig meg lehetett állapítani, egységem emberei közül a következők tüntették ki magukat bátor magatartásukkal: Lapsov Jenő (!), Tömpe András, Molnár I. János (Kurimszky Sándor), Bandur Gyula, Jose Sandoval, Szamszonenko Tánya, Rákosi (Kardos) Éva, Kerényi Dezső..."

Kurimszky Sándornak a rend megszervezésében jutott a nagy szerep a felszabadult Magyarországon. A rendőrség vezető beosztásában tevékenykedik, a jogi egyetemre jár, míg „félre nem teszik": akkor Albániában lesz követ. De később (1956 októberéig) Jugoszláviában, ahol ő adja át Tito marsallnak a párt- és államvezetés levelét, a kapcsolatok rendezésének első lépéseként.

És 1956. november elején utoljára hangzik el a döntést váró kérdés: „Vállalja-e?"

Münnich Ferenc telefonja után gyalog megy be a Belügyminisztériumba. Nem egészséges már, mégis azonnal válaszol: „Vállalom!"

Öt perc múlva újra rendőr vezérőrnagy és belügyminiszter-helyettes.

Két év múlva betegsége miatt nyugdíjba megy, azóta a párt KB irodájának társadalmi munkatársa. Tizenhat kitüntetése közt ott van a Szovjetunió Vörös Zászló Érdemrendje.

Most óvatosan a tenyerembe teszi azt a golyóverte, cirill betűs, csorba üvegű iránytűt.

- Fáradt golyó lehetett. Ebbe akadt. De azért jó még...

Nem mondom meg, hogy számomra jelkép marad már ez az iránytű.

Egy rezzenetlenül egyirányú életé.

(1980)

Ignat története

Egy kés hegyével kapargatta azt az ívbe hajló kapusarokkövet. Mindennap kapargatta, lassan mélyültek a számok és a betűk a vörösre égetett téglában. Először annak az évnek a száma készült el: 1944. Ezt véste ki a legnehezebben, mert akkor még alig bírt néhány percig is ráállni az átlőtt lábára. De gyógyult már, s tudta, hogy a láblövés árán nyert néhány hetes béke véget ér. Magyarországon még harcolnak társai, valahol nyugat felé menetelnek.

A betűk mind gyorsabban készültek, egyre többet álldogálhatott már a karcagi gimnázium kapujában, ahol a szükségkórházat berendezték. A nevét véste oda: Ignat Ivascsenko F. Mikor ez is kész lett, majdnem karácsony volt már. Gondolkodott: mit kéne még emléknek hagyni önmagáról? Nem jutott más az eszébe, mint a másik évszám, amikor született. S vésni kezdte: 1925. Közben talán arra gondolt, hogy igen, tizenkilenc éves is alig vagyok még, ha nem volna háború, talán iskolára mehettem volna, s most nem lennék ezer kilométernél is többre a kis ukrán falutól. Anyám, testvéreim... élnek-e még? Ha élnek, jobb, hogy nem tudják: Ignat alól azon a magyarországi éjszakán egyszer csak elrántotta a lábát valami. Estében még látta a házak közül szembe köpködő, dühödt géppuska tüzét. Aztán itt ébredt, ebben az iskolában, és csend volt. Igen, azt megírja nekik: most pihen, semmi baj, lassan meggyógyul a lába. Igen, de csak annyit kell vésni még: 1925. Hiszen Ignat Ivascsenko alig tizenkilenc éves. Ennyi az egész.

Karácsony után elment társai után, újra az első vonalba. És Karcagra nem jött vissza soha.

Az a sarokkő ma, harminc esztendő után is viseli az apró, mélyre karcolt számokat, betűket. Egy darabig nem figyelt fel rájuk senki. Ignatról csak az a sarokkő tudott tavalyig Karcagon. Aztán egyszerre csak mindenki róla kezdett beszélni a Gábor Áron Gimnáziumban: ki lehetett Ignat, milyen lehetett? Amióta Elek Ágnes orosz szakos tanárnő felfedezte a feliratot, az oroszszakkör kutatni kezdett Ignat után.

Hamar kiderítették, hogy iskolájuk hadikórház volt, tehát Ignat Ivascsenko sebesült szovjet katona itt lábadozott. Életkorát is hamar kiszámították. Aztán az is, hogy ukrán születésű: ezt neve és írásmódja árulta el Elek Ágnesnek, aki 1944-ben még nem is élt, néhány évvel ezelőtt azonban ösztöndíjasként a Szovjetunióban tanult.

Ezután az oroszszakkör levelezni kezdett: megkeressük a „mi" Ignat Ivascsenkónkat! És a kutatómunkában hamar akadtak társak. Magyarországon tanuló szovjet kisiskolások pionir „kutatóőrse" válaszolt, majd

szovjet egyetemisták feleltek: segítünk a keresésben. Később a Pravda is bekapcsolódott, majd a szovjet honvédelmi minisztérium.

És egyéves munkájuk után, hosszas levelezés végére tett pontot a rövid és szabatos válasz: Ignat Ivascsenko Farapontovics (a titokzatos F. betű rejtélye is megoldódott) 1944-ben a 227. lövészhadosztály 779. ezredének katonája volt. Ukrán. Egy kis faluból való, a falut Pereganovkának hívják. I. F. Ivascsenko bal lábán lőtt sebbel feküdt csaknem három hónapot Karcagon. Sebét is ott kapta.

Levél Pereganovkába: keressük Ignatot! A „mi Ignatunkat". Válasz érkezik a tanácstól, majd később négyoldalas, szívbemarkoló levél Ignat családjától. A levélből két sárgult fénykép hullik ki: „Ezeket küldte - írják - a mi Ignatunk onnét, a maguk magyar városából. A kórházból." Az egyik képen október keltezés, a másikon: 1944. december 26. Széles arcú gyerekember a képeken. Tipikus, nyílt, ukrán arc, szeme akkor is mosolyog, ha komolyan néz. Ilyen volt hát Ignat Ivascsenko 1944-ben Karcagon, az egyik elsőként felszabadított magyar városban, harminc évvel ezelőtt.

Elek Ágnessel a kapuban állunk. A vállam magasságában ott a vésett felirat. A tanárnő azt mondja, hogy Ignat nővérét meghívták április 4-re Karcagra. Azóta is állandóan leveleznek, s nemrég írta a család: eljön Ignat nővére.

És Ignat? Ignat miért nem jön?

Mert Ignat rég nem él. Ignat örökre megmaradt tizenkilenc évesnek, olyannak, mint a képeken. Még Magyarország felszabadítását sem érte meg: valahol Magyarország és Csehszlovákia határa környékén, 1945 márciusában elesett. Hogy hol temették el, azt nem tudja senki.

Nézem a sarokkövet, Ignat kövét, amelyen feliratát itthagyta Karcagon: 1944. IGNAT IVASCSENKO F. 1925.

Arra gondolok, hogy most elő kellene venni egy hasonló kést, és folytatni, alávésni: „Harminc évvel ezelőtt meghalt Magyarországért."

(1974)

Budapestért harcolt

Atlétatermetű, alig őszül. Nem mondaná senki, hogy mindjárt ötvenéves lesz. Amikor a budai Várból kilőtt akna felrobbant mellette, s jobb oldalába tucatnyi szilánkot repített, egy víztárolóba zuhant. A karja is megroppant, de a szovjet fegyvert úgy csavarták ki öntudatlan-görcsös markából a sebesültvivők.

Az ÉLGÉP 6. gyáregységének igazgatója, Váradi Ferenc, megfogja a jobb könyökét.

- Azóta is ropog a karom...

Több mint tizenöt évvel később egy hirdetésben felfedezte a nevet: V. B. Sziljajev egykori kapitány keresi budapesti magyar harcostársait.

- Ez a Vaszilij!

Az egykori pékinas akkor már főmérnök volt. Rohant a találkozóra. Ott ült előtte a keskeny arcú ukrán, hirtelen úgy érezte, csak a ruhája más, a civil ruha. Sziljajev felugrott: „Fjodor! Te vagy? Élsz?!..."

Megölelték egymást. Közben Váradi Ferenc arra gondolt, hogy a budai harcok utolsó napján és éjszakáján tizenhárom tagú magyar rajából kilencen haltak meg. Sziljajev parancsnok Budapest felszabadulásának reggelén őt is halottnak hitte.

Váradi Ferenc egykori rajparancsnokot felterjesztették kitüntetésre, miután volt parancsnokával találkozott. És 1966-ban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa határozata értelmében átadták neki a „Nagy honvédő háborúban Németország felett aratott győzelemért" érmet, valamint a „Budapest felszabadításáért" érdemérmet.

Tápióbicskéről Pék Feri, akit csak így ismertek a faluban, 1944 novemberében szökött el. Az egykori menhelyi gyereknek Skorka bácsi, a kommunista sejt vezetője azt mondta:

- Most meg kell bújni, fiam, mert különben Németországba visznek. Ágyútölteléknek. De most már kicsi időt kell csak bújnod, és vége lesz...

Budapestre indult, amikor kihirdették a gyülekezőt, s a csendőrök elkezdték járni a házakat. Tudta, hogy katonaszökevénynek minősül, s ha megfogják, hát „felkoncoltatik", amint azt a nyilasok harsogják. Budapest nagy város, jobban eltűnik az ember... Sikerült: november 10-én már villamosváltó-kezelő volt. Az egyenruha jó „búvóhelynek" bizonyult, békében hagyták a razziázó árpádsávosok.

Éjszaka tudták meg, hogy a gyűrű bezárult: a szovjet csapatok körülzárták Budapestet. A pályaudvar felrobbantására kivezényelt katonák igen örültek. De január első napjaiban katonaruhába öltöztették a BSZKRT-osokat, fegyvert nyomtak a kezükbe. Megkezdődött az őrület „az utolsó emberig". Egy derűs őrmester vezette át őket Budára. Menet közben többször is azt mondta:

- Csak hallgassanak rám, emberek, én igencsak szeretem az életemet... Gondolom, maguk is.

Este a „védelmi körletben" még egyszer maga köré gyűjtötte őket.

- Eddig igen szépen jöttek utánam. Ezt várom maguktól holnap is...

Másnap megtudták, hogy az őrmester többedmagával átszökött a szovjet csapatokhoz. Akkor értették meg, mit is mondott...

Január 5-én, a gyanakvó németek orra előtt, a sötétség leple alatt, átszöktek. Ekkor már a szovjet hadsereg mellett harcolt a Budai Önkéntes Ezred.

Kétszer „dobták át" őket Kelenföldről a frontvonalakon, hogy szabadulni akarókat hozzanak magukkal. Az első bevetés sikerült: tucatnyi katonát hoztak át. A másodiknál a németek felfedezték a kicsi alakulatot, azonnal lőttek. Kemény tűzpárbaj után veszteség nélkül érkeztek vissza a kelenföldi rohamcsoporthoz.

Akkor vette át Fjodor raját V. B. Sziljajev kapitány. A szovjetek már a Farkasréti temetőnél voltak, innét indultak a Gellérthegy irányába...

A T-34-es páncélosok motorja feldübörög. Fjodor raja a Gellérthegy oldalában csak ezt várja. Sziljajev kapitány felemeli a fejét, és mosolyog! Katonái mind a Gellért Szállóra merednek. Aztán meglátják a harckocsikat. Tüzelnek...

- Ezeket állítsa meg valaki!

Nincs idő felelni, a kapitány felugrik, int... És Pék Feri együtt kiáltja a hurrát a szovjet harcosokkal. Rohannak, lőnek, földre vetik magukat. Aztán hurrá megint...

Hajnalra a Gellért Szálló is felszabadult.

Február 11. éjszakáján Váradi Ferenc raja még tizenhárom emberből áll. Az Istenhegyi úton harcolnak, lefelé, házról házra nyomulnak előre a Déli pályaudvar irányába. Fogcsikorgató küzdelem. Sziljajev sem mosolyog már. Mire a vízművekhez, a Kékgolyó utca sarkához érnek, Pék Feri már csak negyedmagával rohamoz. Kiss Ernő ott vágódik el hangtalanul: látja, nem segíthet, szívlövés...

Felugrik, ki a víztárolóból. Négy lépés... Sivít az akna... Még egy lépés... Iszonyú ütés, halálos csendben, mindenki elhallgatott volna egyszerre? Mi ez a lassú forgás, nagyon sötét ez az éjszaka... Semmi... Semmi...

Mire magához tér, Budapest felszabadult, Pfeffer-Wildenbruch vezérezredest Zagorjan főhadnagy és Szkiprin őrnagy szakadt, koszos köpenyben tartóztatja le egy hűvösvölgyi házban. Sziljajev megfogyott egysége nyugat felé nyomul már.

A határt vigyázza 1946-ig az új hadseregben. Aztán leszerel, vissza a szakmába, a sütőiparba. Iskola, egyetem. Még főmérnökként is Pék Ferinek hívják az egykori tápióbicskei társak. A csendes szavú, atléta külsejű igazgató mosolyogva fogja a könyökét.

– Azóta is ropog a karom... Sziljajev most írt: április negyedikére megjön..., a vendégem lesz.

(1980)

Magyarok a szabadító seregben

A puskatávcső szálkeresztje lustán vándorolt egyik bokortól a másikig. Megállt egy-egy fa törzsénél vagy a magas fű egyik-másik sötétebb foltjánál, mint egy szimatoló véreb. A náci mesterlövész halkan káromkodott. Napok óta vadászik a „hangra"... már semmi más nem érdekli, csak hogy félbeszakítsa egy pontos-kegyetlen lövéssel.

És a hang megint öblösen ömlik valahonnét:

– Magyarok! Gondolkozzatok! Miért harcoltok? Kiért harcoltok? A hazátokért? Itt? És mikor volt az nektek igazán hazátok? A németekért harcoltok! Pedig nem szövetségesetek, hanem megszálló rabtartótok a német ... Uraitok meg... meghalni küldtek ide benneteket, hogy ők otthon nyugodtan élvezhessék tovább, amit évszázadokon át összeharácsoltak apáitoktól, tőletek, családjaitoktól! Magyarok, ezért harcoltok?! Gondolkozzatok!

Így harsog a magyar szó a láthatatlan hangtölcsérből a szovjet peremvonalból. És szemben egyre többször néznek össze az elcsigázott katonák: lelkükből szól, gondolataikat fogalmazza meg az a hang...

A náci lesipuskás, aki éjszaka kilopózott a két lövészárok közti senki földjére, s ott ásott rejteket magának, megfeledkezik az óvatosságról. Kapkodva pásztázza az irányt a távcsővel: hol van az átkozott?

Vagy kétszáz méternyire, a magas fa lombjai közt megfeledkezik zsibbadt lábairól a szibériai mesterlövész. Már kétszer villantott napsugarat a szemébe

a vigyázatlanul mozgatott távcső a magas fűből. Az ő fonálkeresztje rezzenetlenül áll a csillámlás helyén. A torkolattűzre, füstre vár...

- Jól van, Fritz - szűkül össze tajgai apróvadhoz szokott vadászszeme -, ott vagy hát valahol... és előbb-utóbb lőni fogsz... Még egyet fogsz lőni!

A félig leégett tanyaépület mögött az ukrán hadnagy csendesen szól a hangtölcséres katonának:

- Ne menj föl oda, magyar... még beléd akad valami.

- Á... csend van. És a magyarok már különben sem lőnek rám.

A tetőn hasal. A szája elé emeli a hangtölcsért:

- Magyarok! Gondolkozzatok!...

Megcsúszik a lába. A háborúban ennyin múlhat egy élet. A hangszóró vége az arcába vág: a német golyó a tölcsérbe csattan, két lyukat ütve rajta. A másik lövést, amely szinte ugyanabban a pillanatban reccsent a lombok közül, nem is hallja a kissé kábult magyar. Csak azt látja még, hogy a senki földjén felemelkedik egy sisakos német, furcsa, tétova lépést tesz, aztán elvágódva ismét eltűnik a magas fűben...

Azt viszont nem látja, ahogy a szibériai mesterlövész lemászik a fáról.

- Megsebesültél... magyar?!

- Á... nyicsevo. Csak szájon vágott. Mindjárt folytatom.

Alig lehet ma már pontosan megmondani, hány ilyen frontpropagandistája „rádiódiktor-a", röpiratszerkesztője volt a különböző frontoknak, hadseregcsoportoknak. Magyarok szovjet egyenruhában, a Vörös Hadsereg katonájaként. És hányan, akik frontharcosokként indultak meg a szabadító sereggel, hazafelé... Mindannyian életre-halálra vállalták a felszabadító háborút, nekik a „győzelem vagy halál" a legigazabb alternatíva volt: rájuk sikertelen csata végén sem fogolytábor várt, hanem azonnali felkoncolás, mint a partizánokra, a komisszárokra. Hiszen hazaárulónak minősülnek azok, akik tudják, hogy ebben a háborúban csakis így szolgálhatják igazán hazájukat...

Évszázadunk első felének történelme úgy összekuszálta a világot, hogy a legtöbben ma már fantasztikusnak tűnő, kanyargós életutat jártak be, mire fegyvert foghattak a fasizmus ellen.

Elevenítsen most ezek közül néhányat az emlékezet.

Herencsár Lajos vargabetűi még a leginkább hasonlóak sok sorstárs útvonalához. A hányatott életű felvidéki magyar parasztfiú több menekülési kísérlete sikertelen... a cselédsors, kubikossors, napszámosélet elől. A legutolsónál besorozzák a városban, s 1942 tavaszán a brjanszki erdőben találja magát... Az igazságtalanságokra saját nyomorúsága által érzékennyé

vált fiatalember nem bírja elviselni maga körül az égő falvak, legyilkolt asszonyok, gyerekek, akasztott túszok, kegyetlenkedések világát... Összebeszélnek hárman: elég volt, átmegyünk! A partizánokhoz. Ez a menekülési kísérlet sem sikerül. Csaknem agyonlövik az „eltévedteket". De három hónap múltán Kurszk táján elfogatják magukat. Herencsár a fogolytábor küldötteként Moszkvába kerül... Antifasiszta iskola... Kossa István, Vas Zoltán, Rudas László tanítja. Kommunista eszmék. Igazság, igazságtalanság. Az út lassan „kiegyenesedik".

Leteszi a partizánesküt, s Magyarország megszállásának hírére a frontra kéri magát. Huszonötödik születésnapján indul el, s Lengyelországon, Csehszlovákián át egészen a német határig jut el, mire a háború véget ér.

Nappal a hangszóró, éjszaka néha véres tűzharcok egy felderítő szakaszban a senki földjén.

Dr. Érchegyi József talán távolabbról és nagyobb kanyarral érkezik ugyanerre a frontszakaszra. Csak talán gyorsabban. A jogász, a szentendrei főjegyző egy évig sem volt Horthy nemakarom-hadnagya a keleti fronton. Világosan gondolkodó ember, régóta eldöntötte már, hogy számára a fasizmus elfogadhatatlan. A moszkvai „antifa-iskola" négy hónapja alatt mást is eldönt: azok közt a helye, akik igazán képviselik Magyarország érdekeit. A partizáneskü után azonnal az 1. ukrán fronthoz indul Gerő Ernővel, Vas Zoltánnal együtt. Az agitátorstáb - Herencsár Lajos, Zsombor János, Hunya István, Práth Károly és a többiek - szavára átszökdöső magyarok számára antifasiszta frontiskolákat szerveznek. Érchegyi több helyen is előadója ezeknek.

Képzett harcos is, ha úgy adódik, a peremvonalakat támadó német repülőgépeket lövi. A Vörös Hadsereg főhadnagya már. A lengyelországi harcok végén tér haza az újulni készülő hazába...

A gyerekember, a „kis" Hunya egyik lábáról a másikra áll. Az alig idősebb, félkarú őrmester a frontot járt veteránok fölényével nézi végig.

- Hány éves?

- Tizennyolc... leszek.

- Sokára. Maradjunk abban, hogy tizenhét.

- De én egy évet már önkéntesként hadiüzemben is dolgoztam.

- Vegyük úgy, hogy az kettőt számít? - mosolyog a félkarú. De már kész beírni a hadseregbe önként jelentkezők közé.

- Neve?

- Sztyepan Hunya.

Így kerül a voronyezsi frontszakaszra 1942 novemberében Hunya István, a magyar munkásmozgalom jól ismert Hunya Pista bácsijának fia. Szüleivel 1934-ben érkezik a Szovjetunióba, emigrációba kényszerült a család. Végigjárta az 1. és a 4. ukrán front harctereit, mígnem 1945 februárjában a 2. ukrán fronthoz helyezik át Magyarországra. Már lövész hadnagy, Budapest felszabadítása után új szolgálati helye a Vörös Hadsereg magyar nyelvű lapja, az Új Szó. Csak 1946-ban veti le a szovjet tiszti uniformist...

Aki négyszer szabadult fel: Práth Károly harmincas éveiben jár már, amikor átéli sorsának utolsó kanyargásait. Már 1929 óta tagja otthon az illegális kommunista pártnak, nem csodálkozik hát, hogy behívója munkásszázadhoz szól. Először Arhangelszkojénál szabadul fel 1943 januárjában: egy előrezúduló szovjet támadás váltja meg a századot az aknaszedéstől. Moszkva, iskola, partizáneskü.

A megszállt országrészbe dobják át 1943-ban, Fedorov (kétszer a Szovjetunió Hőse) osztagában harcol öt hónapig. A Pripet környéki falvak a színhelyei a partizánalakulat vakmerőnél vakmerőbb, nyugtalanító akcióinak. Itt szabadul fel másodszor Práth Károly, a szovjet csapatok visszafoglalják a területet. Harmadszor az 1. ukrán front egyik ezredével. Cerhovnánál bekeríti őket a 271. német páncélos divízió. Napokig csapdában. Súlyos harcok. Aztán a kitörés, egyszerre egy kívülről indított felmentő támadással. Umerov ezredparancsnok személyesen dicséri meg az „ezred magyarját"...

És 1945 novemberében a negyedik felszabadulás, a végleges. Alig akarja elhinni: ez itt már Magyarország! Még folynak a harcok a Dunántúlon, mikor Ózd első kommunista párttitkára lesz...

Hét esztendeig volt a szovjet hadsereg tüzér hadnagya Poczangó Miklós, 1939-től 1946 májusáig. Ütegének háromszor vezényelt tüzet bemért cél nélkül. Először akkor, amikor összeért a gyűrű Sztálingrádnál a 6. német hadsereg körül. Másodszor, amikor meghallotta, hogy Paulus tábornagy vezérkarával előbújt a mostani nagyáruház pincéjéből és megadta magát. Harmadszor pedig - neki a Sztálingrádtól a Krímig tartó - győztes csaták után akkor vezényelt örömlövést az égbe, amikor Berlin elesett.

Az ő családjával is bejáratta a kanyargós utat a történelem: Miklós egyesztendős, amikor apját a Tanácsköztársaság bukása után halálra ítélik, majd az ítéletet életfogytiglanra változtatják. Apját a Szovjetunió 1922-ben kicseréli, a család Moszkvában, Groznijban él. Apja, bátyjai SZKP-tagok. Őt húszéves korában behívják, már leszerelne, mikor kitör a háború. Még öt esztendő. Sztálingrádtól a Krímig.

A 2. ukrán front egyik hadseregének tizenkilenc esztendős alhadnagyát úgy nevezik: „Vlagyimir, a magyar". Önkéntes ő is, valójában Abelovszky Lászlónak hívják. 1944 késő őszének egyik hajnalán megfogta a karját a térképet böngésző öreg őrnagy:

- Vlagyimir... ez itt már a te hazád...

A kis alhadnagy sokáig nézett a fagyos rögökre.

- Én még sohasem jártam ezen a földön...

Egy apró országdarab felszabadulásának pillanata esett egybe azzal a pillanattal, az első hazatérésével. Mert „Vlagyimir, a magyar" - New Yorkban született, 1926-ban. Szülei 1919-ben oda menekültek. A Szovjetunióba hívták a családot 1931-ben, Tulában, majd Moszkvában éltek.

Oldalt a facsoportnál elbődült egy rohamlöveg. Aztán egy másik. És a szabadító sereg fiatal magyar alhadnagya elindult ismét. Az általa is újjászületni készülő soha nem látott hazája földjére.

(1980)

Hegedűvisszhang Szibériában

Az az emlék a háborúból olyan, mint egy szomorú mese, vagy valami látomásba forduló filmjelenet.

Rohamcsónakok a Dunán. A szovjet dunai flottilla tengerészgyalogosai a Margitszigetnek tartanak. A Budára szorított-kerített németek nem tudják lőni őket, takarják már a rohamcsoportot a senki földjévé némult sziget fái. Pesten már félig „béke" van. De hidak nincsenek. A sziget igazán sziget lett.

Reznyik matróz ugrik elsőnek partra. Géppisztolya lövésre kész. Húszméternyire elhagyott lövészárkok. De nem: valami mozgás! Mintha egy fej húzódna vissza a mellvéd mögé... Reznyik hasra veti magát. A többiek is. Egy kéz kézigránátot akaszt le a derékszíjról.

És akkor felcsendül a hegedűhang.

Bizonytalan, halk, megbicsakló cincogás. Egy másik hangocska is követi, majd egy harmadik, nyűszítve, botladozva. A kézigránátot emelő kéz lehanyatlik.

- A Katyusa-dal!

- Az.

Reznyik matróz átveti magát a mellvéden. Aztán csak áll, néz. A lövészárok fenekén, a nyirkos földön három riadt kisfiú ül. És ijedten hegedülnek. Alig felismerhetően, de a Katyusa-dalt. Valaki sorra megsimogatja az arcukat: ne féljetek. De csak hegedül tovább a három kisfiú. Valaki kenyérért nyúl a zsákba, s nyújtja füstös-sáros ábrázata legkedvesebb mosolyával. Abba marad a dal. Csak a mohón evők szuszogása hallatszik aztán.

Reznyik ma sem érti, hogy került oda az a három nyomorult kisgyerek. S nem érti: honnan tudhatták akkor, a háború milyen követhetetlen hullámzása tanította meg nekik azt a dalt? De azt mondja most, harminchárom év múltán, otthon, Szibériában: valahányszor a háborúra gondol vagy arról álmodik, mindig megjelennek az érthetetlen nyelvű kis hegedűsök, akiket aztán ő vitt a már felszabadult Pestre, hogy rábízza a pincékből élelő magyarokra.

Hogyan kerültek gyerekek a lövészárokba? Hogyan kerültek a lövészárokba hegedűvel? De hogyan kerültek a nagyobbak puskával, géppisztollyal? Hiszen Reznyik is tizenhét esztendős volt, amikor bevonult... És Gálja asszony, aki kitüntetéseivel a mellén ugyancsak itt ül velem szemben a szibériai Uszty-Ilimszk veteránok klubjában, még tizenhét se volt, amikor egy forgalomirányító csoport parancsnoka lett. Mert a húszéves „öregek" is meghaltak már abban az alakulatban. Ki Sztálingrádnál, ki a Kurszk körüli óriási offenzíva idején, ki Lengyelországban, ki Magyarországon...

Gálocska parancsnok egy ködös reggelen feszesen jelentkezett az új dandárparancsnoknál. A kialvatlanságtól vörös szemű, keserű szájú, öregedő ezredes nézte, nézte, aztán nagyon szomorúan rámosolygott.

- Mondd, kedvesem, nem várnak téged az óvodában?

Gálja asszony Berlinben lett törzsőrmester. Nem szibériai, csak két felnőtt fia jött ide erőművet építeni a zabolátlan Angarára, s most itt él. Uszty-Ilimszk fiatal város: az átlagéletkor alig huszonhét év. Az itt élő másfélszáz háborús veterán olykor tréfásan „vének tanácsának" nevezi magát. Pedig hatvanesztendős is alig akad köztük. A. H. Reznyik is csak ötvennégy, noha galambősz. A városi kommunális hivatal elektrolakatos brigádvezetője. Nevetve mondja, hogy mindegyik gyereke más városban született.

- No, félre ne értsenek - legyint a kitörő kacagásra. - Csak a háború után, ahol vízi erőművet építettünk, én ott voltam. Családostul. Kujbisev, Volgográd, Karkovszkoje, Bratszk, Uszty-Ilimszk... És ez a végállomás, öregszem.

N. J. Bendics egykori gárda-főtörzsőrmester, majd hadnagy, kétszer sebesült Sztálingrádnál. Ma a szakmunkásképzés vezetője a városban. A békebi-

zottság elnöke. Az itt dolgozó magyar fiatalokat emlegeti, egy jól sikerült kirándulást, ahol „paprikás kolbász" volt, meg egri bikavér. Tavaly április 4-én az uszty-ilimszki magyar építőbrigád KISZ-szervezete közös ünnepi taggyűlést tartott a Komszomollal. Az ünnepi beszédet Magyarország felszabadításáról N. J. Bendics mondta. De ott voltak a többiek is. Sz. J. Zajcev, aki két évig élt a háború után Magyarországon. M. V. Baburin, aki csaknem ottmaradt a fehérvári tankcsatában, és Reznyik is, aki a gyerekeket találta az innét majd kilencezer kilométernyire lévő, most lassan virágait bontó Margitszigeten. Az idén is meghívták őket a magyar építők. Ott lesznek az ünnepségen.

S most - pontos-e a szó? - mesélnek ebben a szibériai klubban. Valami történelemidézés inkább ez. Kicsiny vagy sorsdöntő epizódok elevenednek közeliekké. Szinte látom, ahogy Baburin, a térképész őrnagy ott rohan bukdácsolva a hóban, ölelésre tárt karokkal, s vele szemben egy másik harcos, ugyanúgy. S mindkét irányból százan és százan ugyanúgy. Aztán némán ölelkeznek: a Sztálingrádot bekerítő németek körül bezárult az a „külső gyűrű". És feltűnik Zajcev óriási alakja is: combig vízben, örömkiáltásokkal rázza az ég felé fegyverét a gárda-főtörzsőrmester. S az Elba túlsó partján is a vízbe gázolnak más egyenruhájú katonák. A szövetségesek. Zajcev nem tudja még, hogy ezt a jelenetet egy film is nemsokára emlékezetessé teszi. A címe: Találkozás az Elbánál. A győztes háború egy másik nagy pillanata ez. S az utolsó, amikor Gálja asszony megpillantja a zászlót a Reichstag tetején.

S aztán néhány - kisebb, de a Szibériát járó magyar számára ugyanolyan izgalmas - történelmi villanás. Reznyik eleveníti fel, aki akkoriban túl volt már az ogyesszai védőharcokon, Galati felszabadításán, s a Dunán már Romániát, Bulgáriát is megjárta, s három hónapig harcolt Budapesten.

- Utána elindultunk fölfelé. De Esztergom alatt elakadtunk. Erős német egység tartotta.

A tengerészgyalogosok megkísérlik az átkelést a csatornán. Pergőtűz. Reznyiket a földre rántja egy társa. S tovább szorítja a köpenye ujját: Reznyik ránéz: halott! Az átkelés másodszor sem sikerül.

- Parancs jött: a gyönyörű szép dómnak, meg a monostornak, meg a többi emlékműnek lehetőleg ne essék baja. Inkább kézifegyverekkel kell kiverni a németeket. Ezért aztán följebb egy deszantot raktak ki, átkarolni.

Fekszenek hát a csatorna partján. Az átkelés harmadszor sem sikerült. Van velük egy magyar is. Reznyik csak annyit tud, hogy „tovaris Apati"-nak vagy

„Anati"-nak nevezik. Az is a fogát csikorgatja, s rossz oroszsággal egyre csak azt hajtogatja:

- Ágyuk, hol?

A hadnagy ránéz:

- Nem lesz ágyú. Ez a parancs. Prikaz, érted, magyar? Nem rombolni jöttünk ide...

A város túlsó oldalán akkor szólalnak meg a gépfegyverek.

- No - néz a matrózokra a hadnagy -, megjöttt a deszant.

A Dunán feltűnnek a flottilla hajóegységei. A németek menekülnek. A rohamcsoport Reznyikkel meg a magyarral puskalövés nélkül kel most már át a csatornán. Tíz perc múlva Reznyik a sértetlen, a csodálatos dóm tövében áll.

S itt Szibériában most a jegyzettömbömbe rajzolja a csatatérképet: itt voltunk mi, itt szállt partra a deszant, innét jöttünk... így jöttünk...

Gyorsan a vázlata alá jegyzem a mondatot: „Nem rombolni jöttünk ide..." Aztán másról beszélünk.

Már Baburin járja műszereivel a Székesfehérvár környéki dombokat. A németek utolsó, kétségbeesett ellentámadása Magyarországon már megakadt. De a veszély nagy, fel kell tölteni a csapatokat, jóformán a könnyű sebesültek tartják az első vonalakat. Az ellenség erősen tüzel. De Baburin „munkáját" nem lehet lövészgödörből elvégezni: neki be kell mérnie a német harcálláspontokat s megadni a lőelemeket a tüzéreknek. Áll a dombtetőn a szögtávcsővel. A közelben már harmadszor fröccsen recsegve szanaszét a föld.

- Feküdjön már le, őrnagy elvtárs! Az a rohadt aknavetőjük minket keres...

- Én meg őket keresem. És meg is találom.

Akkor vágódik a szilánk a lábába. „Szerencsés" sebesülés: másnap valahol a Dunántúlon már egy újabb magaslaton sántikál, a távcsőállványra támaszkodik. Aznap két ellentámadás: két nap múlva Szombathelyen pihen meg. A harmadik napon Nemesmedvesnél egy parasztember rángatja a harangot. Április negyedike van. A harangszó áthallatszik Ausztriába, onnét távolodó fegyverropogás felel rá.

Együtt sorolják Zajcevvel: Kurszk, Bukarest, Varsó, Budapest. Aztán egyszer csak nekem: Pécs, Baja, Csorna, Dunaföldvár, Tatabánya, Székesfehérvár, Körmend, Szombathely, Rábafüzes...

Zajcev megfogja a vállam.

– Én tudom magyar kicsit... Én volt két év te hazádban, itt Celldömölk van, itt Nagysimonyi: no ott! Övék a föld! Mind! Sok ló is szereztünk... Én barátom: Morocz Sándor, meg sok magyar... Két év, háború után... Komárom mellett Szőny. Én ott is volt. Én szeretem szép haza, tied haza...

Nem szégyellem, hogy szólni se tudok hirtelen: a majd kétméteres szibériai innét három évtized múltán is szereti csaknem kilencezer kilométerre levő hazámat.

– Engem magyarok neveztek: Nyúl Miklós. Mert Zajcev: nyúl. Povengerszki. Én volt Nyúl Miklós.

És aztán oroszul: ha hazamegyek, Nagysimonyiban és Szőnyben adjam át, hogy Nyúl Miklós „szibériai egészséget" kíván mindenkinek, akit ismert, meg a gyerekeiknek is. Íme: átadom.

Azt mondja még, hogy jövőre nyugdíjba megy, s szeretne még egyszer eljutni Magyarországra. Látom az arcán, hogy megint magyar szavakat keres. S mondja is:

– Én nagyon akar megnézni, milyen most?

S én hirtelen azon kapom magam, hogy lázasan keresve a szavakat, erről a mostani, újra tavaszodó Magyarországról mesélek.

(1980)

Azon az első napon

Hogyan is volt az az első nap? Az az első, amikor az életveszély lidércnyomása alól alig szabadultak, az alig ocsudók először hitték is, nem is, hogy most már béke lesz... béke van! Mindenki máskor és másként élte át, más meg más élmények örökültek véglegessé. Végig a mai, nyugat felé tartó 8-as út mentén, ahol napok alatt dübörögtek végig a 3. ukrán front csapatai, maguk előtt űzve egy utolsó ellentámadásban megtört, megvert, szétmorzsolt fasiszta hadsereg menekülő maradványait, egymás után elkövetkezett az ott élők számára az az első nap.

Az egyik első nap.

Mert van egy másik első nap is. Mindenkinek. Az a nap, amelyiken az ember először talált vissza újra – a körülötte élőkkel együtt – a saját életéhez.

Az éjszakában virrasztott a tanító a földszintes devecseri házban. Várt. Már csend volt, lövések nélkül ígérte magát az első pillanat. A holdfényben óvatos, prémsapkás fej tűnt fel a pléhkapu felett, s megcsillant a géppisztolycső. A tanító kiment az udvarra, amely most is olyan, mint harminc éve volt.

- Kinyitom én - mondta csendesen oroszul, az első világháború viszontagságai közt, fogolyként tanult nyelven. A két katona addigra az udvarra huppant.

- Te... papka... tudsz a mi nyelvünkön?! - lökte a hátára a géppisztolyát a magasabb. A ma hetvenhét esztendős Molnár József akkor csak annyit mondott:

- Da... Pazsaluszta... tessék beljebb - s nyitotta az ajtót.

Fehér hajú öregasszony fejezi be az első pillanat történetét. Eddig a kályhánál állt, szótlanul. Talán végiggondolta, hogy azóta az egykori első orosztanárból szakfelügyelő, majd nyugdíjas lett, eljárt az idő. Előbbre lép.

- Előbújtam, mert olyan csend volt. Hát ott ülnek az asztal körül a két katonával, és beszélgetnek. Úgy gondoltam, egy kis bort viszek nekik...

- Mi vagy te... mit csinálsz?

- Ucsityel... tanító.

Az egyik katona megsimította a karját. Tiszteletteljesen mondta:

- Akkor azt kiírjuk a kapudra...

Néhány nap múlva, amikor a határ mentén még nem volt béke Magyarországon, a kommunista párt akkori szervezője azt mondta Molnár Józsefnek:

- Az életet újra megszervezzük. Tegnap szólt a harang. Ma kinyitottak az üzletek. El kell kezdeni tanítani.

És Molnár József körlevelet írt a falvakba, a pártfutár vitte szovjet járőr kíséretében körbe. Az volt benne: meg kell nyitni az iskolákat...

Devecserben kórház volt az iskola.

- Minden tanító a maga házában tanított. Én is. Én elsősöket. Itt. Tuskón ültek az udvaron.

Az volt az a másik első nap. Amikor ott ült az udvaron nyolcvan hatéves kisgyerek, s Molnár József tanító, tábla híján, a pléhkapura rajzolta az első kerek, szép betűt. Aztán többet is: egy B-t, egy É-t, egy K-t és E betűt...

- Hajnali ötkor csak befordult a szovjet páncélos a portámra. Még háromkor kimentem, láttam, hogyan pucolnak a németek...

Horváth József hetvenöt éves. Az mondja: „Paraszt voltam én előtte is, azután is, most meg nyugdíjas paraszt vagyok." Mástól tudom, hogy ő volt

az első „demokratikus bíró" a nagyközségben, aztán az első tanácselnök, majd fmsz-elnök. Korábban ő volt a földosztó bizottság elnöke is. Szíjszívós, vékony, kemény öregember.

- Néztem, mire mennek, mert igencsak vissza akartak jönni a németek. Az én páncélosom leszedett egy Messerschmittet a levegőből, láttam, hogy a dukai rétbe esik. Aztán még láttam, hogyan égnek sorban a német tankok...

Már a szovjet sírok mellett állunk. A história tudja már, hogy ötven német páncélos kísérelte meg az ellenlökést, és harmincöt maradt égve a falu határában. Az egyik sírban az akkor harmincnégy éves Livinszkij alezredes fekszik. Idáig harcolt tüzéreivel, végig a háborún, tizenhét sebet kapott közben és tíz kitüntetést. Itt, Jánosházánál egyik elnémult ütegéhez ment. Halottak feküdtek körülötte. Maga ugrott a löveghez, hat harckocsit lőtt ki egymás után. Amikor a többi néhány visszafordult, lassan a löveg mellé hanyatlott. A tizennyolcadik seb halálos volt.

Horváth József az egyik évfordulón beszédet mondott a sírja felett. Most csendesen „felmondja" újra a néhány mondatot. Összeszorul a torkunk.

Jánosháza egyik utcáját ma úgy hívják: Livinszkij utca.

- Estére minden elcsöndesedett. Aztán egyszer csak az én portám előtt megszólalt egy harmonika. Az udvaromban a másik. És énekeltek. „Igyál, papa", mondták és borral kínáltak. Aztán a maguk főzte levessel. A gyerekek torkig ették magukat. S éjfélkor már mindenki táncolt. Én is. Arra gondoltam: hát vége lett, itt a vége. De még hallottuk nyugat felől az ágyúszót. Mintha az ég dörgött volna...

Néhány nap múlva azon a másik első napon Horváth József megállt egy nadrágszíjföldcsík végén. Nagyot lélegzett, ujjai a felfogott kék köténybe túrtak, a magot markolta valami igen nagy gyönyörűséggel. Aztán kiemelte az öklét, széleset vágott vele az ég felé, s kinyíló ujjai közül surranva repült szét az élet kezdete: vetett újra.

Az első mozdulat után végighúzta a keze szárát a szemein.

Öreg munkásőr, nyugdíjas postás Kiss Imre. Hetvenkét esztendős ebben az évben. Játékosan kiszámoljuk az évtizedek alatt legyalogolt kilométereket; ha táskájában a levelekkel az egyenlítő mentén kezdett volna el gyalogolni, évtizedek után éppen másodszor ért volna vissza föld körüli „útjaiból", hogy részt vegyen nyugdíjazásának ünnepségén.

- Az első nap? Éjjel háromkor még kimerészkedtem, azt akartam megtudni, hogy „él-e" még a Rába-híd? Élt. Egy óra múlva robbantották fel a németek. Reggel találkoztunk: nyolc óra után néhány perccel hat szovjet

katonával. Bejöttek a Templom utcába és megkérdezték tőlem: „Germanszki jeszty?" Mutogattam, hogy vigyázzatok, a Rába-parton még vannak. Attól kezdve aztán... hogy is mondjam... együtt dolgoztunk.

- Már aznap?

- Még abban az órában. Hevenyészett kompon estig húzogattuk az átkelő kocsikat, ágyúkat a Rábán... Huszonegyen voltunk. Este azt mondta egy mosolygós tiszt: „Enni kell. De kérlek, utána gyertek vissza... magyarok." Huszan visszamentünk.

Nem sokkal ezután elkövetkezett Kiss Imre másik első napja.

- Meg kell teremteni a telefon-összeköttetést Sopronnal!

Szovjet katonákkal együtt indultak. Gyalog. Aztán húzták a drótot, oszlopra másztak, nem volt különbség postás és katona között.

- Aztán egyszer csak „élt" a vezeték! Meghallottam a kagylóból: oroszul beszéltek valahonnan a vonalból. Aztán „megjött" Sopron is...

Kiss Imre azon a napon úgy érezte, hogy most már minden elrendeződött: újra érti egymást az ember távolságokon át is.

Az összeköttetések helyreálltak.

Ma már néhány ház csak és nem falu. Az SS-alakulat, amely felette fészkelte be magát a hegybe, betonbunkereiből „búcsúzóul" még felgyújtotta. Ma is van térdre hullott ház itt, az ország szélén, méterekre a határtól. És van egy páncélos, egy T-34-es a harangláb mellett. Ott, ahol egész Magyarországon utoljára, április 4-én délelőtt 10 órakor nyolc szovjet páncélos ért össze. Álltak a csendben. Egy tiszt a térképre bökött: innen már nem Magyarország. Egy ember bújt elő a közeli házból, Tomasics Rudolfnak hívták, tavaly halt meg. A fiatal tiszt ránézett, hívta:

- Papa! Vojna kaput!

Nézett. Egyre többen kiáltoztak a tankokból: kezdte érteni, hogy többé nincs háború Magyarországon. Az egyik katona a harangra mutatott: húzd, papa! Csak arra gondolt, hogy a kicsiny falu népének hírt kell adni: vége. De Tomasics Rudolf elértette: rákapaszkodott a harangkötélre, és húzni kezdte, mintha egész Magyarországnak harangozna. És csendesen sírt, és húzta, amíg csak bírta. Nem hallotta, hogy elmentek a tankok, át a határon. Csak húzta, húzta. Április negyedikén, délelőtt 10 óra után...

(1980)

ORSZÁG-
SZÉLEKEN

Az „iránytű" mindig megmarad

Csak támolyogtak a 35 fokos hidegben. Tudták, hogy vége. A 2. magyar hadsereg nem létezett többé.

- Berci, most merre?

Érsek Bertalan, a borsodnádasdi parasztivadék elöl ment. Ösztöne sem bíztatta már tájékozódásra. Hanem volt egy másik, nem tájékozódásra való, lemezgyári munkások közt szerzett képessége: napi tizenkét órás műszakokon megtanult - s tizenkét-tizennégy éves korban elsajátított - munkásszolidaritás, a mesék a Tanácsköztársaságról, a titokban megtanult Internacionálé dallama. A 35 fokos hideg különösen segít tisztán látni.

- Most már nekünk nem menekülni kell...

- Hanem?!

- Megkeresni az oroszokat...

A borsodnádasdi lemezgyárban szerzett képesség mégiscsak „iránytűnek" bizonyult.

Dr. Érsek Bertalan határőr ezredes a minap az egyik dunántúli pártértekezleten felszólalt. Epizódokat említett a magyar demokratikus hadsereg megalakulásának időszakából, a határőrizet felelősségéről beszélt igen közvetlen hangon.

- Mert most már így van ez: járom a vidéket, köszöngetek el lassan. Mindenhonnan, ahol valaha szolgáltam a harminc év alatt.

A parasztfiút a lemezgyárban kapott „iránytű" egy életen át vezette. Ma, ötvenöt éves korában, a történelemtudományok doktoraként, ősz fejjel, nyílt mosollyal, robusztus mellkasán számos kitüntetéssel, egyik letéteményese a három évtized történetének.

- Én valamikor egy megváltozott haza védelmére szegődtem. A szenvedélyem ma is megmaradt: ma is romantikusnak, szépnek, hősiesnek érzem a hadsereg meg a határőrség dolgát.

Végre megszűnt az iszonyú bolyongás. Davidovka. Hírek a nagy szovjet offenzíváról: Kurszk, Bjelgorod... Kórház a Volga mentén: rendbe hozták őket. Nyizsnijtagili tábor. Megjött az Igaz Szó - a lemezgyári „iránytű" nagyon pontosan mutatni kezdte: hová kell mennie Érsek Bertalannak. Faliújságcikkeket ír, aztán az Igaz Szónak, sőt a moszkvai magyar rádiónak is dolgozik. S aztán: a Juzsában működő antifasiszta iskola, Sziklai Sándorral, Lándor Bélával az élen. Rázuhannak az ismeretek. Világnézetet kovácsol belőlük. A Krasznogorszk melletti iskolán már Rudas Lászlót hallgatta, majd Nemes Dezsőt. Hogyan kell harcolni a haza igazi érdekeiért? Összeköttetés a Kommunisták Magyarországi Pártjának külföldi bizottságával... Párttagfelvételi kérelem.

- Párttagnak tekintünk, de majd csak otthon lehet... most már nincs messze az idő.

Siettetni akarja az időt. Partizánnak jelentkezik, és elvégzi a Kijev melletti partizánképző iskolát Szvjatosinóban. Parancsnoka 1944 nyarán Nógrádi Sándor, később Révész Géza.

Elsőnek Uszta Gyula csoportja indult, augusztusban. Aztán Szőnyi Márton csoportja következett: ő is tagja volt, hiszen szülőföldjén kellett földet érnie a csoportnak. Előtte kórházba került, tudta, hogy nélküle indulnak el: az borzasztó volt. Nógrádi Sándorék is elindultak... Nem tudta, hogy otthon átfésülik miatta az erdőt, hogy országosan körözik; hogy úgy tudják, ő is megérkezett...

1945. február 25-én érkezett Debrecenbe. Partizán-„egyenruhában", énekszóval vonult az egység végig a városon, mint az ideiglenes új magyar kormány első „reguláris" alakulata. Vagyis mint az új magyar demokratikus hadsereg első csapata. Őrt álltak a minisztériumoknál, és agitáltak az új világ megszületéséért.

1945. március 15.: Révész Géza, az MKP katonai osztályának vezetője átadta azt az egy évvel ezelőtt kért párttagsági könyvet. „Első feladat most: a fasiszták elleni harc!"

Lábra állt az új hadsereg I. és VI. hadosztálya. Érsek Bertalan az I. egyik századának nevelőtisztjeként - szakaszvezetői rendfokozattal - a frontra indult.

Hadosztályukat a 3. ukrán front 27. hadseregének tartalékába osztották be. Megjárták Ausztriát, ahol elszórt, nyugat felé verekedő SS-alakulatokat üldöztek az szovjet harcosok, a bajtársak.

Soha nem felejti: Celldömölkön állt a vonatjuk. Ő éppen a földosztásról magyarázott, amikor hatalmas lövöldözés kezdődött. Fegyvereikhez kaptak. Amikor leugrott a vonatról, egy ismeretlen szovjet katona karjába

esett. Az megölelte, aztán kartávolságnyira eltolta magától és belekiáltotta az arcába. „Hitler kaput! Vojna kaput!" „Vége a háborúnak!"

Égnek fordították a puskájukat ők is. Eldördültek az ő fegyvereikből is a béke gyönyörűen fölösleges lövései a felhők felé.

Ötvenöt évesen is szenvedélyes. Néhány határszéli megyében még az útkaparók is ismerik. Eleinte „a Berci őrnagy elvtárs" volt, ma már „Berci bácsi". Három évtizede határőrtiszt, ma is a határőrizet romantikájáról, kemény felelősségéről beszél legszívesebben.

Verseket idéz: „Fagyos rengetegben topog a hű határvadász..." Aztán egy másikat, Balassit: „Vitézek, mi lehet e széles föld felett..."

Katonái, az egykoriak, lassan legendát csinálnak belőle. Ma is emlegetik az immár két évtizedes eseményt, amikor egy éjszaka a területi parancsnokságon felharsant a riadó:

- Határsértés befelé a B-2-es négyzetben!

Azonnal ment a nyomhoz: biztonsággal állapította meg mindig, milyen friss a nyom, merre tart a határsértő. Éjfél után ébresztve is úgy működött az ösztöne, mintha sose aludt volna. Leste a megvilágított út menti árkokat a terepjáróból.

- Állj!

Keze már kinyitotta a fegyvertokot. Az árokból menekülni igyekezett egy lapuló árnyék.

- Állj! Vagy lövök!

Amaz feltartotta a kezét. Aztán a kocsiban utazott már fogolyként a riadóztatott őrsig. Ott Érsek Bertalan elé penderült a parancsnok:

- Jelentem, a határszakaszt lezártuk...

„Berci bácsi" mosolyát nem értette, csak a válaszon képedt el:

- Rendben van. A riadót lefújni. Az egységek vonuljanak be. A határsértő ott ül a kocsimban. Megkezdjük a kihallgatását...

Harminc évig szolgálta országát fegyveresen. A szolgálat szenvedélye úgy izzik benne ma is, mint három évtizede, amikor a magyar demokratikus hadsereg egyik első katonája lett. Ha nyugdíjba megy, tanítani fog. Katonákat.

(1975)

Határőrközség

Bucsu az egyik legszélső falu Magyarország nyugati végén. Faluhatára egybeesik az országhatárral. Hétszáztíz itt élő magyarja egyike, Hujber János traktoros az Alpokat kémlelte azon a hajnalon, mert onnét jön az aznapi idő. Aztán rázatni kezdte magát szaporán a pöfögő masinával: neki kell fogni a szántásnak mihamarább. A határnak eredt. Alig kilométernyire a láthatatlan vonaltól apró mozdulat: egy kazal töve moccant. Hogy nem állattól eredt, Hujber mindjárt tudta. A pirkadat ilyenkor már lapulni küldi az állatot.

- Jobb lenne, ha maga most kijönne onnét...

Kelletlenül cihelődött elő az ember a szalmából.

- Megmondaná, hogy mit keres itt?

A traktoros nemigen várt választ. S miközben a kazal addigi lakója valami olyasfélét dadogott, hogy hát ő csak úgy erre jár, és már megy is, Hujber bólogatva kotorászott a traktor szerszámosládájában. Széles hátától nem látszott, hogy mit is keres. Aztán meglelte, s megfordult, kezében a legnagyobb villáskulccsal.

- Most megkérem magát, hogy menjen előttem, amerre mondom. Szökni errefelé nem ajánlatos...

A többi már igen egyszerű: példás rendben bevonultak a határőrsre. A traktoros Boros főtörzsőrmester gondjaiba ajánlotta az idegent, aztán loholt vissza szántani, mert már így is sok időt vesztett.

Bucsuban a hónap elején szép ünnepség volt. Boros főtörzsőrmester zászlós lett. Hujber János pedig civill létére Kiváló Határőr címet kapott. De nem kettejükért rendezték az ünnepséget, hanem a többi határőrért s a többi bucsui civilért együttesen: Bucsu elnyerte a Határőrközség címet, tizenegyedikként Vas megye országőrző „végvárai" közül.

Ez ott, a falutábla alatt a község szélén egyszerű fekete betűs felirat hirdeti ezentúl. A felirat korántsem Hujber János villáskulcsos emlékműve. Az csak egy „csepp" a falu meg a határőrség több évtizedes együttműködésének „tengerében".

A szombathelyi határőrparancsnokság politikai főtisztje, Németh István határőr ezredes úgy fogalmaz: az együttműködés gyűjtőfogalom. A határ menti falvak lakói s a határőregységek között nagyon sokágú a kapcsolat. Ez már tradícióvá vált.

- Nemcsak abban, hogy segítik őrizni az országhatárt, hogy jelentik vagy elfogják a gyanús idegent, hanem mindenben. Az emberi, baráti, sőt kialakuló családi kapcsolatoktól kezdve a kölcsönös segítségnyújtásig, gazdasági, kulturális vagy falufejlesztési ügyekben, felsorolhatatlanul sok szállal kötődnek egymáshoz a civilek és a határőrök. Ahol ezek a kapcsolatok állandósultak, ahol a falu gazdasági és politikai állapota szilárd és rendezett, ahol mindenki érzi, hogy nemcsak a törvény betűit jelenti a mondat: „a Magyar Népköztársaság államhatára szent és sérthetetlen", ott kerül a falufelirat mellé a tábla: „Határőrközség".

Sorolja a követelményeket, amelyeket egymással szemben támasztanak azok az emberek, akik közösen őrzik a határt. Egyre inkább úgy tűnik, ezeken a határszakaszokon olyan a „felállás", hogy egy civil, egy határőr.

- Segítsen valaki, mert meghal az asszony!

Boros János határőr főtörzsőrmester az őrsügyeletes szobájában idegesen kiabál a telefonba:

- Baj van! Azonnal küldjenek valami terepjárót, orvost! Halló... Koraszülés, igen. Életveszély van!

Princz Józsefné életveszélyben van. Boros arra gondol, hogy ha meghal, öt gyerek marad anya nélkül. A mentő elakadt, az alpesi tél bezárta a falut. Telnek az órák: elakad a terepjáró is. Boros nem moccan a telefontól. Már a katonatársakat hívja, sürgeti. Hajnalodik. A kétségbeesett apa a kezét tördeli:

- Meghal az asszony...

A határőr lecsapja a telefont, felugrik:

- Nem hal az meg, Jóska. Jön már a páncélos az orvossal. Hallod?

- Köszönöm, János.

Az úttörő-határőrszakasz vagy a KISZ-esek határőr-ifjúgárdistái Jancsi bácsinak hívják a másfél évtizede Bucsun élő tiszthelyettest, s olykor Jóskának, Pistának a két évig köztük élő katonákat. Némelyik Jóska vagy Pista aztán el sem megy többet Bucsuból. Egy-egy bucsui lány immár asszonyként marasztja a határon. Az őrs fejből rögtönzött „anyakönyve" szerint vagy negyven határőr katona „nősült be" a faluba idáig, s jó néhányan közülük itt is élnek. Ezek aztán jól együtt tudnak működni a határőrséggel.

- Mátyus Jóska is úgy maradt itt. Ötvenkilencben szerelt le. Ő is kiváló határőr lett civil korában.

Az őrs íratlan krónikája tele van történetekkel, olyanokkal mint a villáskulcsos eset, de olyanokkal is, hogy Gerencsér Jánosék meg a Málovics Jó-

zsefék három-három lányát mind határőr katona vette el, s hogy a határőrt nem igen lehet megelőzni a köszönésben, akár tiszt, akár közkatona.

Már hagyomány, hogy egy-egy nyári estén tábortüzet gyújt a határőr-laktanya melletti téren az őrs. Olykor a határőr-zenekar is előkerül, s olyankor a falu népe is hivatalos a rögtönzött bálba. A határőrök meg ugyancsak hivatalosak a falu rendezvényeire, egyszer s mindenkorra. Kiváltképp a bucsui búcsúra, amelynek napja az évszázados hagyományok és a véletlenek kedves összejátszásaként szeptember 29-re, a fegyveres erők napjára esik. Így még a búcsú is közös ünnep a határőrfaluban.

A téli nappalok, esték és éjszakák csendesebbek. Nagy hó esik errefelé, így aztán az örökké éber járőrök lóháton járják az őrizetükre bízott határszakaszt.

A toronyi Aranypatak Termelőszövetkezet - amelyhez Bucsu is tartozik - „ismeri" ezeket a lovakat.

- A határőrök még szántottak is nekünk a nehézgépekkel. Cserébe takarmányoztuk a lovaikat.

Lakner Ferenc, aki csaknem két évtizede elnöke már a tsz-nek, hozzáteszi, hogy gyakran kötnek megállapodásokat így egymás kisegítésére. Együtt élnek tehát, együtt is dolgoznak. A szocialista brigádok versenyében például külön értékelik a határőrizeti tevékenységet.

- Ezek a gazdasági megállapodásaink pedig a napi munka során születnek, csak úgy szóban: becsületre. Ismerjük a határőröket, ők is minket... Olyan írott szerződés még nem volt, amelyet úgy betartottak volna, mint mi ezeket.

Szegedi Dezső, a tanácselnök és Horváth Antal, a vb-titkár ugyanezt mondja.

- Óvodát kellett építeni, az iskolát tatarozni vagy a tüzoltószertárt megcsinálni: egy civil, egy határőr. Így dolgoztak az emberek. Jönnek a tisztek előadást tartani, iskolába, kultúrházba. A bucsui községi pártszervezetben tisztfeleségek derekasan dolgoznak. Természetes hát, hogy otthon vannak a falu ügyeiben. A bucsui őrs parancsnoka régi tanácstagunk, az ügyrendi állandó bizottság tagja. Hadd tegyem hozzá: jó néhányunk személyes jó barátja.

A tábla, a Határőrközség így válik személyessé a nyugati végeken...

(1979)

Kard és hivatás

- Pityu itthon van-e?

A kérdés gyakran elhangzik a tapolcai kölcsönzőboltban. S így szeptember után édesanyja mindig azt feleli:

- Nincs. Már visszament a tisztiiskolára.

- Mikor jön?

- Talán karácsonyra.

- Tessék megírni neki, hogy tudok valahol egy igen régi kétcsövű forgópisztolyt. Igen régit...

A mama arra gondol, hogy azt meg hova teszik, hiszen jócskán tele van már a lakás, sőt a padlás is. De azért bólint:

- Megírom. Aztán majd elmegy érte.

S ez biztos. Ángyán István végzős tisztiiskolás elmegy a régi fegyverért. Nemcsak szülővárosában, Tapolcán, bárhová és azonnal, de ha kell, elmegy Szegedre is vagy Kaposvárra. Az 1871-ből való testőralabárdot Törökbálintról hozta. Néhány napig az ágyában pihent a kemény fegyver a tisztiiskolán, mert ugye, nem éppen előírásszerű felszerelése ez a tisztjelölteknek. De hát egy igazi gyűjtő, ha kell, az alabárd élén is megalszik...

Ki tudná megmondani, mikor kezdődött, mikor hatalmasult igazi szenvedéllyé benne a régi fegyverek, a történelmi emlékek szeretete? Apja, Ángyán István őrnagy is csak arra emlékszik:

- Furcsa gyerek volt. Mindig csak keresgetett, szimatolt meg ásott...

Az édesanya még hozzá is teszi:

- Kiásott az mindent. Megérzi talán, hogy hol van valami, ha három méterre van is a földben. Aztán csak viszi a csákányt...

S a fiatal Ángyán körül valamiféle kedves-büszke legendát alakítanak a szülők. Az őrnagy hamarjában leakaszt a szobában egy törökkori díszkardot, egy negyvennyolcas lovassági szablyát, egy kozák fringiát meg egy testőrkardot, és mutatja. Hozzátéve, hogy a padlás is tele van ilyenekkel.

- Hát amikor az építkezés volt...

Így kezdődnek a történetek, hát amikor. Hát amikor az építkezés volt, a tapolcai vár egyik régi, kőbevésett pietáját fordította elő a csákány. Pityu felfedezte a dolgot, kerülgette, aztán toborzott még négy magaszőrű gimnazistát, s hazahozták.

- Pedig volt vagy négy mázsa... - az őrnagy apa nevet - jajaj, már másnap érte jöttek persze, és elvitték, s a Pityu igen szomorú volt.

- Hát amikor betörtek valakik az iskolamúzeumba, és a rendőrség lefoglalta a Pityu gyűjteményét! Persze egy darabot sem találtak közte, nem

olyan ő, de valaki azt mondta, hogy inkább az iskolának kellett volna betörnie Pityuhoz, nem neki az iskolába.

Csendes büszkeséggel mutogatják a „kincseket". Legelőször a műalkotásnak is gyönyörű ótörök jatagánt fémintarziás berakású hüvelyével. A ma is ép pengén különös-kacskaringós feliratok közt ott az évszám: 1190.

- Egyszer nekifogott, s lerajzolta pontosan egy papírra ezeket a furcsa írásjeleket. Nem tudtam, mit akar vele...

Aztán kiderült. Elutazott a Budapesti Nemzetközi Vásárra, s addig jártkelt, míg talált az egyik pavilonban egy arabot, aki le tudta fordítani.

- Nála van: valami pasa tulajdona volt ez a jatagán, jelmondat is van rajta.

Úgy „mellékesen" néhány régi könyvet is összegyűjtött. Van például egy eredeti francia Zolája a Rougon-Macquart ciklusból, ezt a nagy francia életében adták még ki 1890-ben. Legutóbb, amikor itthon volt, egy kis mozaikportrét csinált.

- Mert mi olyan „pepecselő" emberek vagyunk - mondja - az őrnagy, aki nemrég egy kovácsoltvas könyvespolcot fejezett be.

Van valami különös varázsa ezeknek a tárgyaknak, amelyek két katona szabadidejének tartalmát fejezik ki: békés, csendes tárgyakká szelídíti a szándék még az egykor félelmetes fegyvereket is. Ott díszlenek az előszobában a tablón, a szoba falain emlékké, díszekké változtatta őket egy szenvedély, amit most már a kisebb testvérek is örököltek a családban. A régi pénzek, geológiai emlékek, népművészeti maradványok, régi munkaeszközök egy részét már ők hozogatják haza, persze egyelőre még csak Pityunak.

Az elöltöltős puska, a lőporszaru s a különböző szuronyok, vadászkések társaságában a mama megmutatja a méternél hosszabb finom bőrtekercset:

- Ennek nagyon örült.

Titokzatos - talán héber - írásjelekkel rótták tele a bőrt valamikor, nagyon-nagyon régen. Ez még megfejtésre vár, de hát most a tisztiiskola utolsó éve, a diploma a legfontosabb.

- A nagyobbik könyvecskét, amit érettségije után írt, alighanem magával vitte, lehet, hogy felhasználja a diplomamunkájához, mert ugye egy tanár szakot is befejez a tisztiiskolán...

Hanem a kisebbik könyvecske az előkerül, borítóján nagy vörös viaszpecsétben egy régi érem lenyomata. Benne színes szép rajzok, gondosan kimunkált, kifestegetett iniciálék, kalligrafált betűk: mint az egykori kódexíró barátok munkái. Rengeteg csendes óra beszédes terméke.

- Tapolca történetét írogatta. Megtúrta adatokért még a plébánia padlását is.

Tapolca város története. Ez van az első színes lapon, s egy mottó: „Habár Tapolca ma község, én mégis városnak nevezem, mivel szerintem az emlék

megmarad még akkor is, ha a lakosok elpusztultak vagy elvándoroltak. 1963."

A különös könyvecske minden sorából csendes, komoly szeretet süt Tapolca, a szűkebb haza s a tágabb, a Dunántúl, a magyarság, Magyarország iránt. Ugyanaz a megismerni akaró, szemlélődő szeretet, amit a gondosan konzervált pengéjű kardok őriznek, a többi történelmi emlékkel együtt.

Ángyán István most huszonhárom esztendős. Jövőre hivatásos katonatisztté avatják. S ez a „hivatásos" szó nála a legszorosabb értelmet nyeri: határőrtiszt lesz.

És ha valamit nagyon komolyan szeret az ember, azt gondosan, életrehalálra óvja...

(1968)

Határőrzők

A kiáltást innen már átviszi a szél a szomszéd országba. A traktorok szüntelen dorombolása egész nap áthallatszik. A szántó-vető gépek „pilótaülésében" a gyékényesi termelőszövetkezet traktorosai. Szemük időnként körbevillan a „terepen": számukra ez a tágas munkahely nemcsak búzatábla, hanem „terep" is. Amúgy határőrnyelven. Mint ahogy Korcsmár Tiborék kis együttese nemcsak traktorosbrigád, hanem - tavaly óta - önkéntes határőr-csoport is.

- Amott mocorog valaki.
- Ismerjük?
- Idegen.

Apró telefonkészülék kerül elő az egyik gép kabinjából, két mozdulat, s becsatlakozik a határ menti vezetékbe. A határőrőrsön máris jelentkeznek.

- Idegen a körzetünkben...

S a hely pontos meghatározása következik. A válasz rövid:

- Megyünk. Tartsátok fel addig!

Ezután többféle dolog következhet. Egy kis terefere, vagy ha nem akar sikerülni a „vendégmarasztalás", nyomatékos felszólítás a járőr bevárására. Határőrnyelven: elfogás. Volt már példa erre is, arra is. Egyszer még a Zetor szerelővasát is meg kellett mutatni a nyomaték kedvéért, válaszul egy villogó vadászkésre.

Azt mondja róluk Mészáros Ferenc alezredes, a nagykanizsai határőrkerület pártbizottságának titkára:

– Ugyanúgy ellátják azt a határszakaszt, mint egy járőr. S nemcsak ők. Komlósi Miklósék Somogyudvarhely határszéli betonüzemében nem is olyan régen fogtak el egy határsértőt, csak érte kellett mennünk... Bognár Barna zákánytelepi vadőr három kifelé igyekvőt fogott el és őrzött addig vadászfegyverével, míg oda nem értünk. Nem is magyar állampolgárok voltak... Soroljam tovább?

Németh László alezredes kerületparancsnok ugyanis korábban kategorikusan megfogalmazta véleményét:

– Az országhatárok őrzése közös munka: csak mindenkivel együtt lehet biztonságosan elvégezni.

Mészáros alezredes tovább sorolja. Később Szabó Vince főhadnagy is csatlakozik: a katonák tényekre szorítkozó szűkszavúságával kerekítik a képet, amelyet Szép Dezső nemesnépi fazekas mondatából kezdtem először megérteni.

– Nem túlzás, ha azt állítom – mondta –, errefelé mindenki határőr...

S most zuhognak rám az adatok. A kerület mintegy kétszáz kilométeres határszakaszán 48 határ menti falu van. Ezek közül 11 megkapta már a Határőrközség megtisztelő címet. Leghamarabb Bélavár, már 1968-ban. Aztán Bolhó, ahol a termelőszövetkezet neve is célzatosan Határőr, majd Tótszentmárton, Gyékényes, Szentgyörgyvölgy – azóta Kiváló Határőr jelvénnyel kitüntetett falu –, később Babócsa, Zákánytelep, Rédics, Murakeresztúr, Nemesnép és Vízvár. Tavalyig az elmúlt tizenöt évben 62 falusi embert tüntettek ki kormánykitüntetéssel, 275-öt Kiváló Határőr jelvénnyel az ország őrzésének segítéséért. Tizenkét esztendeje hétszáz, ma csaknem ezer gyerek „dolgozik" az „úttörőgárda határőr-alegységekben", s a KISZ Ifjú Gárda-egységek is egyre szaporodnak. Tavaly létrejött az önkénteshatárőr-szervezet. Munkásőrök segítenek, a vasutasok ugyancsak régóta elismert tagjai az országőrző közösségnek.

Mert közösség ez így együtt. Egyszándékú emberek együttese, akik nemcsak beszélnek a hazaszeretetről, a haza védelméről, hanem olykor az életveszélyt is vállalva tesznek érte.

S ez nem frázis: emlékezzünk a két évvel ezelőtti gyékényesi fegyveres ámokfutóra! Géppisztolya és két pisztolya volt, orvul lövöldözve megölt két határőrt, megsebesített még egyet, lelőtt egy vasutast, megsebzett egy utast; s amikor Szabó II. Istvánné meghúzta a vészféket, leugrott, majd a mozdony felé rohant. Tovább akarta kényszeríteni a vonatot. A mozdonyvezető mellének szegezett géppisztolyt csavarta ki kezéből a mozdony sze-

mélyzete, azzal ütötték le. Skabrics József, Kozma József, Kovács Ferenc és a kalauznő ezért kapott kormánykitüntetést.

Varga László kalauz eddig 29 határsértési kísérletet leplezett le. Az egyik faluban egy veterán „amatőr" meg a fia a tizenegyedik határsértést hiúsította meg a közelmúltban. Az önkéntes határőrök szervezete olyan szervezet, amelyet maga az élet, a hosszú évek gyakorlata hívott életre. Ma 82 csoportban félezer ember teljesít szolgálatot önkéntesként ezen a határszakaszon.

„Előzményeiről" szívesen beszélnek a határőrtisztek.

Szabó Vince főhadnagy néhány évvel ezelőtt járőrt küldött az egyik útellenőrzési pontra. A határőrök messziről látták, hogy ott szabályos ellenőrzés folyik: néhány fiatalember hibátlanul „dolgozik".

- Hát ti?

- Láttuk, nincs itt senki. Gondoltuk, míg jöttök, segítünk. Kerkutasi KISZ-esek vagyunk. Eddig semmi rendkívüli nem volt, a szokásos forgalom...

Volt köztük leszerelt, s „benősült" határőr: nem ritkaság, hogy a fiatalok szolgálati helyükön alapítanak családot, s maradnak. Így aztán a szakértelem sem hiányzik. Ahol igen, ott a határőrség tisztjei, katonái terjesztik: iskolában, tsz-ben, tanácsnál, mindenütt.

Ismerik egymást; a falvak építkezéseinél is ott szorgoskodnak a katonák, az árvíz idején is helytálltak, s évről évre segítenek a mezőgazdasági munkákban. Azt tartják: a haza meg a szűkebb környezet gyarapítása is közös munka, nemcsak az őrzése... Így aztán nem csoda, ha természetessé vált az együttműködés.

S megint nem frázis: civilek apraja-nagyjával. Az „aprajára" is akad példa, nemcsak az, hogy a gyerekek szeretnek határőrösdit, őrjáratosdit játszani.

Akkoriban napok óta bemondták a hangszóróban: egy motoros sűrűn érkezik be a határszéli falvakba, csempészárukkal. Ahol észreveszik, figyelmeztessék rá a határőröket.

Öcsi tíz éves volt akkor. Sokat álmodozott arról, hogy élete kockáztatásával hőstetteket fog elkövetni, s beveszik a katonák közé, mielőtt megnőne. Sokszor el is játszotta képzeletében pontról pontra azokat a hősi tetteket. Hanem amikor azt a motorost elrobogni látta, nagyon józan lett. Utol nem érheti, gondolta, gyorsan leolvasta hát a rendszámát. S félt, hogy elfelejti: egy kővel belekarcolta a kis falu postaládájába legott. Aztán futott a határőrökhöz.

Ketten ültek lóra, az úttalan dombok közt könnyebben mozog a tapasz-

talt határőrló. S mint a moziban: a motoros menekülni igyekezett, lovas üldözés... oldalazás, kerítés, átvágás a dombon, elébe!

Öcsi loholt mindenen keresztül, mindent látni akart.

A két lovas aztán egy horhosban megfogta a csempészt. Öcsi néhány napig olyan peckesen sétált végig a falun, mintha őrsparancsnoknak nevezték volna ki.

Máskor egy napok óta jelzett „mozgó" idegent az őrtilosi kocsma raktárába zártak, s egy öreg vadász őrizte öreg puskájával, míg meg nem jött a járőr. Kiderült: idegen állampolgár, aki már negyedszer kísérelte meg a magyar határ megsértését.

Gördülnek a történetek egyre, a határőrtisztek kifogyhatatlannak látszanak. Lekvárosüvegben, zárt konzervdobozban lelt aranytárgyak is szóba kerülnek, s egy izgalmas közelmúltbeli „lelet": vasúti kocsi szeméttartójában több mint egymillió forint értékű arany ékszereket találtak. Gazdája persze nem került elő, legfeljebb magában átkozta a magyar vasutas, a vámőr meg a határőr éberségét: drága vonatjegy volt ez!

Van valami elgondolkoztató ezekben a történetekben. Ezen a vidéken több ezer ember közös, éber figyelme őrzi az országhatárt. Jártam már határterületen Sopron tájékán s Szeged alatt; Szentgotthárd vidékén s egyebütt. S most itt, Nagykanizsa alatt. Hallottam számtalan történetet a közös figyelemről. A történetek hasonlítanak egymáshoz az ország északnyugati végétől a délkeleti végekig. Önkéntelenül is felteszi magának az ember a kérdést: hányan is őrzik, védik ezt az országot?

Az út mellett kérdem a kapálót:

- Szintén önkéntes határőr?
- Ahogy vesszük... A csoporthoz már öreg vagyok, de a szemem még jó...
- S volt, amikor használt vette?
- Háromszor.

Hányan is védik tehát ezt az országot? Félig fogalmazott válasz motoszkál bennem: tapasztalt, jól szervezett fegyveres testületek védik, s a végeken még egy negyed ország.

(1976)

MUNKÁSOK FEGYVERBEN

Az alapító munkásasszony

Kicsiny asszony. Ahogy egymás mellett ballagunk a présgépek között a rákospalotai bőrgyárban, minduntalan az jut eszembe: mekkora energia szorult e kicsi emberbe, aki egykor huszonkét éves kislányként fegyvert fogott. S negyedszázada már munkásőrként szolgálja az eszmét, amelynek védelmére szegődött.

Amikor aztán a présgéphez ül, észreveszem, hogy nagyon kemény keze van. Munkához szokott, ahhoz, hogy akár a présműhelyben, akár a savazóban vagy másutt engedelmességre kényszerítsen kemény anyagokat. Vasat, rezet. S amint beszélgetésünk végén ismét dolgozni kezd, már bele tudom képzelni a kezébe a fegyvert.

- Nagyon szép helyen, Jósvafőn születtem, a szüleim aztán ide, Palotára jöttek velem, s az az igazság: nincs abban semmi különös, hogy én a munkásőrség egyik alapító tagja lettem. Mondhatom talán, hogy az anyatejjel szívtam magamba a mozgalmat, talán egy nagy szó, de összegzés. Apámat többször elvitték, börtönbe csukták illegális kommunista tevékenységéért, anyám a Vörös Segély aktivistája volt. Édesapám legfiatalabb öccse Kurimszky Sándor, ha mond önnek ez a név valamit...

„Véletlenül" mond: jómagam írtam meg a nógrádi partizáncsoport egykori politikai vezetőjének az élettörténetét.

- Az én apám akkor nem tudott elmenekülni. Lebukott. A padlásunkon volt a sokszorosítógép - mondja Kurimszky Margit, mai asszonynevén Mohácsi Jánosné. - Persze hogy akkoriban még alig értettem, mi ez a harc, csak az örök reménykedést hallottam otthon, abban nevelkedtem, szívvel-lélekkel. A szüleim többedmagukkal József Attila szemináriumára jártak, nekem kellett vigyáznom a kisebb gyerekekre...

Innét tehát az indíttatás. Vagy a háttér, ha úgy tetszik. Az, amikor 1956 végén, az akkori honvédelmi szövetség kicsi, jobbára céllövésre alkalmas

fegyvereit szerezte meg a család, mert az idős édesapától a huszonkét éves leányig mindenki úgy érezte: valamit tenni kell, a megvalósult reményeket meg kell védeni.

- Ott laktunk hetekig a palotai pártházban, harminc-harmincöt ember. Eleinte nem munkásőrök voltunk mi, hanem „pufajkások". Ketten voltunk nők, a másik a parancsnok felesége. Akkor ez a kis csapat csupa idős elvtársból állt. Már sokan nincsenek meg közülük... Én a legtöbbet köszönhetem nekik: akkor és aközben is tanítottak engem hűségre, becsületre.

S akkor úgy adódott, hogy ez a nagyon kicsi szövőmunkás lány lett a készenléti alegység parancsnoka. S az maradt hosszú éveken át. Katonatiszt férje hatvanhétben meghalt. 1972-ben férjhez ment Mohácsi János kőműveshez, aki egykor ugyanott és ugyanakkor a palotai munkásőrség alapító tagja volt.

- Két nagy fiam van, mindkettő határőr volt, egyikük már párttag is. Én most a bőrgyári alegység politikai felelőse vagyok. De a háttér a négy éve betegség miatt leszerelt férjem, aki mindenben segít, mert pontosan tudja, hogy mi ez a szolgálat. Neki köszönhetem, hogy negyedszázad elmúltával is el tudom látni a dolgaimat. Pedig most már nehéz. A felszerelés, a technika más. De amíg bírom, becsülettel csinálom, mert család lett ez már a gyárban is, a kerületben is...

Kétszeres kiváló dolgozója a rákospalotai bőrgyárnak. Tegnap a Parlamentben volt, s átvette megszolgált érdemrendjét. Visszatérő szavai: becsületesen csinálni, szívvel-lélekkel szolgálni.

- Talán úgy tűnik, nagy szavakat mondok - mosolyodik el csendesen a búcsúzáskor. - De amíg fegyverrel a kezemben nő létemre is tehetem, védem én ezt az ügyet, amelyhez az egész családom hűséges volt... s most már a gyerekek is.

Felnéz a csillogó réz alkatrészek közül, s csendesen hozzáteszi:

- Mi itt sokan vagyunk, asszonyok. Anyák. És a bőrös asszonyok itt nálunk a legtöbben így éreznek...

(1977)

„Három sofőrök"

A mese hagyományosan kezdődik.

Egyszer volt, hol nem volt, volt a szegényembernek három fia. Amíg nőttek, cseperedtek, egyebet se láttak maguk körül, mint a szünet nélküli küszködést a falatért. Apjuk-anyjuk látástól vakulásig dolgozott, s erdőről mezőre vándoroltak: hol lehetne nagyobb darab kenyeret keresni? Mikor már eszüket tudták, előállt egy napon a legkisebb, a Jóska:

- Édesapám, elmegyek én a világba, szerencsét próbálni!

De erre már a bátyjai is előálltak:

- Mi is elmegyünk.

S nekiindultak a pusztáról, hárman, háromfelé.

Aztán - ahogyan az minden valamirevaló mesében van - a legkisebbnek a terve sikerült leghamarább. De nem feledkezett meg a bátyáiról.

- Gyertek - mondta -, én megleltem a helyem. Lesz ott hely nektek is.

Így esett, hogy a három Hörcsöki testvér Budapesten, a Posta központi járműtelepén együtt dolgozik: ők a „három sofőrök".

A szülők: apró öregember, apró öregasszony, ráncosak, szépek. Ma Gyálon élnek. Hetedik évtizede ismerkednek újra meg újra a tavasszal.

- Mikor majdnem mezítlábasan útra keltek a pusztából a fiúk, mit kaptak a vándortarisznyába?

Összemosolyognak. Nem kell sokat magyarázni, hogyan is értem a különös kérdést.

- Hát... apjuk-anyjuk jó dolgos volt. Meg aztán úgy lettek tanítva: ember csak az, aki mindig, mindenhol meg tud állni a lábán. Tisztességgel! Meg hogy: nincs olyan nehéz dolog a világon, amit ember meg ne tudna tenni.

Hát ez volt a vándortarisznyákban. Apjuk, anyjuk életét vitték a három sofőrök, hamuba sült pogácsa, terülj asztalkám meg varázsgyűrű helyett...

S többre mentek vele.

A három Hörcsöki testvért ma mindenki becsüli a nagy telepen. Így beszélnek róluk: „a Laci, a Tibi, a Jóska". Kommunisták. Mikor egyenruhát ölt, s szolgálatba indul a munkásőregység, mindhárman ott menetelnek.

Az egykori szegényember és szegényasszony a gyáli napsütésben csendes büszkeséggel sorolja: Jóskának három gyereke van, Tibinek kettő, a lányuknak, aki Somogyban maradt, négy, s jön az ötödik... Vagyis hogy a tizedik unoka.

- S ahhoz mit szóltak, hogy a világgá ment fiúk kommunisták lettek?
Szinte egyszerre felelnek:
- Hát mivé lettek volna?! Látták az életünket...

Az életüket, ha azt életnek lehetett nevezni!
- Akkoriban szolgalegény voltam én. Mezőcsokonyába'... mi lehettem volna?
- Én meg napszámba jártam, meg részesaratós is voltam. Árendás házba' laktunk anyámmal. Ott kerültünk össze...
Nézik egymást. Lassan fél évszázada, egy kemencetüzű nyáron villant össze először a szemük. Nem volt akadály: a szegénység a szegénységgel házasodhatott. Azaz: „házas", saját portájú pár sose lett belőlük. Mert vándorolni kellett: arra, amerre munka volt, arra, ahol nagyobb darab kenyeret reméltek a gyerekeknek vagy jobb fedelet. Summás, napszámos volt Hörcsöki Géza, mikor, hogyan. Aztán volt kanász is. Meg halász. Volt szegény favágó az erdőn, aztán a változott világban állami gazdasági juhász.
- Nekem az, hogy milyen munka, sose számított: kapát, kaszát vagy vellát egyformán forgattam. Voltam én kocsis, minden, még útjavító is.
Hét éve ment nyugdíjba. Az állami gazdaságból, amely a vándorút végét jelentette.
- Sajnálták. Hívtak is vissza, mert hogy jó dolgos voltam.
Dolog nélkül most sincs: éjjeliőr Gyálon.
- Fontos berendezéseket őrzünk. No, nem lopástól - teszi hozzá -, tűztől vigyázzuk...
A mama, az ezüsthajú, megigazítja a fejkendőjét.
- Hát úgy igaz, sokat kellett gürcölni értük. Volt, amikor három hold kukoricát vállaltam mellettük, felesbe... Azt se tudtam, mihez kapjak hamarább. No, elmúlt, és megérte... Már úgy értem, hogy amilyenek lettek a gyerekek...
- A Jóska, az volt a legügyesebb - mondja az öregember -. Az mindent meg tudott már kölyökkorában csinálni. És egyedül nekivágott... először a kőművesek mellett volt culáger... aztán kitanult. Aztán már „bevezette" a bátyjait.
A mesékben is mindig a szegényember legkisebb fia leli meg az utat. Először.
- A Lacinak most már elkészül itt a háza. A másik kettőnek meg szép lakása van. Az egyik a minap újat kapott, most költözött.
A csepp asszony ölébe ejti a kezét, szégyenlősen mosolyog:

- A Tibihez magam is el tudok menni, de a Jóskához már egyedül nem merek, csak az urammal. Mert sokat kell egyik buszról a másikra szállni, elkeveredném én... Meg a sok szép, irdatlan nagy új ház között...

Kis csend. Aztán az egykori szegényember röviden summáz:

- Szépen élnek, no...

És ez a mese vége. Azazhogy nem egészen. Mert igaz, hogy hagyományosan kezdődött: egyszer volt a szegényembernek három fia. Csakhogy korszakunk meséinek már nem hagyományos a vége. Inkább így kell befejezni:

- ...és tisztességben, megbecsülten, országukat őrizve, ember módjára élnek ma is, holnap is, a három sofőrök...

(1978)

A hazát szolgálják

Csupa szürkéskék egyenruha, csupa fegyelmezett, katonás mozdulat: a Ganz-MÁVAG Vörösmarty Művelődési Házának hatalmas színházterme ezúttal a munkáskatonáké. Eljöttek jelvényeikkel, kitüntetéseikkel a mellükön mindazok, akik a munka szolgálatán túl fegyveres szolgálatot, a munkáshatalom őrzését is vállalták. S eljöttek, akik ma vették fel először az egyenruhát, ma tesznek esküt ugyanarra.

A VIII. kerületi Asztalos János Vasas Munkásőregység ünnepélyes egységgyűlése a zászló előtt jelentéssel kezdődik. Aztán Komlós Béla parancsnok beszámol: „a fegyverrel, munkával, felvilágosító szóval" jelmondat jegyében a munkáskatonák alakulata hogyan hajtotta végre a múlt évi feladatait.

Van miről beszámolnia.

A tények és adatok az emberek erőfeszítéseit jelzik. Jelzik csupán és összesítik. Ács István munkásőr azonban, akivel a szünetben beszélgetünk, néhány pillanatot megelevenít.

- A mi brigádunkat is Vasasnak hívják - mondja.

Régi, 1961-ben alakult szocialista brigád ez. Ács István a brigádvezető. Eredetileg esztergályos volt, ma gépbeállító-előrajzoló a Ganz-MÁVAG Motor-Hajtómű gyáregységében. Lassan tíz éve munkásőr, rajparancsnok. És kerületi tanácstag.

- Mikor megtettük a pótvállalásokat a kongresszusi versenyben, tudtuk, hogy nem lesz könnyű dolgunk. A legfontosabb alkatrészek soron kívüli legyártását vállaltuk, meg az idegen műszeralkatrészek selejtmentességét... De nekifogtunk, s az év végi értékelésnél elsők lettünk a műhelyben.

Egyedüli munkásőr a brigádban. Tudja, hogy többet várnak tőle ezért, mint „civil" társaitól. Ő így fogalmazza ezt:

- Tudom, hogy mindig én hagyhatom abba utoljára...

Most április negyedikéig újabb, kiegészítő vállalásokat dolgoz ki a Vasas brigád. Az eddig tapasztaltak alapján:

- Tudtuk növelni munkaintenzitásunkat, jobban megszerveztük a munkánkat, így sikerült eddig. És persze, ha valami nagyon sürgős, akkor nem nézünk az órára...

Nem számolják össze, mennyi túlmunkát végeztek idáig.

Az egységnél - így mondta Komlós Béla parancsnok - a belső értékelés figyelembe veszi minden egyes munkásőr helytállását a kongresszusi versenyben.

Ez is benne van tehát az egységgyűlésen kiadott kitüntető címekben, az egység legjobb százada és az egység legjobb szakasza kitüntetésben.

Vas István géplakatos a Ganz-MÁVAG hídgyáregységének kooperációs csoportvezetője a búcsúzók közt van ezen az ünnepségen. Az ötvenegy leszerelő közt, akik ma viselik utoljára az egyenruhát. Az övére még egy kitüntetés kerül: a tizenöt éves Szolgálati Érdemérem. (Még huszonegyen érdemelték ki ezt tizenöt esztendős szolgálatukért, s kapták meg ezen a napon. A tíz évest pedig huszonnyolcan.)

Vas István nem fiatal már. De az ősszel ott volt ő is nyolcvan társával a Bács-Kiskun megyei Apostagon tíz napig: segítségül a tsz-nek a mostoha időjárás elleni küzdelemben.

- Úgy válogattuk össze a nyolcvan munkásőrt, hogy lehetőleg ne munkapad mellől jöjjenek, mert a termelésnek menni kell. Így aztán, ha abban születtünk is, mindahányan elszoktunk már kicsit a fizikai munkától...

Szüreteltek. Csizmaszárig sárban. Ködben, esőben. Izomlázzal, nyirkos széllel küszködve.

- Legalább annyit teljesítenünk kellett, mint a tsz-tagoknak.

- Estére megállapítjuk a normát...

És este megállapodtak: napi kilencven mázsát kell teljesíteniük, annyit bírnak. Eleinte kissé bizalmatlanul nézték őket kifényesített szíjaikkal, tiszta egyenruhájukban a parasztok. Aztán csodálkozni kezdtek: másnap is

ugyanúgy vonultak ki munkára. És estére meglett a 90 mázsa. Jöttek már értük:

- Menjünk át együtt egy pohár sörre...

A fáradt emberek felkeltek a tornateremben a matracokról, egyikük harmonikát fogott. Egy óra múlva együtt énekeltek.

És mindennap meglett a kilencven mázsa. A tekintetekben már csak az csillogott: „Ezek aztán a munkások!" Vas István így fejezi be a történetet:

- Szépen búcsúztattak, elismeréssel. Mi meg megígértük: ránk máskor is számíthatnak. A munkásokra mindig...

Újvári Péter fúrós és esztergályos a mozdonygyárból. Ezen az egységgyűlésen huszonkét társával Kiváló Munkásőr kitüntetést kapott. (Rajtuk kívül nyolc tisztségviselő kapott Kiváló Parancsnok kitüntetést.) Újvári Péter most lett másodszor kiváló a tizennégy év alatt.

A kezén egy forradás van.

Magasfigyelőben volt egy őszi hadgyakorlaton. „Diverzánscsoport" felderítése és elfogása volt a feladat. Ő látta meg először a gyanús mozgást: jönnek! Villámgyorsan kúszott lefelé a figyelőből... aztán megcsúszott, egy kiálló él csontig felhasította kezét. Patakzott belőle a vér.

- Személyesen kell jelenteni ilyenkor... Hát futottam.

- Nem az egészségügyiekhez?

- Nem, először jelenteni mentem. Mert a „diverzánscsoportot" el kellett fogni...

Az egység megkapta az irányt, tájékozódási pontokat, kúszva bekerítésre indult. Újvári Péter kezét szorítva megvárta még, míg felharsan az első „Állj! Ki vagy?", és csak aztán indult a kötözőhelyre...

Az ünnepélyes egységgyűléseken van egy nagyon felemelő pillanat: amikor az öreg munkásőr átadja a fegyvert az új, most esküt tett fiatalok egyikének.

Az egyik búcsúzó itt is előrenyújtotta a fegyvert. S akkor előlépett egy fiatal nő... Kemény léptekkel ment oda, s határozott markolással magához húzta a géppisztolyt.

Mindenki úgy érezte, kettős értelmet kapott ez a fegyverátadás: a munkásasszonyok is részt vállalnak „fegyverrel, munkával, felvilágosító szóval" a munkáshatalom védelméből.

(1976)

Fegyverrel, szerszámmal

Amikor azon a hideg 1957-es februári éjszakán fegyverét rejtve járta társaival Kőbánya utcáit, arra gondolt, hogy furcsa a világ: egyszer már volt R-gárda. 1948-ban, a sorsdöntő választások előtt. A kommunista párt rendező gárdájának tagjaként büszkén viselte az R betűt.

Megtorpant, zajt hallott. Két sötét alak osont egy gyárfal tövében.

- Állj! Igazolják magukat!

S miközben a meglepetteket nézte, eszébe jutott, hogy akkor, suhanc korában is kiáltott néha ilyenkor éjszaka. Csak akkor az ökle volt a fegyver. Ha leragasztották a kommunista választási plakátot, ha letépték, bizony összeverekedtek a „pártok" a sötétben. Hej, az a szétugrasztott Barankovits-gyűlés...

Árvai János egy zümmögő, különös masinából emel ki most egy tenyérnyi lapot: rajta hajszálerek aranyszövevénye, apró, nagyító nélkül alig látható alkatrészek.

- Ez ennek a programozó számítógépnek az egyik memóriaegysége. Ez irányítja a rajzgépet...

Rögzített pauszlap mozog magától egy rajzfej alatt: látszólag kiszámíthatatlanul és hirtelen változtatja irányát, megtorpan, s akkor a rajzfej mozdul. Fekete vonalak egyre bonyolultabb szövevénye alakul lassan, hihetetlen pontosságú párhuzamokból, derékszögű törésekből.

- Egy digitális nyomtatott áramkör kliséjének előrajzolását végzi a gép.

Árvai János, a gépi rajzoló csoportvezetője 1957 februárjában még kétkezi munkás volt, öntő. Aztán kohásztechnikus lett, munka mellett tanulva a már véglegesen nyugodt éjszakákon. Később az izzó fém gőzei kikezdték az egészségét: lakatos lett az Elektronikus Mérőműszerek Gyárában. S megint tanulni kezdett: elvégezte a Bánki Donát Műszaki Főiskolát. Azt a programozó automatát ő konstruálta. Újításként, tavaly. Hogy rövidebb legyen a beprogramozás ideje, s hogy a drága, nagy számítógépeket ne kelljen lekötni ennek a rajzgépnek az irányításával.

- Akkoriban sokat „játszottunk együtt" ezzel a masinával.

Mosolyogva mutatja a furcsa torzképeket, absztrakt mintákat, a gép különös „műalkotásait". Az együttjátszás végeredménye: az egykori öntő, az egykori lakatos gondolkodó gépet alkotott.

- A kézigránát, amit bedobtak hozzám egykor, nem robbant fel a lakásban. Nem biztosították ki megfelelően.

Árvai János sokszor gondol erre. Kiváltképpen akkor, amikor az újonc munkásőrei először gyakorolják a kézigránátdobást.

- Kibiztosítani... számolni... eldobni!

Árvai János munkásőr századparancsnok hallgatja a vezényszót, ellenőrzi a mozdulatokat kint, a gyakorlótéren. Aztán arrébb sétál. Elgondolkodik: „Ha akkor van ilyen munkásszervezetünk, nem lett volna 1956..."

Hogyan is volt? 1957 februárjában néhányan a hűségesek közül fegyvert szereztek, s emlékezve a régi időkre, megalakították a párt R-gárdáját újra. Ebből hamarosan szervezett karhatalmi alakulatok nőttek, s nem sokkal később megalakult a munkásőrség. Árvai Jánosnak már nem kellett rejtenie a fegyvert...

Állandó éber készültség. Volt, hogy a moziból hívták ki, a család mellől: „Gyere, János, megint szükség van ránk..."

- Aztán még május elseje előtt megmutattuk magunkat a fővárosnak!

Egy élesen kanyarodó és növekedő fekete vonalra néz a zümmögő masinán. S talán látja, amint dübörögve végigmenetelnek a munkásőrök szürkeegyenes vonalai a Rákóczi úton, a Körúton, a Dózsa György úton, a Népköztársaság útján.

- Volt taps, volt riadt némaság, lelkes ünneplés, hangos gúnyolódás, még lövés is... Ilyen volt akkor a helyzet.

Menetelt a munkáshadsereg. Árvai János mindkét oldalon érezte a feszülő könyököket. A társakét.

- Így készítettük elő azt az 1957-es május elsejét...

Hajnal se volt még, de már nem tudott aludni. Ma van hát a nap, a nagygyűlés, fél éve múlt csak az iszonyat, mi lesz? Nyugtatta magát: rend lesz, vigyázunk, hogy rend legyen. Pirkadatkor gyülekeztek, aztán kivonultak a Hősök terére, s felálltak, kordont alakítva. Az ő egysége éppen a tribün körül biztosított. Vártak. És gyülekezni kezdtek az emberek, egyre többen jöttek, csendesen, nyugodtan.

- Úgy ötvenezer emberre számítottunk, és eljöttek vagy százhúszezren. Emlékszem, gyorsan engedett bennem a feszültség. Láttam, mekkora a részvevők lelkesedése, és semmi rendbontás. Megéreztem, hogy itt mindannyian egyformán vágytunk már a rendre, a nyugalomra, itt már nem lehet semmi baj...

Harsogtak a munkásénekkarok. Voltak, akik velük dúdolták a munkásdalokat. Aztán a figyelmes csend: mit mond most az az ember, aki társaival merte vállalni a vezetést a viharban?

- Kádár elvtárs beszélt. Néhány mondata a mai napig megmaradt bennem. Azt mondta: „...a helyzetet konszolidáltuk, a munkáshatalmat újból megszilárdítottuk. A mi tudtunk és akaratunk nélkül ma már semmi nem történhet ebben az országban..."

Árvai János akkor még nem tudta, hogy egyszer majd gondolkodóemlékező automatát teremt. De azt igen, hogy az ő fegyverén, az ő szerszámain is múlik, hogyan vezet tovább előre a munkáshatalom útja.

(1977)

„Füst-ejtőernyők" és bajtársiasság

Ötven-hatvan kilométeres szélben bomlanak ki a „füst-ejtőernyősök". Inkább oldalozva, vízszintesen száguldanak, ahelyett hogy lefelé jönnének.

- Légi deszant... cél!

- A célt felfedeztem!

- Négyes pont... kézi fegyverekkel... rövid sorozat... semmisítse meg!

Biztos, szakszerűek a parancsok. Hiszen a legfontosabb ezen a foglalkozáson: milyen elhatározásra jut a parancsnok, milyen parancsot ad? Mert a deszant is csak füstből, jelzőrakétákból áll. Ám a lábunk előtt a dombhajlatban fekvő szürkéskék egyenruhás szakasz kézifegyverei, a géppisztolyok meg a golyószóró az égre szegeződnek hirtelen.

- Szakasz... tűz!

Láng csapkod a csövekből. Ropognak a sorozatok. S a parányi rádiótelefonba jelenti a szakaszparancsnok:

- A célt leküzdöttük... vétel...

A munkásőrök leeresztik a fegyvert. Iszonyú szél van. A „füst-ejtőernyősök" rég eltűntek már, valahogy úgy tűnik: mégis a lövések, a rövid sorozatok semmisítették meg.

Balatonaligától tulajdonképpen lassan búcsúzik a munkásőriskola, s így kétesztendős Veszprém megyei működésétől is. Ősszel már a Budapesten felépülő új épületek, tantermek, kiképzési bázisok várják a munkásőrök központi törzs- és alegységparancsnok-képző tanfolyamainak hallgatóit az ország minden részéből.

Bene Béla iskolaparancsnok azonban még itt tájékoztat bennünket a karhatalmi-harcászati, a lövészeti és az általános parancsnoki képzésről.

- Egyszerre 180 ember tanul itt, s 12 hetesek a tanfolyamok. Munkásőr-szakaszparancsnokokat képezünk ki elméleti és gyakorlati vonatkozásban.

- Milyen időközökben mehetnek haza a hallgatók?
- Háromhetenként szabad hétvége van.
- A közbeeső idő állandó elfoglaltságot jelent?
- Szigorú napirenddel. A foglalkozások 35 százaléka elméleti jellegű, 65 százaléka gyakorlati. Nem könnyű teljesíteni a követelményeket. Mert ide nem hivatásos parancsnokok jönnek, hanem a legváltozatosabb munkahelyekről a társadalmi parancsnokok. Hiszen a munkásőrségben a vezetők 97 százaléka társadalmi ember. S ez ennek az iskolának egyben a lényege is: azokat a társadalmi parancsnokokat képezzük ki itt, akik otthon oktatni és nevelni fogják a többi munkásőrt. Ehhez itt nagyon jó légkört, s magas mércét kell teremtenünk...
- Hamar összeszoknak?
- Egy bajtársunk a múltkorjában otthon megrándította a derekát. Mégis visszajött, mire ideért, jártányi ereje alig volt. Megvizsgálta az orvos: bizony otthon kórházba kellett volna mennie. Lefektettük. A szakasza tagjai szolgálták ki, itt szerzett bajtársai mosdatták, etették, még a tananyagot is felvitték neki, hogy legalább elméletből el ne maradjon. Hát ilyen itt a légkör.
- Mindegy, hogy az ország milyen tájairól verődnek össze egy-egy tanulóegységbe az emberek?
- Egy nemrég távozott hallgató így fogalmazott: „Talán az a legjobb ebben az egészben, hogy most már bárhova megyek az országban, mindenütt találok barátokat, elvtársakat..."

A sátrat igencsak rázza a viharos szél. A két célmellalak a Balaton-parton van, a megvadult hullámok csúcsa olykor ostorként vág végig rajtuk. A sátorból, a fénypuska célgömbjén túl is látszik ez, a lassú keresés olykor hullámtarajt „fog be". A képernyőn a fénypont azonban lassan, de biztosan bevándorol a tízes körbe.
- Most jó helyen vagy! - mondja a „tűzvezető".
A fekvő munkásőr „lő", halk kattanás, a képernyőn a fénytű a tízesbe szúr.
- Jó volt, lehet harcszerűen folytatni.
Kattanások: tízes, kilences, megint tízes.
- Így kell.
Ez is minősítés. A fénypuska szünet nélkül működik, valahogy a figyelem, meg a türelem, meg a szorgalom regisztrálóműszerévé válik ezen a szeles délelőttön.
- Akik idejönnek, mindent a legjobban meg akarnak tanulni.

- Gyújtópalackot fogj!

Villan a gyufa, lobban a kanóc, repül a maguk készítette „gránát", s tűzcsóvát borít a kimustrált pótkocsi köré. A második, a harmadik is repül, aztán már csak lángot látni.

- Sorakozó! Balra át... lépés... indulj!

Egy helyszínnel tovább. Ládányi robbanóanyag. Óvatos mozdulatok. Pontosan kimért gyújtózsinór. Gyutacs. Visszafojtott lélegzet.

- Robbantás!

- Rajta!

Hátrarohanunk. Néma másodpercek. Aztán hatalmasat reccsen a föld, dörren az ég is.

Fáradtság a széltől cserzett arcokon. Meg öröm. A siker öröme. A közös sikeré.

- Hát így élünk. Sok munka, sok tanulás.

Tizenkét hétig egyfolytában. Lemorzsolódás soha nincs. Csak munka, bajtársiasság, összetartás.

(1971)

A „gyalogos" munkásőr

Kinézett a kardosréti ház ablakán. Úgy keverte-hordta a szél a havat, hogy méternyire már csak bizonytalan árnyék maradt a körtefából.

- Nem fog menni a vonat.

- Aligha.

Riger Rezső, a veszprémi fémfeldolgozó dukkózója reménytelenül rázta a fejét.

- Hogy megyek le?

- Sehogy.

- Le kell mennem. Szolgálatba kell mennem, tudod.

Örült, hogy kimondta, örült hogy elhatározta. Rámosolygott az asszonyra.

- Tudod, hogy le kell mennem.

És Riger Rezső éjjel fél háromkor nekiindult a Bakony tetejéről. A zirci állomásra csak azért nézett be, hogy megbizonyosodjék; a vonat nem közlekedik a hófúvások miatt. Aztán a Veszprémbe lejtő útra fordult, az arcá-

ba belemart a szél. Arra gondolt, valahol azt olvasta, hogy ilyenkor nem szabad megállni, nem szabad pihenni, mert megfagy az ember. S nem állt meg Veszprémig, 27 kilométert gyalogolt egyhuzamban.

És azon a vasárnap reggelen is pontosan nyolc órakor jelentkezett, ugyanúgy, mint máskor.

- Szolgálattételre bevonultam.

A Veszprémi Járási Munkásőr-zászlóalj parancsnoka nem tudta, hogy nem jár a zirci vonat. Ő meg nem mondta, minek? 1957 februárját írták akkor...

Úgy ül a széke szélén, mintha indulni akarna. És tőmondatokban beszél, mintha sajnálná a szót.

- Hogy kezdődött? Ötvenhét elején, a gyárban. A párt szervezte, beléptünk. Vagy harmincan mindjárt. Mert azon voltunk, hogy rend legyen...

Bólint rá, tempósat, munkás módra. S másoktól tudom csak, hogy tizenhat esztendeje dolgozik már az üzemben, azóta jár be Kardosrétről, negyed hatkor indul gyalog, a két és fél kilométerre levő Zircre, onnét vonattal. Veszprém-külső pályaudvarról csak 1959 óta jár autóbusz, azelőtt a gyárba onnét is gyalogolni kellett. Újabb három kilométer. Gyors számvetés: naponta tizenegy kilométert gyalogolt és két órát vonatozott ez az ember vagy egy évtizedig. Ma már „csak" öt kilométer az egész. Naponta. Mikor ezt mondom, mosolyog:

- Megszokja az ember. Gyalogos katonának is kell lenni.

Pedig nincs rajta semmi katonás. Csak valami biztonságos akarat, keménység lapul a keskeny száján, meg egy kis fáradtság.

- Persze, hogy nem könnyű. Bejárás, munka, család, szolgálat, kiképzés. De hát szükség van rá... Meg aztán most már könnyebb is. Ötvenhétben, amikor „összetartás" volt, néha egy hétig is bent aludtunk. A földön, matracokon. Akkor meg azt kellett, ugye.

Nem mond regénybe kívánkozó történeteket, ha lenne is, minek? Nem csinált ő semmi nagyot, csak mindig azt, amit kellett. Igaz, nem nagyon mondták neki sose, hogy hol a helye, nem kellett mondani, tudta ő magától is mindig. Olyan igazi munkás. S ebben a két szóban, hogy „amit kellett", valami lenyűgöző erő feszül, lenyűgöző és diadalmas. Ott érzi mögötte az ember a tízezreket, a többieket, akik mindig azt tették, amit kell.

Riger Rezső ott viseli a zubbonyon az „ötévesek" jelvényét, elmúlt az ötödik év is, nem szerelt le. 1964-ben megkapta a Kiváló Munkásőr kitüntetést. 1965. november 7-én országos parancsnoki dicséretben részesült. Pe-

dig sose mondta el, hogy azon a régi vasárnap hajnalon nem járt a zirciveszprémi vonat.

Úgy ül a széken, a szélén, mintha indulni akarna. Nézem a két nehéz csizmát, s önkéntelenül arra gondolok, vajon „hány kilométer lehet bennük?" Egyre szófukarabb, azt mondja: dolgozni is kell, terv van, termelés van, nem üldögélhet egész nap az ember. Említem, hogy mondták: politizál is az üzemben, lépten-nyomon vitázik, érvel. Csodálkozva néz:

- Hát persze. Nemcsak őrszolgálatra jó az ember, igaz?

Letelt a nyolcadik év is a kék egyenruhában. Kérdezem, meddig viseli még?

- Ameddig kell. Szeretném persze a tizedik évet megérni legalább, de nem rajtam múlik. Ha meg szükség lesz rám, akkor tovább is. Negyvenkét éves vagyok.

Elhallgat, mosolyog, bólint. Aztán:

- Van egy fiam, most lett Kiváló Úttörőrendőr. Ha még tovább lesz rá szükség, legfeljebb átadom neki az egyenruhát, meg a fegyvert. Nyolc év múlva húszéves lesz. Addig meg én bírom...

(1966)

A vörös csillagos egység

A tavasz készülődött akkor is, a húsz évvel ezelőtti márciusban. Nagyon sokan várták akkor azt a tavaszt.

Néhány tucat felfegyverzett munkás hetekig az angyalföldi gyárakban lakott akkoriban: készenlétben. A hajógyárban, a Lángban...

A Lángban, ahol húsz esztendővel később az angyalföldi Kilián György munkásőregység munkásnagygyűlésén kapta meg a Vörös Csillag Érdemrendet. Köztük menetelnek még jó néhányan a sorban azok közül, akik húsz évvel ezelőtt megalapították a munkásosztály fegyveres testületét.

Az „Autovill" egykori villanyszerelőjének, Schäffer Bélának, a húsz évvel ezelőtti időkből is egy vörös csillag jut az eszébe először.

- Jöttek a hírek a Lángból, a Hajóból, már ismertük a felhívást is: a pártvezetőségi tagok léptek be nálunk először. Még semmink se volt, csak az elszánás... Mit tehetnénk addig is? Elhatároztuk, hogy március 15-én ki-

gyullad újra a gyár tetején a vörös csillag! A tmk-ban megcsináltuk, aztán föl a tetőre!

Felszerelték, aztán bekapcsolták az áramot.

És vörösen világított a csillag.

Mautner Béla, a Láng vasöntője a párt ideiglenes intéző bizottságának tagja volt akkor, amikor megérkezett a felhívás, hogy a munkások alakítsák meg fegyveres testületüket.

- Heten voltunk az intéző bizottságban. Úgy döntöttünk: mind belépünk. Lőkös Lajos lett a parancsnok. Az alapszervezetekben szervezkedtünk azután, s nemsokára ötvenketten voltunk.

Elgondolkodik, mit is mondhatna arról az ötvenkét emberről, mi is volt a legfontosabb?

- Nagyon gyorsan „összekovácsolódott" a csapat. Hiszen megértettük: vagy mi, vagy ők. Akkor még olyan volt a helyzet.

Babits Lajos, a hajógyár akkori villanyszerelője:

- Bizony, akkoriban még sok volt a zavar... kint a gyárkapukon túl is, meg bent is, a fejekben... Hozzánk is átjött Lőkös Lajos. Alapszervi titkár voltam akkor. Huszonnyolcan léptünk be. Összekovácsolódás? Úgy bizony, órák alatt. Hiszen akkor még fenyegetőztek... MUK: márciusban újra kezdjük...

Egymásra néznek Mautnerrel:

- Mi is elhatároztuk: márciusban mi kezdjük újra!

Csak ők az újrakezdett életre, a békés, teremtő munkára gondoltak akkor.

Angyalföld új munkásserege a Margitszigeten gyülekezett a húsz évvel ezelőtti március idusán. Már egyenruhában, már fegyveresen. Hogy megmutassák az éledő Budapestnek: a munkások megvédik a hatalmat, ha kell. Az angyalföldiek tudták, hogy jönnek Csepelről, Újpestről s máshonnan is a társak: munkásruhában, vörös csillagos sapkában.

- Az volt a szép, ahogy egyre többen és többen vonultunk a körúton... hogy láttuk: három generáció vonul itt. Az egykori tizenkilencesek is fegyvert fogtak, aztán a magunkfajta 30-40 évesek, s még a 18-20 éves fiatalok is jó néhányan.

Cseszák Sándor, az egység mostani parancsnoka albumokat hoz, dokumentumokat, fényképeket szed elő, ő gyűjti az egység „történetét".

- Ez az eskü... ez egy biztosítás... járőrszolgálat... no, ez az! Itt van az a bizonyos demonstrációs vonulás!

S a három alapítótag rábök egy-egy arcra a menetoszlopból. Sorolják a neveket. A dobtáras géppisztolyok csővel párhuzamosan mutatnak ferdén fölfelé, a pisztolytáskák kissé ferdére húzzák az öveket...

Összemosolyognak a veteránok:

- Most már elárulhatunk egy „titkot": a géppisztolyokban nem is volt lőszer. Csak a pisztolyokban.

Nézem a képet. Az egykori egyöntetű mozdulatok több erőt mutatnak rajta, mint a fegyverek.

Sorolják a két évtizeddel ezelőtti élményeket. Mikor hetekig „összetartásban" éltek a gyárban, s maguknak főztek. Mikor közös ellenőrzéseket tartottak a rendőrséggel, amikor a választásokon a szavazóhelyiségeket biztosították, amikor egész éjszaka áztak-fáztak a biztonsági szolgálatban...

Schäffer Béla pedig arra az 1957-es május elsejére emlékezik elevenen. A „meglepetésre", amit okoztak.

- Egyáltalán nem volt akkor még köztudomású a gyárban, hogy mi néhányan a munkásőrség tagjai vagyunk. Akkor reggel is civilben érkeztünk a gyülekezőre. A gyár udvarán már sokan voltak...

Gyülekeztek a felvonulók, ki jókedvvel, ki csak színlelve a május, s a megnyugvó ország örömét... Schäfferék akkor öszenéztek: „Most! Gyerünk!"

S felmentek az emeletre, villámgyorsan egyenruhába öltöztek, felsorakoztak, levonultak. Ellépdeltek az éppen indulni készülők mellett, s a menet élére álltak.

- Azt látni kellett volna! Az arcokat! A meglepetést, az örömöt, a méregető pillantásokat, úgy együtt mindent... Én sose felejtem el, hogy akkor már éreztük: sokkal többen vannak velünk, mint amennyien sandán méregetnek. Sokkal többen...

A Kilián György nevét viselő angyalföldi munkásőregységnek a munkásőrség megalakulásának huszadik évfordulóján Kádár János adta át a Vörös Csillag Érdemrendet.

(1977)

Kovácsék csatája*

Kovácsék csatája lassan évszázada tart.

Hol véres-nyíltan, homlokot szögezve a lebírandó hatalom golyójának; hol az összeesküvések titok-homályában, s csak az elszántság talpig-fegyverében és mindent kockáztató fegyvertelenségével az általuk rég halálra ítélt hatalom ellen. Hol meg az őrzők örökös készenlétében, az elődök csatás mindentudásának birtokában, a megszerzett-megvalósított világ megvédéséért vállalnak csöndes-fáradságos „harcokat". Mikor mit követelt Kovácséktól - s a hozzájuk hasonlóktól - egy évszázad: azt csinálták és azt csinálják.

Lám, Kovácsék negyedik nemzedéke is fegyvert szorít immár, azaz e nemzedék képviseletében „kicsi" Gábor, négy Gáborból a negyedik. Szemem láttára rohamozta meg a minap a kiserdőt ott, a Hídláb-tanyánál, ahol a feltételezett „ellenség" lapult. Apja, Kovács Gábor adott neki erre parancsot.

S amikor hatvan esztendeje az ellenség nem volt feltételezett, egy másik Kovács Gábor, a nagypapa, szál puskájával s alig húsz töltényével a Tiszahidat védte, s vele a Tanácsköztársaságot. Hogy irigyelte volna még meg sem született unokájának, mostani „kicsi" Gábornak modern fegyverét!

Hanem van még egy Kovács Gábor, múltba veszően, már-már legendásan, aki egy napon 1897 júniusában ha előre lát, irigyelte volna fia 1919-es szál puskáját is. Ő a dédnagyapa.

A dédnagyapa, aki kubikosásóval állt azon a napon a csendőrfegyverekkel szemben ott, ahol most a nádudvari bútorbolt van. Tudja már, hogy az aratósztrájk öt faluban tíz halottat követelt addigra azon a nyáron, de azt is, hogy Németelemérben két csendőrt is agyonvertek. Rásó György uraság kommenciós cselédje, aki Nádudvaron addig egytizenketted részért dolgozott aratáskor, elszánt volt: a majd megszülető Kovácsok kenyeréért.

- Emberek! Álljanak meg! Menjenek haza! Aratás van!
- Nem aratunk!
- Tárgyalni akarunk!

Megint megindultak. Elhangzott a „Vállhoz!" parancs, talán el se hitték, mi következik. Még nem emelték a kaszát, az ásókat se, amikor az a történelmi nádudvari sortűz felugatott. Mellmagasságban, s följebb.

* „Hazádnak rendületlenül" c. sajtópályázat első díjas írása.

Első Kovács Gábor még látta, hogyan hanyatlik Garai János holtan két térden álló sebesültre, aztán a szeméhez kapott. Attól a naptól fél szeme maradt. S attól a naptól a hiányzó mindig emlékeztette: hova tartozónak kell nevelni a később születő nádudvari Kovácsokat.

S bár Garai halála, a lőtt sebek, meg az ő fél szeme árán a részesedés egykilenced lett azontúl, többet nem állt kommencióba. Kubikos lett. A vándorlás viszonylagos, még nagyobb nyomorúság árán is valamelyest megvalósítható szabadságát választotta. S fél szemével éberen őrködött azon, hogy ivadékai is inkább azt válasszák.

Így lett a fia, Gábor bandagazda, s négy veje egytől-egyig kubikos, mégpedig egy csapatban.

A bandagazda, második Kovács Gábor borzasztóan nehéz, de gazdag és boldog életű ember volt. Mert 1900-tól 1966-ig élt, s ezért végig kellett csinálnia mindent, ami nehéz volt, s néha elviselhetetlen. De megért minden győzelmet is, minden megvalósulást, félszemű apja helyett is megélte, s mindent tovább tudott adni fiainak.

Talán akkor fejeződött be igazán a nevelése, amikor tizennyolc esztendősen apja elé állt:

- Mostan én beállok...

- Lajos bátyád is helyesli? - kérdezte az öreg.

- Igen. De különben is...

A férfiszemérem nem engedte mondani: most én jövök, most itt a lehetőség megfizetni a te szemedért is, apám! Meg Garaiért... És amiért itt szervezkedtetek Nyitrai Sándorral, az öreg Nyikossal, a Bor családdal, Zágonyi Samu bácsival, Bódi Kis Lajossal, Oláh Imre bátyámmal, az a világ meglett: meg kell most védeni. Csak megismételte:

- Beállok, apám.

Az öreg mindent értően bólintott:

- Eredj!

S megkövesült kubikosmarkát nyújtotta csupán búcsúzóul.

Nyitrai Sándor a vörösőrség parancsnoka volt akkoriban, Zágonyi Sámuel meg a direktórium egyik vezetője. Velük nőtt, tőlük tanult, s most ők búcsúztatták.

Kovács Gábornak öreg puskája volt és húsz tölténye.

A Tisza-híd mégis megmaradt. Sőt átkeltek a Tiszán, ő, meg a többi vörösharcos, és segítettek beírni 133 napot a magyar történelembe.

Aztán nehézre fordult Kovácsék csatája. Második Kovács Gábor ünneplőben állt az udvaron az előírt időben, s csak a foga közt morogta a kakastollat viselőknek: dögöljetek meg. Előfordult talán, hogy reménytelennek

látta az életét. Ha így volt, akkor se tartott sokáig: 1920-ban már az Általános Népkörben talál tennivalót magának, ez afféle fedőszerve a kommunista sejtnek Nádudvaron. S ő ezt jól tudja, hiszen Bódi Kis Lajos, a nagybátyja a sejttitkár, s Oláh Imre bácsi az összekötő, aki Debrecenből hozza a híreket is, meg az utasításokat is.

Belátja, a csata más most, de létezik, folyik! Megállíthatatlanul. S bár fiai sorra születnek - Gábor, Lajos, István –, vállalja ezt a fajta harcot is. Most már a párt tagjaként!

Nemsokára fia, harmadik Gábor, tizenkét évesen ott lapul egy nádudvari házfal mellett, s les. Nem egészen érti, hogy mit jelent az apja által szervezett titkos rádióhallgató-kör, amely Moszkva hangját hallgatja, de harmadíziglen örökölvén az ellenséggel szembeni elszántságot, feladatát életbevágónak tartja. Mégsem rohan, mikor meglátja a csendőrjárőrt, előbb megnézi, merre tart. S csak miután megbizonyosodik, hogy csakugyan veszedelmes az irány, akkor kopog be az ablakon: „Idesapám... kapcsolják ki. Itt lesznek rögvest."

A ház elcsöndesül, el is sötétedik. A Gábor gyerek ül csak az árok szélén, mintha kettőt se tudna szólni. Pedig azonnal szól, amint a két kakastollas befordul a sarkon: „Idesapám... lehet... elette üket a fene..."

Második és harmadik Gábor aztán már fegyvertársak. A korkülönbség ellenére „összeérnek". Egymás dolgát folytatják, s törvényszerűen. Hiszen amikor „idesapám" - munkaszolgálatból hazatérve - már negyvennégyben a népi rendőrség parancsnoka Nádudvaron, s negyvenöt után a földosztó bizottság tagja, aztán a híres Vörös Csillag Tsz alapítótagja, sőt rövid ideig elnöke is. Fia belátva azt, hogy véglegessé alakult az új világ, negyvenkilencben hivatásának választja az új, másfajta birtokosok hazájának védelmét, s honvédtisztnek áll. A fegyver, az ásótól a messze hordó ütegig, úgy látszik, hagyománnyá lesz már.

Aztán 1956-ban, amikor ismét másfajta csatára van szükség, öreg második Gábor - a csataváltók hagyományaihoz híven - megint fegyvert fog: kisvártatva a munkásőrség alapító tagja lesz. Eközben fia karhatalmista, s alig egy év múlva belép apja munkásőregységébe. Azóta már zászlóaljparancsnok-helyettes.

Végül csaknem pontosan hatvan esztendővel azután, hogy eldördült az első puskalövés azon a Tisza-hídon: kireccsen ott, a Hídláb-tanyánál (harmadik) Kovács Gábor operációvezető parancsa az ultrarövidhullámú rádióból:

- A bekerítőegység parancsnokának: foglalja el a kijelölt tüzelőállásokat!

Kis csönd, majd így folytatja:

- A szárnyon levő raj fogja szorosabbra a kört!

S akkor két csöndes, hivatalosnak aligha mondható válaszhang felel egymás után:

- Értem... bátyus.

- Megyünk... bátyus.

Aztán észbe kapva, hogy ezt más is hallhatja - két ércesre váltó válasz:

- Értettem!

Ezután (második) Kovács Gábor fiai: Lajos, a bekerítőegység parancsnoka, és István, a szárnyon, végrehajtják az elsőszülött (harmadik) Gábor utasításait.

S amikor a rádióból harsan az újabb parancs, hogy „Rohamosztag, előre!", akkor apja parancsára felugrik (negyedik) „kicsi" Gábor, s rohanni kezd a géppisztolyával, amelyről dédapjának, sőt nagyapjának se lehetett fogalma, csak jó lett volna, ha van olyan.

Így a kiserdőben levő „feltételezett ellenség" sorsa néhány perc múlva megpecsételődik.

Hirtelen megértem e mostani vaktöltényropogásban Kovácsék igazi csatájának lényegét: a csatáét, amely csaknem száz éve tart, s változatai egymást folytatják.

- Egymást folytatják, hiszen hol a kubikosásóval a kézben, hol a szál puskával 60 évvel ezelőtt történelmet csinálók, hol a titokban mindent kockáztatók, hol meg végre újra nyíltan új világot teremtők negyedíziglen folytatólagos sikereit hozta ez a világ.

Megéreztem, milyen fontos „csata" ez itt, a Hídláb-tanyánál, a kiserdőben. Még akkor is, ha most már világos: csak a Kovácsok; Kisek, Nagyok, Molnárok, Horvátok s társaik nyerhetik meg végérvényesen és visszavonhatatlanul.

Tudással, hittel vállalt fáradsággal - de akár vaktölténnyel is.

(1979)

Szemben a viharral

Nyolcvanméternyi, drótkötél óvta zuhanás végén „a föld gyomrába" érkeztünk a kassal. Azóta hosszú és kacskaringós alagutakon gyalogolunk immár negyedórája a mélyben, libasorban és nyakunkat behúzva. Iszapba merül a gumicsizma. Víz csöpög a légvágat tetejéről. Arra gondolok, hogy Gál Álmosnak meg a többi bányásznak minden „sihta" kezdetén és végén húsz-húsz percet kell gyalogolnia az iszapos sötétségben. S ez még nem munka.

Baljós robaj az idegennek, kedves zaj a bányásznak: nem áll a front! Gumiszalag mellett araszolunk már az ácsolathoz lapulva: utazik a szén, az éhes csillék felé a töltőhöz.

A bányász nem bányássza a szenet, hanem jöveszti. S az jön, mert itt, az oroszlányi XXIII. bányaüzemben tizenhárom bányász nekieresztette gépmonstrumát. Már látszik: a gép végigmarja morogva, recsegve a csillogó szénfalat, harapja, mint egy falánk ősállat. És viszi a csikorgó, láncos-fogas kaparó végig a fronton, rá a szalagra.

Csupa erő ez a zömök, erős állú, keskeny szemű bányász, Gál Álmos. Csupa tempós mozdulat, magabiztosság. Azt mesélik róla, hogy egyszer, amikor megindult a szénfal és kiáltott, hogy „dől a főte!", csak akkor ugrott a pajzs alá, amikor látta, hogy mindenki épségben beért. Pedig rá is dőlt a szén, megvérezte az arcát. Most a súlyos fizikai megterheléseket naponta elviselő ember csendes derűjével válaszolgat.

- Október 14-én lesz huszonegy esztendeje, hogy szenelek.

Nincs még negyvenesztendős. Frontmester, azaz frontbrigádvezető. Otthon az asszony meg a tizenkilenc és tízesztendős két lánya, s másfél éves kisfia várja. Ha késik, a nagyobbak egymásra lesnek: megjön-e? Az apró mosolyog: még nem tudja, hogy a bánya veszélyes is lehet. Azt pedig már a két nagyobb se tudja, hogy valamikor, csaknem két évtizede már a földfelszín „sötétsége" jó néhány hónapig veszélyesebb volt elszánt apjuk számára, mint odalent az az ismerős sötétség...

- Emlékszem, éjszakai sihtás voltam, amikor az első kósza hírek jöttek. Hogy Pesten lőnek, meg hogy baj van... Mikor este kiért az aknához, ott topogtak a hűségesek: mit kéne tenni? Hogy itt, legalább itt, ahol az életadó energia születik, ne bolyduljon meg a világ.

- Ma néhányan nem szállunk le a bányába, Álmos...

Gál Álmos bólintott, letette a mentőkészülékét. És aztán társaival regge-

lig járta az üzem területét: a robbanóanyag-raktárakat, a gépeket őrizték, óvták. Fegyvertelenül.

Reggel megjött a váltás, ő akkor hazament a feleségéhez és első, akkor még karon ülő kisgyerekéhez. Megpróbált aludni, de nem nagyon sikerült. Délután Fazekas János csöngetett rá, a vájártárs:

- Most már biztos, hogy baj van. Valami nagy disznóság készül az országban. Itt Oroszlányban is. A párt megbízható embereket keres. Jössz-e?

Gál Álmos gondolkodás nélkül a kabátjáért nyúlt. Két hónapja vették fel a pártba.

Az utcán már találkoztak tüntetőkkel. Ordítás, ökölrázás, vad hangok.

- Mit akarnak ezek?

- Hát jót nem, az biztos...

- Csak a rabokat ki ne szabadítsák.

Odaértek a pártbizottságra. Ötvenen voltak, fegyvert kaptak. Ami volt: mindenki egy karabélyt egy marék lőszerrel. Harmincöten rögtön a rabtáborhoz mentek, hogy ki ne szabadulhassanak a közbűnténves elítéltek. Éjszaka valahogy mégis kitörtek a rabok és elszéledtek Oroszlányban. Mert a parancs szerint a fegyveres összecsapást kerülni kellett: nem volt tűzparancs. Gál Álmos éjszaka még a rendőrség épületét őrizte, reggel azonban szétosztották őket. Ő Fazekassal a „bányászrádióhoz" került, vagyis a városi hangoshíradó központjába.

Kint iszonyatos hangzavar, dühödt tömeg. Géppisztolyok és kézigránátok tűnnek fel itt is, ott is. És bent két bányász, két puska, két marék lőszer. A telefonok már egy napja süketek.

- Elszigetelődtünk...

- Ketten vagyunk.

A tömegben valaki elkiáltja, hogy el kell foglalni a rádiót. Gál Álmos kibiztosítja a karabélyt.

- Lőni akarsz?

- Azért állítottak ide.

Fazekas az idősebb, bölcsebb. Magyarázza, hogy így semmire nem mennek, így csak meghalni lehet, s akkor kettővel megint kevesebb. El kell jutni a többiekhez, akkor aztán...

A zűrzavarban sikerül elmenni. Oroszlányban ettől kezdve megszűnt a rend. Átvette az uralmat az anarchia. De nem sokáig.

Most itt a fronton hirtelen csend támad körülöttünk. A fejtőgép, a kaparó mozdulatlanná merevedik. Innen is, onnan is fénypontok imbolyognak. Idelent a nyolcvanméternyi sötétben felismerhetetlen az ember, előtte jön a

„kobakra", vagyis a védősisakra szerelt lámpa éles fényköre, és eltakarja a személyazonosságot. Csak annyit lehet tudni: egy bányász jön. Legföljebb a hang árulkodik, amikor az idelent elmaradhatatlan „na" szócska előrebökésével felhangzik a köszöntés:

- Na, jó szerencsét!

Hát összejöttünk. A felbukkanók egymás után a bányafahalomra ülnek, előkerül a bicska, szalonna, kenyér. „Evés" van. Nem reggeli, nem ebéd: evés. Itt bármelyik műszakban éjszaka van. És harsány tréfák, nevetés két falat között. Egymást ugratják az erős, fáradhatatlan emberek, a szénnel bírkózók. Elkésett társ fényköre közeleg:

- Aztán megenni ám a kenyeret is, mert megnézem utána! - harsan vígan a sötétből. Nevetés a válasz. Majd valaki:

- Bácsi kérem, a Szundi nem eszik rendesen...

Gál Álmos hátba vágja. Őt mindenki Szundinak becézi. Szeretik. Közismert, népszerű. Mert mindent tudnak róla a társak... Tudják róla, hogy nem ijed meg a maga árnyékától.

Akkor sem ijedt meg, dühe volt nagyobb, mikor a „főnyomozó úr" pisztolyt nyomott az oldalába és az ellenforradalmárok felforgatták a lakását. Az asszony ott állt karján a síró egyéves gyerekkel. Gál Álmos azt mormogta a foga közt:

- Várjatok csak, majd amikor mi keresünk benneteket...

Egymáshoz jártak hírekért a bányászok, aztán lejártak a bányába: végezték a szívatást, ácsolást. Közben szervezkedtek. Egy nap sírva fogadta otthon az asszony:

- Megfenyegettek az utcán! Azt mondták, sztrájk van, és ha te még egyszer sihtába mégy, felrobbantják a lakást.

Gál Álmos csendesen, megnyugtatóan magyarázta, hogy ezek már nem sokáig acsarkodnak.

Keskeny szemében ma is villan az öröm:

- Hát amikor meghallottuk a szolnoki felhívást, mintha a levegő is tisztulni kezdett volna körülöttünk.

Lent a mélyben egymásra néztek: lassan itt az idő...

Aztán bedübörögtek Oroszlányba a szovjet páncélosok. Hangjuk is elég volt, hogy az erdőkbe ijessze az addig igen bátor fegyvereseket. A bánya újra „ment", a vihar csitulóban volt. Hanem a rendtől akkor még igen messze volt Oroszlány. A rabtáborból alakított legénységállón, a kocsmákban kétes elemek gyülekeztek. Pestről kifüstölt, „felkelő" agitátorok, szökött fegyencek.

Gál Álmos megint éjszakás volt, amikor Fazekas János megint érte jött:

- Gyere a pártbizottságra. Bányászkarhatalom lesz. Ott a helyünk, míg rendbe nem tesszük Oroszlányt.

És 1957 januárjában Gál Álmos bányász „pufajkába" öltözött, géppisztolyt fogott, hogy négy hónapig szinte le se tegye. Huszonnégy órás járőrszolgálat után huszonnégy órás benti készültség, s csak azután a szabad huszonnégy óra. Ez volt a beosztás. A fáradtság elviselését a bányában megtanulta. A többi meg hit és elszántság dolga volt. És a bátorságé, mert olykor veszedelmes helyzetbe kerültek.

A XVIII. akna épületéig kísérték észrevétlenül a nőt, akit már napok óta figyeltek. Hol itt, hol ott hallották „agitációját" az újrakezdésre. Még nem fogjuk el, gondolták, hadd tudjuk meg, hol a bázisa. A nő bement az aknaépületbe. Álmos és társa vártak egy kicsit, aztán belökték az ajtót.

A teremben vagy negyven férfi volt, hangoskodtak, körülfogták a két karhatalmistát. Gál Álmos csőre töltötte a géppisztolyt, társa pedig visszakiáltott az üres folyosóra:

- Várjatok egy kicsit, mindjárt végzünk!

A trükk bevált, a legharciasabbak is megjuhászodtak: osztagot sejtettek odakint. Gál Álmos előparancsolta a nőt, szabályosan letartóztatta, és távoztak. A nő nem tudta, hogy a két bányász odakint miért fúj nagyot, mosolyogva.

Másik alkalommal „eseménydús" járőrszolgálatból érkezett, fáradt volt. Éppen letette volna fegyverét, amikor egyik parancsnoka szólt:

- Ne tedd le, Szundi, gyere. Őrizned kell valakit, amíg megfürdik, felöltözik, aztán a folyosón, amíg érte nem jönnek Pestről...

- Értettem.

- Vigyázz nagyon, ez nem játék. Közel ne engedd magadhoz.

Álmos nézte a foglyot és arra gondolt, hogy hiszen megőrizné ő ezt fegyvertelenül is, nem olyan erős ez... De hát a parancs parancs, ötlépésnyiről ügyelt rá. Majd kikísérte a Pestről érkezett kocsiba. Csak azután kérdezte:

- Ki volt ez?

- A XVI-os aknán dolgozott, bújt. Onnan hozták be. Sipos Zsigmondnak hívják. Ő volt Bojti őrnagy gyilkosa...

Dübörög a front. A szénfalba harap újra az acélfogú monstrum. Ha végighalad hatvancentis harapásaival a légvágatig, a fejünk feletti világot tartó acélpajzsok hidraulikus lábaikon egymás után utánalépnek egyet-egyet. A fénypontok a gép körül imbolyognak.

Ez a 73. frontbrigád egyik „szakja": tizenhárom bányász az ötvenhatból. A múlt hónapban egy ember egy műszakban 41,35 tonna szenet termelt átlagosan. Ez 150,9 százalékos teljesítménynek felel meg.

Ez a 73. frontbrigád. Az ötszörös aranykoszorús.

Az szb-titkár, aki idekísért, közben fejből sorolja Szundi kitüntetéseit, jól felkészült Gál Álmosból:

- Munka Érdemrend ezüst, Bányász Szolgálati Érdemérem bronz és ezüst, kétszeres Kiváló Bányász, háromszoros Kiváló Dolgozó, Leninplakettes propagandista...

Gál Álmos visszalép a pajzs mellől, hallgat. Aztán csendesen mondja:

- Nem dicsekvésből, de ide tartozik: Kiváló Munkásőr lettem, 5, 10, 15 éves szolgálati érdeméremmel. Szakaszparancsnok vagyok.

Az egykori bányászkarhatalom lett a magja a munkásőrségnek. Gál Álmos így fogalmazza meg az „átalakulást":

- Mikor májusra rendbe tettük Oroszlányt, mentünk vissza a frontra dolgozni. De akkor már munkásőrként. Az első utána következő bányásznapon volt az eskütételünk. De addig is: minden foglalkozásra énekszóval vonultunk végig a városon. Úgy gondoltuk, hadd lássák: megtartottuk a fegyvert...

Abban az időben, amikor még a sötétség erősebb volt odafent, a fekete szénfal előtt egy Sógor József nevű öreg bányász megkérdezett egy fiatalt:

- Hát te, fiam, mellénk állsz-é?

Az ránézett:

- Én ebben lettem ember, ha kell, az életem adom érte.

Az öreg bólintott, jól tudta, hogy ami odafent a napvilágon frázisnak tűnne, az idelent a szénfalnál más: itt élet-halál kérdésében csak őszintén lehet beszélni. És Sógor József megsimította fiatal társa vállát. 1956 októbere volt.

Azt a fiatal bányászt Gál Álmosnak hívták.

(1979)

Harminc?

Mikor kezdődött? Hol kezdődött? Melyik az a harminc évvel ezelőtti pillanat, amelytől az acélszürke egyenruhások testületének születését számíthatjuk?

Egyáltalán: csakugyan harminc éve született?

Vagy talán hetven éve, Pétervár, Omszk, Irkutszk vagy a Krím táján, ahol a történelemben először varrt sapkájára vörös csillagot a magyar munkás, hogy szovjethatalmat teremteni segítsen élete árán? Hiszen azóta hordja a vörös csillagot. Hordja tizenkilencben itthon, harmincnyolcban Spanyolországban, negyvenötben a felszabadítók közt, néhányan egészen Berlinig. Vöröskatonának, vörösőrnek, internacionalistának, partizánnak és szovjet harcosnak nevezték az idők, a történelem folyamán. Gyakran mártírnak, hősi halottnak. S néhányan vannak még a megmaradtak közül, akik éveik számát tekintve nagyon öregen, kifogyhatatlan energiájuknál fogva meghökkentő fiatalossággal hordják ma is munkásőr-egyenruhájukon azt a régi vörös csillagot. Ugyanazt.

Sashalom, Cinkota és Mátyásföld munkásőrparancsnoka mesélte: nyolcvanesztendős veteránjuk vérig sértődött, mert könnyebb feladatot kapott a gyakorlaton, s úgy ugrott le vezényszóra a teherautóról, hogy valamenynyiükben meghűlt a vér.

Harminc esztendővel ezelőtt, amikor hazánkban veszélybe került a munkáshatalom, nagyon sok ilyen „öreg" vöröskatona vette kézbe újra a fegyvert. S sokan a fiak, az unokák nemzedékéből. Szerte az országban, s körülbelül egy időben, nem parancsra, felhívásra, nem hivatalosan hívó szóra. Hanem az életösztön természetes mozdulatával nyúltak a fegyverért, a helyüket pontosan ismerők biztonságával. Mikor jóval később, már acélszürke egyenruhájukban vonultak végig a városokon, s elénekelték a „Vörös Csepel"-t meg a „Fel vörösök, proletárok"-at, akkor érezte először az ember: most már nyugalom lesz megint.

Hol és mikor kezdődött? Mindenütt másképp és máskor.

Ezért nincs pontos napja a megalakulás harminc esztendős évfordulójának.

S melyik napon volt az a párbeszéd, amely a Láng Gépgyár előtt hangzott el, amelyre Vadászi József munkásőr azóta is emlékezik:

- Az elvtárs... hajlandó részt venni a fegyveres akcióban?

- Attól függ, melyik oldalon?

Ezután hangzott el a Lángban a kerületi párttitkár, Biszku Béla néhány mondata:

- Munkászászlóaljat kell szerveznünk. Csepelen is van hasonló kezdeményezés. Mivel azonban még kevesen vagyunk, arra kérem az elvtársakat, menjenek az angyalföldiek közé, s hívják sorainkba azokat, akiket erre érdemesnek tartanak, akiket becsületes embereknek tartanak, s akik az első hívó szóra jönnek. Ha végeztek, ismét itt találkozunk a gyárban.

Ez - több mint harminc esztendeje - megtörtént: a találkozás után Vadászi József a pártház őrsparancsnoka lett. Később a munkáscsapat részt vett az ellenforradalmárok lefegyverzésében. Még nem volt egyenruhájuk.

Szolnokon „pártőrségnek" nevezték el azt a kétszázadnyi fegyveres munkást, aki már 1956. október 23-án őrizte a városi és megyei pártházat, ahol később a forradalmi munkás-paraszt kormány megalakult. Csernyi János munkásőr akkoriban közel járt már a hatvanhoz. Néhány évvel ezelőtt is aktív munkásőrként, derűs mosollyal mesélte: vonatot „térített el" néhány társával. A Budapest-Nyíregyháza közt közlekedő gyorsvonatot.

A helyzet egyre feszültebb lett. Még a munkáskatonák ellenőrizték a város bejáratait, fegyvereket koboztak el, de erősödött egyre az ellenforradalom. Sőt: Budapestről is segítséget kértek. Megtudták, hogy melyik vonattal érkeznek a „segélycsapatok". Csernyi János társaival együtt betoppant az állomásra:

- A pesti gyors nem állhat meg Szolnokon!

A forgalmistát kiverte a víz:

- Azt nem lehet... olyat nem lehet!

- Intézkedjék! Ön csak a fegyveres kényszernek engedelmeskedik. De ha nem...

A vonat a hüledező fegyveresekkel lassítás nélkül robogott át Szolnokon.

Ki tudja már, melyik naptól volt a túrkevei Vörös Csillag Tsz-nek „katonasága"? Bíró János, Acsádi Lajos meg a többiek, akik fegyvert s katonaruhát szereztek, és lovas őrjárataikon óvták a közös vagyont, sőt egyszer még a Bajai Állami Gazdaságot is megsegítették. Üzentek a „Vörös Csillag katonáiért", hogy szét akarják hordani a lovakat. S amikor egy lórejtegető tanyás ember gúnyosan azt mondta, hogy a kormánynak nincs most katonasága, nemhogy a téesznek, önérzettel vághatták rá: „Hát a miénknek van!"

A munkásőr-alegységet ma is úgy hívják Túrkevén: „szövetkezeti egység". Alapító tagjai között Bíró János mezőőr és Acsádi Lajos tehenész.

Miből táplálkozott az elszántság? Pintér Lajos, Cserszegtomajon, egyszer azt mondta: „A magunkfajta öregebbek már rég rájöttek, hogy nem lehet

másképp... Hogy ami igazi érték, annak ára van. Olykor vér az ára. Olykor az egészség. A magunkfajta emberek fiatalja meg eltanulta az öregektől. Öröklődik ez..."

1934-ben Pónácz Ferenccel tartóztatták le, ki tudja hányadszor már, Pónácz Ferenccel, aki a munkásmozgalom mártírja lett, s kinek nevét ma a keszthelyi munkásőrség viseli. Akkoriban még Pintér Lajosnak ő adta a röpcédulákat: „Munkások, ébredjetek!" Tejeskannában hordta szét az őt figyelő csendőrök orra előtt. Pónácz nem véletlenül bízott benne. Tudta, hogy 1917-től négy esztendeig harcolt „odakint" a szovjethatalomért. A „magyar bataillon"-nal Vrangel „generálist" hajkurászta a Krímben... Tudták, az eszméért, amelyet onnét hozott, mindenre képes.

- Akkor, harmincnégyben csak vertek egész délután. Egyik a gyomromat rúgta csizmával... mert nem beszéltem.

Azt mesélik Keszthelyen, hogy amikor félholtra verve kísérték a csendőrök a főutcán, hirtelen felordított: „Emberek! Egyszer még elfoglaljuk ezt a hercegi kastélyt!"

Akkor azt hitték, megbolondult.

De ő komolyan gondolta. És ki kellett kiáltania. Csak azért is!

Két évtizede még hófehér hajjal, csendes mosolyokkal mesélte történeteit. Hogy is volt az régen, amikor az a magyar bataillon... Kerek szemű gyerekek hallgatták, néhány fiatal munkásőr, abból a Pónácz Ferenc egységből, s egy-két öreg bólintott rá nagyokat: így volt bíz'a, így... Már nem él közülük senki.

De az örökséget aztán még sokszor „elő kellett venni".

Zúgott a víz, rombolt és fenyegetett: napok óta nem lehetett tudni, ki lesz a győztes a szünet nélküli harcban? Teherautók és motorcsónakok, traktorok és helikopterek raja küzdött az árral. És emberek. Sok-sok ember. A nagyvárost védő gátat magasították. Rakták a homokzsákokat. Érkeztek egyre. Kérdeztem:

- Mióta csinálják?

Bevérzett szemű, sáros katona fordult meg lassan:

- Tegnapelőtt kezdtük... vagy nem is: szerdán...

Elfogyott egy szállítmány. Lélegzetnyi szünet. Egy tetőtől talpig iszappal borított egyenruhás lassan térdre rogyott, aztán előredőlt a két karjára, s úgy maradt. Odaugrottam:

- Rosszul van?

- Hagyja! - fogott vállon valaki. - Nem látja, hogy alszik a Sándor?!

Az ő munkásőr-egyenruháját már felismertem. Nem volt annyira sáros.

Kérdeztem: ki a Sándor?

- A parancsnokunk. Különben hídépítő...

Mikor megjöttek az újabb teherautók, vagy ötven méterrel arrébb jártam már. De láttam még, ahogy a talpig iszapos Sándor, a parancsnok, ott áll a gát tetején s csengő hangja is elért:

- Amoda, balra, még tegyünk!

Az egységek gyűlésein van egy nagyon szép pillanat: amikor egy idős, leszerelő munkásőr jelképesen átadja a fegyverét egy újnak, fiatalnak. Sokszor láttam már azt a mozdulatot, kezek összekapcsolódását a fegyveragyon, mégis mindig megfog a perc: a helytállás folytatásának szimbóluma az a gesztus, az örökség továbbadásáé, hetvenéves hagyományok folytatódásáé.

Harminc esztendeje adják át, veszik át azt a fegyvert az acélszürke egyenruhások. A zászlók alatt, amelyeken ott a haza, a nép szolgálatának általuk választott és vallott hármas jelszava: fegyverrel, munkával, felvilágosító szóval.

(1986)

REKVIEM BÉKÉBEN

- Azt akarom, hogy menjen el az asszony!

Görcsös-mozdulatlan feszül a tarkója, ezt látom csak a szűk tanácsiroda ajtajából. Megüt a rekedt hang, a szűk helyen iszonyú indulatok merevültek mozdulatlansággá. Csend. Aztán az elnök tanácstalan mozdulatot tesz: „gondolja meg, Iván..."

- Nem. Azt akarom, hogy menjen el az asszony.

Már hangsúlya sincs a mondatnak. Hideg düh csikordítja elő a fogak közül. Irgalmatlan akarat.

- És a gyerekek, Iván?

- A gyerekek...

Először mozdul, mióta beléptem. Valami vad hirtelenség van a hátrafordulásában. A fiatal arcban valami sötét keménység, ölni kész vadság keveredik a megriasztott kisfiúk tétovaságával.

- A gyerekek is elmennek, tudom.

Háromlépésnyire, amilyen messze csak lehet, ott ül az asszony. Idősebb, konok arccal, földre sütött szemmel.

- Hát küldjék holnap a vontatót, elmegyek.

- Azt viszel, amit akarsz. Csak menj már...

Itt gyűlölik egymást a tanácsirodán, tizennégy együtt élt év után irgalmatlanul. A szálfa férfi és a földre néző asszony. Hát vége, Ivánnak ismét egyedül kell maradnia. Iván nem tud emberül élni, sose tudott. Nem engedik rettenetes indulatai, meg a nyomasztó bánat: ő mindig, mindenkinél kevesebb. Az asszonynál is. Pedig egy kezével össze tudná törni ezt az asszonyt, meg sok férfit is, mégis kevesebb. Mert az asszony írni is tud, és egyszer azt mondta, hogy „csak pásztorné" lett és a sarokba vágta az újságot akkor. Ő felugrott és már kés volt a kezében. Aztán az asszonyra uszította a terelőkutyáit. Ölni akart. Iván, ha dühe robban, mindig ölni akar.

Mert Iván magatudatlanul évtizedek múltán is a háborút hordja a hátán, a golyószaggatta szerb hegyeket, a véres arcú, rongyos partizánokat, Otto Skorzenyt, meg az SS-kutyák kereső ugatását. A félelem és a halál hátizsákját cipeli Iván, és soha nem tudja letenni.

Iván akkor valahol a szerb hegyek között élt, eleven szemű kisfiú volt, szeretett a testvéreivel futni a vastag derekú fák között, Magyarországról se hallott még, és nem tudta, mint jelent az a szó, hogy háború. Az apja magas volt és erős, mint a medve, és olyan bajusza volt az apjának, amilyet az első világháborúban a baka-nagyapák viseltek. Amikor megszólaltak a fegyverek a hegyek között, elment az apja is a többiekkel. Egyszer látta még őt, egy sötét éjszakán, puskája volt, és piszkos kötés fehérlett a fején, de mosolygott.

Aztán zöld sisakos katonák jöttek. Pattogó hangjuk megtöltötte a falut, és félni kellett tőlük. Meg a nagy, szürke, vicsorgó kutyáktól. Kicsi Ivánban akkor támadt először ölni kész indulat, amikor megütötték az anyját. Vicsorított és ugrott. De egy nagy csizmás katona röhögve félrerúgta. Aztán összeterelték őket egy pajtába és sírtak a testvérei. Ő nem sírt. Hatéves volt.

„Los, los!" - és oldalba vágták a puskatussal. Nem értette a parancsoló szavakat, nem tudta, mit jelent az a szó: túsz. Vonaton éltek hosszú heteket, összezsúfolva. Nem emlékszik, merre, hogyan. Minden állomáson pofon, rúgás, feneketlen gyűlöletet ébresztő. Már csak vicsorítani tudott, beszélni is elfelejtett. Elfogytak mellőle a testvérek, anyja is elveszett valahol. Röhögő katonák bántották, míg vijjogva harapásra nem lendült. S akkor mindig megszédült a pofontól.

- Kleine Wolf - mondták a katonák és nevettek.

Ő nem tudta, hogy azt jelenti: kis farkas. Csak vicsorított már akkor is, mikor valahol Magyarországon megtalálták az út mentén, vicsorított, amikor feléje nyújtották az ételt, és meg akarták simogatni a fejét.

- Milyen gyerek lehet ez?

- Lehet, hogy süketnéma.

- A szeme se áll jól. Vad ez, mint az ördög.

Malacokat, libákat őrzött a kenyérért. Az iskolatáskás egykorúak kerülték, féltek tőle. Mert ha csúfolódásaikon megdühödött, vicsorogva utánuk vetette magát, kezében ölésre is készen feszült a féltégla. A felnőttek viszolyogva mesélték, hogyan ölte meg a szomszéd kutyáját, amelyik megharapta. Rávetette magát a szerencsétlen állatra és megfojtotta. Puszta kézzel. És - uram isten! - a nyakába harapott. És senki nem tudta, hogy akkor a parti-

zánkereső farkaskutyákat ölte Iván, hogy bosszút állt az apját üldöző valamennyi kutyán, mert elég erős és kegyetlen lett már ő is az öléshez.

Beszélni tudott már, csak magyarul. De mosolyogni máig se tanult meg. Hányódott itt-ott befogadva, sötét szerb szemében valami ősi bánattal. Szálfányira nőtt, egymaga teszi már szekérre átölelve a legnagyobb rönköt is, de hatalmas öklének nehéz a ceruza, nevének betűit se ismeri. Minden szóra gyanakvó tekintete villan:

- Mert én csak a pásztor vagyok... mi?!

Gyerekkorában is vicsorított, amikor meg akarták simogatni a fejét.

Az asszony újságot is tud olvasni. Az asszony lenézi őt, mindig is lenézte. És fél tőle, mert kést fogott rá, mikor ivott, és nem érti: bántó szavaitól hogyan robbanhat gyilkos dühre a férfi. Az asszony minden szava vádol, igazak ezek a vádak.

Iványtól menekülni kell, Iván két hord magánál, Ivánnal nem lehet együtt élni. Mert Iván a félelem és a halál hátizsákját hordja a vállán magatudatlanul, és sose tudja letenni.

Amikor Jugoszláviába visszakerült testvére eljött hozzá, csak mutogatni tudtak egymásnak, mert nem értették egymás beszédét, sírt. Három nap múlva hatan fogták le a mulatságon, mert egy gúnyos nevetésért vért akart. Akkor azt mondta valaki:

- Rohadt csetnikfajzat, le kéne lőni...

A tanácsirodán ül Iván és vontatót kér. Hogy elmenjen az asszony. Mert még megölné. A gyűlölet mozdulatlanná dermeszti, hangja halk és erőszakoltan nyugodt.

- Nem akarta törni a kukoricát. Nekem kellett menni oda is. Otthagytam az állatokat, tudom, hogy bajt csináltam, tudom én. Nekimentek a szomszéd téesz kukoricájának. Én vagyok az oka, de őmiatta... igen... őmiatta, mert ő semmit se akar... És nekem azt mondta az elnök elvtárs, hiszen ebbe a faluba rég vagyok, és mondta is, hogy nem baj Iván, eligazítjuk a bajt, a végén azt mondta... De az elején mégis mondta, hogy elmehetek. Az asszony miatt mondta! Minden bajom miatta... mindig... Hát ez többet nem lesz! Ebbe a téeszbe én végre rendes ember vagyok.

Rekedt-halk hördülés a szó végén. A földre néző asszony csak annyit mond:

- Nem is maradok egy ilyennel, csak adjanak vontatót. De a gyerekekért majd fizetsz, Iván.

- Amennyit akarsz. És mindent elvihetsz, amit akarsz.

Az asszony háromlépésnyire ül, amilyen messze csak lehet. A tanácsel-

nök lehajtja a fejét és arra gondol, hogy nem lehet segíteni. Mert ha nem kér a tsz-től vontatót, mi lesz, ha vicsorgó dühe elől egyszer majd nem lehet megmenteni az asszonyt? Ki vállalhat itt felelősséget?

Amikor újabb meggondolásra intve konok-szótlanul elmennek, még utánuk sóhajt:

- Hiába. Az asszony is hibás, nem bánik vele jól. Pedig tudja, hogy milyen. Azt hiszem, jobb lesz, ha kérek egy vontatót...

Ma vasárnap van. Ma indult el a vontató abból a kicsi dombháti faluból. Az asszonnyal meg a gyerekekkel. Mert évtizedekkel ezelőtt háború volt. S mert Iván tehetetlenül hordja a hátán a golyószaggatta szerb hegyeket, a halott partizán apát, a puskatus nyomát, meg az SS-kutyák kereső ugatását. És önmagával szemben sem ismer irgalmat.

(1967)

A levél meg a halott bakancsa*

Ádám az első hullámban rohamozta meg a bácskai falu szélső házait. Nagy tűzharc nem volt, a németek már elmenekültek, egy usztasa utóvéd lövöldözött még, de inkább arra ügyelve, hogy bőrét mentse. Aztán csend lett. Lassan elevenedett az önmagába bújt falu. Ádám elsőnek a halottakat látta meg. A templom előtti hatalmas diófán, tucatnyi kötélen tucatnyi kivégzettet. Egyiküknek tábla volt a mellén, felirattal. Szerbül.

Néma csendben vágták el a köteleket, s egy utolsó, bajtársi öleléssel gyengéden a földre fektették őket, egymás mellé.

Ádám sokáig nézte a néma glédát, aztán nagyot sóhajtva letérdelt az egyik mellé, s elkezdte kifűzni a lábán a bakancsot. S közben, mint egy szomorú zsolozsmát, a foga közt valami ilyesfélét mormolt:

- Nehogy azt higgyed, te szegény, hogy most a cigány elveszi a bakancsodat, ne higgyed. Csak cserélünk, mert neked befejeződött, nekem meg még harcolnom kell, hogy így ne járjak, hogy mások így ne járjanak már. Mert épp a te melledre írták, hogy „Így jártok valamennyien". Tudom, mert lefordította a bácskai gyerek... Akkor azt mondtam: hát várjanak meg! De

* „Hazádnak rendületlenül" c. sajtópályázat első díjas írása.

nem vártak meg, elfutottak, menni kell utánuk. De, látod, ebben az én rossz bakancsomban már mezítlábas nyomokat hagyok a hóban... nincs talpa. Add hát a tiédet...

Mindaddig mezítláb állt a hóban, amíg vissza nem húzta, be nem fűzte a saját rossz bakancsát a halott lábára. Akkor lépett be amazéba. Nem tudta még, hogy három nap híján abban fogja végigharcolni az egész háborút. A holt partizán bakancsában.

Az azóta eltelt rengeteg idő se koptatta meg annak a hajnalnak az emlékét. Werner Ádám néha mostanában is arról álmodik. Meg a körbeforgó Tigris páncélosról, néha az akna süvítéséről. Olyankor arra ébred, hogy fáj az egykor sebesült bal lába. Ezen a mostani, emlékidéző szombat délutánon, Jánoshalmán, a Zenész sor 2-ben inkább mondom tehát, mint kérdezem:

- Maga hát gyűlöli a háborút...

A szeméből úgy lobban ki a hirtelen indulat, mint valami távoli villám:

- Én-e?! Nagyon... - Már szinte kiált: - Nagyon!

Aztán csendesen, ismét fegyelmezetten:

- Azért is írtuk meg azt a levelet...

A levélből:

„...Drága Partizán Szövetség, nekünk, cigányoknak is hozzá kell járulni a neutronfegyver megszüntetéséhez, azért gyűjtöttem össze az aláírásokat. Nem tudom, hová kell küldeni, odaküldöm az elvtársaknak, majd tudják, hová kell továbbküldeni. Ne haragudjanak, hogy oda küldöm, plusz munkát csinálok az elvtársaknak. De mi is, az egész cigányság tiltakozunk a neutron- és az atombombák gyártása, vagyis bevetése ellen."

Az aláírás:

„Werner Ádám, Jánoshalma, Zenész sor 2." (Nem írta oda, hogy a Partizán Szövetség tagja.)

S ezután következik a két kézzel írt oldal. Az első tetején csak ennyi: „Jánoshalmi Cigány Klub tagjainak Tiltakozása a neutronfegyver ellen".

Ezután 102 aláírás. Két oszlopban düledező, olykor egymást ölelő sorokban, olykor alig olvashatóan, olykor, tiszta, kisiskolás gyöngybetűkből. Beszélnek ezek a nevek így együtt. Valami lenyűgözően szép dolgot mondanak, túl az együvé tartozáson, a félelmen, és az ellene felemelt szón... Azt is elárulják, hogy a cigánysoron is lehet már emberi módon élni.

Mert cigánysor ez, ha nem is putrikból áll már ott, a falu szélén. A kicsi, egyforma házak, a parányi udvarokkal messziről is elárulják. Valaha szégyenlősen Zenész sornak nevezte el valaki a jobb hangzás miatt, gondolom

akkoriban, amikor töröltük egy időre a cigány szót a szótárból, s helyette „népzenészt" emlegettünk. Aztán változtak az idők, a Zenész soron kimondva is cigányok élnek. Zenész azonban nincs, munkásemberek vannak, útépítők, házépítők, néhányan szocialita brigád tagjai.

Cigány klub is van a Zenész soron.

- Ha fogyunk is, mert sokan tisztes lakásokba mennek, be a faluba, azért csak kaptuk a klubot...

Wernerék lakásában már vagy húszan ülünk, s jönnek még, akik tudják, róluk folyik a szó. Öreg Lévai János hátratolja az elmaradhatatlan kalapot:

- A tanácselnök itt igen rendes ember.

Werner Ádám magyarázza:

- Szóval a Harci János elvtárs, az elnök, a cigányokkal törődik, amit csak kérünk... intézze, Ádám, vegye meg. A klubot itt egyszer csak felépítették, és május elsején ideadta a kulcsot. Azóta ez a cigányok művelődését tartalmazza. A becsületemre kapom a kólát... elszámolunk. Eleibe' kaptam itt a klubozásért, hogy nem lesz belőle semmi, én meg azon voltam, hogy legyen. Hogy itt találja meg magát a cigány, ne kódorogjon a kocsmában, ne igya le magát, ne törjön be a bótba, volt ilyen. Most? Amióta ez megy, semmi baj se történt.

Megint tűzbe jön az egykori partizán, a körben ülők, álldogálók csendben hallgatják, magamban arra gondolok, olyan, mint az egykori vajdák. Kemény szavára is bólogatnak. S miközben átmegyünk a néhány háznyira levő klubba, sereglenek utána csöndesen: öregek, férfiak, asszonyok, lányok és fiúk, és sok-sok gyerek. Hallgatják:

- Hogy tanuljuk meg: először is becsülettel végzett munka kell. Akkor jogos az, hogy olyanok vagyunk, mint bárki más. De akkor úton-útfélen úgy is viselkedjünk!

És mesél, hogy a cigányokkal naponta foglalkozni kell, mert a cigány az olyan, hogy összejön. Volt itt vagy negyventagú KISZ-szervezet is, amikor még lakóterületen is volt alapszerv. Ő volt a titkár. Volt akkor már vagy negyvenhat éves. Azt mondja, azalatt se csuktak be senkit, egy fiatal se kódorgott.

- A klub meg olyan, hogy aki dolgozik, az jöhet. A kicsik közül, amelyik óvodába nem jár, az nem. S aki iskolába nem jár, az se. A felnőttek közül is nálam tizennyolc személy van fölírva, aki még elmaradt a nyolc osztályból: idehozzuk nekik az iskolát a klubba.

Már vagy ötvenen dicsekednek a klubjukkal. A tévét, a játékokat mutatják, és a könyveket. Kolompár Mátyás, a KÉV útépítő munkása azt mondja, ő már a fele könyvtárat kiolvasta, a minap is adott neki Ádám bácsi köl-

csön ötöt, kettővel már végzett, igen jók. Cimbalom, hegedű, gitár is van, lesz majd zenekar is, csak nehezen jön össze, mert hát ugye, dolgoznak mind. A KÉV-nél már van koszorús szocialista cigánybrigádunk. Kolompár Pál klubvezetőségi tag, gyorsan hozzáteszi:

- Mink is megmutatjuk nyolcan a KPM útfenntartónál: az ifjúsági parlamentkor meg is mondták, hogy mink is szocialista brigád leszünk. Ádám bácsi büszke volt... Meg aztán mivelünk a társadalmi munkán együtt dolgozott az igazgatónk, a Pogány Imre elvtárs.

Werner Ádám nagyot bólint, aztán vagy ötven álldogáló karéjában, halkan mondja nekem:

- Nézzen körül. Látja, én szegény ember vagyok, de boldogabb, mint akinek mindene megvan. Mert még most is szolgálhatom őket, meg azt, ami van. Mindig mondom: ez a mienké. Ők nem is tudják sokszor, mennyire. Mindig mondom: a fasiszták tudták, mit akarnak velünk: eltörölni a föld színéről a cigányságot. 'Iszen én is a gázkamra elől szöktem partizánnak. Mert háború volt. És most megint azzal fenyegetnek. De azt aztán mindenki tudja.

Körbekérdezem, hogy ki, miért írta alá azt a levelet?

Kolompár László, huszonéves:

- Mert nem akarom, hogy harc legyen. Semmilyen se.

- Fél tőle?

- Én nem! Én elmennék, mint Ádám bácsi... De a többieket féltem. Főleg az öregeket meg a gyerekeket. Olvastam is, hogy mindig ők szenvednek a legtöbbet.

Burai Károlyné, a hároméves Emőkével a karján:

- Az atomot főleg ne... attól mind meghalunk...

Korompai Józsefné továbbfűzi:

- Be köll azt szüntetni, mert úgy olvastam, veszélyezteti az egész világot... nemcsak a mi földünket itt. A... bolygót. Ha egyet ledobnak, ledobják a másikat is... Az ember védekezik, ahogy tud. Levéllel is.

Tulajdonképpen véget érne itt, a jánoshalmi cigánysoron a Partizán Szövetségnek küldött 102 aláírás története. Csak a kezdetéről, a gyökereiről kell még a szó. Arról, hogy Werner Ádám után lőtt Kiskőrösön a németek közül az egyik. Az összeterelt cigányokat kísérték, hát befordult a sarkon és elrohant. Nem találták el. Arról, hogy ezután, mivel nem tudott átszökni a szovjet csapatokhoz, bujkálva bevárta őket, s 1944. szeptember elején a délre igyekvő dandárral tartott. Arról, hogyan hozta le az épülő hídról az aknatűzben sebesült parancsnokát, hogyan került a híres Petőfi Brigádba,

„mert ott magyarul is tudott mindenki"... Barcs... a Dráva, Zombor, Eszék, Valkovó, a masicai erdő, egymás után bukkannak fel a csöndes jánoshalmi szombat délutánban. Amikor felderítőként „ment rá" egyedül, éjszaka „a fasiszták vonalára", s elhozta a csetnikektől a golyószórót, akkor sebesült a fején. Mutatja, ma is mély a sebhely: „attól azonban még lehetett harcolni". Egyszer kiszakadt a robbanástól a „fülhártyája": attól is.

Amikor azonban a masicai erdőben visszatért a felderítésről s éppen jelentett Gyúró Zsibriknek, a szerb 16. divizió egyik horvát parancsnokának, egy sorozat aknaszilánk érte a lábát. Fekve fejezte be a jelentést. 1945. május 6. volt. Három nappal a háború vége előtt.

- Belefolyt a vérem a bakancsomba, és belefagyott. Az volt a jó, nem folyt tovább. Csak az eszéki kórházban levagdosták rólam, pedig de hazahoztam volna emléknek... Emlékeztetőnek, a kivégzett partizán bakancsát.

Néha arról álmodik, amikor elfogyott a tankgránát. Az utolsót, a vasúti töltésnél az egyik Tigris alá vágta.

- De azt végig kellett néznem, hogy a másik átért, ráment a lövészárokra és addig forgott, amíg véres földdé taposta a géppuskás osztagot. Olyan is ottpusztult, aki az első háborút egyszer már túlélte.

- Maga nagyon gyűlöli a háborút...

- Én-e?! Nagyon! De azokat is, akik fenyegetnek vele...

Ez még hozzá tartozott az 1981 novemberében kelt Zenész sori levél aláírásához.

(1982)

Lábunk alól a halált...

Minden emberi életút tartalmaz nagy pillanatokat. A két, most már szürke sorsúnak tűnő öregembernek a kelleténél is több jutott ezekből. Mert volt egy olyan másfél évük...

Egyikük, Schöck Rezső, hetvenhat éves, nyugdíjas asztalos, a másik, Szádóczky János, hatvannyolc éves, rokkantnyugdíjas. Őt a mentőszolgálat rohamkocsijának sofőrüléséből szólította el a térdét szétverő baleset: nem akarta a gerincsérültet a lépcsőn elejteni a hordággyal, s maga sérült meg

egy életre. Az asztalos pedig valamikor a hatvanas években szenvedett baleesetet: egy marógép elvitte az ujját.

Mindkét eset a sors különös fintora, hiszen amikor 1945-46-ban naponta többször kellett hazárdjátékhoz ülniük a halállal, ahol az élet volt a tét, azt karcolás nélkül megúszták. Közben vagy félszáz társukat eltemették.

Igaz: egyik fülükre erősen nagyotthallók. Ezt „onnét" hozták. Mindketten.

Kitolatták az utolsó kocsikat is a pusztaszabolcsi állomáson túlra, megbeszélték, hogy nem engednek be vonatot, s hogy mindenki húzódjék be az épületbe. Schöck Rezső, az új demokratikus hadsereg tűzszerész főtörzsőrmestere 1946 elején lovaglóülésben üldögélt egy „befulladt" féltonnás angol repülőbombán, s lassú mozdulatokkal erősítette rá a detonátort. Közben morgott:

- A fene egyen meg, inkább szétszedtelek volna, de hát nem lehet... randa rozsdás vagy. Így meg... ki tudja, mit művelsz itt még nekem...

Szádóczky őrmester pár lépésnyiről nézte, ahogy kihúzza a gyújtózsinórt, lefekteti, meggyújtja, aztán feljön az alig töltésre:

- Most aztán fussunk, Jani!

És futottak. Át a síneken, egy jó ötvenméternyire lévő mélyedésig. Ott hasra vágták magukat. Tudták, hogy a zsinóron sziporkázva kúszik egyre közelebb a láng...

És akkor meghallották a jellegzetes zajt. „Az úristenit! Valaki beengedi a vonatot!"

Jött lassan befelé a vonat. Lépcsőin fürtökben lógtak az emberek, a tetőkön batyusok gubbasztottak, feküdtek.

A főtörzs káromkodni is elfelejtett. Egyszerre ugrottak föl. Szádóczky két kezét előre tartva rohant szembe üvöltve a mozdonnyal: állj, állj! Elesett a talpfákon, a sínek közt.

Schöck rohant vissza a bomba felé. „Nem érhetem már el - dobolt benne -, mi lesz itt?!" Már félúton volt.

És csak jött, jött a vonat. A gyújtózsinórt sziporkázva harapta egyre rövidebbre a könyörtelen gyorsasággal kúszó láng...

Szádóczky felugrott és tovább rohant szembe a mozdonnyal. A főtörzs még húszméternyire. A félezer ember nem sejtette a vonaton, hogy az életükért futottak.

A láng centiméterekre volt a gyutacstól.

Szádóczky elugrott a mozdony elől. A vonat a bomba melletti vágányra érkezett. Most halunk meg mind - dobolt a vér Schöck fülében az utolsó

métereken. Aztán a bomba mellé zuhant. Két ujjával éppen el tudta kapni még a lángot. Rántott és dobott. A gyutacs a levegőben robbant. De a bomba néma maradt.

A főtörzs nagyon lassan kelt fel. Nézték egymást az őrmesterrel, hosszan. Szakadt ruhásan, piszkosan, némán.

A bombát félóra múlva felrobbantották. És annyit írnak róla csupán a jegyzőkönyvbe a hosszú lista végére, hogy „megsemmisítve".

De hogyan jutott ez a két ember - az asztalos, a sofőr - ahhoz a pusztaszabolcsi repülőbombához?

Schöck Rezső 1906-ban született, hatan voltak testvérek. Szeretett volna tanulni, de kellett az a még egy darab kenyér, amit őt is megkereshet, hát asztalosinasnak állt. Aztán, mikor volt munka, a szakmájában dolgozott, amikor nem volt, mindenfelé. Bácsalmáson még béresnek is beállt az uradalomba. A húszas években egyre nehezebb a helyzet, s a munkanélkülinek „jól jön" a katonai behívó. Sőt „bent is marad" egy darabig a seregben, hiszen az legalább biztos kenyérkereset.

De aztán - így fogalmaz - nemigen bírta elviselni a Horthy-hadsereg „belvilágát", annál már munkanélkülinek lenni is jobb, hát leszerelt. Hanem innét kezdve lépten-nyomon behívták hosszabb-rövidebb időre, legutoljára 1944-ben.

Átviharzott fölötte is a háború. Debrecenben volt, amikor az új kormány megalakult. És szervezték az új magyar hadsereget.

- Voltunk ott páran utászok, mondtuk: mi megyünk. Aztán vagy hatezren fölesküdtünk a debreceni kormányra.

Ausztriába került, a németek elleni bevetésre készültek. Akkor véget ért a háború. Vissza Fehérvárra. Szeptember. Mindenki leszerelésre készülődött. Neki szólt az egyik parancsnoka:

- Maradnál, Rudi? Nézd, Fehérvár környéke tele van robbanóanyaggal... te mégiscsak értesz hozzá.

- Egyedül?

- Beszélj az emberekkel, ki akar maradni.

Így alakult meg az első önálló aknakutató század. Szádóczky is maradt. Még nem tudták, hogy a következő esztendőt az egység fele nem éli túl.

Az öregember szomorúan mosolyog:

- Aknakutató... hát igen. Volt egy fogónk, meg egy csavarhúzónk... az volt a technika.

Szádóczky János 1914-ben született egy munkáscsalád nyolcadik gyermekeként. A csizmadia édesapja már nem ismerhette meg fiát, egy sárgult ka-

tonafénykép maradt utána, ott maradt valahol az első világégés valamelyik lövészárkában örökre. Óbudán cseperedett a János fiú, a hajógyárban a hajókovácsok mellett dolgozott. Hamarosan megismerkedett a munkások mozgalmával. Nevelőapja szakszervezeti főbizalmi, szociáldemokrata párttag, a kerületi vezetőség tagja.

Ahogy múltak az évek, volt pékinas, pincér, villamoskalauz. Szállította a röpcédulákat kenyérkosárban, ételhordóban. Mozikat, kávéházakat szórtak tele olykor ezekkel. 1930-ban már a SZIM, harmincnégyben az SZDP tagja.

1938-tól kezdve már lépten-nyomon behívták katonának, megjárta aztán az orosz frontot egy kórházvonattal. A felszabadulás Budapesten érte, jelentkezett a szovjet hadseregnél, s hetekig velük tartott - úgy mondja -, „segített" nekik, mint egészségügyi. Majd visszatért Óbudára, egy ideig tagja az R-gárdának, majd társai javaslatára jelentkezett a demokratikus hadseregbe.

Fehérváron Schöck neki szólt talán először, hogy álljon be az aknakutató századba.

Ül a két idős ember a budai lakásban. Az asztalon kockás papír. Az egykori névsor. A nevek mellett keresztek, körök. Az előbbi a hősi halált, utóbbi a sebesüléseket jelenti. Egy autóatlasz is van az asztalon. Bekarikázott helységnevek, mellettük megint csak keresztek, számok. Egy maroknyi ember hősi küzdelmének mementói Fehérváron és környékén.

És halkan koppanó szavak:

- Az első bevetés... öt szekér aknát, gránátot, egyebet szedtünk össze...

- Kislángon volt egy robbanásunk... Dikán ráment egy tányéraknára... akkor kapott a fülem légnyomást.

- Gárdonyban is ugyanaz történt, mint Seregélyesen, de ott csak hárman haltak meg...

- Azt sose bírom elfelejteni, ahogy a Husz Jancsi a mai Videoton-gyárnál könyörgött, hogy lőj agyon, testvér, ne hagyj kínlódni... Ez volt az utolsó szava.

Aztán ha fogyott is a század, egyre csak fogytak az aknák, gránátok, bombák is. A maroknyi ember egy napon abbahagyta...

A két öregember némán ül már és bólogat. Nézik azt a kockás papírt. A névsor nekik a valahai társakat jelenti, akikkel együtt egykor kiszedték lábunk alól a halált...

(1981)

Rekviem Barna Gyuriért

Barna Gyurit tizenötödik születésnapja előtt egy nappal temették. És egy héttel azután, hogy megünnepeltük: harminc évvel ezelőtt véget ért a háború Magyarországon. Több mint harminc esztendeig időzítette tehát a halált a háború, s a negyedik béke évtized kezdetén is ölni tudott: Barna Gyuri kezében robbant az egykor kilőtt páncélgránát azon a szerda délutánon.

Ő a negyedik béke évtized első háborús halottja.

Tavaszi vakáció, ünnep, otthon. Összeverődnek Seregélyesen a régi kis cimborák, tucatnyi kamaszgyerek. Nézzük meg a mezőt, megvan-e? A 12-es őrház körül olyan-e minden, mint azelőtt, a mezítlábas kiscsikó-időkben? Visszagyerekesednek ilyenkor a messzi iskolákból kiszabadultak. S akik a háború után tizenöt évvel születtek, kétszeresen gyanútlanok.

A páncélgránátok ott feküdtek az árokparton.

Barna Gyuri lehajolt, kézbe vette az egyiket...

Seregélyesen több mint negyedévig tartott a háború. Bizony el kellett volna mondani Barna Gyurinak, hogy mi az: háború. S nekem el kellett volna mondanom, hogy láttam a béke egyik első gyerekhalálát. Egy héttel azután, hogy véget ért a háború Magyarországon.

Gyerekek voltunk. Halászni tanított bennünket az éhség: kézigránátokat kerestünk, s vittük az uradalmi halastóhoz. És szomorú szakértelmével a háborús gyerekeknek: kihúztuk a biztosítót... számoltunk... dobtunk, hasaltunk, robbant. Halomra gyilkolta a mélyben a halakat. Mi vesszőkosárba szedtük, s vittük anyánknak.

Már vége volt, kiráztuk fülünkből a robbanás kásasiketségét. Akkor mondta Vida Jóska:

- Én tudok úszni. Bemegyek azért a tükörpontyért.

És visszament. Lábalt. Már derekáig ért a víz. Akkor állt meg:

- Találtam valamit!

Látszott, a lábával tapogatja. Aztán két kezét előrenyújtva lehajol...

Aztán ránk szakadt az ég. Aztán ránk dőltek a fák. És égig ért a felszökkenő víz.

Aztán csak csend volt: az ég a helyén kéklett a tavaszban, a fák is rezzenetlenül álltak, a víz is sima volt.

Csak Vida Jóska nem volt.

Összebújtunk és vártunk. Éhes, vézna, háborúban eszmélt szerencsétlen kisgyerekek. Vártunk. Hátha valami csoda jön, s nem kell nélküle hazamennünk. Lement a nap. Aztán egy nagyobb fiú megszólalt:

– Akna lehetett... Tányérakna...

Már alig láttuk, hogy a nagy ponty az oldalán hever ott beljebb, s lágyan ring a vízen. Elindultunk teli kosarainkkal a falu felé...

Barna Gyuri kézbe vette a páncélgránátot. Megforgatta, majd a gyújtófejhez nyúlt... A többiek hátrább húzódtak.

Akkor kellett volna elmesélni, hogy Seregélyes harminc évvel ezelőtt iszonyatosan sokat szenvedett. Hogy 1944. december 8-án elérte a front. S hogy a Kajtor-Dinnyés csatornánál meg is rekedt. December 22-ig egyfolytában harcok folytak a falu körül. Akkor kiverték a faluból a nácikat. Todor Mihajlovics, a Katyusák parancsnoka azt bizonygatta Csapó Józsefék házában, hogy nemsokára béke lesz. Hanem a sebzett csikasz is csak pusztítani akar: január 20-án berontottak a németek megint. Aztán az is előfordult, hogy a falu egyik felében szovjet katonák, a másikban nácik voltak. A halál nem mindennapos, hanem minden perces volt.

Február 7.: újabb szovjet támadás. Már azt hitték, felszabadult Seregélyes. De dúlt a székesfehérvári nagy ütközet. Március 6-án megint betörtek a fasiszták, s lángszórókkal felperzselték a falut. Azon az éjszakán Seregélyes 80 százaléka elpusztult.

A faluban 1945. március 21-én ért véget a háború, amely Seregélyesen 103 napig tartott. Ha ezalatt naponta kilőttek ezer tüzérségi lövedéket, s ezeknek csak egy százaléka nem robbant fel, akkor is több ezer lövedék maradt a földben. A náci tüzér talán az utolsó napon lőtte ki azt a páncélgránátot, amelyet Barna Gyuri felemelt...

Lehet, hogy ő túlélte a háborút. Lehet, hogy ebéd utáni álmát aludta azon a szerdán, mikor Barna Gyuri a gyújtófejhez nyúlt?

Az utóbbi hét évben Seregélyesen negyvenegy esetben jelentettek a tanácsnak földben talált robbanóanyagot. 1975 első negyedévében pedig öt esetben! Barna Gyuri páncélgránátja még nem szerepel ebben a statisztikában.

Lehajolt, kézbe vette, csavargatni kezdte a gyújtófejet.

A többiek, talán ösztönösen, szétszaladtak...

Nem tudta, nem tudhatta Barna Gyuri, hiszen akkor még nem is élt, hogy a börgöndi mezőn egyszerre hét magyar önkéntes tűzszerész halt meg aknaszedés közben, 1945 első békés nyarán. Hogy 1946-ban az antifasiszta plébánost, a nemzeti bizottság tagját, Kemény Józsefet is „eltalálták" utólag: meghalt egy gránáttól, amit elásni készült az udvaron. Hogy az első években a kaszával, kapával kenyérért küszködők közül tucatnál többen

pusztultak el a földeken. Hogy az egyik traktoros alig néhány éve „futott aknára", és gépestül halt meg a félbehagyott barázdák között.

És Barna Gyuri nem gondolt soha a háborúra Kovács József roncsolt lába láttán, hiszen amióta az eszét tudta, Józsi bácsi rokkant volt. És Nagy Gyula is féllábú volt számára mindig, a huszonhat éves Bali László félkarú. Pedig őket is - kit felnőttként, kit gyerekként - úgy érte utol a „holtában" is gyilkolni kész háború Seregélyesen.

Barna Gyuri hát megcsavarta azt a gyújtófejet.

A többiek szétfutottak.

Aztán rájuk szakadt az ég. Aztán rájuk dőltek a fák. Aztán csend lett: az ég a helyén kéklett, a fák egyenesen álltak, és harminc éve béke volt.

(1975)

Egy halál „önköltsége"*

Meghökkentő kérdés, tudom. Okoskodónak, morbidnak tűnik. Mégis felteszem olykor, ha háborúról esik szó - mindenkinek megvannak a maga azonnal felbukkanó „rögeszméi" ebben a témában - felteszem hát most is, e békés vasárnap délelőtt unottan politizálgató két barátomnak:

- Ki tudja, hogy egy mostani háborúban mibe kerülne megölni egy embert?

- Micsoda? Mi az, hogy mibe kerülne?

- Nem tréfából kérdezem. Megpróbálom idézni: „Egy amerikai katonatisztnek, W. P. Campbell ezredesnek az a gondolata támadt, hogy kiszámítja az ellenséges személy megölésére eső »önköltségi árat«. Caesar idejében 375 frank (régi frank, de ez mindegy, az arányok a lényegesek) költséggel járt egy harcos megölése. A napóleoni korban ugyanez 150 000 frankba, az 1861-65-ös észak-amerikai polgárháborúban 250 000, és az első világháborúban 1 000 000 frankba került. 1944-ben egyetlen ellenséges személy megölésére 25 000 000 frank kiadás jutott, ez az összeg 66 000-szer volt nagyobb, mint a régi Róma idejében. Egy évvel később a nukleáris fegyver soha azelőtt nem ismert »teljesítményt« ért el..."

* „Hazádnak rendületlenül" c. sajtópályázat első díjas írása.

Ebben is. Három és fél évtized után, a rakétarendszerek, a nukleáris hajtású tengeralattjárók, a városnyi anyahajók, az F-16-os meg a Mirage vadászbombázók korában ki lehetne egyáltalán számítani ezt a cinikus „önköltséget"? Az egy halál árát?

Több mint tizenöt esztendeje véső dött háborús képzettársításaim közé ez az idézet. Pierre Juquin, francia közíró *Élni vagy megsemmisülni* című rendkívül alapos politikai-gazdasági monográfiája olvastán. S az is: „Huszonöt év alatt az általános és teljes leszerelés az összes államoknak összesen 3 ezer milliárd dollár hasznot hozna. Ez az összeg körülbelül egyenértékű a mai napig az emberek évezredes munkája gyümölcseként az egész világon felhalmozott javak teljes értékével." S ha ehhez hozzáveszem a Juquin számításai óta felgyorsult „technikai fejlődést", a megtöbbszöröződött hadikiadásokat, akkor aligha túlzás: már a következő évezred még meg sem teremtett javait herdálja a világ...

Azaz: a javak teremtése helyett növelni egy ember potenciális halálának „önköltségét".

B. Miklós, az öntő, dühöset legyint rá:

- Értelmes cél, mondhatom...

- És még akkor a legjobb, ha ez a herdálás teljesen felesleges és értelmetlen... Mert ha egyszer netán elveszíti a feleslegességet...

V. Balázs orvos, megtanult emberéletekben gondolkodni.

- Amíg a világ egyik fele kényszerűségből herdál, hogy értelmetlen is maradjon... amíg tudatosan épít „ellenőröket"...

- Igaz, de mostanában sűrűsödik a fenyegetőzés...

Félbemaradt mondatok. Kétségek és remények, a feltámadó aggodalmak, s az ellenük feszülő biztonságérzet hordozói. Bennük a kérdés: lehet-e még egy, minden eddiginél rettentőbb világpusztítás? S akkor jó, ha nemcsak a remény, hanem a józan mérlegelés, az erők számbavétele válaszol rá, hogy: nem.

Soktízezredmagammal néztem végig áprilisban a harmincötödik békeév katonai díszszemléjét. Fegyvereket láttunk, fegyelmezett, elszánt, hivatástudattal teli katonákat. Csak „ízelítőt" egy kis ország hazavédő hadseregének erejéből és korszerűségéből, de - egy katona véleménye szerint - ezzel az „ízelítővel" napok alatt meg lehetett volna nyerni a sztálingrádi csatát. Lehet, hogy túlzás a megállapítás, a lelkesedésé, a látvány keltette szívdobogtató nemzeti öntudaté... Nem vagyok stratéga, de valami különöset megértettem a magam és a körülöttem levők reagálásából: lehet, hogy ellentmondásnak hangzik, de percről percre jobban bebizonyosult, hogy centiméternyi pontossággal együtt repülő vagy gördülő gépekkel, egyszer-

re dobbanó léptekkel igenis ki lehet fejezni a haza, a békés munka iránti odaadást, az emberiség békevágya iránti elkötelezettséget, s egy világrendszer közös javakat teremteni kész akaratát...

Nagy szavak? Ott és akkor igencsak egyszerűnek és természetesnek tűntek, ez volt a közös hangulatban a szép, s ez maradt emlékezetes. Nekem is, másoknak is. Aztán valami más is: arra gondoltam, jó lenne most mindenkit megkérdezni, hogy lehet-e még egy önpusztító háború a világban? Jó lenne egyenként meghallgatni a nemeket. Mert ott és akkor igencsak biztos volt benne mindenki, hogy nem lehet, magam legalábbis így éreztem. Nem járhatván sorba mindenkit, a körülöttem álló, szemlátomást együvé tartozó negyven-ötven év közötti társasággal tettem egy próbát:

- Ha ezek egyszer élesben kezdenek működni... - jegyeztem meg olyan kérdésformán.

- Ezek? Nem fognak. Éppen azért vannak, hogy ne kelljen...

- No, de ha vissza kell lőni...

- Nézze, uram, hát éppen ez az, hogy vissza tudnának... és ezt más is tudja. Aztán meg, ugye... ez még nem is a legnagyobb serege a varsói együttesnek, igaz?

Nem tudom, mennyit sikerült megőrizni ebből az optimizmusból aztán a csendes hétköznapokra, a rádió- és tévékészülékek előtt, ahol bizony lépten-nyomon elérnek bennünket egyfajta hisztéria jelzései. Gondolom azonban, hogy szövetségi rendszerünk változatlan biztonságot ígérő közelmúltbeli tanácskozásai súllyal estek a mérleg másik serpenyőjébe... Gondolom, mert a minap Heves megyét járva, az egyik faluban esti, pihenős politizálgatás tanúja lehettem. Valahogy ilyesformán csordogált a szó a „kultúrbüfében", a tv-híradó után:

- Na, Béla, veszi-e már ángyod a sót?

Derültség.

- Nem veszi az - legyintett a micisapkás Béla -, azt mondja őtet csak egyszer lehetett bolonddá tartani, megtanulta ő, hogy a szájjártatásnak ne üljön föl többet. Merthogy ugye a végén akkor se lőttek... Pedig fél mázsát is összehordott...

Ez az „akkor" alighanem az egykori karib-tengeri válság ideje lehetett, az idő tájt „készültek föl" atomcsapás ellen sóval, meg lepedővel az egymást is riasztgatók...

- De azért most lődöznek itt is, ott is...

- Puskáznak, persze. Valami mindig van valahol. Mindig is úgy volt! Azért aztán mégiscsak elrendezik itt is, ott is. Akkor meg lesz más... Ronda, nyugtalan világ ez. Most még. De azért mégiscsak az a lényeg, hogy azt

a nagy piros gombot ne merje megnyomni senki... Azt meg azért ángyom se hiszi, hogy megnyomják.

Nem hiszem, hogy a veszélyek lekicsinylése, vagy fel nem ismerése tükröződnék e félig tréfás beszélgetéstöredékben. Inkább talán - bár megfogalmazatlanul - az emberiség többségének józanságába vetett hit, s a három és fél évtized tapasztalata. S az a meggyőződés: az emberek tanultak a legutóbbi világégésből.

Tanultak? Hm. Néha még azok is, akik igazán megtapasztalták minden szörnyűségét - rosszul tanítják. Azoknak, akik - szerencséjükre - könyvből, filmekből, s a mi elbeszéléseinkből ismerhetik meg, mi is volt az.

- Végül is - töpreng B. Miklós - lassanként azokon a nemzedékeken múlik, hogy ne legyen másik, akiknek csak ilyen „másodkézből" kapott ismeretei lehetnek már... Az egész világon...

Mondjam, hogy a fiamnak tízéves korában azt kellett magyarázgatnom, hogy bizony mi nem a szovjetek oldalán hadakoztunk a fasiszták ellen annak idején? Hogy még nem tanulták a második világháborút, az lehet erre elfogadható magyarázat? Vagy a *Hitler sapkája* című francia dokumentumgyűjtemény francia tizenéveseinek elképesztő tudatlanságára, akik közül a legtöbben nemhogy a deportált vagy az ellenálló fogalmát nem ismerik, de azt se tudják, ki volt Hitler? És a kamaszok olykor felbukkanó fegyvermániájára, akik könyv- és filmélmények hatására háborús hősnek álmodják magukat, az egészet egy régi nagy kalandnak tartva, és sajnálva, hogy nem akkor éltek? S nemigen értik, hogy akkor is, de most már végképp a túlélés egyre csökkenő lehetősége minden háború lényege...

- Ezért jó ez a szovjet-amerikai filmsorozat a tévében...

- És a címe is jellemző, az amerikai címe: *Az ismeretlen háború*... Rettentő film a rettentő dolgokról... Így kell.

Azon kapom magam, hogy megint a megrögzött képzettársításaimat emlegetem. Ami a háborúról mindig eszembe jut. Mindenkinek van egy-két ilyen „filmje", amely minden alkalommal újra meg újra „előhívódik". A különös csak az, hogy két újabb keletű „film" lassan kiszorítja, háttérbe tolja bennem az igazi élményeimet is, a Déli pályaudvarnál elszenesedett harckocsizóhullákat, a ránkomlott pincét, vagy a menekülést az aknatűzben. Az egyik Barna Gyuri öt évvel ezelőtti halála, akit a háború végének harmincadik évfordulóján ölt meg egy elfelejtett lövedék Seregélyes határában. Tizenöt éves volt.

- Ugye, ennek a halálnak, ennyi idő után, már nincs is kiszámítható „önköltsége"? Azt a lövedéket már régen „leírták".

- A háború, lám, késleltetve is ölhet...

És késleltetve is ronthat sorsokat. Ezért mesélem el lépten-nyomon Iván történetét, s még nagyon sokszor el fogom mesélni, tudom.

Iván életébe egy riportúton botlottam, a háborúnak már húsz éve vége volt: ő vakon, süketen a dühtől ott állt a vindornyai elnök előtt, kocsit követelve szombatra, s csak hajtogatta:

- Ha menni akar, hát menjen az asszony... Menjen!

Vad mozdulatokkal mintegy félresöpörte az elnök „hátha mégis"-ét, s fogát csikordította a vállas fekete férfi:

- Elvihet mindent! Elviszi a gyerekeket is... Igaza van. Csak beledöglöm. Az is úgy igazságos... velem nem lehet másképp...

Elment. Megdöbbentett az önpusztításnak ez a konoksága. Hát lehet ilyen makacs dühvel életet elrontani? Aztán az elnök csöndes, lemondó elbeszéléséből megértettem: Ivánnal csakugyan nem lehet együtt élni. Kést ránt a búcsúban, ha vad rácnak nevezik tréfából a pityókos legények; ha az asszony otthon újságot olvas, vicsorogni kezd, hördül, tör-zúz. Mert olyankor kétségbeesett méreg szállja meg: ő írni, olvasni nem tud, nála mindenki különb, még az asszony is... Nem, nem bántja ujjheggyel sem, inni se iszik, ám ha feldühítik, beszélni is elfelejt, csak vonít, mint a farkas.

Mert Iványt a szerb hegyekből hozta heteken át a vonat idáig. Onnan, ahol a német juhászkutyák csaholásától volt hangos az erdő: partizán apjára vadásztak. A szeme előtt lőtték agyon. Anyját is. Nővérét is. Őt magukkal hozták a vonaton, s hetekig azzal szórakoztak a vidám legények, hogy kutyakölyökként dühítették, amíg nem vicsorgott, harapott, aztán lefogatták egy juhászkutyával. Beszélni is elfelejtett, ma is csak magyarul tud, itt tanították. És terelőkutya nélkül őrzi a kondát ma is, gyűlöli a kutyákat.

Vindornya falu táján kiugrott vagy kilökték a vonatból. Egy reggel feltűnt a falu szélén. Egy kutya megállt előtte és ugatta. Az emberek elhűlve látták, hogy a hatévesforma kisfiúnak eltorzul az arca, aztán a jámbor házőrző torkának ugrik.

És Iván megharapta és megfojtotta akkor azt a kutyát.

Ivánnal hát nem lehet együtt élni, pedig befogadta, felnevelte a falu. De vicsorog, hörög, ha dühös. És elrontja-bontja az életét, mert hátán hordja, amíg él, iszonyú „hátizsákját", a szerb hegyeket, a halált osztó fegyverropogást. És azon a vasárnapon elment az asszony is a gyerekekkel, mert Iván azt a „hátizsákot" nem tudja letenni már...

S most ki tudja kiszámítani, hogy mennyi az „önköltsége" Iván mai napig önpusztító sorsának?

(1980)

UTÓSZÓ

Azok az írások, amelyek a fegyveres erőkről, a hadseregről szólnak és könyv alakjában jelennek meg, rendszerint régmúlt eseményeket örökítenek meg, a kornak megfelelő pátosszal. Úgy mondják, hogy ez így van rendjén, mert a fegyveresek mindenekelőtt háborúban, harcban adnak témát az íróknak (bár közben, amíg a fegyvereké a szó, úgymond, hallgatnak a Múzsák). Már önmagában ez a tapasztalat is elég alapot ad a kérdés felvetéséhez: mit tudott és mit akart mondani Sztankay József e riportkönyvével egy mai, békebeli hadseregről, ráadásul az ábrázolt „hétköznapi" eseményekkel csaknem egy időben? Vajon a fegyveres erők élete a békés kiképzés hétköznapjain hordoz-e annyi drámai pillanatot, feszültséget, feloldásra váró konfliktust és mindezeken belül emberi nagyságot vagy éppen gyarlóságot, ami papírra kívánkozhat? És kérheti-e más emberek megértő figyelmét, cselekvő együttérzését annyira, hogy - csak egy pillanatra is, a „civil" olvasó is katonává váljék - a hétköznapok hőseivel együtt érezzen, együtt gondolkodjék?

Sztankay József igenlően válaszolt ezekre a kérdésekre, mert abból indult ki már 1964-ben, hogy a katona, a határőr, a munkásőr a béke éveiben is egész embert követelő harcfeladatot teljesít. A ma katonája a béke katonája. Szolgálatának értelme, hogy soha ne kerüljön sor nukleáris háborúra. Győzni akar - a békéért folyó döntő „ütközetet" akarja megnyerni - és ehhez olyan felkészültséggel, politikai elkötelezettséggel, katonai erényekkel, erkölcsi, pszichikai tartással kell rendelkeznie, amely a potenciális ellenség számára nem enged kétséget afelől, hogy politikai céljait háború útján nem érheti el, háborúban nem győzhet.

A ma katonájának élete - amint e kötetből megtudhattuk - egyszerre szép és egyben igen nehéz. Széppé teszi a cél: a szocialista haza, a béke védelme, és az, hogy ez a feladat nemcsak a mi népünk, hanem az egész haladó emberiség érdekeit is szolgálja. Nehézsége pedig abban a körülményben és áldozatos helytállásban mutatkozik meg, ahogy erre a katonafiatal felké-

szül, ahogy ebben a hivatásos és sorállomány helyt áll. Igaz, ha minden a szabályzatokban rögzített módon, hozzáértően és felelősen történik, akkor vér nem folyik, azonban temérdek a verejték. A katonának tudnia kell engedelmeskedni, személyiségét, személyes érdekeit a feladat, a közösség követelményeinek alárendelni, kollektív emberként egy nagy gépezetnek fontos, bár mégiscsak egyetlen fogaskerekeként tevékenykedni, a kiképzési előírások, a gyakorlatok során nemegyszer önmagát meghaladó módon helytállni. Közben pedig megmaradni szocialista embernek az egymáshoz való viszonyban, gondolkodásban, magatartásban, merni szeretni, örülni és nem szégyenkezni, ha valami fáj, ha a bánat könnycseppet hív elő a szemükbe.

Sztankay József mindezt észreveszi és írói palettájára helyezi. Értőn és érzelemgazdagon. Az Őrjáratok című riportkönyvének írásai sokszínűen mutatják be a katonák, a határőrök, a munkásőrök mindennapi életét. Elemi erővel érzékeltetik, hogy ezek az emberek feladataikat nagy áldozatvállalással, jelentős többletmunkával, önmagukat is legyőzve hajtják végre. A hadseregről szóló írások, amelyek javarészt a honi légvédelemhez, azon belül is a légierőkhöz kötődnek, jól példázzák az ember és a korszerű technika újszerű kapcsolatát, tartalmát, formáját. Ami ebben a kapcsolatban még a régi, az az, hogy a harci készenlétben meghatározó a felkészült ember. Rakéták, MIG-harcigépek csak a hozzáértő ember kezében vagy általa „megülve" válnak ellenséget fékentartó erőkké. S ami ebben a kapcsolatban már az új, hogy a mai technika ésszerű, célszerű és ezért hatékony felhasználása: csapatmunka. Az „egy fegyver - egy ember" felfogás már rég a múlté. A mai fegyverek, fegyverrendszerek üzemeltetéséhez jól összeszokott, egymás iránt feltétlen bizalmat érző, egymást segíteni kész embercsoportok kellenek.

Mit is akart hát mondani riportkönyvével a szerző?

A tisztelt Olvasó ezt utószó nélkül is világosan felismerhette. Ám hadd hívjam fel mégis valamire a figyelmét, amit a legfontosabbnak tartok. Miközben a történelem és a mindennapok váltakozva elevenednek az izgalmas történetekben, kimondatlanul is bizonyítást nyer az alapgondolat: a katona hivatása a ma élő egész társadalom számára nélkülözhetetlen. A katona hasznos társadalmi tevékenységet végez, még akkor is, ha az ő életében is előfordulnak „üresjáratok". Ez a gondolat a riporter „őrjáratainak" végső értelme.

Sztankay József ismert belpolitikai újságíró. Honvédelmi tudósító, ennek a hálózatnak alapító tagja. Köztiszteletnek örvend ebben a minőségében is és e most közreadott írásaival is bizonyítja, hogy nem érdemtelenül viseli ezt a megtisztelő címet.

S mindezek után talán egyetért velem a kedves Olvasó, ha azt mondom: nemcsak izgalmas, de érdemes sorok olvasására fordította figyelmét.

Dr. Szabó Egon vezérőrnagy
a Magyar Néphadsereg
politikai főcsoportfőnök-helyettese

TARTALOM

A szerző előszava 5

Magasból is földközelben 7
Aki „még egyszer született" 9
Visszatérés a lehetetlenből 13
A repülőezredes 17
Őrjárat az égen 20
Szárnyszegetten 24
Magasból is földközelben 26
Egymásrautaltan és tévedhetetlenül 28
Lokátorosok 31
Alacsonytámadástól a diplomáig 33
Füstölgő föld, biztonság... 35
Ég és föld között 38
Kiáltás a földre 40
Díszszemlére készülve 42
Helikopteresek 43
Emberpróbáló tudomány 47
„Soha nagyobb szükség nem volt ránk..." 49

Biztonságóvó hétköznapok 53
Emberavató sereg 55
Vasútépítés egyenruhában 59
Hajnaltól tűzparancsig 61
Mennyit ér az első csillag? 64
A Budapesti Gárda 66
A jelszó: védeni és építeni 68
Katonadolog 70
„Gyakorlat az élet védelmében" 73

Jelentem: elvitte a kiskutya 75
„Háromnyelvű híd" két ország között 77
Birkásék fedele 80
SOS Rigából 83
Halálközelben az életekért 86
Áldozatosan élni 88

Világváltoztató elődök 93
Vörös magyarok 95
Ölelés 101
„Megvallattak, hogy vérzett a húsunk..." 103
Cattarótól a vörösrohamig 106
„Foglaljuk el a kastélyt!" 108
Szökésben egy fél életen át 110
Kései találkozó 115
Ne beszéljünk róla! 120
A vörös molnár 122
„Forradalmi csoda" 1918 karácsonyán 125
Tűz - ágyúval, szavakkal 129
Fogolydal tamburára 131
Aknavető és filmfelvevőgép 134
A kézszorítás őrizője 138

Vérzivatarban 143
A hegyek harcosai 145
Nem robbantunk! 148
Levett kalappal 153
A forradalmár katona 157
Pápai „rebellisek" 159
Élete: történelem 167
A bolond halála 172
A bányászpartizánok 174
A partizánkomisszár 183
Ignat története 192
Budapestért harcolt 194
Magyarok a szabadító seregben 196
Hegedűvisszhang Szibériában 200
Azon az első napon 204

Országszéleken 209
Az „iránytű" mindig megmarad 211
Határőrközség 214
Kard és hivatás 217
Határőrzők 219

Munkások fegyverben 223
Az alapító munkásasszony 225
„Három sofőrök" 227
A hazát szolgálják 229
Fegyverrel, szerszámmal 232
„Füst-ejtőernyők" és bajtársiasság 234
A „gyalogos" munkásőr 236
A vörös csillagos egység 238
Kovácsék csatája 241
Szemben a viharral 245
Harminc? 250

Rekviem békében 255
Iván története 257
A levél meg a halott bakancsa 260
Lábunk alól a halált... 264
Rekviem Barna Gyuriért 268
Egy halál „önköltsége" 270

Utószó 275

ISBN 963 322 612 0

Kiadja a Népszava Lap- és Könyvkiadó
A kiadásért felel Kiss Jenő igazgató

87-0104 - Dabasi Nyomda, Budapest-Dabas
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató

Felelős szerkesztő: Lőre Borbála
Műszaki vezető: Bősze Lajos
Műszaki szerkesztő: Kovács Gábor
Megjelent 17,5 A/5 ív terjedelemben
MSZ 5601-59
Budapest, 1987

Sztankay József sajátos „őrjáratait" igyekszik összegezni ez a kötet, a riporter felfedező útjait térben és időben a haza tájain és történetében. Az elmúlt közel negyedszázad alatt napilapokban megjelent írásait állította össze, abból az alkalomból, hogy ebben az esztendőben 70. évfordulóját ünnepelhetnék hadrakelésüknek azok az elődök, akik a világváltoztató nagy forradalom megvalósítását vállalták szovjetunióbeli harcaikban 1917-ben, később a magyar Tanácsköztársaságét 1919-ben. A nemrég 40. születésnapját ünneplő honvédségünk és határőrségünk katonáinak, s a most 30 éves munkásőrség tagjainak izgalmas történetei kerekítik egésszé a kötetet. A szerző a haza védelmének hétköznapjait deríti fel, a mindennapi helytállást levegőben, földön és vízen, tűzben és árvízben, s olyan körülmények között, amelyek az olvasó számára nem, vagy alig ismertek. Ez teszi az összeállítást különleges olvasmánnyá.

A szerző ötvenéves, harminckét éve újságíró. Mindig napilapnál dolgozott, több mint egy évtizedig a Népszava főmunkatársa is volt. Egyike azoknak, akik vallják: a riport az újságkészítés „királynője", tehát közelítenie kell az irodalomhoz a napilapokban is. Ezért tartalmaz ez a kötet jó néhány már-már novellaértékű írást: elevenednek bennük embersorsok, harcok, halál, bukások és győzelmek – maga a történelem. Írásait négy alkalommal érdemesítették első díjra a nagy hagyományú „Hazádnak rendületlenül..." c. sajtópályázaton. Egy évtizeden át a Magyar Újságírók Országos Szövetsége honvédelmi szakosztályának vezetőségi tagja volt. Jelenleg a Magyar Hírlap olvasószerkesztője.

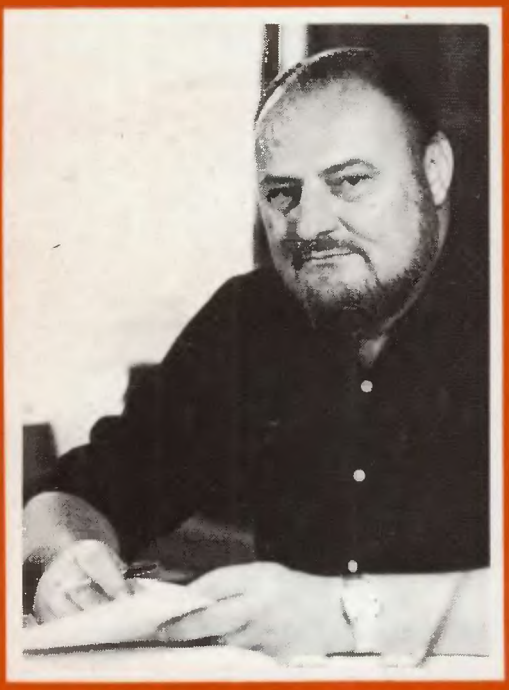

NÉPSZAVA

48,— Ft